

№ 25 1914

Русь
Родина

Часть III.

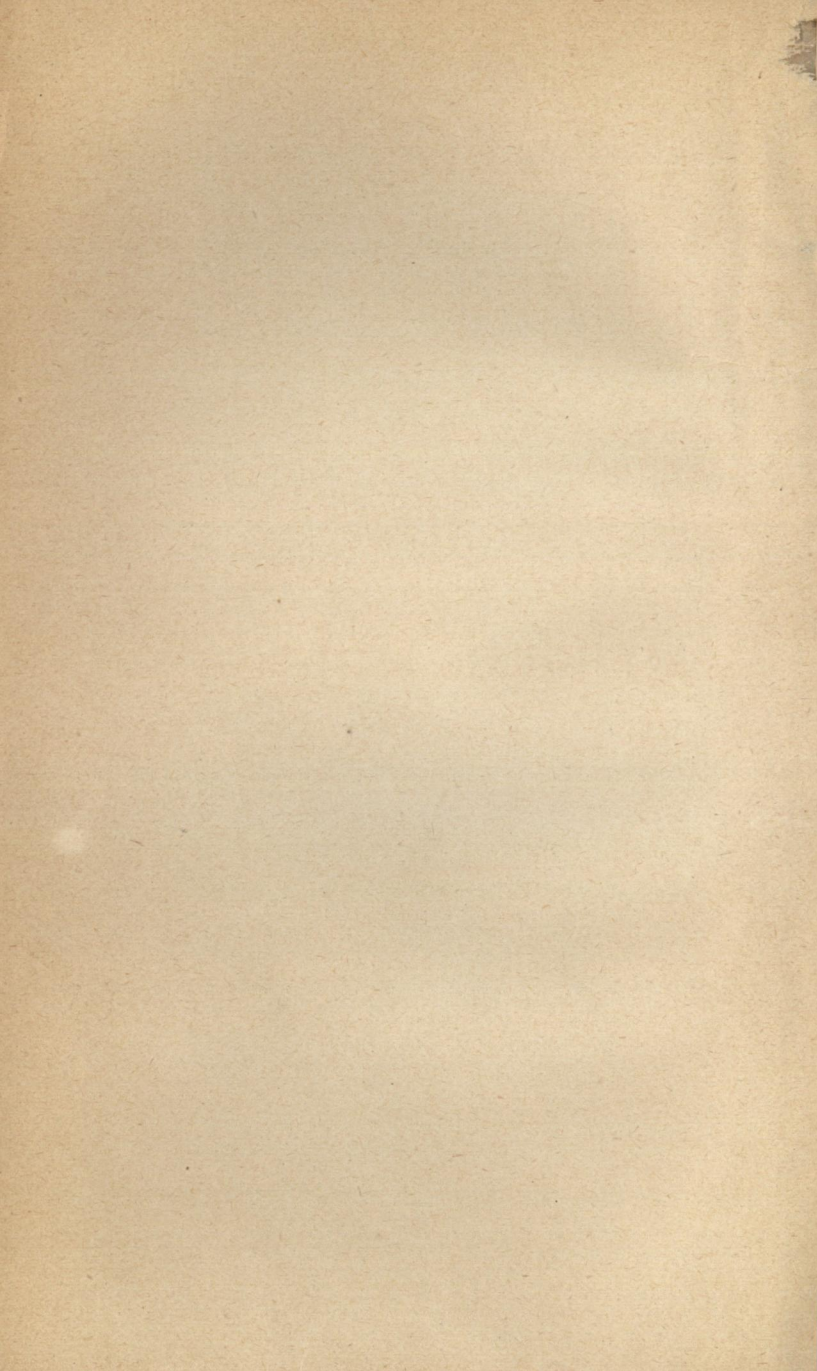
ЛНБ України ім.В.Стефаника

00504912 (L)

2012

В. 3449/3

КОВЗАРЬ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

ЧАСТИНА ТРЕТА.

ВИДАНЄ ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

У ЛЬВОВІ, 1895.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

10/10

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 37 138

И 29022/3

I. ЖУРНАЛ . . . 1—212.

II. ХУДОЖНИК . . . 1—102.

ЗАПИСКИ

або

ЖУРНАЛ

ТАРАСА ГРИГОРОВИЧА ГРУШІВСЬКОГО-ШЕВЧЕНКА.

Вступне слово Редакції.

Журнал небіжчика Шевченка небавом по смерти нашого „Кобзаря“ — був надрукований в „Основі“ р. 1861—2. Але не вважаючи на те, ми друкуємо єго і певні, що сим вдовольняємо пекучу потребу Русинів, як на Україні суцях, так ще більш в Галичині. Опріч того, що Записки Шевченка дають найважнійший життєписний материал, друкуємо їх з великою охотою і з подякою перекладникови — от з яких причин: „Основа“ і на Україні тепер бібліографічна рідкість, а у нас в Галичині її, можна мовити, і в день з огнем не знайдеш; бо і в свій час доходило її в Галичину хіба кілька примірників, може 3—4. До того-ж Записки Шевченка писані мовою московською і так їх надруковано в „Основі“. Через те про галицьких Русинів, коли-б „Основи“ було у нас і в достач, Записки для більшости були би неприступними. На останку „Основа“ мусіла друкувати Записки, викидаючи цілі сторони; через що і на Україні журнал, надрукований в „Основі“, не досягає тієї мети, якої він повинен досягати.

Не можна було нам не звернути уваги ще й от на що. Останніми часами, опріч „Кіевск. Старини“ друкують і інші московські вістники „Споминки“ різних людей про іенія нашого слова; а в тих споминках почали трапляти ся часом зовсім не певні речі і коли

прирівняєш їх до Записок, так очевидячки бачиш, що автори їх не читали навіть в „Основі“ Шевченкових Записок, а може інче чи й відає про їх! Бо інакше, гадаємо собі, де-хто з авторів може-б зовсім не друкував своїх „Споминок“, а не то, принаймні, не друкував би хоч того, що просто таки не певне, що супротивлено суперечить певним фактам, заведеним Шевченком до своїх Записок і заведеним, як кажуть, на свіжу пам'ять.

А то напр. одно — „згадує“, що Шевченко правив свій „дневникъ“ за перші 2—3 роки своєї яремної неволі. Тимчасом сам Шевченко в своїх Записках на першому-ж аркуші каже зовсім що іншого. Друге — запевняє, що Шевченко зустрівся з Щепкиним в Нижньому Новгороді в кабінеті губернатора. Трейте — додає, що Щепкин приїздив на Різдвяні Св'ята р. 1857 в Нижній Новгород „съ единственною цѣлью дать представленіе въ пользу своего друга“ — себ то Шевченка. Четверте — пригадує, що Шевченкови дозволено їхати до столиці, дякуючи піклуванню Нижегородського губернатора... Або от командант тієї роти, де був Шевченко — д. Косарев запевняє, що Шевченко любив і шанував єго і т. ін. Певна річ, що біограф Шевченка розбере критично всі „Споминки“ і викине з них очевидні вигадки авторів; але доки те станеться, заким ще люди діждуться певної, критично обробленої життєписи Шевченка, треба дбати, щоб публіка не була омиленою. І в сему разі Записки стануть їй підмогою.

Записки Шевченка „Основа“ назвала „Дневникомъ“; ми відкинули сю назву, уважаючи її не зовсім відповідною, і взяли назву з уст самого автора. З першого слова він свої щоденні замітки назвав — Записками, — хоча інде іменує і журналом.

Наш переклад зроблений з власноручного Шевченкового манускрипту. В перекладі пропусків майже нема окрім хіба 2—3 фраз, таких, що жадним чином їх друкувати не можна і ваги вони не мають. До перекладу не заведені ті московські вірші, що Тарас переписував з друкованого в свої Записки. Вірші ті — хочби які вони гарні не були — для біографії нашого поети ваги не мають. Хто охочий — той перечитає їх в оригіналі. Перекладник Тарасових Записок — не вважав себе дотепним перекласти ті вірші — віршами, а перекладати прозою не вважав потрібним.

1857.

ЧЕРВЕНЬ.

12. Першою значною подією, яку я заводжу до своїх записок було от-що: обрізуючи отсей перший зшиток на записки, я зламав перочинного ножика. На око — подія нікчемна; не варт вона тієї уваги, якої я їй надаю записуючи про неї, наче про що надзвичайне, в отсей ріжноманітний зшиток. Стань ся така пригода в столиці, або де в значному губерньському місті, так, вже-ж пак, не попала-б вона в мою памяткову книжку. Але-ж стала ся вона в степу киргизському, се-б то в Новопетровській фортеці. А тут, про людину письменну, як от, наприклад, я, така річ, як ножики має велику вагу. Головне діло в тому, що придбати его не завсїди можна навіть за великі гроші. Треба витолкувати вірменинови-маркитанту, що має зносини з Астраханю, про сю потребу; та коли ви на се й дотепні, так все таки неранійш, як через місяць в літку, а зимою через пять місяців, добудете аби-якого перочинного ножа і вже-ж не дешевше, як за „монету“, себ то за рубля за срібного. А то трапляеть ся, та ще й вельми часто, що замість речі нетерпляче вами сподіваної, маркитант піднесе вам або московської „бязі“, або шматок верблюжого сукна, а то й чихиру кислотою, чи, як він каже, „дамського“. Спитаєте у его: чом він не привіз вам того, що саме вам треба? він на те пренаївно скаже: „Ми люди комерчеські, люди неписьменні, усього в голові не вдержим.“ Що ви ему казати мете на такий резон?

Ви єго полаєте, а він усьміхнеть ся, тай годі; а ножика у вас, все таки, нема. От воно й знати тепер, чому в Новопетровському страта перочинного ножика така подія, що варто завести її в літопись. Та Господь з ними: і з Новопетровським, і з маркитантом і з ножем! дасть Біг, не забаром вирву ся з отсеїї тюрми і тоді така подія не мати ме місця у моїх записках.

Сегодні вже другий день, як я зробив і чепуренько обрізав зшиток на те, щоб записувати те, що трапляєть ся зо мною і коло мене. Тепер ще тільки девята година. Ранок минув, як і звичайно; жадного прикметного вчинку не було. Побачимо, на чому скінчить ся вечер? А доки що — зовсім ні про що записувати: тим часом писати, охота страшенна і пера готові є. З ласки ротного писаря, я не почувую ще своєї шкоди. Писати-ж, все таки, ні про що. А сатана так і шепче на вухо: „Пиши, про що попало! бреши, скільки душа схоче. Хто там тебе перевіряти ме? і по „шканічних“ журналах брешуть а в такому хатному і Біг велїв.

Коли-б отсі свої записки я писав для друку, так — чого доброго! Може-б і спокусив лукавий ворог правди; але-ж я, як мовив поета:

„Пишу не для мгновенной славы,
Для развлеченья, для забавы;
Для милыхъ искренныхъ друзей,
Для памяти минувшихъ дней.“

Записки мої годило ся-б мині розпочати з того часу, коли мене висвячено в новий сан, се-б то з року 1847. Досї був би вельми здоровий і вельми нудний зшиток. Згадуючи про ті минулі, сумні десять років, я вельми радію, що тоді не прийшла до мене думка: завести зшиток на записки. І про щоб я записував туди? Воно правда, що впродовж отих десяти літ я дурно бачив те, що не всякому доводить ся побачити. Але як я дивив ся на все те? Так як з осторожного вікна через ґратки дивить ся узник на веселий поїзд весільний. Самі споминки

про те минуле, про те, що бачив за десять отих років — кидають мене в жах!! А що-ж би було, як би я списав оту темрявну декорацію і розповів про тих грубіянських лицедіїв, з якими судило ся мнї справляти монотонну, десятирічну драму?

Минаймо, минаймо, моя облесна пам'ять! оте моє минуле. Не завдаваймо споминками про те минуле туги серцю любого приятеля! Забудьмо, простім темних людей, як простив Милосердний Чоловіколюбєць своїх жорстоких розпинателїв. Обернім ся до ясного, до тихого, як наш український вечір осїнний, та запишемо усе, що бачив, що чув, усе, що перекаже серце.

Від 2 мая одержав я з Петербурга од Михайла Лазаревського листа і 75 рублів. Лазаревський повідомив мене; ліпше мовити: повитав мене з волею. Одначе з „корпусного штабу“ досї нічого нема і я, дожидаючи з того штабу наказу, збираю вісти про волжєське пароходство. Інколи приїздить сюди з Астрахани флотські офіцери на крейсерах з рибної експедиції. Але з оповідань їх я, хоч як того бажаю, не спроможу ся вирозуміти собі оте пароходство. Статистичних відомостей мнї не треба: я бажаю довідати ся: чи часто ходять пароплави з Астрахани до Нижнього-Новгороду? та скількі платять пасажири за переїзд? Отже хоч як пильную, а тільки про те й довідав ся, що й місце всяке є і платня ріжна; а пароходи з Астрахани до Нижнього ходять вельми часто. Хиба не правда, що відомости певні?!

Не вважаючи, одначе, на такі певні відомости, я вже скомпонував (звістно в думках) подорож Волгою: затишно, спокійно, а головна річ — дешево. Пароплав бере на буксір, (отсе єдина певна звістка) по кількі барок, чи як їх іменують „подчалковь“ до Нижнього Новгороду з різною клажею. От на одній з таких барок я й гадаю примостити ся тай пролежати там до Нижегородського диліжансу. Потім в Москву. З Москви, помолившись за Фультонову душу, через 22 години і в Петербурзі. Чи

не правда-ж, що фантазія яскрава! Та на сьогодні досить.

13. Сьогодні у вечері приплив парохід з Астрахани, але приплив вже вельми пізно, в 9-ій годині, через що я до ранку не одержу від его жадної звістки. Та з Астраханської почти я ні на що значне й не сподіваюся. Уся моя переписка йде через Гурьєвгородок. Через Астрахань я одержую листи вельми рідко. Виходить, що й з пароходу дождити мені нічого. Хиба чи не надумається батько кошовий Кухаренко написати до мене листа? От би звеселив мене старий Чорноморець! Видатне явище між людьми отсей суцце благородний чоловік! З року 1847 усі мої друзяки мусіли порвати зносини зі мною. Про такий приказ Кухаренко не видав; не знав так само і про місце мого перебування; а вже як був ото в Москві на царському коронованню, репрезентуючи своє військо, так спізнався там з старим М. С. Щепкиним і від его довідався: де місце моєї тюрми. Тоді мій найблагородніший друзяка нанисав до мене найсердечніший, щирый лист. За десять років і не забути друга, та ще друга в нещастю, се факт вельми рідкий поміж себелюбних людей. З тим листом він прислав мині 25 руб. „на поздоровленне“.

Їму дано нагороду — звізду „Станислава первой степени“. Для чоловіка семейного, та ще й не багатого 25 р. жертва чимала. І я не тямлю, коли і чим віддячу йому за отсю щирю і нелицемірну жертву?

З приводу отсего дружного привітання несподіваного я уладнав був думкою своєю подорож таким робом: через Кизляр та через Ставрополь проїхати в Катеринодар просто до Кухаренка. Надивлюся, гадав я, до схочу на его благородну твар, та тоді через Крим, через Харьків, через Полтаву на Київ до Минського Несвижа і на останку в село Чирковичі. Обнявши тут свого друга і товариша Бр. Заліського, проїду через Вильну до Петербурга. Але лист Михайла Лазаревського, писаний 2 мая, пере-

мінив сей проєкт. З листу того побачив я, що мені треба, нігде не зупиняючись, поспішати до академії художеств і поцілувати руки і ноги у графині Настасії Івановни Толстої і у великодушного чоловіка її грапа Федора Петровича: вони єдині добродії мого визволення і їм перший поклін. Не кажучи вже про вдячність, сего вимагає проста ввічливість. Отсе і є головна причина тому, що я, замість баского трояна, вибрав монотонну, на цілих тридцять день, плавбу Волгою. Та чи станеть ся ще й так — і про те я запевне не скажу. Легко може скоїти ся, що я в своїй хламиді поченчикую ще до Уральського. Ще на все можна сподівати ся. Тим то й не годить ся давати вельми великої волі своїй невстрівливій фантазії. Але-ж! ранок мудрійший за вечір! Побачимо, що завтра буде; або, ліпше мовити, що привезе почта з Гурєва.

14. Щось я западто вже ретельно і пильно взяв ся до своїх записок. Не скажу: чи довго протягнеть ся отсей запал письменника? коли-б ненаврочити. Воно, коли казати правду, я не бачу великої потреби тримати ся пунктуальної ретельности, а так собі, од нічого робити. На безділлі і се рукоділле. Затяжному письменникови, що постачає фелетони — інча річ: тому неминуче потрібно отсієї бездушної ретельности, яко працювання, яко хліб его насущний. Як віртуозови струмент, як малярєви щітка, отак-о і письменникови треба щоденного працювання пером. Так роблять і геніяльні письменники; так роблять і писаки. Геніяльні письменники тому, що се їх призначення, а писаки тим, що вони інакше про себе й не гадають, що вони геніяльні письменники, а то-б вони й пера до рук не брали.

Про який же казусний вчинок запишу я сьогодні? Учора пароплав привіз чималий мішок „цолковихъ“ (карбованців) і орапчиків.¹⁾ Се платня тутешній залозї за третину року. Офіцерам роздано

¹⁾ Орапчики, мабуть мідні монети.

її сьогодні і сьогодні вони однесли її до Попова (маркитант) і до спіртоміра (шинкар) і на останні, теж у спіртоміра, почали гуляти, певнійше — пиячити. Завтра роздадуть платню салдатам і салдати почнуть гуляти; себ то — пиячити. Гульня простягнеться кілька день вряд і скінчить ся і у салдатів і в офіцерів бійкою; а на сам кінець „курятником“, себ то гавптвахтою.

В нашому царстві православному найбідолашнійший і наймізернійший стан людей — салдати. У їх одібрано усе те, чим гарне життє людське: рідний край, родину, волю, одно слово усе. Коли салдат часом і помочить в пляшці з „сивухою“¹⁾ свою горопашну душу, так єму треба вибачити. Але офіцери!... їм надано усїх людських прав і привилеїв. Чим же вони відрізняють ся від бідолашних салдатів? (Я кажу про Новопетровську залогу.) Опріч мундіра²⁾ нічим вони горопахи не відрізняють ся. Нехай би ще так звані: старі „бурбони“, а то й молодіж вигодована по кадетських корпусах! Добре, повинно бути там вихованне! Не людське вихованне! Ну, за те-ж дешево, а головна річ незабарне. Парубок 18 літ, вже він офіцер! восхит і замилованне матери і підпора батькови старому. Мізерна мати і дурний батько.

Здаєть ся козак Луганський³⁾ написав книжку з назвою: „Салдатські Досуги“. Брехлива назва! У московського салдата „досуговь“, себ то вільного часу, нема. А коли часом і поталанить салдатови зустріти ся з ним, так нігде більш, як не в шинку. Яка-ж, питаю я, була мета у того владеного сочинителя писати такі о „досуги“? А коли він списав їх з натури (я книжки не читав), так що в них морального? Коли-ж вони просто вигадки, фантазія, так знов таки, яка мета такої фантазії?

1) Сивуха — горілка.

2) Мундір — уніформ. Перекладчик.

3) Псевдонім В. Даля.

І чи не ліпше-б зробив автор отих непотрібних фантастичних „Досуговъ“, коли-б списав правдиві „досуги“ молодих офіцерів з армії, навіть з гвардії. Тим би він зробив дійсну заслугу перед чадолюбними та еполетолюбними батьками.

15 Про що-ж я сьогодні запишу в свій журнал? Зовсім нема про що записати. Анї нічогоісенько такого, щоб хоч трохи переходило за межі монотонного життя щоденного. Сьогодні вранці почав я малювати патрет Бажанова чорним і білим олівцем, на городі в киргизській кибітці.¹⁾ Освітленне прегарне і я охоче взяв ся до роботи; та чорт приїє приятельку, вона й перешкодила. Я загорнув патрет і вийшов з кибітки. Приятелька не втерпіла, щоб не зазирнути одним оченятком на роботу і знайшла повну схожість, коли-б, мовляв, рот да ніє були меншими. Не вдовольнившись власним судом, вона спитала у покоївки: яка у неї думка? спитала і у свого фаворита Молчалина.²⁾ Се вже мене занадто розлютило і я, не попрощавшись, пішов до фортеці. Тут побачив п'яну офіцію. Салдатам роздавали платню; мені те-ж дали. Я віддав ті гроші своєму, тоді ще тверезому „дядькови“ і казав ему пошити мені з підбійного полотна торбу на дорогу. Потім зайшов до Мостовського, вислухав втретє вже з новими додатками історію про сподіваного зятя і єго тестя; випив чарку горілки і вернув ся на город. Пообідав, а по обіді, добрим звичаєм батьків заснув годин за дві та на тому й скінчив 15 день червня. Про вечір зовсім нічого записати.

16. Сьогодні неділя. Ночував я на городі. Вранці був у фортеці. Дощ не дав вернути ся на город і я лишив ся обідати у Мостовського. На всю залогу Мостовський оден єдиний чоловік, що я люблю і шаную. Він не любить пащикования, не верхогляд; людина справна, ретельна і до височезного щабля

¹⁾ Кибітка — шатро.

²⁾ Оден з героїв комедії Грибоедова „Горе отъ ума“.

шляхетна. Не зовсім дотепно розмовляє по московськи, але мову московську знає ліпше за годованців Неплюєвського корпусу. Під час польської революції р. 1830 він служив в артилерії польського війська. З військових бранців его повернули на московську службу. Велику силу цікавих подробиць про революцію р. 1830 чув я від него. Варто уваги, що Поляк, розповідаючи про власні вчинки і невдачі, не додає жадних прикрасів. У чоловіка військового се рідка риса; а у Поляка і поготів. Одно слово: Мостовський людина, з якою можна жити, не вважаючи на видимо суху і прозаїчну вдачу его.

Сьогодні люба міледі М. розповіла мені, одначе не яко тайну, історію однієї родинної бійки, розповіла з усіма подробицями. З сієї історії можна скомпонувати водевіль (жарт) звістно жарт про тутешню публіку. Назвати его можна „Весільний подарунок“, або „Недошита кофта“. Гарненький і не без науки вийшов би жарт. Річ ось в чому. Якось в минулому місяці жених поїхав до Астрахани придбати весільних подарунків своїй молодій. На таку любу потребу позичив він у свого нареченого тестя, такого-ж як і сам голодранця, останню крихту. Умовили ся, щоб вернув ту крихту, коли брати ме платню з війська. Гаразд. Вернув ся жених з Астрахани і віддав унтер-офіцерші, пошити для своєї невісти сукню з ситцю і кофту з міткалю. Добре. Унтер-офіцерша шиє, а тим часом приходить платня залозі. Овва! безталанному женихови дають до рук усьо, на все тільки два рублі з половиною... усьо останнє з его платні пішло на сплату его позичок. Але-ж герой, байдуже! не мов нічого й не було. Виряжає свого вірного раба Грицька до шинкаря по четвертину відра горілки; торжественно йде до нареченого тестя. Грицько несе за ним горілку ту. Починаєть ся поздоровлення з платнею. Овва! і „на старуху буваєть проруха“. Бідолашний жених надто вже піддав ся впливу сподіваного щастя та в палких мріях взяв і признав ся, що з усієї платні він дістав собі в руки тільки 2½ руб. Розчарований

і обурений тесть, теж з опалу, потяг чубоком по лобі свого любого зятка та потяг так метко, що з шляхотного чола заюшила кров! Але бодай сусіде не спостерегли того, що стало ся між ними, вони кинули ся вдвох бити собаку. Безщастний собака! Та на сему ще не кінець! догадливий поранений герой біжить до швачки. Овва! Швачка сукню віддала вже молодій, лишила ся сама кофта недошита: він бере її у швачки і несе до жида салдата в застанову за дві чарки горілки. І отсей огидкий вчинок не виходить з гурту звичайних вчинків в Новопетровському! І я в отакому болоті, серед такої-о моральної гидоти добуваю вже семий рік!... Страшно!... Тепер, коли вже довідали ся про мій визвіл мої найблизші начальники: фельдфебель та командір роти вони не ослобонили мене від муштри, та від калавурних відбутків. Одначе не заборонили, коли є у мене вільний од служби час, перебувати на городі. І за се я їм сердечне дякую. На городі, чи в саду літня резиденція нашої комендантки і я тепер перебуваю там увесь вільний час в родині коменданта. У них двійко маленьких діточок: Наталочка і Надінька. Отсе єдиний мій спочин і розвага в отсему глухому, огидливому закутку.

17. Сьогодні в четвертій годині ранку прийшов я на город. Ранок тихий, чудовий! Тільки іволги та ластівки інколи зрушали спокійну, солодку тишу ранкову. З якогось часу, відколи не заборонюють мені перебувати самотою, я незвичайно полюбив самотність. Люба самотність! В життю не може бути нічого більш солодкого, більш чарівного як самотність. Найпаче перед лицем ненї-природи, коли вона квітчаєть ся, всьміхаєть ся. Під її впливом солодким та чарівним людина, мимо волі, поринає сама в себе і „бачить Бога на землі“, як каже поета. Мені й перше не подобала ся гучна діяльність, або лучче мовити: гучне байдикування, а перебувши десять років життя в казармі, самотність здаєть ся мені дійсним равм. Отже, все таки, я не спроможен ні до чого взяти ся. До праці нема найменшої охоти.

По цілих годинах, коли не лежу, так мовчки сижу під мовою вербою; і, хоч би на глум, що небудь заворушило ся в голові! таки нічогоісенько цілком! Повний застій. Отака нудота напала на мене з 7 квітня, себ то з того дня, коли одержав листа від М. Лазаревського. Воля та подоріж усього мене проковтнула. Ще спасибіг Кулїшеві, що догадав ся прислати до мене книжок, а то щоб я й робив з собою; просто не тямлю. Найпаче дякую ему за его „Записки о Южной Руси“. Небавом сю книжку я читати му з памяти. Вона так виразно, так чарівниче виразно, нагадала мені мою бідолашну Україну, що я, немов з живими, розмовляю з її сьліпими лїрниками та з кобзарями. Благородна, коштовна праця! диямант в нашому письменстві історичному. Дай тобі, Боже! друже мій щирій, снаги, любови і терпіння і на далі провадити сю дорогоцінну працю. Перечитавши вперше отсю-о дорогоцінну алмазну книжку, я відважив ся був робити над нею уваги; але, як перечитав її вдруге та втретє, так і побачив, що уваги мої — просто уваги п'яної людини і більш ні що. Опріч Суботова, властиво ґрунту, де був двір Богдана Хмельницького, нічого. Але-ж на дорогоцінній тканині не треба уважати на такі дрібнесенькі плямки. Обіцяв ся я, як начитаю ся „Записок“ до схочу, одіслати їх до Кухаренка, а тепер і жалкую, що обіцяв ся; бо, раз, я їх ніколи до схочу не начитаю ся, а вдруге те, що поля книжки пообписував нікчемними увагами. Дасть Біг, я ему з Петербурга пошлю чистенький примірник. Вчорашній жарт скінчив ся сьогодні, як і треба було сподівати ся, мировою та гомеричною випивкою з сьпіваками. Цікаво знати, на чому скінчить ся весілля? Мабуть на бійці.

18. Сьогодні, точнісенько так, як і вчора, прийшов я в-ранці на город; довго лежав під вербою, слухав іволгу і наостанку заснув. Наснив ся мені Межигорський Спас, Дзвінкова криниця, далі Видубицький монастир;¹⁾ потім Петербург і моя люба

¹⁾ Видубицький монастир у Києві. Перекл.

академія. Нещодавно почали мені снитися знаємі речі, яких давно вже не бачу. Чи скоро то побачу все те справді? Сон на цілий день зробив на мене гарний вплив, тим паче, що сьогодні сподівалися гуревської, себ то оренбурської, почти. Присмерком вона дійсно прийшла, та ні мені, ні про мене нічого не привезла. Знов я повісив ніс на квінту. Знов туга і сподівання без кінця. Чи вже-ж таки з 16 квітня тай досі в корпусній канцелярії не спромogliся написати приказ про мене? Байдужі, холодні тирани. У вечері, вернувшись до фортеці отримав приказ від фельдфебля лаштувати ся на огляд. Се добуток давно сподіваної почти; та сподіваної з таким тремтінням волі! Тяжко! невимовно тяжко! Я на останку збожеволюю через отаке безконечне сподівання.

Як швидко, як з жаром виконують приказ — арештувати, так, навпаки, мляво і холодно справляють наказ — визволити; а наказ іде від тієї-ж самої особи і справляють его ті-ж самі органи. Чому така різниця? Року 1847 в сему-ж таки місяці мене на семей день примчали з Петербурга до Оренбурга, а тепер дай Боже на семей місяць одержати приказ, якого-будь баталіонного командира, щоб забрали у мене казенні речі та спинили харчевий пашк на мене. Форма! але-ж я не тямлю такої нелюдської форми!

19. Учора приплив парохід з Гурєва і привіз з відтіля другу роту і самого баталіонного командира. За приводом приїзду такої значної особи, та рота, що зістаєть ся тутечки (до неї і я належу), лаштуєть ся на огляд. Задля такої важної події сьогодні і на мене прилаштували муніцію. Яка гидка отся-о сподівана подія! Яке гидке і безконечне те прилаштування муніції! Чи вже-ж отсе не в останній ще раз виводять мене на пляц, показувати будім безсловесну животину? Сором і приниження! Трудно, тяжко, неможливо приглушити в собі усяке людське достоїнство; стати „на витяжку“, слухати команди і рушати, як бездушна та машина. І отсе-о

єдиний тільки, досвідом запевнений пристрій, убивати зразу тисячі собі подібних людей. Геніяльне винайдення! воно робить повагу і християнству і освіті людській.

Чудно, що навіть люди розсудливі, як от і наш лікар Никольський, люблять дивити ся, як ото салдати на муштрі аж посиніють з напручення, „втягуючи носок“. Не тямлю я сего нелюдського замиловання, а наш шановний Гіпократ не вважає ні на спеку, ні на холод; сяде собі під фірткою і цілі години сидить, любуючи з картини приниження собі подібних людей. Катюга ти мабуть з призначення, а лікар тільки з назви.

Скільки я пам'ятаю, коли я був ще дитиною, мене салдати не вабили, як се звичайно буває з дітьми. А коли почав я приходити в ті літа, що вже розумієш справи, так у мене прокинуло ся не переможне гидовання до „христілюбивого воїнства“. Гидовання моє більшало відповідно більшанню моїх зносин з людьми отсеого-от „христілюбивого“ звання. Не скажу, чи то случаем; чи воно й справді вже так є; тільки-ж що до мене, так не трапляло ся мені зустріти, навіть в гвардії, путящого чоловіка в мундїри. Коли трапить ся людина твереза, так неминуче темна і хвастун. А коли буде хоч з невеличкою іскрою розуму і сьвіту, так теж хвастун до того на придачу ще й п'яниця лютюга і розпустник. Річ натуральна, що гидовання зростало у мене до нудоти. І треба-ж було облесливій долі моїй так уразливо, з такою-от злістю, поглумити ся з мене: взяла тай пхнула мене в найвонючішу гущу отсеого-о „христілюбивого“ стану. Коли-б з мене був душолюб, кровопивець то й тоді не можна-б було приміркувати про мене більш тяжкої кари, як завдати мене салдатом до оренбурського „отдѣльного“ корпусу. От в чому-о причина моїх невимовних страждань! А до всего того мені заборонили ще й малювати, відняли найблагороднішу частину життя мого. Трибунал під проводом самого Сатани не спроміг ся-б виректи такого холодного,

нелюдського присуду, а бездушні справники справили єго огидливо до ниточки! Август — поганин, засилаючи Назона до хижих Готів, не заборонив єму писати і малювати, а християнин Микола заборонив мені і те й друге. Обидва кати; але оден з них кат — християнин і християнин XIX. віку, на очах у котрого виросла величезнійша в світі держава, виросла на підвалинах христового заповіту. Республіка фльорентинська, напів хижа, розбісована християнка середніх віків і вона, все-ж таки, яко материяльна християнка, не поводи́ла ся так з своїма непокірливими горожанами з Дантом і Альфері. Храни мене Господи! рівняти себе до отсіх великомучеників і світочів людських! я тільки прирівнюю материяльного поганина грубиянського та напів освічену християнку середніх віків до християнина XIX. віку.

Запевне не відаю: чому повинен я дякувати за те, що за десять років мене не зробили навіть унтер-офіцером? чи своїй упертій антипатії, що сидить у мені до отсього приви́лейованого стану, чи своїй „хахляцькій“ нестеменній завзятості? Мабуть і тій і другій. Того до віку незабутнього дня, коли мені вчитали присуд, я сам до себе сказав, що з мене не зроблять салдата. Так таки й не зробили. Не тільки глибоко, а навіть хоч би по верхам, я не вивчив ні одного артикулу з рушницею і отсе влещує моєму самолюбству. Дитинство і більш нічого. Раз якось майор Мошков, бажаючи подратувати мене за живе, промовив до мене, що коли я буду офіцером, так не вміти му ступити в порядну гостинну, коли не навчу ся витягувати „носок“ так, як треба се бравому салдатови. А про те отсе мене й не зачепило за живе. Мені здасть ся, що бравий салдат менше за осла скидаєть ся на чоловіка; от тим то я й подумати бояв ся, щоб скидати ся на бравого салдата. Є і друга ще, не менш важна причина, через що не повисшали мене: бездушному сатрапови і прибічникови царя привиділо ся, що мене викуплено з крпацтва і виховано коштом

царя; а я-б то й віддячив своєму добродієви тим, що намалював з єго карикатуру. Так за се нехай же, мовляв, мордуєть ся невдячний! Не тямлю, звідки взяла ся отся дурна байка, тямлю тільки, що мені вона не дешево коштує. Гадати треба, що отсю нісенітницю сплели на конфірмації, бо на кінці присуду сказано: „Найстрожайше заборонити писати і малювати“. Писати заборонили за баламутні вірши українські, а за що заборонили малювати, про те не скаже і сам суддя верховний. Осьвічений доглядач царських приказів сам вияснив те, чого не вияснено в присуді та й приголомшив мене своєю бездушною всемогучостю. Холодне, розпутне серце! і от сей старий та гнилий розпутник має тут славу щедрого великодушного добродія краю. Які-ж низькоокі, чи, мовити певнійше, які подлі оті огидливі славослови. Сатрап грабує край, даний єму під руку, і дарує своїм розпутним шерепам фермуари по десяти тисячів рублів, а вони славословлять єго щедрість і добродійство. Паскуди!

20. Сегодні рота прийде в Гурєв. Тепер на річці Уралі повно води, через що рота припливе просто на Стрілецьку косу і сегодні-ж сяде на парохід.

Завтра вранці парохід здійме якір, а по заврому висадить роту в Новопетровській гавані. Сте-режись наша офицію! гроза наближаєть ся, страшенна гроза. Командир баталіону, немов той Кроніон-тучегонитель, суне в темній хмарі на тебе, та вже-ж пак і на нас безсловесних салдатів. Ото-ж чекаючи на сего грізного суддю і карателя ті, що попропивали ся до снаги, підлабузнують ся тепер до лікаря та благають єго, щоб вигадав, та формально посьвідчив, що на їх напала яка небудь хвороба тіла, чи душі. Отаким-от чином він і спасе їх од праведного суда громоносного Кроніона. Але-ж суворий ескуляп неублаганий! він кладе на ліжку і дає ліки на бігачку тільки нашому братови-салдатови, що теж до снаги пропив ся і не має в чому стати перед лицем отця командира. Наш ненопу-

лярний ескуляп бажає зробити ся популярним коновалом. Седодні не без видимої втіхи керманч шпиталя повідав, що до єго на пікловання, себ то на харчі, прийшло сімнадцять постояльців. Се значить, що до єго в кишеню що дня перепадати ме 1 р. 70 коп., не беручи сюди топлива і сьвітла. Чи не з сїєї причини наш ескуляп такий великодушний? А чи не натякнути-б про се Нечаєву і інчим тим, що сподівають ся та не спроможуть ся виблагати заступництва у жорсткосердого ескуляпа?

Чи отсе я перед добром розпустив сегодні так свою фантазию. Минулих літ під отакі-от дійсне критичні години зі мною сего не трапляло ся. Одначе не в похвалу собі скажу, що я ніколи не ховав ся під захисток стогіну і зітхання. На такі случаї я ніколи не шукав лікарської запомоги. Тремтить було серце, аж замірає, а я собі мащу вуси, одягну ся в мундір і явлю ся перед лице отця-командира. А лице у єго з хмелю червоне! Здам ото іспит в муштрі, і на останку вислухаю, хоч дурне та довге, напучування про те, як бравий солдат повинен поводити ся, за що він повинен любити Бога і своїх начальників, починаючи з „дядька“, та капрального евфрейтора. Сьміх тай годі! Еге-ж! тепер сьміх, бо я вже іризвичаїв ся до отсего огидливого спектакля. Еге! а яково то було мені тоді, як я ще не вмів муштри і муєів похоронити усяке людське чуттє в собі; зробити ся бездушним саморуком, та мовчки, не червоніючи і не білїючи, слухати моральне напучування з уст грабителїв і кровопійників! Е! тоді не до сьміху було. Гидко, паскудно! Чи доживу я до тієї радісної години, щоб отся моральна гидота зникла з моєї памяти? Навряд! бо вона повагом і глибоко вїдала ся в неї?

Чудно мені ще от що: усе отсе невимовне горе, усі ріжноманїтні недуги і приниження минули ніби не чепляючись до мене. Найменшого сьлїду по собі вони не лишили. Кажуть, що досьвід єсть наш найлуччий учитель; але гидкий досьвід пройшов повз мене невидимкою. Мені здаєть ся, що я і нині точ-

нісенко такий самісенкий, яким був і десять літ назад. В моєму образі внутрішньому не перемінила ся ніже єдина риса. Чи добре се? Добре! Принаймі так мені здаєть ся. І я з глибині моєї душі дякую Господа Бога за те, що Він не дав отому страшному досьвіду зачепити своїма залізними пазурами моїх думок, поглядів і моїх віровань, ясних, наче у дитини. Дещо вияснило ся, покруглішало, набрало ся більш природного розміру і виду, але все отсе-о єсть здобутком старого Сатурна, ще летить незупинно, а не добутком гіркого досьвіду.

Одержавши од Кухаренка листа з додатком 25 р. значить з додатком дуже реальним, я відписав до єго, пославши і власний патрет; а при другому листі додав оповідання про варнака, звістно вигаданого. Оповідання те я назвав „Москалева криниця“. Написав я єго небавом після того, як одержав листа від батька отамана-кошового. Вірші по доброті вийшли майже такі самі, як і прежні, тільки трохи більш цупкі. Та се байдуже! От дасть Біг, вирву ся на волю, так литимуть ся вони у мене плавко, вільно, простійше і веселійше. Та чи діжду ся я кульгавої отієї волі-чарівниці?!

21. „Впередь, впередь моя історія!

Лицо нась новое зоветь.“

Що в кого болить, той про те й говорить. Сьогодні у вечері ми, вкупі з комендантом вертали з фортеци на город. Він розповів мені з усіма подробицями ту історію, що від єго нені чув я сотню разів, про єго облесного друзяку полковника Киревського. Знати, що сей полковник Киревський птах з великим летом. Комендант каже, що він дійсний аристократа. А що він птах з великого лету так се я вивожу з того, що він займав посаду „чиновника особыхъ порученій“ у грапа В. А. Перовського. Відносини поміж них були вельми близькі; значить: се не абияке дрантє, а людина з повагою-о! вже-ж такий дука як грап Перовський не пустив би до себе й на поріг якого небудь дрантя. Але-ж отся-о справа сьвідчить, що грап Перовський

не геть-то вельми перебірав своїма підручниками і до своєї високої особи наближав як раз саме дрантя; дрантя найбрудніше, прикрите мундіром полковника та шістьома сотнями крепацьких душ. Справа отся ось якого змісту. Наш комендант Іраклій Олександрович Усков був ще в Оренбурзі, добре знаємий з отим-от полковником і аристократою Киревським. Тоді як останній виїздив до Петербургу, Усков прохав єго очевисто, а потім і листами, вже з Новопетровського, вдаючись до єго по trochu яко до хіміка і до знавця фотографічного діла, щоб прислав єму з Петербурга камеру і все, що треба до неї. Киревський листом висловив на те радо свою згоду услужити приятелеви і казав прислати до єго 350 рублів. Усков зараз же ще торік у вересні послав ті гроші. Прийшла від друга відповідь, що він гроші отримав і камера з хімічними додатками і з усіма пристроями до неї прийде тоді й тоді: визначив місяць і день. Та на отсьому усе діло й скінчило ся. Шляхетний і услужливий друзяка наче у воду канув. Іраклій Олександрович гадав собі, гадав без кінця тай подумав, що друзяка єго чи не поплив на Хароновому пароході погуляти в елісейському парку. Не можна-ж було інакше й гадати, щоб що інче спричинило ся мовчанню приятеля. Аби гаразд запевнити ся в отсій-о нестеменній істині, я, відповідно прозьбі Іраклія Олександрова, написав до мого приятеля Марковича, щоб він розпитав ся тай відписав до мене: що стало ся з отим полковником К.? Від Марковича відповіді ще нема; але от з „Русск. Инвалид“-у знати, що той услужливий друзяка виїхав 16 мая з Петербурга в Москву. А з Оренбурга прийшла до коменданта звістка, що новий генерал-губернатор Катенін прийняв до себе полковника К. теж за „чиновника особыхъ порученій“, але він по якимсь там „домашнім“ причинам подав ся в одставку. З усього отсего відко, що дідич, володар 600 крепаків, аристократа, підручник грапа Перовського, на останку полковник Киревський п... і нікчемна ганчірка. Іраклій Оле-

ксандрович дасть мені формальну препоруку оді-
брати вго гроші у К. А я охоче готовий услужити
єму. Як що не поталанить сквітуватись добром і
згодою, тоді нічого робити: треба буде йти безко-
нечними стежками закону. В усякому разі я буду
вельми радий, коли пощастить мені, оборудувати
отсю непевну справу.

Сегодні бажаю я записати, або як кажуть зо-
ольоги, визначити ще одну гидку комаху. Та тільки
коли-б мені сієї гидкої тварюки не напхати стількі
до свого журналу, що не лишить ся місця й про
добрих животин. Та байдуже! Ся мініятюрна ко-
машина багацько місця не забере. Се двадцяти-
літній паробіка, син „статєкаго совѣтника“ Пор-
цієнко: значить теж птах не з тих, що низько лі-
тають.

25. Тільки що встиг ото я написати: значить
теж птах не з тих, що низько літають, як по всіх
кінцях городу залунало слово: „паролав“! Вже-ж
пак я кинув своє писання, так бігцем до фортеци.
З пароходом я сподівав ся на пошту з Оренбургу,
а з нею ждав і волі. Парохід почти не привіз,
значить і того чарівного, принадливого слова! та,
замість сего слова, привіз діло в образі рудої,
вельми непривабливої особи... привіз він баталіонного
командира. Першим ділом сієї особи було оббігати
по всіх казармах та надавати по зубах фельдфебе-
лям і солдатам; а ротним командирам і інчій офі-
церні, батьківського напучування, яке кому личить,
уважаючи на чоловіка і єго життя. По такій ніжній
і граціозній передмові, звелів виходити на огляд
тій безталанній роті, до якої і я мав нещастє нале-
жати. Бідолашна рота цілу ніч лаштувала ся до та-
кого дійсне страшного суду. 24 червня в 5-ій го-
дині зранку вона умита, причепурена з намащени-
ми вусами, вистроїла ся на майдані, немов та ігра-
шка вирізана з картону. З 5-ої аж до 7-ої години
рота „рівняла ся“ все. О 7-ій годині з'явив ся сам
судия і оглядував, певнійш мовити, мордував горо-
пашну роту аж до 11-ої години. На сам кінець спек-

таклю опитував про „претенсії“; полаяв людей загальною лайкою; пострахав судом, різками, навіть „зеленою алеєю“, себ то шпіцрутами. Для всіх гроза вже минула, а для мене тільки що починала ся вона. Я повинен був, у гурті з інчими конфірмованими, по обіді о 5-ій годині ставити ся вдруге на геть ще гірший іспит. До сего іспиту я був зовсім байдужий, яко людина на половину вже визволена. Але-ж! ледві став я перед неублаганим суддею, хто его зна, куди воно оте все й зникло! У мене не лишило ся ніже тіни чого небудь та щоб кого, нагадувало чоловіка на половину вже вільного! Огорнуло мене теж самісеньке, що й завсіди огортало; тяжко болюче, холодне тремтіння пронизало усього мене. Теж самісеньке, що й минулим часом було, чуття... ні, не чуття, а мертва нечулість переняла мене! Як глянув я на ту деревяну, розмальовану постать, так і обернув ся в-нівець! Не тямлю: чи на всіх антипатія впливає так як на мене? Іспит справляв він так самісенько слово в слово, як его справляли і десять років назад: на четвертину літери не побільшало его і не поменшало: за теж і я ні на зерно не рушив наперед по шляху освіти військової. Упертість спільна і нестеменна. Так само як і в ті года іспитник питав ся у кожного з нас по ранжиру: кого і за яку провинність пошанували солодким для серця обовязком солдата?

— Тебе за віщо? — спитав ся він у першого.

— За перевід казенних грошей, ваше високе благородіє!

— Так! знаю! ти необережно загнув вугла. Сподіваю ся, що більш не загинати меш вуглів! — промовив він глумливо, повернув ся до другого і спитав:

— Тебе за що?

— По волі неньки, ваше високе благородіє.

— Добре! сподіваю ся більш не будеш і... — Тоді до трейтього:

— Тебе за що?

— За івалтовні вчинки, ваше високоблагородіє.

— Гаразд! сподіваю ся, що більш... і.. А тебе за що? — питає у четвертого.

— З волі батька, ваше в-диє!

— Сподіваю ся... А тебе за що?

Се вже до мене, я відповів:

— За написанне „возмутительныхъ стиховъ“, ваше високоблагородіє.

— Сподіваю ся, що більш вже не писати меш... А тебе за що? — спитав він останнього.

Сей відповів, що теж з волі матери. Не дослухавши до кінця, він вдав ся до всіх нас з міцною промовою, скінчивши її дуже не новою істиною, що „за Богом молитва, за царем служба не пропадають.“ На сам кінець церемонії спитав він у ротного командира: чому нема на огляді Порциєнка? Командир на те відповів, що Порциєнко хорий. Се значить, що Порциєнко п'яний і перебуває під доглядом свинопаса.

Усі отсі-о конфірмовані, „господа дворяне“, як їх зовуть тут, з котрими і я стояв перед лицем отця командира, усі вони люди прикметні за свої моральні вдачі, але над усіма їми взяв гору останній субект. Усі їх вади він згуртував в своїй подлій двадцятилітній особі. Для мене щось чудне і не зрозуміле отсей огидливий парібока. Коли і де він встиг набрати ся зарази на всі паскудні неморальні хвороби? Нема паскудства, нема гидоти, щоб він не вдатен був вчинити її? Коли-б з романів Сю взяти огидливих героїв, та прирівняти їх до отсею двадцятилітнього ізверга, так вони здадуть ся хіба тільки ляльками. Він син „статскаго совѣтника“: значить не можна гадати, щоб у батьків его бракувало кошту виховати сина добре, а не аби-як. Що-ж? Мабуть гарний і сам той „статскій“ совітник! Тай в загалі гарні ті батьки і матірки, що віддають до війська своїх дітей на те, щоб там їх морально полагодили! На останку, з якої речі наш запопадливий уряд бере на себе такі обовязки? Своєю опікою він чисто руйнує моральність доброго, простого солдата. Робітницький дім, острог, кайдани,

кнут, та неісходима Сібір, от ті місця, де поправляти отаку животину гидку; але жадним чином не в солдатських казармах: тут і без того богацько усякого ледаща. А ліпше за все: нехай про їх піклують ся самі батьки. Нехай на старости літах радіють з власних добутків. Звістно, доки не скоять такі дітки якого карного злочинства, тоді вже їх віддавати до рук катів.

Доки не закинули мене до Орської фортеці, мені й на думку не впадало, що є в світі отакі нащадки нашої православної громади! І перший поганець з отсего кодла, своїм лиходійним життєм вельми мене вразив, найпаче, коли я чув, що й він „безсчасний“, такий же як і я засуджений, значить мій товариш і „по званію“ і по кватері, себ то по казармі. Слово безсчасний завсіди викликало у мене спочуттє, доки я не почув его в Орську. Там воно мені огидливим стало і досі я не спроможу ся вернути ему колишню вагу его. Се може через те, що й досі бачу під фірмою безсчасних самих тільки поганців!

По приказу Обручова того дальноглядного політика, що був за генерал-губернатора, довело ся й мені сидіти під вартою арештованим в казематі, вкупі з колодниками і навіть з таврованими варнаками. Там я запевнив ся, що слово безсчасний личить більш до отих-о таврованих, ніж до отеїх розпутних синів — недбалих батьків стоїстів.

26. Минуло вже два дні, як поїхав од нас наш „отець-командир“, а я й досі не спроможу ся спекати ся того тяжкого впливу, що нагнало на мене его коротке у нас перебування. Мої блискучі, мої рожеві гадки так приголомшив отой огляд его, і всего мене так збентежив, що коли-б у мене в руках не було листу від Лазаревського, то-б я зовсім би знесилів з отсего тяжкого вражіння. Хвала Богові, що я маю в руках того документу безцінного. У мене є канва, а по їй можна виводити ріжномаїтні найпривабливійші везерунки.

Небіжчик Гете промовив, що надією живуть уми нікчемні. На половину лишень небіжчик мудрець висловив істину. Надія властива головам і дрібним і великим і навіть найбільш матеріялістичним. Надія — наша нянька; кохана, ніжна, певна і незрадлива до самої могили. Вона прекрасна, вона своїма чарівними казками, яким кожен охоче йме віри, вона заколихує недовірчиві голови: вона і у могутного царя і у всесвітнього мудреця, і в убогого хлібороба, і у мене мізерного завжди пестить-голубить довірчиву фантазію. Я не кажу про тих, що в казки її ймуть віри без свідомости; то справді голова нікчемна, що йме віри буцім на вербі ростуть груші. Але чом мені не няти віри в те, що я хоч на зиму, а таки невідмінно буду в Петербурзі, побачу людей любих моему серцю; побачу мою прекрасну академію, еремітаж (я его ще не бачив) та почую чарівницю-оперу. Ой, ой, як солодко, як невимовно солодко няти віри в прекрасну пришлість! Коли-б я не вірив в отсею прекрасного Бога, в отсею чарівну надію, — я був би байдужим, холодним атеїстою.

Свій побит матеріяльний ось як гадаю я улаштувати: звісно з замогою моїх приятелів. Про живопись тепер мені годі й думати. Се походило-б на віру, що на вербі виростуть груші. І перше не було з мене путящого живописця, а тепер і поготів. Хоч який нехай великий віртуоз, а десять років непрацьовання, спроможуть ся зробити з его звичайного корчемного музику. Значить про живопись нічого вже мені й гадати. А гадаю я цілком віддати ся самій лишень іравюрі акватінта. От тому то я й думаю побут свій матеріяльний обмежувати до краю та взяти ся пильно до отсеї-о іравюри. Поміж сією працю робити малюнки сепією з творів знаменитих художників. Малюнки для прийшлих естампів. На мою думку: на се досить буде двох років. А тоді вже переберу ся на дешевий хліб до своєї любої України і там вже візьму ся робити екстампи. Першим моїм екстампом буде ка зар ма

по малюнку Тенера. Мій незабутній учитель Карл Брюлов каже було, що се такий чудовий малюнок, що варто приїхати з Америки, аби подивити ся на его. В сій справі словам великого Брюлова можна няти віри.

З усієї зграбної штуки мені тепер більш за все подобаєть ся гравюра, та й не без приводу. Стати добрим гравильником — значить простати в громадї прекрасне, поучаюче, значить простати сьвіт істини; значить бути угодним Богові і користним для людей. Коли-б не гравильників чудодійний різець, так яка-б велика сила зграбних творів, досяглих тільки для багатирів-дуків, не виходила-б з хмурих галерій! З часом я гадаю ще, опрїч списків з творів майстерних, пустити в сьвіт гравюрою акватінта і власну дитину „Притчу про блудного сина“, прилажену до сучасних норів крамарів. Розіслав я сю „Притчу“ на 12 малюнків. На папері вони майже що всі вже зроблені. Але біля них ще треба довго і пильно попрацювати, щоб зробити їх такими, якими можна перевести на мідь. Загальна думка доволі добре прилажена до грубіанського нашого купецтва, але виконати її, — показало ся не по моїй силі. Треба на се ловкої, меткої, вірної, а головне діло — не карикатурної насмїшки; певнійше мовити: треба драматичного сарказму. На се треба пильно попрацювати та порадити ся з людьми тямущими. Шкода, що отся коштовна ідея не прийшла в голову до небіжчика Федотова, а він би з неї спорудив зграбну сатиру про наше темне, на-пів татарське купецтво.

Мені здаєть ся, що за нашого часу неминуче потрібно сатири і про наш середній стан, на півосьвічений. Тільки щоб сатира була розумна і шляхетна. От така приміром, як от „Жених“ — Федотова; „Свої люди — сочтемся“ — Островського та „Ревизорь“ — Гоголя. Наша середня молода громада походить на лїнивого школяра: зупинила ся вона на складах та без принуки й не хоче учити ся, і не спроможеть ся переступити через оту дурну

„тму-мну“. На вади і хиби нашої висшої верстви не варто звертати увагу. Раз, що сей шар не великий; а вдруге, що єго моральні недуги — застаріли; мякенькою сатирою тут не проймеш. Та з погляду національного наш невеличний висший шар чи й має яку вагу? Здаєть ся ніякої! Інча річ верства середня: се велика і на лихо на пів темна маса; се половина народу, се серце національності. От про єго то й треба тепер сатира, та не суздальська притча про блудного сина, а шляхетна сатира, метка і зграбна. Я вважав би себе за найщасливішу людину в сьвітї, коли-б отсей мій несамовитий ледащо, отсей мій Блудний син вийшов добре; а я єго приміркував так щиро, так чистосердешно.

„Свѣжо преданіє, а вѣрится сѣ трудомъ“. Років за два назад Н. Д-ий, людина певна, казав мені, що комедії Островського „Свои люди сочтемся“ не грають на сцені буцім би то через те, що сего благали московські купці. Коли се правда, так се ознака, що сатира влучила саме в мету. Одначе я не розумію: з якої речі поступати ся на користь темноті? Чудно!

27. З крамарів перехожу до офіцерства. Перехід не різкий, навіть гармонічний. Отся привелейована каста належить до середнього шару: ріжниця лишень та, що крамарі більш звичайні за офіцерів. Купець, розмовляючи з офіцером, каже до єго „ви“, „ваше благородіє“, а офіцер на купця: „Гей, ти! борода!“ Але таке околишне роз'єднаннє, ні на зерно не роз'єднує їх; бо з виховання вони обидва рідні брати; ріжниця тільки та, що офіцер волтерянець, а купець старовір. Отже в істоті в обох те саміське.

Сегодні під вечір показали ся на горбді комарі. Щоб спекати ся сєї в'їдливої комашні, я пішов ночувати до фортеці. Та овва! Неублагана Немезида стежить мене на кожному ступню. Ховаючись від комарів, я попав на чмелїв. Проходячи повз флігель офіцерні, вже пак з шанобою, яка від-

повідав, почув я нову для мене пісню, що починається так:

„Коврики на коврики
Шатрики на шатрики.“

Далі вже нічого мені не можна було розібрати; бо співачка взяв занадто вже густим басом, а до того п'яний Каміоні, інженерний офіцер і отчайдух-п'яниця, вибігши, не скажу чого, на майдан, та як уздрів мене, так і заходився зводити мені невеличку услугу; показати своє патронатство. Заходився він знаємити мене з приїзжими офіцерами, як він мовив, з „лихими ребятами“: вхопив мене за руки і потяг в коритар. Тут на розісланому лямці сиділи і лежали „лихіє ребята“ в самих тільки червоних сорочках. Перед ними пишала ся здорова піввідерна судія з горілкою. Жива картина з „Двумужниці“ князя Шаховського. Щоб не доповняти сего гурту волжських розбишаків, я, вирвав ся з обіймищ свого мецената та навіткіача, на майдан. А меценат мій за мною! Вибіг тай ну, гукати на чергового по роті унтер-офіцера. Прикликав і звелів йому відвести мене на гавтвахту за те, що, ніби то, я зневажив особу офіцера. Приказ офіцера треба було виконати. Після того, як пробарабанили „Зарю“, черговий по калавурі повинен був доложити комендантові, що приведено арештанта. Комендант на те мовив, що нехай проспиться. Отаким чином, втікаючи від кровопійників-комарів, попав ся я на мордованне блохам та блошицям. Ну як його після сего не няти віри прочуванням.

Сьогодні новий черговий по калавурах виясував комендантові отсю темну пригоду і мене ласкаво визволили од лютих інквізиторів. Заводячи до своїх записок отсей трагі-комічний жарт, занадто звичайний в моєму становищі, я в глибині душі прощаю моїх гнобителів і благаю тільки Всевишнього Господа, щоб швидче визволив мене од отсіх-о півчоловіків.

Сьогодні сподіваються на пароплав з поштою з Гурєва. Ніхто з таким нетерпінням і так тремтять

не жде єго, як я. Що як він не привезе менї довго сподіваної волї? Що я тоді робити му? Доведеть ся знаємити ся з отима приїзжими офіцерами, щоб не устряти на гавптвахту з блощицями, та, ждучи сподіваних „благъ“, пиячити. Не весело! Гидка перспектива.

28. Стало ся! Да тільки не те стало ся, чого я сподївав ся. Стала ся капость, та ще така капость, на яку не можна було сподївати ся навіть від того, хто її заподїяв; від паскудника Кампіонї. Учора, сподїваючись пароходу, пішов я пакувати свою мізерію. Звичайно, коли людина сподїваєть ся на що добре, так по сему доброму виводить і добрі пляни. Отак само і я: дожидаючи вістника благодатної волї, розгорнув килим-самолїт, та щоб одна тільки хвилинка — і я опинив ся-б на семому небї Магометовому. Алеж! не доходячи до фортеці, зустрїв я посланця: комендант послав по мене. „Може, думаю, чи не приплив парохід“ і питаю ся у посланця: „Нї, каже, не припливав“. „Так на що-ж отсе комендантовї мене треба?“ питаю сам себе і пішов швидче. Прихожу. Комендант, замісь привїту, подає менї якуюсь бумагу. Я затремтїв, беручи ту невідому менї бумагу. Я був певен, що то приказ про моє визволення. Читаю і власним очам не йму віри. То було донесення комендантовї від поручника Кампіонї, що нїбито я, будучи на підпитку, заподїяв єму образу, вилаявши єго в батька і в матір. Сьвідками сего стають і приїзжі офіцери. Кампіонї просить і вимагає, щоб мене потягли до відвіту „по всей строгости законовъ“, себ то, щоб зараз же нарядити сьлїдство. Я остовпїв, як перечитав отсю несподївану погань. Заспокоївшись хоч трохи, я спитав у коменданта: „Порадьте, що-ж менї чинити з отсією гадиною?“ „Нема другої ради, як прохати, щоб вибачив“, відповїв комендант, „а не то, відповідно дисциплині, ви арештант! у вас є сьвідки, що ви були тверезими, а він поставить сьвідків, що ви єго лаяли“. „Я заприсягну, що се брехня“, мовив я. „А він заприсягне, що то правда! він офіцер, а ви...

ви ще салдат...“ Ох! як тяжко залунало отсе слово! а я єго майже вже забував... нічого робити. Заховав гордощі в кишеню, надяг мундїр і пішов прохати прощення. У прихожій у того поганця простояв цілісенських дві години. Нарешті він допустив мене до своєї особи (вона вже похмілила ся). Багацько треба було вимовити, просьб, перепрошування і пониження, доки він наділив мене прощенням, але з умовою, щоб я зараз же купив четвертину відра горілки! Я послав по горілку, а він пішов до коменданта, щоб забрати своє донесення. Принесли: мою горілку, а він свою ябеду. Кличе він своїх благородних сьвідків. Оден з них, подаючи менї свою пухлу руку, що ще й досї тремтіла з похмілля, промовив до мене: „А що, батюшка! ви не хотіли по добрій волї познаємити ся з нами, як годить ся людям благородним, так же вас примусили до того.“ Після сїєї короткої промови п'яне вже товариство зареготало, а я трохи трохи не промовив: „Поганці! та ще й патентовані поганці“.

29. Ще як був я малою дитиною, так одна старенька бабуся, що замирала, було каже-говорить: „З раю широкий шлях, а в рай узенька стежечка“. Правду бабуся казала. Розум тієї правди я отсе тепер тільки розібрав.

Сьогодні приплив парохід з Гурьва, але про мене нічогісенько не привіз; навіть листу Біг-ма! та листів, принаймні я й не сподіваю ся; бо мої вірні приятелі давно вже й не гадають, що я ще й досї в отсїй конурі. О! мої щирі, мої вірні друзяки! коли-б ви відали, що отут-о на останку дієть ся зі мною, то-б ви й віри тому не поняли; та я й сам в отсїй гидоті ледві йму віри. Менї здаєть ся, що вся отся гидота, протяг огидливого тяжкого десятилітнього сну. І що воно за знак, яка там причина? Не спроможу ся я розчовпати її! Панї Ёйсуня ще з 15 Мая поздоровляє мене з Оренбурга з волею. А воля моя де-небудь з писарем в шинку гуляє. Се певна річ! бо найбільші мої гнобителі займають ся муштрами, картами, п'янством; а спра-

вами писаними кермує який-небудь писар Петров, повернений за шахрайство в салдати. Так, бачте, заведено воно вже з давних давен і вже-ж коли-б задля якогось там „рядового Шевченка“ зрушили святий заповіт батьків, то себ було і проти заповіту батьків і проти статутів служби.

Втішаю себе жартами, а на серці страшенна туга. І все отсе коїть зо мною пустотлива надія. Але-ж! не вішати ся-ж мені справді ради якогось п'яниці „отця-командира“, та такого-ж, як він сам — секретаря вго.

Сьогодні св'яткують пам'ять двох великих проповідників згоди і любови. В християнському світі велике св'ято, а у нас ради Христового св'ята величезнійше п'яцтво.

О, св'яті й великі верховні апостоли! коли-б ви відали, як ми загідили оголошену вами просту, прекрасну, св'яту істину; як ми її перекрутили! Ви віщували лжеучителів і справдило ся ваше віщування. Вашим іменем, так звані „учителі вселенські“, немов п'яні мужики ті, побили ся на вселенському соборі в Никеї. Во імя ваше римські попи ворочали кулею земною. Во імя ваше заводили інквізицію і страшенне автодафе! во імя ваше і ми кланяємо ся гидким ідолам суздальським і на вашу шанобу справляємо погані вакханалії. Істина стара: виходить, що повинні-б люди і зрозуміти її. Тим часом, тій істині, у якої ви були за кумів, минає вже 1857 літчко... Дивна річ: які тупі люди!

30. Щоб самотині моїй більш надати привабливості, приміркував я придбати собі мідяного чайника. Та тільки вчора виконав сю думку, тай то при нагоді. До тихого, прегарного ранку на городі додати шклянку чаю, се така розкіш, що здавало ся мені, я можу собі дозволити її. От ся люба і не пишна думка з самого початку весни не відкараскуєть ся від мене; але жадним чином не можна мені було її справити; бо тут нема в продажі мідяних чайників. Лишень учора у вечері, як ішов я до Зігмонтовських, бачу, проходячи повз шинок,

обірванець, але тверезий, „деньщик“ одного нашого офіцера, що недавно прибув сюди: у руках у його мідяний чайник, саме такий, якого мені треба. Я зараз до його: „Чи не продаєш?“ „Продаю“, каже. „А чи не хапаний він часом?“ питаю ся у його. „Ні, каже, сам пан звелів продати, бо у них є думка придбати собі самовара.“ „Гаразд, кажу, нехай я у його спитаю... Одначе, що хочеш?“ „Карбованця“, каже. „Еге! багацько буде, бери коповика“¹⁾ мовив я, пильнуючи скільки спроможно бути байдужим і пішов собі своєю дорогою. Ледві зробив кілька ступнів, як він наздігнав мене і продав мені бажану посудину, не торгуючись; та взявши з мене коповика, рушив простісенько до шинку. Через хвилину бачу вийшов і в руках у його пляшка з горілкою. Пішов він до своєї квартири, а я подумав собі: „Туди тобі й дорога“.

Просидівши вечер в товаристві Филемона і Бавкиди (се я так жартома зову Зігмонтовських), зайшов я до маркитанта, купив пів хунта чаю та хунт цукру і сьогодні в 4-ій годині ранку, раюю собі на городі, та завожу до свого журналу вчорашнє придбаннє, благословляючи долю, що наділила мені мідяного чайника.

Збираючись плисти Волгою з Астрахані до Нижнього (Новгороду), я придбав собі чистого зшитку на подоріжні записки, придбав і намет від комарів. Від самого устя Волги, аж до Саратова комарі без утоми допікають подорожного. Дбаючи про отсі-о неминуче потрібні в дорозі речі, до мене й на думку не прийшов мідяний чайник. Учора тільки старий Зігмонтовський з'ясував мені велику вагу отєїї немудрої посудини підчас плавби по річці. Тут не минуче треба буде вживати густого чаю, щоб не придбати собі бігачки. Тай так, мовив старий, щоб швидче час минав. Багацько ще дечого порадив він мені придбати в Астрахані на дорогу; але все те зайвина. Я плисти му собі просто вислуженим

¹⁾ Коповик, 50 коп. Перекл.

жовніром: плисти му не на паророді, а на барці, що йти ме на буксірі у паророда.

Чудно, що тут усі, навіть і Зігмонтовські, вважають мене за потайного багатирия. Се мабуть з тої причини, що коли я у кого позичу, звісно не багацько, грошенят, так раз-у-раз ретельно на термін виплачую, не вдаючись за запомогою до Ізраїля і не відносячи в застанову останньої сорочки, як чинять се дехто з офіцерів. Кажу ото до Зігмонтовських, що усі мої гроші сотня рублів, на їх мушу і подорожувати і придбати собі дещо на дорогу; а в Москві мушу ще й одержу справити. А вони на те в оден голос назвали мене Плюшкиним. Я не вважав потрібним розчаровувати їх моїма злиднями і попрощав ся з ними, яко справжній дука.

Чудні отсі старі люди Зігмонтовські! Старі, одинокі, бездїтні, з достатками, що убезпечують старість навіть вередливу; а проте замануло ся їм окукобити ся в отсїй безводній і безплідній пустелї. Добре ще, коли-б вони осїли ся тут на спочин, так ні-ж! він взяв на себе обовязок. Я думаю, що у єго се потреба фізичної діяльности, придбана ще замолоду; а може просто жадоба дбати. Останне може тільки на половину; бо я не спостеріг за ним скупердяїства, котре часто-густо не покидає самїтної і безпомічної старости до самої домовини. Панї Зігмунтовська менї дуже подобаєть ся: се добродушна, привїтна і гостинна бабуся кубїчна. Колись вона була Нїмкенею, тепер православна. Він теж дїдусь доброї душі, тільки наївний, та зовсім не шкодливий брехунець. Напр. він простодушно і кожен раз з відмінами розповідає, через які-то він перейшов митарства, доки дійшов до теперішнього свого звання. Свій родовід виводить він з якогось короля польского, Сигизмунда, мабуть трейтього. Про близших своїх предків не згадує, так само і про батька. Дитинний вік теж вкриває темрява невідомости. Першу половину віку парубочого перебув він за домового учителя у відомого в Петербурзі тютюнника Онисима Головкина. На отсїй же таки

порі его віку склала ся ему така пригода, що зразу постановила его на власні ноги. Ось яка була та пригода. Раз якось на вулиці, здаєть ся, каже він на Литейній, але запевне не ручить ся, вхопили его два гайдуки, посадовили в карету, завязали ему очи тай везуть і везуть. На останку привозять его в розкішний будуар, треба гадати до якоїсь найзаміжнійшої особи. Аж ось приходить в будуар і таємнича властителька его. Уся вона в дезабилье (се его власні слова), тільки твар прикрита у неї маскою. Тут пішло у них таємниче кохання... Потім знов завязують ему очи, знов в карету, привозять туди, звідкіль взяли і оден з гайдуків дає ему пак асигнацій, ні більш, ні менш, як 20 тисячів рублів.

Довго міркував він, яку б его на отсіх нестемених підвалинах заснувати собі пришлість? Бай-дуже знехтував він шаноби і золото, та, уважаючи на внутрішні поривання, пристав до скромного товариства поклонників Мельпомени. Тут в ролях: Едипа, Фінґаля, Дмитра Донського, да в Капністовій „Ябеді“, на превеликий жаль не згадає тепер в якій ролі, зажив собі незвичайного успіху. Але-ж, через інтриту знаменитого учителя Каратигина-Яковлева, мусів покинути сцену і піти в морську службу. Вже-ж пак не інак, як лейтенантом. Двчі плавав він округ сьвіта, а раз, укуні з Лазаревим до північного бігуна. Під отсю плавбу він запевне довідав ся, звідкіль береть ся деревяна олія, що не до ладу називають прованським маслом. Рідний край сієї олії між Ліворно, а Сантапуром (Предивне знатте географії!) на острові Провансі. На тому острові росте величезне дерево, маслина, от з его й випуськають олію, так самісенько, як у нас на весні випуськають сік з берези. Островом тим орудує Англичанин, Француз і Італіян; а вже ми і Німці у них добуваємо отієї дорогої олії. З ко-рабля перейшов він в Одесі в земський суд, не скажу вже яким урядником. Тут він був голінним бражником, пристав до гурту політиків. От за се его й закинули арештантом без терміну, до фор-

теці Ізмаїл. Тут небавом зробив ся він правшою коменданта, але-ж знов склала ся якась така предивна причта, що єго послали в Астрахань „квартильнимъ надзирателемъ“¹⁾. Трудні обовязки сієї посади примусили єго, кинути її і взяти посаду адвоката в Новопетровському.

Неменший брехун і Компаньоні, мій „меценат“, але не такий не шкодливий і не такий совісний. Раз якось він так забрехав ся, що зробив з себе небожа графові Закревському і кандидата з Дорпатського університету. Щоб зразу спинити і знівечити нахабного брехуна, Зігматовський метнув себе в ротмістра лейб-гусаринів і в близького кривняка графові Гудовичу. Знайшов наших!

Не вважаючи на отсю невинну ваду, Зігматовський, все таки добрий наївний дідусь, а вона рахманна, невинна цокотуха і трошки бабуся сантиментальна. я їх інакше й не зову, як Филемон і Бавкида. Вони вкупі з Н. одержують „С. Петербургскія Вѣдомости“ а я часто-густо приношу їм з города окриц, петрушку і т. ін., по у них чай, перечитую фелетон і слухаю оповідання про чарівні події наївного Филемона і за те користую ся повним довірем Бавкиди.

Л И П Е Н Ь.

1. Сегодні послав з пароходом до М. Лазаревського листа, може, дасть Біг, вже останнього з отсієї душної неволі. Вельми я завинив ся перед моїм вірним другом. На лист єго, писаний 2-го Мая, треба-б було мені відписати зараз же, скоро одержав єго, себ то 3-го червня; але я все сподівав ся радісної звістки, з Оренбурга, щоб перш за всїх з ним поділити ся нею. Тим часом цілий місяць сподівав ся марне і мусїв написати, що я все ще невольник; та до 20-го липня, а може ще й серпня, такий самісенький солдат, яким і досі був; ріжниця тільки і всього, що мені не забороняють

¹⁾ Низта посада поліційна. Перек.

наймати замість себе вартового і почувати на горді. До 20-го серпня я відкинув усякі думки, що бентежать мене і раюю тепер ранками в розкошах повної самотності і навіть шю чай, правда не геть-то добрий, але все-ж таки чай. Коли-б ще вткнути в зуби добрячу цигару, отаку приміром, як оті 25, що прислав мені мій добрий друг Лазаревський, тоді-б легко мені було марити, що я на сьвятї в Петергофі. Але-ж! Се вже занадто.

Справді сьогодні в Петергофі сьвято. Велелїпне, царське сьвято. Колись давно р. 1836, як що не помиляю ся, розмови про се сьвято так мене до єго причарували, що я, не спитавшись у свого хозьяїна (я тоді був в науці у маляра, чи так званого, покоєвого живописця Шираєва, людини жореткої і грубянської), знехтував на ті добутки, які зароблю, за те що піду не спитавшись (та я таки добре й тямив, що Шираєв мене не пустив би), взяв шматок житнього хліба тай чкурнув з роботи просто на гулянку в Петергоф. В кишені у мене було грошей 50 коп. На мені був дашкитоновий халат, отакій як звичайно носять учні у ремісників. Гарний, мабуть, я був тоді! Чудно! ні велелїпний Сампсон, ні інчі водограї, ні взагалї сьвято не сподобало ся мені й на половину проти того, що я чув про єго. Може оповідання про те сьвято занадто вже розжевірили мою фантазію, або просто я втомив ся і був голодним. Здаєть ся, що останнє буде певнійш. А до всего того я серед натовпу угледїв свого страшного хазьяїна з єго пїндючною жінкою. Отся остання умова так зовсім затуманила мені сьвято з єго сяєвом і велелїпїєм, що я не діждавшись вже ілюмінації вернув ся швидче назад, зовсім не див ся бившом у. Відвага моя минула мені гаразд. На другий день знайшли мене сонного на горниці; нікому й на думку не впала моя самовольна мандрівка. Правду мовити, я й сам уважив її неначе якийсь сон.

Другим разом року 1839 був я в Петергофі на сему сьвятї зовсім вже за інчими обставинами. Се вже було укупі з великим моїм учителем Карлом Івановичем Брюловим, та з коханими учениками єго

Петровським та з Михайловим. Ми їздили на Беда довеському пароплаві. Бистрий перехід з горищ-неотеси маляра-мужика до велеліпної майстерської найбільшого художника нашого віку!... Аж сам те пер не йму віри, а дійсне так воно було. Я, нікчемний попихач перелетів на крилах з брудного горища в чарівні салі Академії художеств. Одначе — чим же я хвалю ся? чим я доказав, що я з'умів покористувати ся з напучування і дружного довірія художника величезного на цілий сьвіт? Зовсім нічим! До невданого єго одруження і після вданої розлуки з жінкою, я жив у єго на квартирі, чи ліпше сказати у єго в майстерській. Що-ж я робив? чим я займав ся в тому сьвятилищі? Чудно й згадати! Я тоді писав українські вірші, а вони потім такою страшенною вагою упали на мою убогу душу! Перед єго чудовими творами я задумував ся і голубив в серці своєму сьліпця-кобзаря до своїх лютих гайдамаків. В отій-о зграбно розкішній майстерській, перед мене бованіли, немов в палкому, дикому степу наддніпрянському тїни мучеників, бідолашних наших гетьманів. Перед мене розстилав ся степ засїяний могилами. Перед мене пишала ся моя прекрасна, моя безталанна Україна, в усїй своїй мелянхолічній красї непорочній. І я задумував ся! у мене бракувало сили відвести очи від отієї рідної чарівної краси. Призвання тай годї.

Одначе чудне отсе-о всемогуче призвання! Я добре тямив, що живопись моя пришла професия, мій хлїб насущний. Що-ж я? Замість того щоб нишпорити її глибокі тайни, та ще за приводом такого керманича, яким був безсмертний Брюлов, я писав ті вірші, за які менї ніхто й шага не заплатив, які, на останку, одняли у мене волю і які я, все так, komponую собі нишком, не вважаючи на всемогутню, нелюдську заборону. Іноді міркую навіть і про надрукованне їх, звістно з чужим підписом. Далєбіг чудне отсе невимрлимиве призвання!

Не відаю, чи я одержу ще тут Кухарєнкову відповідь з єго думками про мою останню дитину „Москалеву криницю“. Для мене дорогі єго думки,

яко людини чулої, шляхотної і яко сущого, без фалши земляка мого. Шкода мені, що тепереньки не спроможно мені провідати єго на широкій єго Чорноморщині. А якби я того жадав! та ба! нічого не вдієш! Спершу платять довг, а потім вже задовольнають ся потреби голодування; а вже на останне там купують потіху. Принаймні так чинять усі добрі люди. А я жахаю ся, щоб моя й тїнь не скидала ся на безладого гільтяя. Ба! колись і я погуляв на свій пай! Досить!

Пора, пора душой смириться!

Надъ жизнью ничего глумить ся,

Отвѣдавъ горькаго плода.

Торік наш комендант пренумерував „Бібліотеку для Чтенія“. Бувало перечитаєш хоч переклад Курочкина з творів Беранже і, все таки, полегшає тобі. Тепереньки, опріч фелетона „С-Петербург. Вѣдом.“ нема зовсім нічого сучасно-літературного. Тай за отсю худорляву сучасність треба платити окропом, та петрушкою. Хоч би редька швидче поспівала, а то мені аж соромно вже наділяти моїх стариків усе одним тим самим продуктом.

2. Випадково справив я дві речі і обідві так добре вдали ся, як рідко трапляєть ся й з тим, над чим глибоко міркуєш. Річ перша — отсей журнал. Під отєї тяжкі дні сподівання він став мені таким неминуче потрібним, як той лікар хорому. Друга річ — мідяний чайник: він став неминуче потрібним задля мого журналу, так само, як журнал для мене. Без чайника, чи без чаю, якось лїниво брав ся я до записування. Тепер же аби тільки налив шклянку чаю, так само перо просить ся в руки. От самовар, так той своїм сичанням підбиває до діяльності. Самому на собі не доводило ся мені зазнати вплив самовару, одначе я єго розумію. Запевнив ся в сему чарівному впливові на других. Во дні они був у мене приятель, д. Афанасьев-Чужбинський. Року 1846 доля звела нас в Царгороді, вже-ж пак се не столиця отоманської імперії, а в одному з готелів міста Чернигова. Доля закинула мене туди в справах моєї служби; а єго затигла туди непо-

борена любов до розкиданности, чи, як він сам казав, поривання серця. Я знав его за невпинного і невиводного віршотворця; але я не відав, яка по-тайна підойма надає руху тому невтомному натхненню? Сю підойму спізнав я тоді лишень, коли ми з ним вкупі закватували. Се ми вчинили раз на те, щоб зменшити грошеві видатки наші, а вдруге на те, щоб, яко товариші по ремеслу, оден одного оглядали по всяк час дня і ночі. Отсією підоймою і був ему самовар, тоді як шипить, сичить і парує.

Спершу я не тямив: чому товариш мій не робить так, як я, що коли забажаю чаю, кажу подати собі шклянку з буфету; а він ні; він каже нагріти самовар. А потім вже, коли я пильнійше придивився до свого товариша, бачу, що він загадує подати ему не самоваря, а натхнення, чи ту підойму, що зрушує его таємничі сили. Спершу я дивом дивувався: звідкіль у его, з якого жерела випливають отакі довженні вірші, а потім бачу, еге! скринька відмикаєть ся дуже просто.

Та се все байдуже! Хто з нас без вади. Головна річ в тому, що як прийшло ся платити дань володареві „Царгороду“, так у товариша мого по ремеслу не було готовика, щоб заплатити дань. Мусів платити я. Не кажу вже про інше, спожите нами в готелі, а за саму лишень ту локомотиву, що рущала натхнення, треба було заплатити 23 рублі. Отсіх грошей він, не вважаючи на чесне слово, і досі мені не вернув. От з відкіля довідав ся я про вагу і вплив самовара на моральні сили чоловіка. В такому становищі, яке моє, річ зовсім натуральна, що я раз-у-раз бідкаю ся в копійці. Двичі писав я до Афанасьєва у Київ про ті 23 р.; а він мені навіть віршами не відповів. Я тоді й подумав собі: Овва! стратила Росія другого Третьяківського! Але-ж я помилив ся. Торішньої зими, бачу: на безкраїх аркушах „Русск. Инвал.“ безкраї вірші українською мовою. Не згадаю тепер, яка нагода викликала ті вірші; памятаю тільки, що то було гідке і подле влещування московській армії. Ба, подумав я собі, чи не мій отсе приятель так визначуєть ся? Дивлю.

ся: справді він! А. Чужбинський! Так ти мій голубе! живий і здоровий, та ще й підхліблювати навчив ся. Зичу тобі прискіху на сій ниві, але не бажаю. стрівати ся з тобою! Вкупі з ним ми прожили цілий великий піст. Не було в Чернигові не тільки панночки, або молодиці, а навіть старої баби, щоб він не написав в альбом їй віршів; та не на чотири рядки, (він дрібницею нехтував!) а величезну ідилію. Коли-ж у якої будь чарівниці бракувало альбому (як от було напр. з старенькою Дороховою) вдовою відомого з року 1812 єнерала), так він тоді на шістьох, чи й більш, аркушах просто підносив найсентиментальнїйше посланіє.

От не пригадаю собі, який то глибокий знавець людського серця мовив: що найпевнїйша міра на дружбу — гроші. Він сказав правду. Правда суца дружба та, що виявляє себе в годину тяжкої, критичної пригоди, так і вона потрібує отсеїє холодної мірки. Найживїйшим язиком дружби — єсть гроші. Чим більша нужденність, тим щирїйшою буде та дружба, що проганяє отею голодну відьму. Менї в моєму, можна мовити, зрадливому життю так пощастило, що я кількі разів смакував плодами з отсего райського дерева. От і тепер під отею, як менї здаєть ся, критичну годину, прийшло 75 рублів. За що? з якої милости? бачили ся ми з ним тільки двічі: вперше в Орську, вдруге в Оренбурзі! Пошли, Господи, усїм людям отаку дружбу і такого друга, як Лазаревський. Але знївечи оту метелицю, що поросла на ниві благороднїйшого чуття! викорени таких друзяків як Афанасьєв, Борквиц і Апрелев. Афанасьєв і Борквиц ще дрібнота, нивідь що, а от Апрелев, так се людина видатна, буйна. Се не аби-який чугуєвський улан, або гільтай, лїнейний поручник, ні! се вже ротмістер-кавалегард з полку цариці, сїбарита, відомий в столиці прожора, се, як кажуть: „людина показна“. З отсеїєю „показною людиною“ я спїзнав ся р. 1841 у мого земляка Соколовського. Перше вражіння було єму на користь. Молодий, сьвіжий, румяний, опецьковатий. Сам не тямлю, з якої речи, я їму віри, що люди з таким

кольоритом і такі грубі в обіймиці, люди доброї вдачі. Щоб доповнити своє зачаровання, я гадав собі, що він ліберал. От ми спізнаємо ся, дружимо ся, стаємо вже на „ти“, на останку заходять між нами фінансові зносини. Він еднає мене намалювати з его патрет. Я згожую ся, щоб він, приїздячи до мене на сеанси, привозив власне сьнідання. На сьнідання він брав 200 устриць, четвертину холодної телятини, шість пляшок портеру та одну пляшку джину. Усе отсе він з'їдав і випивав за сеанс. Трейтій сеанс розпочали ми на „ти“ і скінчили его шампанським. Я раював від такого друзяки аристократи. Скінчили ся сеанси: іду я до свого друзяки взяти мзду. Друзяці ніколи, нікого не приймає. В друге — теж саме, в трейтє, в четверте, та отак до десяти разів, теж самісеньке. Я плюнув єму на поріг, тай ходити кинув. Таких приятелів було у мене багацько і немов підбірав, все люди військові. Я певен, що коли-б Афанасьєв не був за молоду уланом, він писав би вірші без запомоги самоваря. Стало ся не так.

„Віра без діл мертва єсєь“. Так от і дружба, без материяльних доказів — пусте, лукаве слово. Блажені, сторицею блажені такі приятелі, що над життєм їх сяяло сяєво веселки, що усьміхало ся їм щастя, а голодна нужденність, своєю залізною палицею, ніколи не постукала ся в двері до їх безкористної дружби. Блажені! вони і в могилу підуть, благословляючи оден — одного.

3. Сегодні наснив ся мені Лазарєвський. Буцїм би то приїхав він сюди і силоміць забрав мене з відсїля, не вважаючи, що я змагав ся, казав єму, що без дозволу не можна лишити фортецю. Навіть не дав з Мавєвським попрощати ся. Небавом опинили ся ми в якомусь татарсько-московсько-німецькому місті, наче-б то в Астрахані. Тут по вулиці і англійські коні, і верблюди ходять, і водограї бють, і кумис продають, і фабрика папірос і театр. От, на останку вечір, ніч, Лазарєвський дєсь дїв ся, а я его шукаю, розпитую ся і прокинув ся. Прокинувшись зрадїв, що се тільки сон і що я, хвала Богові, не дезертир, а то-б мене знов „за престоль

и отечество“ зазброїли років на десять. Треба буде зайти до сотника Чеганова та подивити ся в „Сонник“, що воно віщує, коли тобі наснить ся „самовольная отлучка“?

Сьогодні, себ то 4 липня, встав я звичайно о третій годині вранці, нагрів чайник, налив в склянку чаю і, коли взяв ся за перо, почало захожувати ся на дощ, а через кількі хвилин пішов тихий, меланхолічний дощик. Я покинув писати і люблю з сего прекрасного явища, занадто рідкого в сій країні. Вітер з Астрахані, себ то норд-вест. Можна сподівати ся, що дощ побільшає і падати ме за південь. Яке-б се добро було для отсієї безводної пустелі.

4. Ночував на городі в комендантовій альтанці. Тепер тут моя резиденція. Небавом після того, як пробарабанили „Зарю“, пішов тихий дощик, через що я лїг спати ранїйш звичайного. Дощові краплі падали тихо на кришу альтанки; під сей гармонічний шум я зараз заснув солодким сном. Наснив ся Карло Іванович Брюлов і з ним товариш мій Михайлов. Спершу були ми в якійсь величезній галереї, де нічого не було, опріч якогось ескизу Гвідо-Ренї. Михайлов захожував ся робити список з того ескизу. Потім з Карлом Івановичем перейшли ми до майстерні в портику. Тутечки теж нічого не було, тільки величезне полотно, на цілу салью, натягнене і заґрунтоване, як звичайно роблять під декорації. На стїну була наліплена літографія Калама, намальована незугарно, під нею підписано: „Ріо-Жанейро“. Потім Карло Іванович покликав нас на Лукіяновський ростбіф, як се трапляло ся колись незабутніми минулими днями. Але вдарив грім і я прокинув ся. Пішов ливний дощ. Я позачиняв в альтанці вікна і двері і знов заснув. На другий сеанс наснив ся Михайло Семенович Щепкин в Москві, та таким сьвіжим і добрим, яким бачив я єго в останній раз року 1845. Балакали про театр і про письменство. Я спитав у єго: чом він не пише далі своїх „Записокъ Артиста“, що початок надрукував в першій книжці „Современника“ р. 1847? Він від-

повів мені, що життя єго пройшло так тихо, щасливо, що ні про що й писати. Я хотів щось єму казати, але ми опинили ся в Новопетровському і зустріли ся з П. О. Кулішем: він збирав якісь худорляві рослини. Я, яко господар, заходив ся піклувати ся про обід і пішов шукати полевої спаржи. А її тут і в помині нема. Новий удар грому розбудив мене і я вже не міг заснути.

Нещодавно почали снити ся мені люди і речи такі любі моему серцеві, яких я давно вже не бачу. Мабуть се через те, що я тепер раз-у-раз про них думаю. Учора, лягаючи спати, я думав про „Осаду Пскова“ і про „Гензериха“ Брюлова. От і наснив ся мені великий їх творець. Досить! після нічної грози ранок свіжий, тихий: в отсій палкій пустині такі ранки трапляють ся рідко. Я буду великої руки тетерею, коли просижу такий ранок коло свого журналу.

5. Голенький — ох! а за голеньким Бог. У моїй бібліотеці, яку я давно знаю усю на память і яку давно впакував в дорогу, не трапило ся такої книжки, щоб варта була товаришувати мені в моїй радісній самотній подорожі по Волзі. Рігельманова „Історія Войска Донского“, здала ся мені вельми старою товаришкою і я запакував її на саме дно. А як єго без книжки в отакій довгій і спокійній дорозі, як плавба з Астрахані до Нижнього! Мене се турбує! Справді: що я робити му цілий місяць, не маючи хоч абиякої книжки? Отже пані фортуна, отся гордовита повелителька над повелителями світа, отся безока цариця царів — сьогодні стала мені за лакея! та де! гірше! просто за бердичівського мишуриса.

Нараювавшись на городі з свіжого, пречудесного ранку, я в 9-ій годині пішов до фортеці. Треба було взяти в артільника хліба, щоб на дорогу мені насушили сухарів. Прихожу до ротної канцелярії, дивлю ся на столі, поруч з візрцевими чобітьми, лежить три грубих книжки в сїрій замізьканій обгортці. Читаю назву і що-ж я бачу? Estetyka, czyli umnictwo piękne, przez Karola Libelta!

В казармах — естетика! Питаю у писаря: чия се книжка? Каже: унтер-офіцера Куліха. Знахожу того Куліха, питаю у его: чи не продав би він мені оте „Umnictwo рієкне?“ а він відповідає, що воно моє, що Пршевлоцький, виїздячи з Уральська до рідного краю, віддав ті книжки ему, Куліхові на те, щоб він доручив їх мені; а він, принієши їх сюди, поклав в цейхауз тай забув ся про них. А отсе вчора тільки кинули ся вони ему в вічі і він дуже радий, що може їх мені доручити. Для більших радощів я послав по горілку, а книжки сховав в торбу.

Очевидна річ, що в сему разі посприяла мені услужлива факторка фортуна. Отаким чином, з ласки сїєї сьліпої цариці, я мати му для читання в дорозі таку книжку, на яку й не сподівався. Правда: книжка не зовсім мені до смаку, а проте, коли нема риби, то й рак стане за рибу. Хоч я щиро люблю прекрасне і в природі і в штуці, одначе почуваю непоборену антипатию до філософій і до естетик. Таке почування посїяв у моєму серці спершу Галіч, а потім шановний професор Василь Іванович Григорович, що колись то читав нам лекції про прекрасне в штуці. Девізою тих лекцій було: більш митикувати, менш критикувати. Чисто Плятоновський вирік! З Лібельтом я трохи знаємий, читав его „Дівчину Орлеанську“, его критику і філософію. З першого погляду мені здало ся, що він містик і в штуці непрактичний. Побачимо, що далі буде. Бою ся, коли-б зовсім з ним не розчурати ся.

6. Наснила ся академія художеств. Михайлов показував мені якийсь недокінчений список-малюнок, а потім десь з ним сховав ся од мене. З академії я вийшов на „Большой Проспектъ“ і не доходячи до церкви Андрія Первозванного, зустрів ся з родиною тутешнього коменданта, і з радощів прокинув ся.

Позавчора у вечері зовсім несподівано довело ся мені бачити останню сцену з жарта „Недошита Кофточка“. Не хотів я заводити до своїх записок

отсю ятошну сцену; але вона з своїх несподіваних добутків показала ся важною; тим то й записую про неї в своїй незрадливій хроніці

Подія ся счинила ся 5-го дня сего місяця. Коли батька нареченої не було в господі, женихові прийшла в голову добра думка повеселити будущу свою дружину серенадою з усїма аньорами. Для сего він покликав з двох рот сьпіваків, такечки-ж з усїма аньорами: з бубоном, тарілками, ложками, з трикутником і ще з якимись брязкільцями. Пересьпівали, звістно не як, вже як з танцями, увесь репертуар салдатських пісень, засьпівали навіть „Посль батюшки остался сиротою молодець“, звістно сю сьпівали з невеличкими відмінами. Остання пісня дечим нагадувала женихові єго власний побит і з неї він переняв ся таким восхитом, шо забажав аби „ребята“ трошки єго зараз „покачали“. Чому-ж і ні?! „Ребята“ зараз до праці! Коли вірні та щирі „ребята“ в десятий раз гукнули гучне „урра!“ вмішала ся лиха доля! саме тоді в брамі показав ся комендант! Гучне „ура!“ зразу обірвало ся! вірні та незрадливі „ребята“, покинувши серед вулиці свого „отця-командіра“, самі навіткіача, куди хто встиг. Женихова доля була критичною, тим паче, шо він без ніжної підмоги своєї любі нареченої, не спроможен був підвести ся на ноги через безхитрошні радости; чи! кажучи по просту, через те, шо був на смерть пяним.

Другого дня вранці батько нареченої приходить до коменданта з доношенням, щоб на підставі закону ослобонити єго осоромлену доню і всю родину від паскудного п'яниці і гидкого жениха підпоручника Г. На таке законне прохання ще не вийшов присуд коменданта.

Яково-ж воно порядному і семейному чоловікови бути пачальником отєїї заграничної ковбані безграничних паскудств. Розбїрати і розсужувати отакі щоденні, безкраї гидоти! А він, яко начальник, повинен бовтати ся в отейй вонючій багнюці! Огидливий обовязок!

7. Наснило ся, що був в Москві: нікого з своїх знаємих не зустрів і церкви Спаса не бачив. Був на „Красной площади“ і не бачив церкви Василя Блаженного. В „Гостинному“ дворі шукав на сорочки івановського полотна і не знайшов, та з тим і прокинувся. Вставши, як звичайно нагрів свій чайник, насипав чаю і почав витирати шклянку. Аж ось іде до мене мій „дядько“ і каже, що фельдфебель звелів мені зараз прийти, щоб приладнати муніцію. „Та її, кажу, нещодавно прилаштували“. „То вже не моє діло, відповів він, велено прийти тай годі.“ От тобі й на! ради неділі не довело ся мені посмакувати чаю. Прихожу до фортеці і довідую ся, що учора прибув з Астрахані якийсь Татарин з казенними харчами і пустив гутірку, що під кінець серпня в Астрахані сподівають ся приїзду великого князя Константина Миколаєвича. Тим то в Астрахані йдуть тепер великі заходи про стрічу августійшого гостя. Капітан Косарев, що командує двома ротами 1-го баталіону, зараз імкнув ділом! та щоб не вдарити лицем в грязь, учора, при запомозі свого писаря Петрова, призначив поважаний калавур, а до єго, з ласки писаря Петрова, запровадили й мене. Отсю морочливу задачу рішили собі сьак-так аж перед сьвітом. Скоро почало сходити сонце, велено прилаштувати муніцію, не вважаючи на неділю. А коли муніція буде прилаштована, вивести солдатів на огляд перед телячу піку капітана Косарева і вірного помічника єго писаря Петрова.

Сказано — зроблено! о 7-ій годині усе було готове. Повбіраних в усю муніцію солдатів, а між ними і мене, вивели на полянку. Вийшов і сам капітан Косарев в усему своєму осячому величчю. Привітав ся і перш за всіх підійшов до мене; прихильно потріпав по плечу і промовив: „А що, брат! відставка! ні! ми ще зробимо з тебе видатного фронтовика — на правий флянґ та тоді й з Богом“. Та зараз же і звелів капральному евфрейторові що дня по чотири години учити мене марширувати і орудувати рушницею. Мене кинуло в жах, як почув я

отакій милостивий наказ. От тобі й спокійна самотина на городі!

Той самий Татарин укупі з „накладною“ привіз до коменданта листа з Астрахані: єго оповіщають, що до адмірала Василєва прийшла звістка з Петербурга, щоб великого князя в Астрахані не сподівали ся, значить і не тремтіли-б. Комендант, довідавшись про заходи обачного капітана Косарева, зробив єму нагану і навіть похваляв ся гавитвахтою, коли вдруге без єго дозволу, відважить ся турбувати людей. На тому і кінець. А сьогодні я, — неначе нічогоісенько того й не було — встав о 3-ій годині, нагрів свій чайник, узяв нове перо і завів до своєї вірної хроніки отсей малоімовірний казус. Господи! чи настане коли день мого визволення?! чи прийдуть коли для мене такі райські дні, що я отсю сумну та правдиву хроніку читати му, яко той брехливий сон, яко вигадку, котрої ніколи й не бувало!...

8. Сьогодні поплив в Гурєв поштовий човен. Вітер зюйд-вест. В середу, або в четвер, човен повинен бути на Стрілецькій косі, за 15 верстов від Гурєва. В суботу забере останню пошту з Оренбурга; в неділю справляти ме сьвято, а в понеділок і назад рушить. Як раз через тиждень. Коли буде попутний вітер, треба сподівати ся, що човен вернеть ся сюди 17 або 18, а вже не далі як 20 дня сего місяця. Чи вже-ж він нічого для мене не привезе? Не може бути! Се-б було вже наумисне мордовання, тиранство.

Сьогодні вранці покликав до себе на город унтер-офіцера Куліха, того, що привіз мені з Уральська Umnictwo рієкне Libelta. Бесіда наша кружала, звістно, коло баталіону, найпаче коло 2-ої роти, що позаторік вийшла з відсіля, а тепер вернула ся. І тоді і тепер, був я таким безталанним, що належав до сїєї роти. Починаючи з тодішнього командира роти поручика Обрядина, ми перебрани цілу роту по одному чоловіку і дійшли на останку до „рядового“ Скобелева. Отсей Скобелев, хоч у єго

було і московське призвище, був моїм земляком. Родом він з Херсонщини. Затямив я його найбільш за його українські пісні. Своїм м'яким, молодим тенором співав він просто і прегарно. Найбільш з душею співав він пісню:

„Тече річка, невеличка
З вишневого саду.“

Слухаючи отсієї чарівної пісні, я забував, що слухаю її в казармі. Вона переносила мене на берег Дніпра, на ріллю, в мою любу, рідну Україну. Я до віку не забуду того сумирного, на пів голого горопаху, що було латає свою сорочку та своєю піснею переносить мене далеко-далеко з душною казарми.

Своїм складом і поведженням Скобелев не скидав ся на бравого салдата. От за се найпаче я й шанував його. Рота вважала його яко людину чесну і розумну. Твар у його була смагла, партацька та ще й вісною поцяцькована. Не вважаючи на те, світила ся вона відвагою і благородством. Опріч пісень, я любив його яко чоловіка чесного, яко земляка. З ока на око він признав ся мені потайно, що він крєпак, утікач. Злапали його, яко волоцюгу. Тоді він сказав, що він „не помнящий родства“, себ то не памятає, хто його рід і де його рідний край. Его віддали в солдати і тут дали йому призвище Скобелев — на честь відомого балаклія московського, інваліда Скобелева. Так от про сего бідолашного Скобелева — Куліх розповів мені от яку обурливу історію. Небавом після приходу в Уральск 2-ої роти, командир її отой-от Обрядин узяв до себе Скобелева за сталого слугу; яко чоловіка тверезого, певного, але яко солдата не вдатного до фронту. Скобелев неумисне зробив ся знавцем тайни свого командира і сталим лакеєм його полюбовниці. Не минуло й півроку, як глевтяковатий лакей Скобелев, знов таки неумисне зробив ся полюбовником полюбовниці свого командира. Раз якось під годину сердешного поривання, отся облесна зрадниця розповіла Скобелеву, що два місяці тому назад прий-

шло з Москви на адресу Скобелева 10 рублів. Прислав їх Скобелеву якийсь его товариш, колишній волоцюга, а тепер крамар. Гроші ті одержав Обрядин. На доказ сего вона показала Скобелеву куверту з п'ятьома печатками. Ще коли Обрядин був за баталіонного ад'ютанта, так ще й тоді підстерegli его і довели, що він крав отакі саме присилки солдатам гроший. Але він умів якось ховати кінці в воду і вдавати з себе чесного чоловіка в загалі. Скобелев, довідавшись про такий вчинок отця-командира, прийшов до его з порожньою кувертою в руках і вимагав оддати ему гроші з тієї куверти. Отець-командир почастиував его ляпасом по пиці, а він на здачу дав ему теж ляща. Коли-б се стало ся сам на сам на тім би ділу й квіт; але-ж подія склала ся при шляхетних свідках офіцерах; через що посоромлений поручник Обрядин, арештувавши Скобелева, доніс про его вчинок начальству. Нарядили сьлідство і після сьлідства поручникові Обрядину велено лишити службу, а Скобелева звеліли судити військовим судом. По присуду суда Скобелев пройшов через „зелену аллею“, як кажуть салдати, себ то приняв 2000 шпіцрутенив, а потім заслали его до Омська на с'ім років в арештанські роти. Сумна і на нещастє несподівана пригода! Бідолашний Скобелев! народив ся ти і зріс в неволі. Замануло ся тобі покоштувати широкої, солодкої волі вольної і залетів ти в „радікуль“. (Так звичайно солдати зовуть Новопетровську фортецю). Сьпівуном-пташкою залетів ти з України до моєї семилітної тюрми ніби на те тільки, щоб своїма солодкими журливими піснями нагадати мені мій любий, мій безталанний край. Горопашний, безщасний Скобелев! Ти чесно і благородно вернув ляпаса шляхетному злодюзі, грабіжникові і за сей честний вчинок пройшов ти скрізь „строй“*) і поніс тяжкі кайдани на безлюдні береги Іртиша і Оми! Чи ти в своїй тяжкій неволі

*) Себ то приняв тяжку кару по тілу шпіцрутенами. Перек

стрінеш такого уважного і вдячного товариша — слухача твоїх солодких, журливих пісень, яким я був у тебе?! Стрінеш, та ще й чи одного такого, як і сам невольника-сироту, земляка-варнака таврованого. Він на твої тяжкі кайдани пролле сльозу подяки за радісні і рідні серцеві пісні! Горопашний, безталанний Скобелев!

9. Перед заходом сонця заштиліло, а приимерком зняв ся сьвіжий вітер від норд-оста прямо в чоло нашому пощтовому човну. Він тепер серед одкритого моря кинув якора і Господь відає коли здійметь ся. Норд-ост тутеньки панує. Він може простояти довго і тим протягти мою, і без того довгу, неволю; далеко за ті межі, що я поклав в думці, себ то за 20 липня. Сумно, невимовно сумно! Цілу ніч не спроміг ся заснути. Найлютіша туга гризла мене і, немов на корді, ганяла округи городу. Перед сьвітом пішов до моря, покупав ся, та тут на піску і заснув. Наснив ся мені небіжчик Аркадій Родзянко у своєму Веселому Подолі біля Хорола. Він показував мені свій занадто вже вигадливий сад. Балакав про високу простоту і ідеали в штуці взагалі, а в письменстві особливо. Лоском ганьбив брудного цинїка Гоголя, а найпаче „Мертві Душі“ карав без милосердя. Потім трактував мене якимись кілеками, герметично запакованими і своїма вульгарними, найбруднішими віршами українськими, на лад Баркова. Огидливий дїдуган! Розбудив мене тихий, дрібний дощик і я побіг на город наче мокра та курка.

Кажуть: про що думаєш на яві, те й привиджуєть ся у сні. Не завжді воно так. От напр. Аркадія Родзянку я бачив оден лишень раз тай то несподївано р. 1845 у єго на селі у Веселому Подолі. Своєю тупою естетикою і своїма найбруднішими і найдурнішими віршами українськими він за кілька годин так мені остогид, що я утік до єго брата Плятона, єго найблизшого сусїди і, як се трапляєть ся, єго лютого ворога. Я навіть забув ся, що колись бачив ся з брудним віршомазом, а він сего-

дні мені наснив ся, який же звязок між моїма журливими мріями і отсім давно забутим мною чоловіком? Анї жадного льогічного звязку, тільки капрыз нашої природи моральної.

Ледві і „Ворожка“ сотника Чегунова чи виясує загадку отаких от снів. Але про всяк случай піду подивлю ся в те зеркало захованих, таємничих явищ природи.

10. А вітер все той самий! і туга таж сама. Таке довге миловання тут з ними вельми рідко трапляєть ся. Цілий день нерухомо пролежав в альтанці, та все слухав тиху, одноманітну мелодию, що вибивали об деревляну альтанки кришу дрібні, але густі краплі дощу. Кілько разів заходив ся дрімати, але сон не бере; та ще й кляті мухи з усього городу злетіли ся до альтанки і не дають спокою. Заходив ся кілько разів будувати фантастичні замки на моїх пришлих естампах аква-тінта — і тут невдача! Найпаче невдали ся у мене твори Брюлова „Гензерих“ і „Осада*) Пскова“. На перший раз треба уникати наготи; треба досьвіду та й ще досьвіду; а інакше ота чарівна Брюловська нагота на естампі вийде бридотою. Я не бажав би, щоб мої сподівані естампи походили на естамп парижський аква-тінта „Останній день Помпеї“. Бридотний, незграбний естам! Їм знівчено і зневажено геніяльний твір.

От за таким недобрим та сумним становищем душі згадав я про „Umnicstwo piękne“ Libelta і заходив ся жувати его: тверде, кисле та прісне наче той німецький „васер-зуп“. От, хоч би отаке наприк.: говорить чоловік так розважно про натхнення і йме віри, що Есип Вернет під годину бурі наказував привязувати себе до щогли, щоб набрати ся натхнення! Який мужичий тямок про отсе боже-ственне, незреченне чуття! І йме сему віри той чоловік, що пише естетику, що говорить про іде-

*) Осада = облога.

альне. про високо прекрасне в духовній природі людей! Ні! сьогодні і естетика мені не дасть ся. Лібельт по польски тільки почуває, та пише, а думає по німецьки, або, принаймні, перемаяв ся німецьким ідеалізмом, (тим що був, а який тепер є — про те не відаю). Він скидаєть ся на нашого Жуковського в прозі; він так як і небіжчик В. А. Жуковський йме віри в безживну красу німецького ідеалу. Р. 1839 Жуковський, вернувшись зза кордону, привіз величезний портфель, напакований творами Корнеліюса, Гессе і інч. сьвітел мюнхенської школи живописи. Твори Брюлова, на єго думку, були за надто материяльними, що божественну штуку придавлюють до грішної землі. Обертаючись до мене і до небіжчика Штернберга, що трапив ся тоді саме в майстерській Брюлова, Жуковський покликав нас зайти до єго і повчити ся у великих учителів Німеччини. Ми не проминули покористувати ся з сєєї щасливої нагоди і другого дня прийшли в кабінет іерманофіла.

Господи! що-ж ми побачили, коли розгорнули отой величезний портфель! довгі, безживні мадони, а навкруги їх готицькі, худорляві херувими; інчі тут були просто сущі мученики живої штуки. Побачили Гольбайна, Дюрера, але не репрезентантів XIX. віку. До якого-ж ступня стеряли ся отєї німецькі ідеалісти-живописці! вони не помітили, що в будівництві нема й тїни, щоб нагадувала готицьке будівництво. Чудне, незрозуміле запаморочення!

Umnictwo рієкне Лібельта сховав я в дорожню торбу і знов привів свою постать в горизонтальне положення. Не відаю, що буде далі.

Незабутні, золоті дні! ясным радісним сном пролетіли ви перед мене і лишили не стертий сьлїд чарівних споминок! Ми з Штернбергом були тоді ще паробками, що ледві вбили ся в піря. Роздивляючи ту колекцію ідеальної бридоти, голосно висловлювали ми свої думки: наша простодушність довела сумирного і делїкатного Жуковського до того, що він назвав нас: попсованими учнями Брю-

дова і вже хотів загорнути портфель перед нашими носами, як ось до кабінету прийшов князь Вяземський і перешкодив добрій думці Василя Андрієвича. А ми й далі непорушено байдуже перегортали і за те в нагороду побачили первістний ескіз „Останнього дня Помпеї“; він був гарно намальований пером і злегенька потрушений сешією. Після сего геніяльного нарису йшло кілька незграбних нарисів Бруні. Ми жахнулися одноманітної бридоти ученого! Де і з якого глининого жерела набрався він і засвоїв собі отаку неприродну манеру! Чи вже-ж отсе саме тільки бажання бути оригінальним так страшенно поцсувало твори неумного Бруні? Мізерне бажання! сумний добуток! І отсей чоловік марів собі, щоб порівнятися з Карлом Великим! (Так Жуковський прозвав Брюлова).

Оден мій знаємий, не художник, навіть незаписний дилетант, дивлячись на відому картину Бруні, промовив, що коли-б він був матір'ю отієї дитини, що валяється на першому місці картини, так боявся-б підійти до сего кретина, а не то щоб взяти його на руки! Увага незвичайно вірна і ловко висловлена. А друга його величезна картина? Просто натовп бридких і неталановитих акторів і акторок. Я бачив її недомальованою і жахнувся від неї. Вражіння не добре, але все-ж таки вражіння. Коли-ж ту саму картину побачив я вже скінченою, так вона не зробила на мене і такого вражіння! Отже метою у неї було: знівечити „Останній день Помпеї!“ Кольосальний та невдячний замір.

11. О півночі вітер перемінився і пішов на норд-вест. Я полюбував з прозорих хмарок і ліг спати. Прокинувся до сходу сонця. Небо було чисте. Тільки одна єдина зіронька, немов самоцвіт той, горіла на сході. Се, мабуть, Аврора. Сонце ледві виплинуло ізза обр'я, а вона вже й сховалася. Я весело заходився біля свого чайника: коли вже все було прилаштованим для мого самотнього бенкету в-ранці, я уважно злагодив перо, розгорнув свій журнал, та, як кажуть, і половини літери не

спроміг ся вивести, так мені зразу стало весело. Напив ся чаю, наслухав ся щебетання веселих ластівок і рушив до фортеці, щоб заказати торбу на сухарі та взяти другий том Лібельта. Зайшов до Маєвського. Він дав мені шклянку чаю. Відмовити не було сили, бо чай був з цитриною; а в нашій пустелі се нечувана розкіш. За чаєм Маєвський розповів мені, що вже розпочали сьлідство над женихом і єго нареченою. Розпочали сьлідство з того, що лікар, як се звичайно буває, при посторонних людях огледів наречену. Лікар пуськав гострі слівця, а се стало ся приводом до грубіянського глузовання з жениха. Гидота!

Заказавши торбу на сухарі, я, на останку зовсім упакував свою мізерію; забрав другий том Лібельта та три цигари, що лишили ся з тих, що прислав мені Лазаревський разом з сепією. Цигари добрі; дійсне гаванські. Вернувшись на город, я до обіду звичайно лежав під вербою та читав Лібельта. Сьогодні і Лібельт здаєть ся мені більш уміркованим ідеалістою і більш походить на людину реальну, ніж на безтілесного Німця. В одному місці він доводить, (звісно обережненько), що без матерії не може проявити ся воля і міць духа. Лібельт на мої очі покращав, але, все таки, він школяр. Він простосердо доводить, що всемогутний Творець сьвіта притомен в усьому видимому і невидимому мирі. Він так побиваєть ся про отсю, як сьвіт, стару істину, ніби про неї він доміркував перш за всіх!

За обідом було веселійш, як звичайно: комендант жартував з моїх зборів в дорогу; а за ним і інчі, більш менш прихильно. Взагалі усе товариство було, як кажуть, в своїй макітрі. По обіді я, звичайно, заснув під своєю любовою вербою, а під вечер надяг чистого кителя, солом'яний, самоділковий бриль і пішов на туркменські баштани. Не вважаючи на те, що зелень вельми на їх худорлява, вони мені подобали ся. Зайшов в аул до господарів. Біля кибіток грали ся з цапенятами голі, смагли

діти; а в кибітках верещало жіноцтво, мабуть сварили ся. За аулом чоловіки справляли свій намаз перед заходом сонця. Вечер був ясний, тихий: на обрію темніла довга смуга моря, а скелі на березі моря горіли червоним сьвітом: на одній блищали білі мури батареї і у сієї фортеці і я любував з своєї семилітної тюрми. Вертаючись на город, натрапив на стежку, де на засохлій вже грязюці лишив ся сьлід малесеньких дїтських ноженят. Я любував з сего сьлїду, йдучи за ним, аж доки не зник він в степу разом з стежкою. На город прийшов саме к вечеровому чаю. Подарував по цигарі Іраклію Олександровичу і Миколі Охримовичу, а останню сам запалив. Усі, починаючи з Наталочки чимало здивували ся, побачивши у мене в роті цигару; а нянька Євдоха уральська козачка так зовсім розчарувала ся до мене. Досі вона гадала собі, що я принаймні „часовенний“, а тепер бачить, що і я такий самий „вретик-супостат“, як і інші. Взагалі усі казали, що цигара мені до лица і що з цигарою в зубах я скидаю ся на подорожного з людей поважних. Я й не подумав змагати ся проти такого порівняння, а думками перелетів на чердак „Меркурія“ або „Самолєта“ і забув і гадати про мізерний човен, про бурлацькі пісні та про перекази про Степана Рязина.

„Ужъ сколько разъ твердили міру,
Что лєсть гнусна вредна; но только всѣ не
впрокъ“.

Влесливість затуманила мою голову і я на перекір своєму звичаю і на шкоду шлунку не спроміг ся відцурати ся „пильменів“.¹⁾ Гарно вони були зварені і я щиро пошанував їх. По вечері довго гуляв я навкруги города та потроху визволяючись з свого самолюбства, привів на останку свій гордий дух до нормального становища і тихо засьпівав гайдамацьку пісню:

„Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка“.

¹⁾ Страва, наче вареники з мисом. Переклад

З сїєї любовї моєї пісні я перейшов на другу любов :

„Ой зійди, зійди ти зіронько та вечірняя.“

Отся мелянхолїчна пісня нагадала менї той вечір, коли я сьпївав її — сю чарівну пісню на два голоси з молодого жінкою Куліша. Се було на другий день їх весїлля тяжкого 1847 року. Чи я побачу ще ту прекрасну Українку? Чи засьпїваю з нею ще отсїєї задушевної пісні?

Споминки приспали мене. Я заснув солодким сном і наснив ся менї Новгород-Сїверський. Мабуть з тїєї причини, що нещодавно читав я „Олексея Однорога“. ¹⁾ В старосьвіцькому берлинї - озїї їздили здоровенні, руді, пянї ченці, а поміж них опинив ся мій тверезий друзяка Семен. Отсе все „пильменї накоїли такої-о метаморфози

12. Одинадцятим, непарним, нещастливим для мене днем, скінчив ся перший місяць моїх записок. Який добрий тенїй шепнув менї отсю думку? Ну, щоб я робив цілий місяць? без краю довгий місяць!! Хоча і ся робота мимохідь, а все-ж вона кілько годин на день однімає у моєї неволї та нудьги. від котрої не можна одкараскати ся. Тепер для мене се велика услуга. В перші дні ся робота не подобала ся менї, як не подобаєть ся і всяка робота, доки ми її не засвоїмо, не перемішаємо її з своїм насущним хлїбом. Спершу до своїх записок, я брав ся, наче до обовязку, буцїм до „пунктиків“, нїби до муштри з рушницею; а тепер, найшаче з того щасливого дня, коли придбав собі мідяний чайник, журнал мій зробив ся менї такою потребою, наче булка з маслом до чаю. Коли-б не трапило ся отсего нудного сподївання, отсїєї тяжкої недїяльности, нїколи-б і на думку менї-б не впало, завести отсю елястичну мебель, на якій я що дня тепер так спокійно відпочиваю. Правду кажуть: нема лиха без добра.

¹⁾ Повість М. Куліша. Переклад.

Сьогодні в-ранці, записавши щасливий одинадцятий день липня, замануло ся мені покоштувати шинки власного готовання. Для сего випив добрячу чарку горілки, закусив молодою редькою, а тоді вже взяв ся й до власного твору. Шинка вийшла вельми смачна: сьвіжа, хоча я готовив її ще в січні. Першого січня сего року прийшла до мене перша радісна звістка з Петербурга від графині Толстої. От з того дня й заходив ся я лаштувати ся в дорогу. Їхати мені треба було, а може й тепер ще треба буде по срібним берегам Урала; а там благочестиві Уральці, а Уралки тим паче, нашому братови „раскольнику“ не дадуть води напити ся. От про таку трудну дорогу я й виготовив отой копчений продукт. Не тямлю я: чого так радіє від Уральців отой статистичний юмориста, а до того ще й брехун Небольсин! Я не відаю нічого такого, щоб було більш грубіянське і брудне як от і закоренілі раскольники. Їх степові сусіди, хижі Киргізи, на тисячу-крат прихильніші за отих нащадків Степана Разина. А названий брехун радіє з їх прихильности і ніби то гостинности. Мабуть єму підпилому який небудь Жельзновъ переказав в шинку артикул з назвою „Уральські козаки“, а він під веселу руку записав та ще й присьвятив В. П. Далю. Несовістні отакі письменники: просто подлі.

Покоштувавши дорожнього продукту і запевнившись, що він геть добрий, я задоволений сам з себе, спочив під своєю любою вербою і взяв ся за Лібельта. Сьогодні він мені таки добре подобається: або він справді добра річ, або тільки таким мені здається; от вже другий день здають ся мені привабними речи зовсім не вабліві. Блаженне становище! Лібельт от наприклад коротко, ясно і прегарно висловлює отсю — правда не зовсім дрібно — істину, що і в давних і в нових народів релігія завжді була жерелом і підоймою штуки. Се правда. Але от що так вже зовсім непевно: він напр. чоловіка, творця в сфері штуки взагалі, а вже-ж і в малярстві, становить вище над природою; через те,

що природа, мовляв, творить в призначених про неї неперемінних межах; а чоловік-творець в своїх творах нічим не обмежований. Чи так воно справді? Мені здаєть ся, що вільного артисту природа стількі обмежує навкруги єго, скількі сама вона обмежена вічними законами нестеменими. Нехай отой вільний артиста хоч на одну волосчину зверне з законів віковішної красавиці — природи, він зробить ся боговідступником, почварою моральним, от як Корнеліус і Бруні. Я не кажу про дагеротипи: тоді-б не було штуки; не було-б справжних артистів, а були-б самі лишень патретисти, от як З.

Великий Брюлов не давав собі вивести ніже єдину рису без моделі: а здаєть ся кому-б вже й можна се чинити, як не єму, повному творчої міцї. Але-ж, яко палкий поета, яко глибокий мудрець, знавець серця, він свої фантазиї високі та ясні прибірав у форми непорочної істини віковішної. Тим то в ідеалах єго повно краси і життя, і вони здають ся нам такими близькими, рідними, любими.

Таки сегодні Лібельт зовсім менї подобаєть ся. За усї десять років я, опріч степу та казарми, нічого не бачив, опріч салдацької заляканої бесіди нічого не чув. Проза! страшенна, душогубна і тепер випадковий розмовник Лібельт — найчарівнійший розмовник! Щира сердечна моя подяка унтер-офіцерові Куліху.

Отсей другий день принятно розпочав ся для мене, принятно і скінчив ся. Вечер був тихий, пречудесний. Задля руху я двичі обійшов фортецю; почав був і в-трейтє, але біля другої батареї спинив мене уральський козак своєю старинною піснею про Ігнатка Степанового сина Булавина. Перші вірші пісні вельми менї сподобали ся:

„Возмутился нашъ батюшка;

Славный тихій Донъ

Отъ верховьца

Вплоть до устьяца.“

Властиво се пісня Донців, але й Уральці, яко брати з родоводу і собі її засвоїли. Я доволї диву-

вав ся, почувши отут сю пісню: Уральці, що приходять сюди на службу, народ здебільшого обметаний; бували вони і в Петербурзі, і в Москві і співають все модні ніжні романси, що попереїмали в салонах на Козисї, або по міщанських, чи на Под'яческих вулицях. Тому то я й здивував ся, почувши отого відступника од моди.

З утіхою слухав я невидимого співаку, аж доки він не замовк, або, певнійше, не заснув: я вчинив теж сьвяте. Перед сьвітом наснило ся менї, неначе приїхав сюди фельдмаршал Остен-Сакен з своїм другом Евгенїєм, митрополїтою київським і покликав мене до себе. Але у мене бракувало солдатського убрання, була тільки сама шинеля тай та без еполетів. Ото-ж заким поприсивали до неї еполети, я й прокинув ся і сердешно був радий такїй неудачі.

13. Сьогодні субота: вітер той самий — норд-вест. Се добре; бо човен, чи по волї, чи по неволї, а муєньт дождидати ся оренбурьскої пошти. Чим близше до мене отся радісна подїя, тим більш роблю ся я нетерплячим і полохливим. Сїм тяжких років, от в отсему невиходному заточенню, не здавали ся менї такими довгими і страшними як отсї останні дні мордовання. Але все від Бога. Пригломшивши отсю в'їдливу непевність, я вдав ся до свого незрадливого друга Лібельта і в бесїді з ним раював до самого вечера. А у вечері знов пішов до другої батареї. сподїваючись знов почути вчорашнього бояна. Одначе вчорашній боян зрадив мою надїю. Я вернув ся на город і ліг під своєю любово вербою, та вже й сам не тямлю, як се стало ся, — заснув і прокинув ся, коли вже сьвітало. Рідка і незвичайна оказія. Такі випадки я повинен заводити до моєї хронїки: взагалї я мало спав, а останніми днями сон зовсїм мене покинув.

14. Сьогодні недїля. Вітер той самий. Чи не час би вже повернути єму на норд-вест. Ох! як би він мене утішив, коли-б хоч на завтра повернув. Вже

ліпше вдарити зразу обухом, ніж пиляти деревяною, тупою пилою дождання.

Опівдні вітер посьвіжив і повернув на норд. Добра ознака! Сьогодні вже третя доба, як я не навідував ся до вертепів гидоти, себ то до фортеці. Отсе єдине моє щастя, що можна мені безкарно заподівати таке утікацтво. Щоб ще одну добу не бачити незграбної декорації місцевого вертепу і завзятих поклонників Вакха, я не голив ся і не пішов до церкви. А під вечір, щоб не стрівати ся з тими завзятцями (у їх є звичай в євято зрушати спокій мешканців горόδу), я надівши на фуражку¹⁾ чистий білий верх і взявши в кишеню гурок і редьку, пішов до Филемона і Бавкиди. Филефон, на перекір своєму звичайному доброму настрою духа, був не в дусї; а Бавкида, на перекір своїй сталій усьміщї, була теж не в дусї; навіть не похвалила ся мені своїм солом'яним капелюхом. Я згадав приказку: „Не в пору гість — гірше Татарина“ і взяв ся за фуражку; але Филефон спинив мене, просячи єдати; а потім свою засмучену Бавкиду прохав, принести покоштувати того варення, що недавно привезене з Астраханї; а сам принїє конївку холодної води. Після першої спроби він розповів мені своє нове горе. Необачний і зажерливий лоцман, що поняв ся привезти єму краму з Астраханї, свій хисткий човен так навантажив клажею, що за першим євіжим вітром половину клажи треба було кинути в море. Крам Филемона і Бавкиди був: дві скриньки з винами та 30 мішків з борошном. На лихо сей крам лежав на чердаці і вже-ж через те довело ся єму першим летїти в море. Зацілїла тільки денєяка дрібниця: солові гурки, цитрини, варення та солом'яний капелюх. Щира розмова, немов та сповідь, уласкавлює наше серце переняте тугою. Мої старенькі, розповідаючи про свою пригону, прийшли до свого звичайного настрою. Филефон простосердо почав брехати про якийсь бій з Французами р. 1812, а

¹⁾ Солдацька шапка. Перек.

Бавкида показала мені капелюх і навіть мантильку, а прощаючись наділила мені цитрину, з котрою я, сьогодні в понеділок, смакую чай, записуючи про сумний вчинок, що нашкодив торговим інтересам моїх Филемона і Бавкиди.

Сьогодні довідав ся, що вчора хоч і була неділя і добра погода, а про те ніхто з офіцерні на город не приходив. Чудна і незрозуміла антипатія до запашної зелені! Курява та нестерпима духота в фортеці ліпші їм ніж холодок, квітки і свіжа зелень на городі! Незрозуміла затверділість органів! Дійсне суворі діти Беллони! Тільки всемогутною владичицею-горілочкою можу я з'ясувати собі, чому у суворих дітей Беллони бракує нюху і зріння. На городі, бачте, воно хоч і можна проковтнути по одній, по другій; бо сам старший частує, — але-ж не можна нализати ся, як сьлід. Не можна не тому, щоб се не лічило, а тому, щоб не опинити ся в місцевій „Калабрії“. Тай справді! які там на городі радощі! хіба не ліпше нишком-тишком в господі потягти горілочку так, щоб аж в очах позеленіло! От — тобі й город буде і з квітками і з пахощами.

Не залежно від такої глибокої політики у Великоросів є прирожденна антипатія до зелені; до отсієї живої, блискучої зорі ласкавої ненї природи. Великоруське село, як мовив Гоголь, се навалена купа сїрих беревен з чорними дірками замість вікон; вічний бруд, вічна зима, не побачиш зеленої лозинки. За селом зеленіють непроходимі гаї, а саме село, немов тобі воно наумисне вилзло на великий шлях з отого непроходимого саду, та двома лавами й простягло ся понад шляхом, побудувавши заїздні дворі, а на одшибі капличку й шинок. Більш нічого ему й не треба. Не тямлю я отсієї антипатії до краси природи!

На Україні зовсім що інче! Там не тільки село, а навіть і місто свої білі привітні хатки повбірали черешневими та вишневими садками; там убогий хлібороб оздобив своє житло велеліпно природою, що завжді усміхаєть ся і сьпіває він своєї

журливої, задушевної пісні, сподіваючись на ліпше життя-побут. О! горопашна моя, моя прекрасна, моя люба Україно! чи скоро я дихати му твоїм солодким повітрям животворним? Милосердий Бог — моя нетлінна надія!

15. Вітер все той самий: норд. Хоча-б на четвину румба звернув до осту, все-б таки мені полегшало. Коли ото плавали ми два роки по Аральському озеру, що й досі ще не вистежене, я й одного разу не подивив ся на компас, а тепер, а тепер в отей довгі без краю дні і ночі, я вивчив ьго по всіх найдрібнійших напрямках. Ой, вітре, вітре! коли-б ти міг спочувати моему невсипущому горю, ти-б ще позавчора звернув би був на норд-вест і сьогодні-б я, з олівцем в руці сидів би вже аріонавтом на чердаці татарського корабля, що пливе до берегів Кольхиди, себ то до Астрахані; і в останне малював би я образ своєї тюрми! Добре, коли так, а як буде інакше? тоді я й сам вже не тямлю, що буде!

Учора у вечері, обійшовши двичі навкруги фортеці, прийшов я на город і ліг утомлений під своєю вербою, вельми бажаючи заснути хоч з пів години. От се вже друга доба, як я очий не звожу. Одначе Морфей звичайно зрадив мене і я без сну лежав собі під вербою та байдуже слухав балачку городників, що недалечко таборували на траві. Між них був уральський козак, він і кермував бесідою. Розповівши різні пригоди, що трапляли ся єму на віку в різних походах, він звернув на чарівників, мерців і, на останку, на самогубів. Він розповів історію якогось самогуба; вона мене зовсім не інтересувала, але мене заняли забубони релігійні уральських козаків про душу самогуба. Самогубів хоронять у їх без всяких церковних обрядів і не на громадському гробовищі, а виносять далеко на поле і закопують наче падло те. В дні поминальні чи кривняки нещасного, чи просто добрі люди приносять на могилу і посипають її різним зерном: пшеницею, житом, ячменем і т. ін. Се на те, щоб пта-

ство дзьобало зерна та молило Бога, щоб простив гріхи нещасному. Яке поетично християнське повір'є!

Ще за моєї пам'яті в Україні на могилах самогубів справляють було обряд не менш поетичний і суще християнський. Якомусь з наших освічених пастирів здалося, що се обряд поганський і справляти його заборонено. На Україні самогубів ховають теж на полі, але невідмінно на перехрестній дорозі. Цілий рік хто йде, хто їде повз могилу безталанного небіжчика, повинен що небудь на неї кинути, хоч би напр. одірвати рукав з своєї сорочки, коли нема нічого іншого, і кинути його. Через рік саме в день смерті того небіжчика, частійш за все в зелену суботу (в суботу перед Тройцею), все те, що понаносили на могилу, палять, яко жертву очищення, правлять панахиду і становлять хрест на могилі безталанного. Чи може бути більш чистою, високою і вгодною Богові яка друга молитва, як не молитва за душу непокаяного грішника! Християнська релігія, наче та запопадлива няня, не цурається своїх навіть і злочинних дітей; за всіх вона молиться і всіх вона пращає. А тим часом дехто цурається саме таких, за яких то саме й треба молити ся. Де-ж та любов, що з хреста заповітав нам Спаситель, чоловіколюбець? І що поганського знайшли в сій жертві оті лжеучителі? Се жертва християнського всепрощення. В Требнику Петра Могили є молитва, що освячує наречене їм Христове братство. В новішому требнику, замість отсіх сущехристиянських молитов, заведено молитви про вигнання нечистого духа з того, на кого нападе отсей вигаданий недуг. Є молитва навіть на очищення посудини, запаскуженої мишою. Се вже й не поганські навіть молитви. Богомудрі пастирі церкви пильнують до XIX. прищепити вік XII. Пізенько схаменули ся.

Туркмени і Киргізи своїм сьвятим (аульє) не становлять, подібно як велетням, велеліпних гробниць (абу) а на труп сьвятого накидають незграбно

купу каміння, накидають верблюдових, кінських та овечих кісток, що лишають ся після жертвоприношення, вкопають височезну деревяну вежу; інколи поверх неї спис, обвивають вежу різнобарвим лахміттям, та на сему й кінчить ся замогильна шаноба сьвятому. А грішникові справляють більш чи менш коштовний пам'ятник уважаючи на ті достатки, які лишили ся по єму. Проти пам'ятника того, на двох невеличких, оздоблених стовпчиках маленькі мисочки: в одній близькі родичі палять по ночам овечий дїй, а в другу наливають на день води про пташок, щоб пташечка, напившись води, помолила ся Богові за душу любого, але грішного небіжчика. Безсловесна, поетична молитва дикаря! В чистоті і високости її мабуть дехто не був би певним і заборонив би її, яко поганську богозневагу.

16. По заході сонця заштилїло і в першій годині ночі вітер подув з зюйд-осту. Вітер тихий, рівний, самий такий, якого й треба нашому поштовому човну. Діждавшись сьвіту, зібрав ся я на найвишшу прибережну скелю і сидів там доти, доки не захотїло ся мені їсти, себ то до самого півдня. Не спостерігши на обрії ні сподіваного, ніже жадного іншого вітрила, вернув ся я сумуючи на город, та, заким ще обідати, взяв ся до своєї дорожної шинки. Що дня меншає її. Ще кілька день сподіванки і з неї лишить ся сама тільки нікчемна руїна. Добре, як що я поїду на Астрахань. Там є крамниці сарептських зайдів і вже-ж між ними, мабуть, не без ковбас. Без ковбаси Німець не проживе ніже єдиної днини. Значить копчений продукт можна буде поновити. А що як доведеть ся ченчикувати й через Гурев та через Уральске зеленими та срібними берегами Уралу благочестивого? Тодї-от що? зуби на полицю, а хотїн в торбу, або-ж щоб спекати ся голодної смерти вдати з себе ворожбита, а ще ліпше мученика за віру — поца-б-то розстригу. Ба! тоді, не мов по щучому наказу, усе перед тобою вродить ся, починаючи з каймика і джурмиці і кінчаючи „свальним гріхом.“ Огидливо! гірш за всяких поганів.

Р. 1848, поплававши три місяці по Аральському морю, вернулись ми до устя Сир-Дарі. Тут повинні були зимувати. У форта на острові Кос-Аралі, де залогу правили уральські козаки, вийшли ми на суходіл. Уральці, побачивши мене з широчезною, немов та лопата, бородою, зараз імкнули собі, що вже-ж я ніхто більш, як мученик за віру. Зараз дали звістку про се своєму командирові. А командир, не в тімяз гвіздком битий, покликав мене в очерет, та бух! мені в ноги! Став навколішки і каже: „Благословіть батюшка! ми про все відаємо“. У мене теж голова не повстяна: імкнув і я і зрозумів собі в чому тут сила тай поблагословив чисто так, як благословляють у роскольників попи. Зрадїлий оставула поцїдував мене в руку, а у вечері справив нам такого бенкету, який нам і в сні не привижав ся.

Небавом після сієї пригоди, вже зголивши бороду, пішов я до Раїму: се тодішній головний осередок на берегах Сир Дарі. Тут Уральці з пританим возхитом зустріли мене, а начальник видїлу, голова теж не повстяна, взявши у мене благословення, дає мені 25 карб. Я — нерозумно зробив — відцурав ся, не взяв; а по їхньому се незвичайне, без прикладу безкористя. Воно так вплинуло на благочестиву душу старого голови, що він забажав одговіти ся потай в табуні, в кибітці і коли можна запричастити ся з рук такого надзвичайного пастиря — як я.

Щоб не придбати собі якої халепи через отсіх сивих, незвичайних дурнів, я швидче покинув Раїм і став двичі що тижня голити собі бороду. Коли-б отака сьмішна дурниця випала дeneбудь на берегах Уралу, де-б було і жіноцтво, не спекав ся-б я так дешево від отсіх бузовірів. Увесь фанатизм, уся отся гидота кублить ся по їх розпутних жінках та по доньках. В Уральску раз-у-раз повнісенський острог утікачів-салдатів, ніби-бутних попів їх. Не вважаючи на очевидні брехні, вони побожно шанують отсіх розбихаків та волоцюг. Чинять се не самі прості

козаки, а навіть поважані їх урядники. Незрозуміле мені замоцьовання!

Після півдня вітер звернув на зюйд-вест: просто в самий ніс нашому поштовому човну.

17. Вітер — не мов єго заворожено, — все той самий. Перед вечером на обрію того боку де Астрахань, показав ся пароплав. В фортеці, скоро заглядели такого несподіваного гостя, зараз заметушили ся, найпаче капітан Косарев з своїм почесним калавуром та з ординарцями. Але хто то такий пливе? про се нікому не відомо! Одначе-ж усі, навіть найпомірнійші вигадники, догадали ся, що коли то пливе не великий князь Константин Миколаєвич, то вже неминуче ніхто більш, як не адмірал-губернатор з Астрахані. Капітан Косарев про останнього спершу й слухати не хотів. Потім вже учений друга єго, лікар, довів, що в такому глухому закутку імперії, як наша фортеця — така чисто історична подія — річ не можлива. Свою думку учена людина довела й тим, що після Петра Великого ніхто з царської родини не провідав не тільки півострова Мангашлика, а навіть і „знатного“ портового міста Астрахані. Ну, вже-ж проти сєго годі було змагати ся. А проте тямкий капітан Косарев і тут вихопив ся і мовив: „Ну що-ж! коли не великий князь, так принаймні губернатор; все-ж таки й він особа з генеральської ранги, тому то неминуче треба і про єго почесного калавуру. От супроти такого, здаєть ся наче-б то й простого слова, вже й учений муж муєв полізити до кишені та пошукати слова на відповідь. Овва! заким учений ескуляп нишпорив в своїй розумовій кишені, таємнича завгадка розгадала ся. Прибіг козак з пристані і повідомив коменданта, що на пароході, опріч керманіча єго, лейтенанта П. нікого нема. Гора сплодила мишу! Комендант послав коний до пристані і казав прохати командира пароплаву до себе на город. А я, щоб не дурно ходив до фортеці, завернув в казарми і виголив ся. Потім зайшов до Маєвського: попореготали з того, що склало ся! Згадали ми, що р. 1847

подібна пригода стала ся в Орську; згадавши її, і розмову перевели на Орськ, добре памятний і мені і Маєвському. Маєвський, хоч і не промовиста людина, а так живо змалював оту не красовиду пустилю — фортецю, що я заслухав ся і в моїх споминках посьвітлїйшали і всміхнули ся перші темні дні моєї неволї. Чи прийдуть коли ясні і веселі споминки і про теперішній мій побит? Факт перед вічми, а все таки не ймеш віри.

В 9-ій годині вечера вернув ся я на город і застав ще моряків: вони весело лицяли ся коло комендантхи. Мені так остогидли нікчемні хвастоці, що я, почувши ще здалеки голосний гомін, повернув собі геть вправоруч, і ходив коло фортеці, аж доки пробили „зорю“. Прогулка в незвичайну пору стомила мене і на велику мою радість ранїйш звичайного поклала мене спати. За се я в душі подякував любих астраханських моряків.

Одначе не спало ся мені так спокійно, як я сподївав ся: впродовж ночі кілька разів я прокидав ся і спостерегав вітер. Перед сьвітом вітер затих. З надїєю на єго крутярство, я заспокоїв ся і заснув. Наснили ся мені Кулїш, Костомарів і Семен Артемовський: будїм зустрїв їх у Лубнях на Спасівському ярмарці. Кулїш і Костомарів були в одежі звичайній, а Артемовський в якомусь фантастичному, театральному убранню. В отсе му фантастичному нарядї він ставив ся на вулиці Петру Великому, а я тутечки-ж малював для Кулїша молодого сьліпого лїрника в тирольському убранню. Ввижати ся отсїй нісенїтницї не дав далі мій услужливий „дядько“: він принїс на город нового кителя і розбудив мене; а я єму дав за се великий гурок і редьки.

Вітер не зрадив моєї надїї: вранці повернув до зюйд-осту. Пароплав вранці вийшов з гавані і поплив на Кизляр, а я провів єго очима на обрїї і взяв ся до свого чайника, а потім до журналу.

18. Скінчивши оповідання про вчорашні подїї, став я собі мріти про чарку горїлки та про неве-

личкий шматочок шинки, аж ось присилає Б. і кличе на чашку кофе. А наш Филат тому і рад! Пішов я. Прихожу аж і комендатиха тут. Привітали ся. Вона зараз зняла бесіду про вчорашніх гостей. Я спитав: чого вони так нашвидку завітали до наших берегів? На просте моє питання почув я відповідь кривулясту і трохи переплутану, як се звичайно буває, зайвими додатками. Одно слово: з милих вустоньок почув я такі теревені, яких інчому не трапить ся почути і в людному саллоні. Гостів було не два, як я собі гадав, а пять. Опріч капітана-керманича, був штурман з пароплава, людина молода і, як каже розмовниця моя, вельми освічена, та ще було три цивільних: оден лікар і два учених. Пароход, каже вона, плаває біля наших берегів, щоб робити якісь спостереження, і оті-б то учені, мабуть, зовсім не учені, а просто політичні педанти, розмовляли про вплив на тутешню орду Туркменів. Оден з них, той що молодший, білявий, з довгим волоссям а la мужик, може й дійсне тільки вчений, бо вкупі з Данилевським і з інчими був в експедиції Бера: він так само, як і Бер, збирає степовий полинь і інші трави; він, ніби то і про мене розпитував; але так двоїсто, що любі розмовниці не спроміжні були, хоч би натяканням, задовольнити єго цікавості, і, як я собі гадаю, уміло відсунувши, се, на їх думку, ласкотливе питання, вони звели свою бесіду на Астрахань, просто на перські крамниці з канавусом, та з інчими недорогими материями.

Коли се був хоч трохи освічений чоловік, так яких думок набрав ся він про наш бон-тон, про вершки тутешнього жіноцького товариства, про наші запліснілі, перекислі вершки?

Зібравши отакі-о, певні звістки про вчорашніх, таємничих гостей, я, вже-ж пак, покинув думку про них і до самого обіду лежав під вербою та читав Лібельта. Про вітер теж пильнував не думати. Він, отой клятий зюйд-вест, душу з мене витягне. Не-хай би він на одну добу, та хоч би на половину

доби звернув до осту і я був би вільним! Ох! яке мордовання!

За обідом знов зняли бесіду про отих учорашніх гостів. Спасибіг комендантові, він на половину з'ясував отсю чудну подію. Поміж учорашніх гостів не було головного провідці отсего переполоху, не було астронома; він зіставав ся на пароході і там робив свої раховання. Сего зв'яздочота вирядив гідрографічний департамент на те, щоб він перевіряв астрономічні пункти по берегах Каспійського моря, ті пункти, що торік повизначував якийсь другий зв'яздочот. Отсе і єсть суца причина несподіваного приїзду парохода до нашого берега. А оті два учених, що пошанували наш горід і єго любих мешканок своєю гостиною, ніхто більш як оден урядник, — ніби то політичний агент, — він їде на службу до гебрійського міста Баку; а другий, учитель письменства з астраханської гімназії, він користуєть ся з вільної години вакацій. Сливе чи не земляк він мій, бо через тутешнього пляц-ад'ютанта переказав мені поклон. За се я єго сердечне дякую.

Ото-ж і виходить, що на превелику дивовижу наших романтичних дам, таємнича подія з'ясувала ся вельми просто, і навіть прозаїчно. Але та новина, яку переказав отой-о урядник, що пливе до Баку, здаєть ся мені ні що більш, як просто вигадка єго самого, великого в пришлому адміністратора. Він розповів, навіть з подробицями, що організувало ся камерчеське товариство пароходної плавби по Каспійському морю, узявши собі основи Трієстського Льюїду і вже закликає до себе на службу морських офіцерів; далі додав, що за службу йти, муть і чини і що вже настановлені трох директорів, а він, отой-о в пришлому великий адміністратор простує до Баку на посаду помічника директора, якогось барона Врангеля і брати ме річної платні 1500 рублів. Ну що робити ме той Льюїд на Каспійському морі? яку роботу довірять він отому директорському по-

мічникові? Він же, як сам казав, тільки сего року скінчив університет в Петербурзі!

По заході сонця вітер повернув на зюйд-ост; але вітрець маленький і безнадійний. Коли-ж отсе, на останку прийде кінець отсего сумного мого істновання? отсего одноманітного записування найодноманітніших днів без краю!

19. По заході сонця вітер побільшав і повернув на норд, а я зрадівши з такої несподіванки, взяв ся ходити навкруги фортеці і доки пробарабанили „зорю“ обійшов чотири рази; значить, не присідаючи, пройшов 12 верстов. Прогулка добряча; одначе-ж я й на крихітку не почув утоми. Ніч місяшна, чудесна! я не переносив свого кішла до альтанки; лишив его під вербою, щоб придатнійш було спостерегати вітер, дивлячись на вітрячок, що крутить ся на голубятні. Годинник на фортеці продзвонив 12 і вітер не перемінив ся і не поменшав. Се добра прикмета. З надією на добру прикмету я й задрімав і на крилах чарівника-Морфея перелетів до Ореська. Там десь у татарській халупчині знайшов М. Лазаревського, Левицького і ще якихсь земляків. Вони грали на скрипках і сьпівали українські пісні. До їх капелі пристав і я і ми гарно в голос сьпівали:

„У степу могила з вітром говорила...“

Скінчивши сю пісню завели другої „Петруся“ і я так голосно засьпівав:

„Люблю, мамо, Петруся,
Поговору бою ся“,

що капеля замовкла, а я з останньою нотою прокинув ся. Прочунявши після сего солодкого сну, подивив ся я на вітрячок. Хвала Богові вітер той самий, не перемінив ся. Поворочав ся я, перечитав з памяти, скільки згадав, віршів з пісні про білолицого Гриця і знов заснув, благаючи Морфея, щоб перерваний сон знов ввижав ся.

Морфей вдовольнив моєму благанню, та не зовсім. Він переніс мене до якогось східного міста,

утиканого мінаретами, наче голками. На тісній вулиці того міста, здасть ся, зустрів ренегата П. Е. П-ва, він, буцім би, з довгою бородою і на ему зелена чалма. А Б. і попліч з ним С. Г. П. сидять на танку, убрані теж по турецькому. Розмовляли вони, щось про київський пашалик. Але-ж! Тоді саме на твар до мене сплигнула холодна жаба і я прокинув ся. Переніши свого „одра“ до альтанки, я знов був скарючив ся під шинелею, та хоч як я не пильнував, а заснути вже не заснув. Перед очима у мене усе вертів ся ренегат П-в з своїм всемогучим покровителем і з своєю жінкою красунею. Де то вони тепер і що з ними?

Дожидаючи на отсему огрядному фундаменті ранку, я спорудив собі нарис поеми на лад Анжело Пушкіна: місце, де діть ся, я переніс на схід і дав поемі назву „Сатрап і Дервиш“. Колись, за ліпшими обставинами, я невідмінно справлю отсей удатно спроектований нарис. Шкода, що я не гаразд орудою російським віршем, а отсю оригінальну поему треба написати не відмінно по російському.

Є у мене оден плян, заснований на події в Оренбурській країні. Чи не приєднати єго, яко яскравий епізод, до „Сатрапа і Дервиша?“ От тільки не тямлю: як мені бути з жіноцтвом на Сході? Там жіноцтво — безсловесні невольниці, а у мене в поемі вони мусять зайняти перші ролі. Еге! а треба їх списати такими, якими вони дійсне були: німими, бездушними підоймами ганебного вчинку.

Коли-б я був певним, що отся обскубена „Ластівка“ (назва поштового човна) не привезе мені волі, я сьогодні-б взяв ся до роботи, на перекір приказці „тише вдешь — долше будеш“.

Заким я записував свої сни, вітер повернув на вест і „Жайворонок“ (другий поштовий човен) на всіх вітрилах полетів на Гурєв. Марудний вітер! мордовлива невідомість!

20. Іллін день! Ілля волохатий: так про єго написано в Біблії. Він, не так як інші пророки, він не лишив після себе писаного пророкування. Коли

няти віри Норову, так Палестинські мусульмане, так само, як і жиди і християне, поважають Іллю.

Об Іллі був ярмалок в Рожні. Тепер здається він в Полтаві. Р. 1845 трапила ся мені нагода бачити се знамените торжище. Три дні ковтав я куряву та валяв ся в катрязі, тепер вже небіжчика Павла Вікторовича Сьвічки. Сам він каже було про себе, що він недогарок великої сьвічки і недогарок ловий. Він був сином того Полковника Сьвічки, що взяв та жартома у Києві під час „контрактів“ і закупив усе шампанське вино. Звістно не на прибуток закупив, а щоб подрочити польських панів, котрі приїздили до Києва, єдине на те, щоб попиячити. У своєму-ж селі Городищі в Пиратинському повіті він завів був заставу,¹⁾ щоб нікого з тих, що йти муть, або в берлині їхати муть, не пропускати без того, щоб не нагадувати до схочу та не напоїти до „положенія риз“. Річ натуральна, що після таких жартів, з великої сьвічки лишив ся ледві маленький недогарок, тай той небавом потух. Земля тобі пером, мій благородний друже!

Тоді-ж вперше я бачив геніяльного артисту Соланика в ролі Михайла Чупруна („Москаль Чарівник“). Мені здало ся, що він вдавав Чупруна більш природно і зграбно ніж Щепкин. І московських циган тоді-ж таки бачив і чув я в перше і в останнє. Бачив, як вони гарцювали перед ремонтерами і перед інчою пяною публікою; чув, як вони на закінчення свого хижо-брудного концерту хором просьпівали:

„Не пылить дорога,
Не дрожать листы...
Подожди немного
Отдохнешь и ты.“

Отсім вони натякали своїм пяним добродіям, що не вадило-б і їм трохи спочити та сили набрати на завтрашне пиячення.

¹⁾ Рогатку. Перек.

Чи гадав коли великий германський поета, а за ним і великий Лермонтов, що їх глибоко поетичні вірши отак хиже сьпівати муть п'яні цигане перед оравою п'яних ремонтерів? І в сні їм не ввижала ся така брудна пародія!

Що-ж ще прикметного бачив я тоді на отому-о прикметному ярмалці? Здасть ся більш нічого. Спізнав ся з старим розпутником Якубовичем, батьком відомого декабристи і з его молодшим Квазімодою-сином. Сему останньому під слово чести позичив я до завтрого двох півімпериялів: вони, звісно, так і пропали. Ще спізнав ся я з одним паростком несчисленного роду Родзянків. Перебувши у Ромні три дні, купив собі на жилетку якоїсь матерії, та хунт донського балака, з тим і поїхав з Родзянкою з отієї ковбані шляхом Ромодановським. От і все, що я, гуляючи, згадав собі, за приводом Ілліного дня, про Роменський ярмалок.

20. липня! Се той день, коли я гадав собі, попрощаю ся з моєю тюрмою. Так і написав і до Лазаревською і до Кухаренка. Та ба! втілена доля, вітер зробила по своєму. Що діяти! Посидимо ще за морем та подождемо години. Цілісенський день на Іллю вітер і не поворушив ся. Мертва тиша.

21. Записавши роменські спомини, я, уважаючи на те, що сьогодні неділя, пішов до фортеці, щоб поголити ся і від першого унтер-офіцера Куліха почув, що о 9-ій годині вранці приплив поштовий човен. Поголившись, стис я серце і рушив назад на город. Виходячи з фортеці, зустрів шпиталевого доглядника Б. і він першим повитав мене з волею. Се стало ся р. 1856 липня в 21. день о годині 11 зранку.

В першій годині одержав від Залеського листа, писаного 30. мая. З години 3-ої після півдня і до 3-ої ночі сиділи ми з Фіялківським під вербою, пили чай, цитринівку, та на вдачу перечитали кілька сторінок з Лубельта.

22. Маючи отаку радісну для мене подію, можна-б пустити прогалину в отій прозаїчній хро-

ніці. Але-ж моя фізична діяльність, ліпше мовити, бездіяльність ні в чому не перемінила ся і здаєть ся ранійш 8. серпня не можна сподівати ся на таку перемену; так щоб уникнути цілковитого нечевя, а найпаче спокусливої цитринівки, я не зрушати му заведеного ладу і буду ранком нагрівати свій чайник, та день скрізь день, провадити му свій журнал стрійно, наче ту лаву салдатів. На безділлі і се рукоділля.

Сьогодні комендант сказав мені, що єму не можна видати мені проїздного білета з Новопетровського через Астрахань до Петербурга, бо він не має приказу з „корпуса“ про моє визволення. Коли наступна почта не привезе того приказу, так не здійснить ся тоді приміркована мною дешева подоріж по Волзі спокійна і живописна. Але се лихо можна полагодити. В Оренбурзі мої приятелі Бюрно і Герен допоможуть мені полатати мої діраві фінанси. Шкода тільки в тому, що отсе непотрібне узбочення з простого шляху примусить мене, не бачити художницької вистави в академії. Опізню ся! Ще більша шкода, що мушу відрочити побачення з М. Лазаревським і з інчими моїми земляками-друзьяками. На останку, ще більша шкода в тому, що зовсім зайві тисяча верстов віддалять од мене хвилину райського щастя, ту хвилину, коли я слезою сердешної подяки змочу руку моєї найблагороднійшої заступниці грапині Настасії Івановни і її великодушного мужа. О! мої незабутні добродії! без вашого чоловіколюбного заступництва, без вашої теплої, кривної прихильности до моєї скорботної долі я затхнув ся-б в отсему безрадїсному засланню! Дякую вас мої заступники, мої визволителі! Усі мої радощі, усе моє щастя, уся моя ясна пришлість — все отсе ваше нетлінне добро, мої ви єдині, мої сьвяті заступники!

До грапа Федора Петровича я напишу листа з сією-ж почтою. О! як би я не хотїв писати отих бездушних каракульків, що висловлюють саму тільки чепуристу ввічливість, тай більш нічого. До грапині

Настасії Івановни я не спроможен нині писати. Усе, чого-б я тільки не написав до неї не висловить і тїни того радісного почуття подяки, якого повнісенько у мене в серці і яке я можу вилити тільки слїзми при особистому побаченнї з нею.

До Лазаревського, замість листа, пошлю отї два зшитки мого журналу. Нехай читає з Семеном, дожидаючи мене свого щирого, щасливого друга.

На сьогодні досить. Піду до фортеці, дістану у Куліха сьвіжого чорнила, нове перо і папіру на трейтїй зшиток мого журналу. Наступила нова доба в моєму старому життїю; так треба, щоб усе було нове.

23. Куліх надїливши мені пера, паперу і чернила, запросив до себе обідати, може вже в останнє: проти таких жалієних запросин годї було змагати ся; я згодив ся тим паче, що і Фіялківський, людина весела і розумна, трапив ся тутечки, не відцурав ся солдацької трапези. Куліх, яко каптенармус, до звичайного борщу і каші, додав шматок смаженої баранини. Я достав з кишені здорового гурка: без сїх ласощів я не хожу до фортеці. Фіялковський достав і собі з кишені і поставив на стіл пляшку з горілкою. Пообїдали ми не розкішно, але з великим смаком і так щиро, що дай Боже усїм добрим людям щодня так обідати. За обїдом і по обїдї Фіялківський вдатно жартував з Куліха, з єго „чїну“ (ранги), а найпаче з єго тепленької посади.

Куліх, щоб спекати ся неугамованого Фіялківського, обернув ся до мене, питаючи: чи сподобала ся мені та книжка, що він принїс з Уральська? Вже-ж пак я відповїв, що вельми сподобала ся. А Фіялківський на те, як зарегоче тай назвав Лібельта просто дурнем за те, що написав таку книжку, а П-цького за те, що купив її, а самого Куліха допельтовим дурнем за те, що він таку нікчемну, але важку книжку нїс 500 верстов на плечах. З такої нецеремонної критики Куліх вже не жартома образив ся і вимагав певних доказів такого

покліпу грубіянського. Щоб спинити отсю сварку, я попрохав приятелів до мене на город пити чай. Вони згодили ся і ми рушили під мою вербу. Лібельт лежав у мене під подушкою: доки закипить чайник, я прохав Фіялківського, прочитати сторінку з сего великого твору. Він охоче се зробив; а Куліх, слухаючи, не няв віри тому, що чув і гадав собі, що Фіялківський читає з голови власні вигадки, кепкуючи з єго важкої ноши. Куліх вихопив з рук у єго книжку і сам прочитав увесь параграф про фантазию. „А що?“ спитав тоді Фіялківський у простосердо здивованого Куліха. „Та що-ж! відповів останній: П-цький, цивілізований дурень тай годі.“ Тоді Фіялківський знов заходив ся кепкувати і глузував доти, доки не прийшов наш загальний приятель Кампіоні. Отсей безсовісний паниця не посоромив ся, ради чарки горілки, підійти до нас і повітати мене з визволенням на волю. Ми повставали і розійшла ся в ріжні сторони, а чайник і пляшку з цитринівкою лишили непроханому гостеві. Нехай орудує, як хоче. Ввічливість за ввічливість.

Ніч була тиха, місяшна; чарівна ніч. Я доси гуляв по городу; а наші пещені дами, боячи ся, щоб не застудити ся, сиділи в смердячій кибітці киргізській за лобним недогарком. От би дати їм Лібельтову естетику, щоб то вони зробили з нею? Певне пішла-б на папльотки. Та воно й натурально! Людині матеріялістові, що не дав їй Біг сьвятого почуття радісного, розуміти Божу благодать і красу єго нетлінну, такому півчоловікові усяка теорія про прекрасне, саме тільки нікчемне базікання тай годі! А про людину наділену отсім божественним розумом, почуттям, отакі-о теорії те-ж нікчемні теревені, а не то ще й гірш, шарлатанство. Коли-б отсі-о учені естетики мляві, отсі-о хируріи прекрасного, замість теорії, писали історію штук зграбних, ото-б була з того очевидна користь. Вазарі переживе, цілі легіони Лібельтів.

24. Перед сьвітом випав великий дощ з грозою. Коло городу в перегачену балку набігло з камяних ярів стількі води, що на доброму човні можна плавати. По обіді ми з Іраклієм Олександровичем і спробували сего. Шкода, що ґрунт у балці — пісок і вода довго не задержить ся, а то-б яка була оздоба і користь на отсе безводне місце!

У вечері капітан Косарев, претендуючи на подяку від мене, висловив мені, що по приказу коменданта, він дав по пів баталіону оповістку, що мене визволено. За се я низенько подякував добродію комендантові.

25 Цілий день був на ближшій пристані у Мостовського: єго арештовано на тиждень по приказу окружного начальника єнорала Фреймана. Се все наябедив на єго цейхвахтер огидливий „надворный совѣтникъ“ Мішков. Арешт Мостовського ні що більш як мана; а „надворному“ совітникові велено подавати ся на відставку, обовязки-ж свої передати простому солдатові, якомусь фейерверкерові М. І. Се теж мана.

Присмерком приїхав на пристань комендант і забрав мене з собою на город; а в вечері ми ще поплавали на човні по ставу з дощової води.

26. Цілий день сьогодні аж до півночи я працював над листом до грапа Федора Петровича, та нічого й не вдіяв: не виходить якось у мене той лист. Хочу я висловити ся, яко мога простійш, благороднійш, а виходить щось таке, або високопромовисте, що аж сьмішне, або чутливе до нісенітницї, або на останку влєсливе до підлоти; а те саме, чоґо я бажаю й не виходить ніяк. Мабуть через те воно у мене не йде до шмиги, що я з радощів ще не прийшов в себе. Треба подождати. Час ще є. Ранійш 8. серпня почта звідсіля не піде, час не втік ще. Хиба от-що: взяти та й записати на спомин того листа таким, яким він ввійшов, та тоді спроквола гулящим часом і виправляти єго. От тоді і уникнеш від приказки „поспѣшишь — людей насмѣшишь“. Саме отсе я й зробив з відповіддю своєю на лист

графині Настасії Івановни, що перш за всіх, ще торік 12. жовтня подала мені звістку про сподіване визволення. Хватаючись, я написав такого восхитного ка-зна-чого, що вона гадала читаючи, що я або збожеволів, або просто був п'яним. Отже щоб і тепер так не стало ся, напишу спершу чорновий лист, а прохолонувши трохи, перебілю єго.

Ваше Сиятельство, Грапе Федоре Петровичу!

Вашому великодушному заступництву та сьвятій чоловіколюбній ласці графині Настасії Івановни винен я за моє життє нове, за моє оновлення радїсе. Нинї я такий щасливий, такий невимовно щасливий, що не знайду слів, щоб відповідно висловити вам мою сердешну подяку без краю. Коли-б моя безрадїсна доля не зустріла християнської ласки чоловіколюбної, мене-б задушили були в отсїй широкїй тюрмі, в отсїй безлюдній пустелї безкраїй. А тепер — я волен! Тепер незалежно нї від чиеї волї я будую свою пришлїсть рожеву, свою будучину спокійну! Яка радїсть, яке повне щастя наливають ся в душу до мене аж до самого верху, коли я подумаю, що знов побачу академію, побачу вас, мого єдиного спасителя та слїзми радощів і подяки змочу вашї руки чудотворящі! Молю Господа Милосердного, щоб скоротив менї час і дорогу до отсего щастя безмежного. А нинї, Боже Всемогущий, по-чуй мою молитву чисту, щирю і надовго-предовго продовжи вам віку дорогого на славу божественної штуки і на щастя людям близьким до вашого серця люблячого. Лицня 21. прийшла сюди звістка урядова про моє визволення. В той же день прохав я коменданта, щоб дав менї паспорту через Астрахань до Петербурга, але без волї старшого начальства єму сего не можна зробити і щоб добути отсю паспорту дорогоцінну, мушу я ще раз провідати Оренбурґ і на те треба менї перейти майже по пустелї тисяча верстов зайвих. Але-ж Господь милосердий, що допомагав менї перейти отсю безлюдну пустелю по вїх її кутках, не покине мене і тепер на отсїй короткїй путї. Скорботно тїльки через те, що отся

зайва дорога, що найменш на місяць віддавить від мене радісну хвилину побачення з вами і з грапинею Настасією Івановною, що стала в головах тих, хто попрацював на щастя мені.

Господь Всемогучий і Премилосердий в довголітньому безталанню моєму суворому наділяв мене здоров'ям і дав мені з самого малку несвідому любов до прекрасної штуки: тепереньки він посилав до мене любов свідому, ясну та міцну як алмаз той. Живописцем-творцем мені не дано бути: про таке щастя було-б нерозумно й гадати; але-ж, коли прибуду до академії, так з допомогою Божою та добрих і освічених людей стану гравировальником *l'aqua tinta*. Уповаючи на Божу ласку і допомогу, та за вашими порадами і прихильністю, сподіваюся зробити щонебудь достойне возлюбленої штуки. Через гравюру простати му славу славетних малярів; розповсюжувати му поміж людей смак і любов до доброго, до прекрасного. Отсе моя молитва чистіша і вгодніша чоловіколюбцеві-Богу, отсе моя спроміжна і безкористна послуга чоловікові. Отсе моє єдине і неперемінне простовання. Сподіватися чого більшого мені не можна. Я тільки благати му, що в отсій моїй надії промінистій ви не лишали мене вашої допомоги освіченої.

Цілую руки моєї святої заступниці грапині Настасії Івановни: цілую вас, родину вашу, цілую усе, що близьке до вашого доброго серця і до віку буду вдячним. Художник Шевченко“.

Не стало у мене спромози відмовити собі в radoшах, щоб під отсім листом чорновим підписати: Художник Т. Шевченко і сьогодні вперше підписав отсе радісне для душі звання.

27. Сьогодні за обідом Іраклій Олександрович переказав мені важну малярську новину. Він вичитав про неї в „Русск. Инв.“ Про мене ся новина цікава тим, що вона не новина. „Инвалидъ“ оповіщає, що кольосальне чудо малярства, картина Іванова „Іван Христитель“ нарешті скінчена. Картину показано римській публиці підчас перебування

в Римі вдови імператора Миколи, Олександрі Федоровни. Зі слів самого художника (в часописі стоїть „скромнаго“) картина наробила такого фурору, на який він не сподівався. Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти; але мене чомусь проймає острах за автора „Марії Магдалини“: чи двадцятилітня праця задержала соковитість і свіжість життя? чи вона не завяла, немов та південна квітка розкішна, що її довго і без потреби поливано? чи не зацвіла та праця як те пиво, що довго бродило. Недопусти Боже! жадного артисти до такої науки пізньої і журливої. Ще як був я в академії, так багачко чував про оту-о кольосальну працю, вже й тоді трохи що не доведену до краю. Художники вагалися, говорячи про неї; аматори були в воєхиті. Між них був і Гоголь. Карло Іванович Брюлов про картину Іванова ніколи ніже єдиного слова не мовив, а самого Іванова жартома називав Німцем. У великого Брюлова се була певна ознака недотепности. Одначе до такої думки мені не можна пристати що до Іванова, дивлячись на єго „Марію Магдалину“.

Гоголь про сей твір написав лист повний воєхиту, одначе той лист нічого не сказав не то щоб художникові, а навіть досвідченому знавцеві. Теоретики усі одним миром мазані. Граф де-Кенсі написав про „Юпітера Олімпського“, статую Фідія, дуже добрий трактат: видав єго in folio велеліпно як на той час (з початку нашого віку); коли-б він до того розкішного видання був не додавав малюнків, то-б художники думали, що устами натхненого грапа говорить душа самого Фідія великого. Але-ж незграбні малюнки усе діло поєсували. Ну як єго після сєго няти віри отим теоретикам воєхитним? Говорять вони будім то й до діла, а роблять чорт зна що! Мабуть же шановному грапові оті малюнки поторочи припали до вподоби, коли він додав їх до своєго ученого трактату!

Який би я був радий, коли-б картина Іванова знівечила моє упередження. До колекції моїх спо-

діваних естампів aqua tinta прибуло б ще одного естампу велеліпного.

Про картину Моллера „Іван Богослов проповідує на острові Патмосі підчас святкування вакханалій“ прочитав я при нагоді в „Инвалид“ї: пишуть, що в Петербурзі показують її публиці на користь ранених в Севастополі. Не скажу й сам, з якої речі про картину Моллера у мене думка ліпша ніж про довголітній твір Іванова.

28. Ще вчора, себ то в суботу у вечері умовили ся ми з Фіялківським, що сьогоднішню неділю справимо денебудь геть від осоружної фортеці. От на отею самітну радість обібрали ми місце в балці, в яру дикому та глибокому, верстов за пять од фортеці. Там можна під скелями знайти і захисток від сонця і свіжу воду криничну. Умовили ся ми йти рано і цілий день перебути в ущелинах того хмурого яру. А про харчі умовили ся, щоб він узяв шматок, хунтів з пять баранци сирої на „кебаб“, скільки треба хліба і пляшку горілки, а я візьму чайник, чаю, цукору, пять гурків та шклянку. Усе улаштували як не треба ліпше: і дешево і забористо. Я вже, своїм звичаєм, раював в думці в обіймах яру похмурого. Минула ніч; прийшов ранок, зійшло сонечко, а Фіялківський мій не йде на город, як ми умовили ся з ним. Жду я его та жду, а его нема й нема. Я нагрів чайника і взяв ся до чаю, не перестаючи дивити ся на фортецу. Нарешті добряче вилаяв зрадника і взяв ся записувати у новому зшитку, а Андрій Обеременко він городником у нас (він з „подвижною“ команди і близький мій земляк). Я покликав его у яр з нами, яко товариша і міхоношу. Він замість шклянки чаю, випив чарку горілки і почав лаяти нечестивого ляха.

Чимало сумнівав ся я про вартість довголітної праці Іванова, потім загорнув зшиток і рушив до фортеці, щоб розв'язати вузлика, що зав'язав мені Фіялківський. Прихожу, глянь! сидить він під казармою на рундуді і лає Дахмищина, салдата з жи-

дів за те, що він більш 20 копійок не дає йому за ліжку. „А що-ж отсе ти, кажу я до єго: про яр і забув ся?“ „Тривай, каже він: дай довести до краю ганделя“. Скінчивши ганделя, він признав ся мені, що від заходу сонця до самого сходу тягнув „штоса“¹⁾ і програв ся до снаги; навіть подушку програв Куліхові. Повболівав я трохи над єго безталанням і знов кличу єго подорожувати в яр, але вже по обіді о 3 годині. М'ясо, хліб і горілку я вже взяв на свій кошт. Він охоче згодив ся і ми, промовивши оден до одного: „невідмінно-ж!“ розійшли ся. Взяв я в артільника в набір пять хунтів баранини, стількі-ж хліба і, вернувшись на город, послав Обеременка в шинок по горілку.

По обіді, я своїм звичаєм трошки заснув під вербою, а о 3-ій годині ми з Обеременком зібрали ся в дорогу. Зібравшись, знов посідали під вербою, ждемо; от вже й 5-а година а нашого пана Фіялківського нема. Андрій мовчки подивив ся на мене і знов взяв ся за свою люльку-бурульку. От вже і 6-а година, а пана Фіялківського не видно. Андрій знов подивив ся на мене, та вже не втерпів, плюнув. Минуло ще півгодини. Андрій почав розташовувати торбу з харчами і, виймаючи баранину, промовив: „Тільки дурно добро понівечили! сказано — лях“, і додав ніби вже сам до себе: „невіра, так вже він і згине невірою“. Я не бачив потреби змагати ся з Андрієм і казав єму віднести баранину до комендантської пекарні та попрохати кухара, щоб засмажив її на вечеру, а сам пішов на пристань провідати арештованого мого друга Мостовського.

Йдучи повз першу батарею, чи повз флягшток, побачив я внизу під скелею гурток солдатів; вони грали собі в „орлянку“. Спершу я не звертав уваги на отсю картину занадто у нас звичайну. Але мені ніби в вухо хтось шепнув: чи не тутеньки і Фіялківський? Придивляю ся і власним очам не

¹⁾ Штось — азартна гра в карти. Переклади.

йму віри! мій Фіялківський спустив з правого плеча шинелю, метко, яко знавець справи, підкинув щось вгору. Гурт грачів ментом підвів голови вгору, а потім проквільно спустив їх, гукнувши: „орел!“ Фіялківський нагнув ся, щоб забрати гроші з кону, а я побажавши йому талану, пішов собі далі.

Погостювавши у Мостовського, доки не зійшов ледві ущерблений місяць, я зібрав ся до господи. Прощаючись, він подякував мене за те, що я его провідав і за те, що позаторік я не згодив ся на его благородні запросини, поселити ся у его на квартирі. Він тепер тільки зрозумів, яку подлу клявзу спорудив би Мішков з того, що ми живемо укупі. У его не здригнула-б рука покористувати ся з ваги військових законів, де прописано, що коли хто з офіцерів дозволить собі поводити ся з салдатами по просту, той йде під військовий суд. Тепер тільки він побачив ту безодню, від якої я его одвів, знаючи ліпше за его огидливого „надворнаго“ совітника Мішкова.

Ніч місяшна, тиха; чарівна ніч! Як прекрасно, вірно припадає гармонійно отея чарівна картина пустелі до чарівних віршів Лермонтова! Мимо волі кілька разів перечитав я їх, яко ліпшу молитву до Создателя отсїві-о гармонії невимовної в его все-світї неосяжному. Не доходячи до фортеці, я присів на камяному горбку спочити. Дивлячись на камянний шлях освічений місяцем, я ще раз прочитав:

Вихожу одинъ я на дорогу,
Предо мной кремнистый путь блестить,
Ночь тиха, пустыня внемлетъ Богу
И звѣзда со звѣздою говоритъ.“

Відпочиваючи на каменї, я дивив ся на сувору батарею; високо вона красує на скелі і багацько-пребагацько нагадала вона мені з мого минулого життя невольницького! Нарештї подякував я всемогучому чоловіколюбцеві, що наділив моїй душі і тілу сили перейти мою охмарену путь тернисту, не вразивши себе і не принизивши в собі поваги людської.

Заспокоївшись в сьвятій молитві я почвалав собі тихою ходою на город, зрушаючи глибоку тишу чарівної ночі піснею:

„Нема в сьвітї гірш нікому,
Як сиротї молодому“.

Се було вже в першій годині ночі. Не доходячи з пів верстви до городу, зустрів мене Андрій Обеременко, питаючи: „Де отсе вас Біг носив до такої доби?“ „В гостях, кажу, був“. „Та я бачу, що в гостях, бо добрі люди тільки з гостей йдучи сьпіввають.“ А я, буцім не чуючи, що він каже, завів:

„Іде богач, іде дукач,
Пян, шатаєть ся,
Над бідною голотою
Насьміхаєть ся“.

„Та годї вже вам, ласкаво перебиває мене Андрій: ідіть лїпше ляжте спати“. А я таки сьпіваю:

„Оден веде за чуприну,
Другий з тила бє.
Не йди туди, вражий сину,
Де голота пє“.

Андрій, запевнившись, що я зовсім пьяний взяв мене обережно під плече, привів під вербу, розістлав свою шинелю; нарвав і поклав під голови буряну, положив мене, перехрестив і пішов собі. Не випадало мені розчаровувати старенького Андрія в єго боговгодному вчинку, а тим паче виявляти перед ним мій хист до лицедїйства. Я мовчки, щирою душею подякував єго, трошки поворочав ся тай заснув.

29. Наснив ся мені Семен Артемовський з жінкою; буцім виходили вони після служби з церкви Св. Покрови. На „Сьнної площаді“ буцім то розведено парк; дерева там ще молоді, але величезні. Більш за все зумила мене величезність папороті: сущий хинський ясен. В парку тому зустріли ми Куліша, теж з дружиною і гуртом з ними пішли в гості до Михайла Лазаревського.

Усе, що тільки дороге мому серцю, згуртувало ся отсім разом у сні і коли-б клятї курченята своїм

в'їдлигим цокотанням не розбудили були мене, я неминуче побачив би у сні ще кого небудь з моїх друзяків дорогих. Та не досить ще їм капосним, що бігають коло тебе, пишать, цокочуть, треба ще їм зібрати ся до тебе на твар та дзюбнути тебе по носу. Талан твій, хоробрий молодче! що ти не попав ся мені в руку, а тоб я скрутив був тобі оту голову відважну! Ти-б тоді тямив, як дзюбати доброго чоловіка! тоді як він спить, а ему снять ся такі-о радісні та серцю любі люди. Отак не до ладу скуєвдив мене нахабний півник чубатенький. Мусїв я встати і йти в альтанку з твердою думкою ще заснути і побачити прекрасне видіння. Та ба! хоч як я того бажав, а не було вдачі. Сонце, що інчим разом так повагом, мляво встає зза обрію, тепер, наче на глум, вискочило шпарко; буцїм воно хотїло похвалити нелюдський вчинок нахабного півника і сколошкати мух, що сумирно куняли собі по кутках. Нема що дїяти. Проти рожна трудно прати. Нічого робити: встав я; злаштував собі трапезу, себ то чай і пішов шукати чоловіколюбного Андрія, що вчора так сердешно заспокоїв мене під вербою. Щоб по правдї віддячити за таку подїю милосерду, я бажав почастувати єго

Чаю шклянкою

Та горїлки чаркою.

Овва! не поталанило моєму доброму заміру. Андрій, от на се вже я не сподївав ся! в своїй темній землянці спав сном праведника. Тямлячи з свого недавного досьвіду, як то воно не ввїчливо і не гаразд куєвдити чужий спокій, я не будив Андрія: я певен, що мій старенький учора хильнув зайву чарчину. Се з ним коли й трапляєть ся так ряди вгоди. Приятель Андрїїв і товариш єго по землянці гармаш-городник розвіяв мою не зовсїм добру гадку про Андрія. Він повідав мені, що минулої ночі Андрій був черговим вартовим на городі і цілу ніч не спав, так тепер — от і надолужує.

Нічого робити: шклянку і горїлки чарку відложив я до слухного разу, а тепер завєду до свого

журналу кілька рядків на спомин про тебе мій добрий земляче щирий і благородний.

Небавом після того, як я прибув отсюди поміж солдацькою публікою (іншої публіки в нашій фортеці нема) поміж отсією публікою одноманітною, мізерною, помітив я зовсім таки не салдацьку по-стать. Єго твар, хода, навіть шапка, чабанка, усе давало знати, що то земляк мій. Питаю ся про єго: хто він такий? кажуть мені: Андрій, слуга при гошпиталю, „хохол“. Отсего ж то мені і треба! Твар єго, здало ся мені: більш сувора ніж звичайно у земляків моїх; тим то спізнавати ся з ним почав я здалека і обережно. Від найблизшого єго начальника унтер-офіцера Ігнатєва, та від начальника півшпиталю капітана Бологова довідав ся я, що Андрій Обеременко, зразок людини честної і тверезої. Тоді почав я шукати нагоди, щоб побалакати з ним по нашому з ока на око. А він, здало ся мені, ніби помітив мої заходи тай пильнує уникнути від такої чести. А з того мені ще більш кортіло спізнати ся з ним.

Більшу частину ночий безсонних провів я в Новопетровському, сидячи на рундуці офіцерського флітелю. Раз якось зимою, було се в третій годині ночі, сижу я своїм звичаєм на рундуці, дивлю ся аж ізза пекарні шпиталевої видибає Андрій. Він тоді був за пекаря хліба та за квасника. Завидну посаду городника се вже я єму склопотав. „А що, Андрію! озвав ся я до єго, мабуть і тебе сон не бере?“ „Та не бере-ж, матері єго ковінька“, відповів він. Я затремтів, почувши єго рідну вимову чисту, не поцсовану! Я прохав єго посидіти годиночку біля мене. Він послухав ся, але не охоче. Бєсїду зняв я, спитавши як звичайно буває між салдатами: з якої він губернії? Андрій відповів, що він „губернії Київської, повіту Звенигородського, з села Різаної, отам біля Лисянки, коли чували“. Я мовив, що не тільки чував, а й сам бував і в Лисянці, і в Різаній і в Русилівці і скрізь. Одно слово: стало знати, що ми земляки вельми близькі. „Я й сам

бачу, відповів Андрій, що ми свої та не тямлю, як до вас підступити; бо ви усе коли не з офіцерами, так з ляхами, то що! Як тут, думаю, до єго підійти; може він і сам який небудь лях, та тільки ману пуськає“. Я почав єго запевняти, що я сущий єго земляк і щиро бажав дальш розмовляти; але продзвонило три години і він пішов топити піч на хліб та на квас.

Отак-о почала ся у нас з Андрієм Обеременком знаємість особиста. Чим далі, тим більш спізнавали ми оден одного і більш звикали оден до одного, але наші відносини околишні лишили ся такими, якими вони були і тоді як побачили ст ми першим разом: він не дозволив собі ніже єдиного ступня околишного до сприятельовання; ні на зерно підлабузнювання, як се чинили інчі. Гадаючи собі, не знать з чого, що я багатир і свояк комендантові, Андрій, однаково як і всі інчі, няв тому віри; але при других він навіть не кланяв ся мені; щоб хто з боку не подумав, що він мастить ся до мене в приятелі. Місцем, де ми звичайно бачили ся, був завжді отой рундук; бачили ся ми звичайно в ночі, коли усе вже спить, опріч вартових, що гукають оден до одного. Не стурбована, холодна, навіть суворатвар Андрієва, вдавала з єго людину жорстку, байдужу. А про те — се була сама лишень маска. Малих діток він кохав загарливо; а се певна ознака серця доброго, благого. Я часто, яко маляр, любував бачачи, як єго темно-оливкова твар вусата, приліпає з ніжнотою до рожевої щічки дитини. В єго суворому життю самітному, отсе й була одна єдина радість. Я полюбив єго не за саму тільки вдачу єго просту, благородну, а ще й за те, що він за цілі 20 років бридкого, огидливого побиту салдацького, не опаскудив, не принизив свого достоїнства національного і людського. Всіма сторонами він лишев ся вірним своїй прекрасній національності. Така риса благородить людину і неблагородну навіть. Коли у мовму довголїтньому заточенню темному мигали інколи години яєні, так яєних тих хвилин на-

дїляв мені мій простий друзяка, благородний Андрій Обеременко.

Пошли-ж, Боже швидче кінець мордованню твоєму, мій друже незрадливий! Поможі тобі, Пресвята Мати усіх скорботних, перейти отсі пустелі безводні, напшти ся солодкої води Дніпрової, та в твої груди ізмучені набрати повітря животворного нашої України любої!

Цїлий день не бачив ся я з Андрієм. Перед вечером пішов я змалювати вид з першої батареї, з того самого місця, де в ночі, вертаючись від Мостовського, я любував з неї. Коли небудь акварелю зроблю малюнок. Вже смеркло ся, як я вернув ся на город. Андрій сидів під вербою. Він зараз спитав у мене: „А що-ж ми робити мемо з отим мясом?“ „З яким?“

— „Та з отим же, що на леду другий день валяється.“

— „Собакам єго викинути, а коли що не смердить, так повечеряємо.“

— „Я вже вечеряв.“

— „А я не хочу“; кажу я і хотїв вже йти до альтанки, аж ось Андрій спинив мене, питаючи:

— „А знаєте що?“

— „Не знаю що“.

— „Ходім з отсім мясом завтра раненько в балку, та поснідаємо до ладу“.

— „Добре! ходімо.“

— „Та не беріть з собою отого цигана, отого ляха. Нехай він скажить ся“.

— „Добре! не візьмемо нікого“. І ми розійшли ся.“

С Е Р П Е Н Ь.

5. У вечері в годині п'ятій на вельми хисткому човні рибальському достав ся я до Астрахані. Усе отсе так несподівано і стало ся так швидко, що я ледві йому віри тому що стало ся. Пригадую собі оту прогулку мою з Андрієм Обеременком в балку: наче у сні бачу її. На другий день після неї, себ то 31. липня Іраклій Олександрович¹⁾ знагла згодив ся дати мені пашпорту просто до Петербурга. На другий же день він справив обіцянку своєю; а на третій себ-то 2. серпня в 9-ій годині у вечері покинув я Новопетровське. Проплававши гораздливо три дні по морю, та по одному з численних рукавів Волги, приплив до Астрахані.

6. Астрахань се остров перерізаний кількома болотами смердячими, що названа річкою Кутумом. Обмиває Астрахань оден з допливів Волги. Є в Астрахані і канал, не згірший за Кутум. Навкруги півострова густий ліс щогол. На півострові порозкидали ся халупи убогі мальовниче, та дерев'яні домики сїренькі з мезанїном. Не походять оті домики на халупи тільки через те, що з них визирають лица фльотових і інчих урядових людей. Усю отсю величезну та незграбну сїру купу валяви увінчують зубчаті білі мури кремля та стрійний собор, велелїпний на пять бань московського штибу XVII. віку. Отаке-от місто Астрахань. Не таким я єго собі гадав. Коли я підпливав до головної рогатки в устю Волги до Бирючої Коси і побачив сотні кораблів, правда що не гожих, навантажених здебільш збіжем, мені ввижала ся Венеція за часів Дожив. А дійсне показало ся, що гора родила мишу. Отже рукав, що підперізує Астрахань і зливаєть ся з морем Каспійським, завглибшки і завширшки не менш Босфору. Еге! коли-ж доплив сей обмиває не Золотий ріг, а здоровенну купу гною смердючого. Деж причина отєх злиднів (околишніх) і гидкої бридоти

¹⁾ Усков, комендант в Новопетровському. — Перекладчик.

теж околишньої, а може й внутрішньої. Еге! в чому причина? Чи в тому, що людність вірмено-татарсько-комлицька, чи в інчій якій політично-економічній причині? Останнє певнійше; певнійш через те, що й інші наші міста губерські, опріч хіба Риги, не ліпше за Астрахань.

Яка от сила пароплавів приватних, а винї в Астраханї нї одного нема, се через Макаровський ярмалок.¹⁾ Пароход „Меркурій“ вернеть ся до Астраханї не ранійш 15. серпня; до 20. він набірати ме кляжи і тоді попливе до Рибинська. Так ото і мене він доведе до Нижнього. А доки що по волі й по неволі мушу оглядати отсе незвичайно брудне місто.

7. Так чи не Астрахань же! чи не портове місто! Нї однісенького ресторану, де-б можна було, хоч аби як, пообідати. А вже про кватерования в готелю нема що й казати. Зайшов сегодні до одного з „готелїв“ на Косї, до „Герану“ (на Золотому Розї астраханському). Спитав чого небудь попоїсти. Замизьканий, верткий послухач каже: що є усе, чого тільки захочу я, нема лишень чаю. Дійсне показало ся, що нічого нема, опріч чаю; навіть юшки простої нема! Отсе так в тій Астраханї, що половину величезної держави Російської годує осятриною! Коли-б пляц-ад'ютант з Новопетровського не приїхав був сюди за справами службовими, на два місяці ранійш за мене, так мусів би я ночувати, коли не на вулиці, так у кибітці у комлицькій. Кибітки такі чепурні, як і оті халуши брудні, тільки-ж гостиннійш за їх. Спасибіг ад'ютантові Б-у, він мене в отсему улусї негостинному захистив й нагодував.

8. Усяке місто, хоч би навіть богоспаємий Белебей, найнікчемнійше місто в Оренбурщині, повинно-б добре вражіння зробити на людину, що, отак як я, сім років в голій пустелі чевріла. Отже зі мною не так стало ся. Значить я ще не зовсім здичавів. Се добре! Сегодні вранці пішов я по місту шукати крамницю з ковбасами, щоб запасти ся хар-

¹⁾ В Нижньому Новгороді. — Перек.

чами в дорогу тай до міста пильнійш придивити ся. Іду московською улицею (се тутешній Невський Проспект) і перше вражіння почало у мене зникати. Улиця хоч куди! будівлі здебільш на три осади; знизу оздоблені, як водить ся, вивісками, переважно блакитними з золотом. З крамниць, переважно гальянтерійних, мляво визирають вродливі, виразні тварі вірменські, а інде і перські. „Гостинный“ (крамарський) двір хоч і озія, а проте будівля легка і навіть граціозна; збудовано на смак Гваренги. Дім губернаторський теж озія, як прирівняти до приватних: бель-етаж єго, а la Ренесанс, дивить ся весело, наче готель великопанський. Масивна галерея аркад єго підпирає. Під аркадами крамниці з усяким крамом панським; між ним і кумис. Чудно! під домом репрезентанта влади верховної крамниці з усяким крамом і з кумисом! Отака-о дисгармонія спершу мене здивувала. Але-ж! спокійним промислам не можна квітчати ся інакше, як не під єгідою влади. На сій думці я помирих ся і рушив далі. Обійшов навкруги скверу, що пав курявою, і вийшов на другу вулицю паралельну з московською, тільки вже менш оздоблену вивісками і вірменами. З сїєї нічим таки неприкметної вулиці взяв я лїворуч і, перейшовши через деревяний міст, опинив ся по той бік Кутума.

Перейшов по вулиці ступнів може з сотню, бачу дім: з себе він нагадує ресторан замиський середньої руки; деревяний він, на одну осаду, з бельведером. По широкій навкруги бельведеру галереї похожає кавалер вусатий; на єму пальто-сак сирій і срібний „Георгій“.¹⁾ Похожає він з повагою та на плебеїв татар та комликів позирає. Чи не астраханське отсе „дворянское собрание“, подумав я і хотів далі йти, аж ось помітив над брамою жовту табличку з словами: „домъ Сапожникова“. Зайшов би я, коли-б Олександр Олександрович Сапожников на обрію астраханському не був зорею бриліанто-

¹⁾ Військовий орден російський. — Перекл.

вою та ще й безплатним метр-д'отелем. Але-ж отєї велеліпні вади не дали мені зайти і провідати єго яко старого знавмого.

Далі за домом і садом Сапожникова ген далеченько манячать халупчини. Яко маляр я люблю вештати ся по отаким брудним, але малівним закуткам, одначе яко людина, що щиро любить чоловіка, я перед домом милйонника повернув „на лівокругом“ і небавом опинив ся в осередку міста. Тут на московській вулиці завернув я до готелю „Москва“, казав дати мені чаю та в товаристві вірмен і присів собі. Якийсь „молодець“ в солдацькій шинелі підкрутив орґан машину і вона задеренчала увертюру з „Роберта-Диявола“. Хоча й зовсім бракувало мелодії, а про те отея зіпсована мелодія красуня розворушила мене; до сліз мене зхвилювала. Значить я давно вже не чув нічого й похожего на музику! Барабан да сурми зачерствіли мені слух, але не заскоринили мені серця, перенятливого до всего прекрасного.

Після увертюри „Роберта“ машина засиччала „ужь какъ вѣтъ вѣтерокъ“. Я і се сичанне вислухав радо і майже примиренний з Астраханню, заплатив 15 коп. за чай і пішов на вулицю.

Московська вулиця! чи є в Росії хоч єдине таке місто, щоб не було в єму московської вулиці? Здасть ся, що нема; а от без ковбасні так є чимало міст губерських і між ними портове місто Астрахань!

Погане, зовсім нікчемне, осоружне місто Астрахань. Усі вулиці головні й неголовні обійшов я: усякої барви і великі і дрібні вивіски поперечитав; здебільш вони оповіщають про продаж чихиру та краму панського, але про продаж ковбаси копченої ніже єдина мені не повідала. Ех! німці, сарептські німці! акліматизували ся і ви, а я-ж був таким певним і покладав ся на вашу ковбасолюбну, стійку натуру!

По обіді за порадою Євдохи, куховарки Б-цова рушив я шукати німецької булочної. На Євлошину

думку там продають ся і ковбаси німецькі. Топографія міста більш чи менш відома вже мені і я, дякуючи Євдосі, булочну німецьку швидко знайшов. Але коли я у булочній, замість булки, спитав ковбаси, добродушна, кругла твар німця витягла ся і обережненько всміхнула ся. Бачачи, що я не жартую, питаючи ковбаси, німець не жартома і відповів мені, що він майстер булочний, а не ковбасний і що майстера ковбасного на усе місто нема ні єдиного, коли-ж я в крамниці Сарептській не знайду ковбаси, так вже до самого Саратова й не побачу ніде ні однієї ковбаси. Німець додав, що сарептська крамниця вельми не близько від осередку міста. Через се я й відклав на завтра своє шукання.

Сьогодні 8. серпня. Сьогодні човен поштовий попливе з Новопетровського до Гурєва і повезе Фіялківського і інших, що визволені разом зі мною. Бажаю тобі, Фіялківський ліпшої пришлої, ти дійсне заробив її. Він і Мостовський, прощаючись, дали мені свої адреси на пришле, та ледві чи завяжуть ся коли у нас листованне, бо я не належу до касти дурноляпів, а вони яко люди більш за мене практичні, теж не пересипати муть з пустого в порожне. Але-ж споминки про вас, мої друзяки благородні! я берегти му до віку.

9. Вранці в 5-ій годині, не маючи що робити, пішов я на Косу (на пристань), провідати моїх аргонавтів Новопетровських, що так бисто переплили зі мною море Хвалинське. Рибу свою вони продали, накупили хліба та з отсім золотим руном завтра й попливуть до пустельних берегів півострова Мангашлика. Бажаю вам, відважні плавці, щасної плавби! Поклоніть ся за мене скелям прибережним, де я перебув стільки ночий безсонних! Поклоніте ся за мене комендантові, та благородному Мостовському, а більш нікому.

Попрощавшись з аргонавтами, я пішов до любих ісадів (базар з їжею). Опріч фруктів, городини, та хліба печеного, нічого на тих ісадах я не помітив. М'яса не продають, бо піст Спасівка, а рибу

продають на човнах. Публіка на базарі така-ж як і скрізь: перекуки, кухарі, куховарки; денедє трапить ся крамариха-гастрономка, що аж заплила салом; та такого-ж змісту особа духовна, що занадто пиклуєть ся про „плоть“ гріховну. У галанця казильбаши червоно-бородого купив я за 5 коп. 5 голівок часнику. Сего добра привозять сюди з Персії. Потім пішов до Кремля, щоб поблизу полюбувати з красюка-собору. Він яко красюк XVII. в. пишаєть ся в кружеві на ціле місто.

Чув я од людей, що є така книжка „Описаніє города Астрахани“. Але-ж щоб придбати її отут в Астрахані — так годі про се й гадати! Коли місто не має книгарні, значить нема кому й читати. А як би воно саме до шмиги було, коли-б у мене в руках була тепереньки ота-о книжка! Певна річ, що там є звістки документні, коли збудовано Кремля і собор, отей-о головні оздоби Астрахані. Хто-ж мені отсю книжку коштовну заступить? До кого мені обернути ся, щоб задовольнив цікавість мою? А як служба рання ще не одійшла, так я й пішов просто в собор, сподіваючись, що зустріну там попа і прохати му єго, вдовольнити мою допитливість антикварську. Пощастило. Зустрів самого ключаря соборного отця Гаврила Пальшова. Та ба! сьогодні єму не можна було вдовольнити мою цікавість; часу єму бракувало. Він казав мені прийти в собор в неділю після пізної служби. Підожду.

10. Ходив в контору „Меркурія“ довідати ся, чи скоро прилетить осей син Юпітера? довідав ся, що ранійш 15. серпня єго не сподівають ся, а 20. він знов попливе до Нижнього. Дождидання, як і всяке дождидання річ дуже прикра, а до сего дождидання ще лізуть і грошеві видатки. Я гадав спекати ся їх, примостившись у Б-цова; а він на гріх заходив ся брати ся. (Се загальна вада у Новопетровської залогі). 17. серпня у єго всеїлля: річ зовсім натуральна, що я вже людина зайва от, щоб знайти собі на кілька день притулок, і вештавсь я по переулках. Вештав ся навкруги контори „Мер-

курія". Усе тут позамикано, опріч шпаківниць на високих вежах. З них знати, де живуть меломани, Білетиків, що наймаєть ся квартира, як се робить ся по ліпших містах, тут не приклеюють. Так я навдаку і постукав ся до кількох брам, марне! Довго я шукав квартири, нарешті здибав комірчину з манесенечким віконцем, тай те виходить саме на яму-помийницю. Коли, кажуть, нема риби, то й рак риба: нема людей, то й Хома чоловік. От з такої приказки мудрої, я з завтрішнього дня ночувати му в комірчині по 20 к. сріб. за добу. Що-ж! за 6 руб. на місяць комірчина з ямою-помийницею! Та се хоч би й в Сан-Франціско так саме враз!

Давши завдатку, я прийшов до Б. На дворі спека і курява, тому я цілісенський день просидів у хаті і написав радісні листи до своїх приятелів, до Лазаревського і до Герна. До Кухаренка напишу завтра. Дожидаю его відповіді про мою „Москалеву Криницю“. Не тямлю, чому отсе він мовчить.

Перед вечером вийшов я, як кажуть, себе показати і на людей подивити ся. Пішов побережем каналу. В Астрахані се „Англійская набережная“, в розумінню моральному, а фактично з дощок дерев'яних. Канал нівідь що! Але уважаючи, що его спорудив чоловік приватний, так задля его се діло капітальне, гігантське! Не можна мені було довідати ся, коли саме его споружено. Тільки й довідав ся, що зроблено канал коштом якогось Варвариці, Грека-дуки. Честь і слава небіжчикові Єлину! От по сему побережю вечерами і гуляє квіт астраханської людности.

Жіноцтво тутешне неприродно біле і переважно сухорляве. Мужчини взагалі в білих картузах з кокардами. Незрозуміла любов до ливреї! Инде здибаєш левів і левиць. Отсі всесвітні плотоядні так не климатизують ся. Вони на масть і тут такі самісенські, як і в Архангельску і скрізь. Плебейська твар камлика, або татарина тут рідко показуєть ся. Про їх місце по ісадах та по перевулках брудних. Придивляючись пильнійш до вузькоокої тварі кам-

лика, а вона в Астрахані панує, я спостеріг на їй вираз простодушний, рахманний. Така прекрасна риса благородить сей невродливий тип. Певні слуги і дїшні робітники тут з камликів. Любійшим колїром у них жовтоватий і синій. Ідять вони що трапить ся, хоч і падло. Житло їх — кибітка; професія їх — рибальство і взагалї важкі роботи. Менї сподобали ся отсеї родовідники племі монгольського,

11. Приязний отець Гаврило, після пізної служби в соборі показав менї ризницю соборну; прикметного не геть багато, але вона багата на речи вельми рідкі і прикметні з роботи і з давнини. Перше, що показав менї отець Гаврило — плащениця золотом та шовками гаптована за часу Івана Грізного: кажуть її відбили у Марини Мнишки. Друге — євангелія друкована року 1606; не гаразд вона зберегла ся. Трейте — сакос єпископа Єсипа, замордованого Рязним; сакос сей гаптований шовками і золотом. Четверте так само гаптований фелон, тогож єпископа. Пяте — посох єпископський на предиво тонкої роботи, дарунок царя Бориса Годунова. Шесте — ківш срібний гарної роботи, дарунок царя Петра I. року 1701. Собор заложено р. 1698, а освячено 14. серпня р. 1708. Хто був будівничим сего собору кольосального і прекрасного? спитав ся я. Отець Гаврило відповів, що „простий мужик Москаль. Не завадило-б Константинові Тону повчити ся в отсего мужика, як треба будувати собори“. Я не змагав ся і спитав ся: коли будовано кремль? він відповів „за царя Бориса Годунова, а малий собор Троїцький збудував цар Іван Грізний, небавом після того, як од Татар Астрахань під себе підбив“, додав отець Гаврило, замикаючи ризницю. І за те спасибіг!

12. О 7 годинї вранці зверху приплив пароход „Князь Пожарский“, власність товариства „Меркурій.“ Я пішов до контори розпитати ся про єго поворотну путь. Нічого певного в конторі менї не сказали. Хотів купити білета і єго не дали, бо не трапило ся прикажчика головного. Сподіваючись, що

плавба назад не загаєть ся, пішов я вештати ся з однієї вулиці на другу; гаразд, що спека не велика. Таки не покидала мене і надія, знайти хоч аби яку крамничку з ковбасами. Овва! опріч куряви, смороду та вічної вивіски: „продаєть ся чихирь“ нічого не знайшов. Вертаючись з Сарептського магазину, де усе є опріч ковбас копчених та горчиці сарептської в бляшанках, видавав я моїх приятелів-німців, звістно тоді вже, як вийшов на вулицю. Полюбував я з старого штибу вигодливо-грубіанського церкви Різдва Богородиці (ся церква урядова, морського уряду) та за порадою вітця Гаврила, рушив шукати міської бібліотеки. Супроти губернаторського скверу на блідо-блакитній вивісці читаю „Публичная бібліотека для чтенія“. Еге, подумав я: славно! в Астрахані читальня публична! значить є і читальники. Замурзане хлопя показало мені, кудю йти до того сьвятилища. Я побіжно зійшов на другу осаду і вийшов до однієї єдиної салі читальні. Бібліотекар в сертуці з червоним коміром і з вусами іренадера, я спершу взяв єго за урядника поліції. Він повідав мені, що книжки Рибушкина „Описаніє города Астрахани“ тепер в читальні нема; забрав її бухгалтер з „Приказу общественнаго призрѣнія“ Василєв. Я повідав єму, що я не тутешній, але він все таки пораяв мені йти в „Приказъ“. Нема що діяти, пішов я до отого бухгалтера Василєва. Сей старенький і почтивий чоловік подав мені надію перечитати книжку Рибушкина завтра о 9-ій годині вранці.

13. Переночувавши аби-як на новій кватері, певнійш мовити в комірчині, вранці пішов повідчиняти оконци, а якийсь бородач годований облив мене помиями з полоскальниці та ще мене-ж і вилаяв за те, що мене чорт носить так рано попід віконню. Я вилаяв єго старим ослом бородатим і пішов до Б-цова чай пити. Після чаю написав до Кухаренка лист, наумисне коротенький та тоді, взявши олівець і шматочок паперу, пішов до читальні. Бібліотекар з червоним коміром і з вусами іренадерськими повідав мені, що бажаної для мене книжки бухгал-

тер Василєв ще не прислав. Я зістав ся дождати, бо учора бухгалтер Василєв сам приобіцяв мені невідмінно в 9-ій годині прислати книжку в читальню. Сподіваючись на „Описаніє города Астрахани“ Рибушкина, я спитав собі катальога Астраханської читальні, катальоґ взяла теж якась важна особа (чи не Сапожников?). Тоді без катальоґу в руках побачив я на полицях читальні „Вѣстникъ Европы“ покритий пилом, довгу низку „Московського Телеграфа“, кільки примірників Грапа Хвостова, Державина, Карамзина, Духъ законѡвъ і Сводъ законѡвъ з додатками. Остальні полиці повні творами Дюма і Сю, звістно в перекладі. Про манускрипти, що до історії краю і міста, сам вже не тямлю, чому соромно було спитати.

В отсій читальні публичній більш над усе цікавим про мене було те, що я вперше тут побачив „Русскій Вѣстникъ“. Видаєть ся він вже кільки років, а я вперш єго бачу: в якій же пустелі дикій я досі чеврів!

Попала до мене в руки перша книжка „Русск. Вѣстн.“ за рік 1856. Зміст мені сподобав ся: там стояли наймення Гоголя, Соловєва, Аксакова, наймення добре відомі в письменстві. Я розгорнув книжку і попав саме на літературну літопись, читаю. Щож отсе я вичитую! Нашу славно-преславно Савур-могилу розкопано! Золотий та якийсь ще інчий дрібязок там знайдено, але з тієї знаходки не знати, чи дійсне се була могила одного з царів Скитських.

Я люблю археольоґію; я шаную людей, що присьвятили себе отсій таємничій матері історії; я вповні свідомий користи з отаких розкопів. Алеж лучче-б були нашої Савур-могили не розкопували. Чудна, навіть нерозумна любов до німих могил! аж вони нічого не говорять. Усенький день і вечер я все сьпівав:

У степу могила
З вітром говорила:
Повій вітре буйнесенський
Щоб я не чорніла.

14. Цілу ніч падав ливний дощ: вранці, замість сірої і курявої Астрахані побачив я її чорною та брудною. Зазброївшись туркменським чапаном, пішов я до Б. чаю пити, потім листа на пошту одніс і за-вернув до читальні. Мабуть через дощ, та через грязюку читальня була замкнена. Поклонив ся я дверям сего неприступного храму таємничого тай пішов во свояси з миром, „дивя ся бившему“.

І чого мені отой-о Рибушкин отак завяз в зуби. Найцікавійше в Астрахані ризницю соборну я й без єго показчика бачив, а про останнє чи й варто клопотати ся? Не варт!

(З 15. до 21. серпня в Журналі записані самі лишень зустрічи рукою тих людей, що приходили повітати Тараса Григоровича. Не можна сїх заміток не подати отут. Вони нам свідчать, що хоча Кобзар України десять років не був в рідному краю, а про те любов до єго не розвітрила ся і зберегла ся між Українцями. Перек.)

(По московськи) 15. серпня на Пречисту в Астрахані зустрів я старого мого професора з університету Київського, найдорожшого та любого поету нашого. В такій далекій чужині зустрів я єго з превеликою радістю, яко батька, яко брата, яко друга великого і був я таким щасливим, що майже вкупі перебув з ним кілька день. Годованець Київського університету Іван Клопотовський.

16. серпня. Тогож самого дня і мені пощастило зустріти любого і поважаного поету Т. Г. Шевченка. З ним перебуваю отсі дні: про се лишать ся у мене глибокі споминки на віки. Годованець того-ж університету Іван Незабитовський.

Я запишу в своєму журналі, що 16. серпня я був цілий день з поетою України з Шевченком. Євгеній Одинов.

З возхитом моєї душі зустрів ся я і був кілька годин з моїм батьком милим, старим козаком, з Тарасом Григоровичем Шевченком і вельми дякую Богові, що він сподобив мене бути укупі з ним. Федор Чельцов.

17. серпня. Іван Рогожин, сприятелювавши з Перфилом пішов за єго на півроку в салдати. Але біс хоч який хитрий та вигадливий, а не зумів припасувати ся до „порядків“ і єго бідолагу лупили наче ту Сидорову козу та так лупили, що як минуло пів року, так єму соромно було показати ся до свого найстаршого. Бідолашний чортяка не розжував, що значить надягти на плечи ранець. А Перфил почувши від єго про оту службу, мовив до єго: „Не в свої сани не сїдай!“ З того часу вже жаден чортяка в солдатах служити не хотїв. А ти, Батьку! десять лїт перебув в солдатах. Офіцери, як дочули ся від Перфила, що Рогожин пів року служив за єго, свій восхит висловили так: „Знатно! і чортяка в наших руках побував.“ Закрепив Іван Рогожин. Фельдфебель Перфил.

18. В. Кишкин. Зустріч з давнім знаємим.

(По польски). 19. Лікар Карло Нївицький, Павло Рудзїєвський, Тит Шулєвич.

20. Красномовства не богацькому доля надїлила, а менї зовсїм не дано того дару Божого і я тїльки мовчки дивую ся і славлю потужність твою, Святий Кобзарю народний! Твоє теперїшне перебування серед нас мене зовсїм щасливим робить: отєї години ніколи не зникнуть з моєї памяти. О! стократ, стократ благословляю отсей день великий, коли небо дало менї особисто спізнати тебе, великого і непохитного оповідача слова правди! Нехай же кїльки отєїх слів, тобі великий поете-артисту! нагадують про глибоке поважання до тебе Тимоша Зброжка.

22, 23 і 26 серпня (зовсїм незаписані в Журналі. Далї Записки йдуть рукою самого Шевченка).

23. З 15 до 22 серпня у мене, в курявій і брудній Астраханї було таке свїтле свято, якого ще на моєму віку менї не трапило ся. Земляки мої, більшість їх, Кияне, так щиро, радісно, так по братерськи привітали моє визволення з неволї і так розгорнули гостинність свою, що не дали менї волї самому свої Записки провадити і взяли се на себе!

Спасибіг вам, мої друзяки благородні, безкористні! Ви наділили мене таким щастям і надали мені таких радощів, що моє вдячне серце ледві їх вміщує. Память про отєї найщасливіші дні я не до прозаїчних своїх записок заведу, а в скарбниці серця свого сховаю.

15. серпня Зброжек якось висловив у Сапожникових, що я в Астрахані. 16-го я оновив стару знаємість з Олександром Олександровичем. Се вже не той школяр-пустота в куценькій курточці, яким я его останнім разом бачив року 1842. Се вже мужчина, муж і батько прекрасної дитини. А опріч того я зустрів в ему людину просту, добру і благородну високо. Отся риса характеризує родину Сапожникових. Не відаю, чи надовго він покидає Астрахань. Наняв собі парохода до Нижнього Новгороду тай мене бере на „Князя Пожарського“. Білет, що купив я за пять рублів, я вернув в контору пароходного товариства „Меркурій“, просячи щоб подарували его першому злидареві. Капітан на пароплаві „Князь Пожарський“ Володимир Василевич К. зробив так, що замісьць одного злидаря, взяв на баржу до Нижнього пятьох, що навіть по карбованцю не спроможні заплатити. Риса практично-шляхетна.

25. (Чужою рукою, по московськи). Буфетник з пароплава „Князь Пожарський“, Олексій Памфілов Панов, вольновідпущенник д. Крюкова.

27. (Рукою Шевченка). Ночи тихі, місяшні, чарівно-поетичні ночи! Волга туманом прозорим поняла ся наче те безкрає зеркало і відбиває красуню ніч чарівну, бліду і берег стрімкий, порослий купками темних дерев. Декорация — воєхит! Солодко вона заспокоює. Усю отєю красу привабливу, усю отєю видимою гармонію німу, покриває тихий, задушевний голос скрипки. Усі три ночи вряд отой вольно-відпущенник чудотворець безплатні голосом своєї скрипки дубяної возносить душу до творця Предвішнього. Він каже, що на пароході не можна держати доброго струменту, але-ж у его з отого недоброго виливають ся чарівні гуки, найпаче в Шо-

пеневих мазурках. Отсіх славянських пісень сердечно глибоко сумних я ніколи не наслухаюсь. Спасибіг тобі мій крепацький Паганіні. З твоєї скрипки горопашної вилітають стогнання і зливають ся в оден стогін протяжний та суворий. А чи скоро-ж оті-о голосіння шпуйні долетять до твого вуха, наш Боже Праведний?!

Під впливом скорботних гуків голосіння бідолашного відпущеника з крепацтва пароход в своєму нічному спокою похоронному здасть ся мені якимсь чудовищем величезним, що роззявивши пащу-озію, реве глухо. Великий Фультон і великий Уат!

28. З того дня як пароход поплив з Астрахані, себто з 22. серпня, я ні до чого не спроможен взяти ся; навіть журналу свого не можна мені писати, так ретельно, як колись в Новопетровському. Я все ще не спроможу ся, тай того й не бажаю! визволити ся спід впливу, зробленого на мене земляками в Астрахані. Потім Олександр Олександрович Сапожников єго поновив тай усі, що їдуть з ним і кривняки і друзяки єго. Усі вони, почавши з господарки Ніни Олександровни і з господаря, усі вони такі щирі, приязні, прості, що я не тямлю з радощів, що й робити! тільки назад та наперед бігаю по чердаку, наче той школяр, що з школи вирвав ся. Отакий контраст несподіваний, зненацька не дає мені прийти до себе. Просте поводження людське зо мною чимсь неприродним, неймовірним здасть ся мені.

З Царицина і з Дубівки береги Волги що години висшають, кращають, все більш чарують; а я ще ні одного нарису не зробив. Усе часу нема. Добрий Олександр Олександрович наділив мені усі книжки усіх журналів російських сего року. Сегодні почав читати „Королеву Варвару“ Попова. Та тільки що почав, а свій журнал зовсім лишив. А тепер би то саме й треба-б єму наповняти ся такими вчинками чарівними. Виправдую сам себе тим, що не можна гаразд писати — чердак тремтить.

О! як би я жадав продляти отсе становище радісне, отсе почуття недіяльності животворної, чарівної.

Палкі степи покинув я, маючи на собі китель, та взявши верблюжий чапан туркменський. В Астрахані я піклував ся тільки про покривало від комарів; а північ, до якої я простую, мені й на думку не впадала. Ото-ж за таку неувагу до біловолосого Борея, сьогодні був би я відвідав доброї кари, коли-б не заратував мене Олександр Олександрович. Цілу ніч дує свіжий норд-вест і під ранок зробило ся таки добре холодно; так холодно, що я не геть би й від кожуха. А в мене, опріч кителя та чапана, а нічогосінько. Олександр Олександрович, спасибіг ему свого пальта теплого зарадив мені, додавши ще штани й жилетку. З подякою се все прийняв я, яко дар посланий мені з неба, та через хвилину був вже на чердаці убраний сушим денді! Нехай же тобі, мій добрий Саша, Господь заплатить за отсю братерську, дружню допомогу!

29. З кожною годиною береги Волги стають висшими і більш привабливими. З чердака парохода заходив ся був я зробити нарис з одного місця. Овва! річ зовсім неможлива! чердак тремтить і контури берегів швидко переменяють ся. Мушу я по-прощати ся з своєю колишньою Новопетровською гадкою — змалювати береги Волги. Сьогодні від півночі і до самого схід-сонця пароход біля Камишина набірав дрова і я ледві встиг легеньким нарисом змалювати пристань Комишинську і правий берег Волги. Дров набрали до Саратова. Значить до самого Саратова я нічого не зроблю. Вверх за Комишином верстов за 60, на правому березі Волги показав мені лоцман пароходний могилу Степана Рязина. Се було саме на світанню і мені не можна було гаразд роздивити ся отсієї памятної, але не красовидої місцевости. Ся могила історична не буде й на пядь висше околиці навкруги. Не тямлю, за що її називають могилою. Коли-б був лоцман не вказав мені на неї, тоб я й не помітив сієї нікчемної твердині лицаря Стеньки Рязина, сего волжського

Бірона, сего на сам кінець лякайла практиканів московських та шаха перського: вони злякали ся нічного злодюжки потайного. Ба! часом нікчемний кожан та злякає хижака, велетня-беркута білого-лового.

Найнезугарнійший малюнок суздальський з якої небудь препрославленої речі так само буває цікавим, як і зграбний твір малярства. Сьвідомий сіві-о істини, я ще більш досадою, що не можна мені було змалювати хоч легенького нарису з могили дуже вславленої. Сонце ще не сходило, а могила була вже верстов на десять за нами. Мусів я задовольнитися фантастичним оповіданням коротеньким неговіркою лоцмана.

Волжські рибалки, тай взагалі люди прості ймуть віри, що Стенька Рязин і досі ще живий і перебуває в одній ущелині приволжській біля своєї могили. Лоцман каже, що торішнім літом якісь матрози, пливучи з Казані, зупиняли ся біля могили, ходили в ущелину, бачили самого Рязина і розмовляли з ним. Матрози казали, що увесь він обріс волосям немов зьвір той, а про те балакає по людськи. Він вже почав був щось розповідати про свою долю, але-ж підійшло півдня; з печери виліз зміюка і почав за серце єго ссати. Стенька так страшенно застогнав, що матрози з жаху повтікали, куди в кого очі. Лоцман додав, що зміюка щодня ссе за серце Рязина тому, що єго на всіх соборах прокляли. А прокляли єго за те, що він убив єпископа астраханського Єсипа. Убив єго за те, що той єго чарівництву спротивляв ся. Лоцман каже, що Рязин розбишакою не був, він тільки на Волзі брандвахту держав та збирав мито з кораблів і роздавав злидарям убогим. Виходить з Рязина комуніста!

30. Шануючи іменинника і звичаєм дарувати їм, я сьогодні подарував Олександру Олександровичу патрет єго тещі пані Козаченчихи. Патрет зробив я за оден сеанс білим та чорним олівцем і зробив по партацьки, але експресія єсть. Іменинник своїм звичаєм, був приятним і веселим, а гості єго,

а між ними і про мене Господи не забудь! жаху не давали і на чердаці „Князя Пожарського“ царювала гармонія проста і люба.

У вечері від якоїсь подорожної пані з Саратова, Титяни Павловни Соколовської слухавши довідався, що М. Ів. Костомаров поїхав за границю, а неня його в Саратові живе. Я попрохав у неї Костомаришину адресу.

31. Скоро пароплав пристав до Саратовського набережжя зараз я до міста. По адресі, що наділила мені пані Соколовська, знайшов квартиру Титяни Петровни Костомарихи. Блага бабуся по голосу мене познала, але поглянувши на мене, стала непевною: чи не помиляється вона. Коли-ж запевнилася, що се ніхто більш як я, вона наче сина рідного привітала мене радісними поцілунками та слізьми щирими. На Саратовській пристані пароплод до ранку простояв і я з півдня до першої години ночі був у Титяни Петровни. І, Господи! чого тільки ми з нею не нагадали! про що ми не балакали! Вона показувала мені листи свого Миколи із заграниці і лепісточку з фіялок, що він до неї поприслав, в одному листі з Штокгольму, писаному 30. мая. Отсей день нагадав нам тяжкий день 30. Мая 1847 р. і ми, немов діти ті, заридали. В першій годині ночі я попрощався з найщасливішою і благородною ненею прекрасного сина.

В Е Р Е С Е Н Ь.

1. (Не Шевченковою рукою) Петръ Ульяновъ Чекмаревъ.

(Рукою Шевченка) Новий місяць почав ся з нової знаємости приятної. За півгодини до того, як здіймати якоря до мого тимчасового захисту в капітанській каюті, прийшов чоловік з виду невродливий, але привабливо симпатичний. Монотонно промовивши: Петр Ульянов Чекмарев, він додав з душею: Марія Григоровна С., людина вам не знаєма, ваша землячка люба і поклонниця, препоручила мені, переказати вам її сестрин поцілунок щирий та повітати вас з бажаною волею. З отсім словом він вліпив мені в лисину два палких поцілунків щирих: оден за землячку, а другий за себе, та за саратовську братію. Довго я себе не тямив з такого щастя несподіваного. Опамятавшись, взяв я з своєї комірчини убогої якусь пісеньку і прохав нового друзяку мого, доручити її моїй любій землячці сердешній. Небавом почали якоря здіймати і ми розпроцали ся, давши оден одному слово: на ту зиму побачити ся в Петербурзі.

2. Пятнадцять лѣтъ не измѣнили насъ :

Я прежній Сашка все, ты также все Тарасъ.

Сьогодні о годині 7-ій вранці зійшли ся ми в каюті капітана. Слово по слові і з розмови звичайної перейшли ми на бесіду про сучасне письменство та про поезію. Після недовгих пересудів, я й прохав О. О. Сапожникова, прочитати „Собачій Пиръ“ Барбе в перекладі Бенедиктова. Він по майстерськи его перечитав. Потім перечитав і оригінал. Гуртовим голосом висловили, що переклад ліпше ніж оригінал. Бенедиктов, єпівець кучерів і такого інчого, а проте Барбе він не перекладає а виновлює. Не збагну я: чи вже-ж після смерти П. поети повоскресали, оновили ся? Інчої причини я не відаю. „Собачий Бенькет“ дав привід капітанові нашому Володимиру Василевичу Кишкину дістати з свого портфелю запо-

вітного твір тогож таки Бенедиктова: „Входъ вос-
прещается“. З почуттям прихильника оновленої по-
езії рідної він перечитав сей твір нам. Ми слухали
уважно. Далі прочитав нам тогож поети на новий
рік 1857. Я дивувався і ушам не няв віри. Наш
любий капітан чимало ще перечитав нам дечого
живого, міцно свіжого. Але усю свою увагу і диво-
вижу я спинив на Бенедиктові а останнє ледві
слухав.

Отак-от сьогодні у нас з балачки звичайної тай
стався літературний ранок надзвичайний, ефектний.
Любо-б було отакі несподіванки справляти частійш.
На сам кінець отсеїї збірки поетичної О. О. Сапож-
ников натхнув ся тай написав два вірши граціозні
і щиро братерські.

В ночі пароплав на кільки годин зупинився
проти міста Волжська. Тут осередок фірми Сапож-
никових. О. О. вийшов був на берег, але незабаром
вернув ся з своїм управителем Тихоном Зіновевичем
Епіфановим. На предиво красюк дідусь отсей
Епіфанов: сам білий з чорними бровами, свіжий;
поводження прекрасне, нема й тіни, щоб нагадувала
московського крамаря. Постать єго зграбна і живо
мені нагадала дядька мого Шевченка-Гриню.

3. Не забувайте мене, що любить вас. 3. Явлен-
ський (чужа рука, а далі знов Шевченкова) Пив,
їв, спав. В ночі наснилася Орська фортеця та кор-
пусний евфрейтор Обручов. Отсего-о евфрейтора я
так злякався, що з жаху прокинув ся. Довго я
не спроможен був прийти до себе через такий сон
огидливий.

4. В ночі проти міста Хвалинського пароплав
наш брав дрова. На берегах Волги отсе одно-єдине
місто, що нагадує стародавню назву моря Каспій-
ського. Вранці, знявшись з якоря, ми зібрали ся
в каюту до капітана нашого любого. Після недовгої
передмови, знов спорудили літературний ранок по-
етичний. Приязний Володимир Василевич знов з свого
портфелю перечитав нам кільки живих віршів не-
відомих поетів і між ними Хомякова „Кающаяся

Россія". Отсей глибоко тужливий вірш я завів до свого журналу на спомин про наші бесіди ранками на пароплаві „Князь Пожарський“.

5. Все більш та більш мінять ся береги Волги, набіряючись одноманітного виду суворого. Рівну повисшанність правого берегу покриває ліс, найбільш дубовий. Денеде той то рідко блисне біла цівка берези, або матово-сіра осики. Листя вже примітно жовкне. Температура мінить ся, холоднішає. Колиб холод не захопив мене несподівано. Сьогодні вперше був ранійшій мороз. Ноги померзли. Треба буде в Самарі „котів“¹⁾ собі придбати, тай кожух дублений. Нічого не читаю і не малюю. Малювати не дає мені машина своїм гудінням та тремтінням. А предивні береги Волги не дають читати. Снила ся церква св. Ганни у Вильні, а в тій церкві молила ся чорноброва Дуня Гашковська. Се мабуть з того, що читав „Королеву Варвару Радзивил“. Попов історик гарного стилю нового. Здаєть ся він ученик Соловєва. Треба буде в „Русск. Вѣст.“ перечитати єго турецьку війну за царя Федора Олексієвича. Мені тепер треба перечитати дечого вельми багацько. Від нової літератури я зовсім відстав. Що за гарна річ „Губернскіє очерки“ Салтикова, а між ними і Марія Кузьмовна. Як прехороше читає їх Панченко, домовий лікар Сапожникова! деклямації ніже ні тїни! Мені здаєть ся, що інакше й не можна читати отаких глибоко сумних творів. Читання монотонне, одноманітне, малое міцнійше, видатнійше показує отих Гарпій бездушних, холодних, огидливих. Я побожно шаную Салтикова. Гоголе! наш безсмертний Гоголе! Якими-б radoщами радїла твоя душа благородна, побачивши навкруги себе таких своїх учеників геніяльних! Други мої! щирі мої! Пишіть! подавайте голосу за оту чернь горопашну, брудну, за отого смерда безсловесного, зневаженого.

6. О годині 10 вранці „Князь Пожарський“ кинув якора біля набережя міста Самари. Самара

1) Теплі чоботи з хутра сибірських котів. Переклад.

здалеки, се першої пільдї молода крамарівна і навіть дуже не красовида. Я вийшов на берег тай пішов ближе подивити ся на отсю чепуристу крамариху, та разом і „котів“ купити. На вулиці зустрів Явленського і ми „сопча“¹⁾ рушили на розглядини. Місто рівне, набілене, нафарбоване, аж нудне, таке одноманітне місто.

Була друга година дня. Що з цікавості, а ще більш зголоднівши, велїв я фіякрові везти нас до пайліпшого ресторану, який є в Самарі. Він і повіз і привіз нас до найліпшого „заведенія“, себ то до шинку. Ледві зійшли ми на ступні, як обидва в оден голос промовили: „Здѣсь (тут) русскій духъ, здѣсь Русью пахнетъ“, себ то смердить гаром, лоєм, і всякою смердотою. А проте ми відважили ся заказати котлети; одначе не стало нам терпіння дїждати ся тих котлетів. Явленський кинув служї коповика і трошки лайнув єго. Слуга на те всьміхнув ся і поклонив ся. Ми пішли! Чудно: величезна пристань для збіжя, просто Новий Орлеан приволжський а ресторану доброго не має!

Отак-о ніби то поснідавши, рушили ми по крамницях. На те чого менї треба було, на „котів“ не розжив ся я. З тим і вернули ся на пароплав. В каютї капітана на підлозі побачив я аркуш старого знаємого „Русск. Инвалида“, взяв єго та з нечевя і ну читати там фелетона. Річ про хинських ворохобників, та про те, яку до них промову держав ватажок їх Гонг перед тим саме, як вести їх до приступу на Нанкин. Промова починаєть ся так: „Біг йде з нами! Так щож проти нас вдїють чорти-мандарини, ота худоба сита, мов на заріз годована; годяща тількі на жертву нашому батькові небесному, владиці найвисшому, єдиному, правдивому Богові“. Чи скоро то оте саме можна буде вголос промовити про бояр російських?

¹⁾ Сопча — протонародне, московське „сообща“; по нашому гуртом, укупі, спільно. Переклад.

В Самарі живе голова секти малаканів, богатир, крамар Свѣтовъ. Уряд „кроткими мѣрями“ неволить его перейти на православіє, а він, не вважаючи на ті „краткія мѣры“ притѣмом не хоче православія, і висловив бажання пристати до кальвінізму. Уряд на се не згодив ся і дав ему спокій, заборонивши ему і его сектї крамарювати.

7. В 10-ій годинї зранку покинули ми Самару: на дворі свѣжий норд; дощ і снїг. Вверх за Самарою лівий берег Волги починає виспати. Іде рівна повисанність Жигульских гір. За дві години приплили ми до брами Жигульских гір. Отєя ущелина звузила Волгу: тут Волга завширшки з верству. За горами, буцїм за рямою, показала ся нова, досї невидана панорама, помережана темно-синїми смугами: то мешканець півночі — лїс сосновий. За ущелини, вкритої темним лїсом, на перше місце панорами висунула ся одинока, голїсенька гора „Царѣвъ Курганъ“. Переказ народній оповідає, що цар Петро I., плывучи Волгою, отут зупиняв ся і ходив на ту гору; через що з того часу й почали її називати „Царевим Курганом“.

Гора отєя своїм обширом і видом нагадала менї таку-ж гору біля Звенигородки в Київщинї в селї Гудзівцї. Може й Гудзівську гору пан який осьвятив, тим що був на нїй; але земляки мої якісь невдатні на те, щоб такі-от вчинки в своїй памяти зберегати. Либонь земляки мої домїркували ся, що коли цар зійде на отаку-о гору, то се вже не дурно; і треба сподівати ся, що зробив він се на те, щоб своїм оком невиситимим оглянути на вкруги, та, коли бува він вояка, спостерегти, скільки одним разом можна вірно-подданих вбити. А коли він, крий Господи! агроном, тақ ще гірше, найпаче, коли околиця навкруги трапить ся неродюча. Він тоді „высочайше повелѣть соизволить“ родючою її зробити. От тоді й кинуть ся потом та кровю хрестянина солончак (млака) неродючий гноїти. Певна річ, що не без причини-ж земляки мої в памяти своїй таких-от урочищ не осьвячують. Не довідав ся я, який

переказ народній взяв собі за основу небіжчик князь Воронцов на те, щоб біля своїх Мошен*) гору — зовсім звичайну — охрестити горою Сьвятослава? З неї-б то отсей Варяг завзятий любував на дружину свою, коли вона своїми човнами розбішадькими пінила воду сьвятого Дніпра. Гадаю собі, що се сама фантазія і більш нічого. Князю Воронцову замануло ся, щоб парк свій велеліпний баштою на лад маяка оздобити; от він і вигадав народній переказ, припасував єго до місцевости та свою башту партацьку і охрестив баштою Сьвятослава. А Грабовський Михайло, не в осуд єму будь сказано — трохи — трохи не доказав документально народнього переказу про гору Сьвятославою!

Капітан наш — спасибіг єму! сегодні догадав ся ужити кошотів та свою ажур-каюту переробити в каюту-темницю і спорудити там грубу залізну. От я й перебуваю тепереньки дійстне в теплих обіймах дружних.

От-які ті волжські комарі, що я їх жахав ся!

8. Ранок тихий, ясний з морозом. Від самого „Царського кургана“ лівий берег Волги замітно низшає: сегодні ранком бачу — такий він самісенський, як і біля Самари: — рівний та одноманітний. А правий по прежньому: усе суворий, підвишений і поріс дрібним лісом. Коли-б малювати і можна було, так нічого; хиба тільки величезні „розшиви“**), що наче на зеркалі посеред Волги стоять об'якорені.

Гадав я собі, що казенні чоботи показні прослужать мені хоч до Москви, а вони, бачу, — й до Симбірська не дотягнуть. Зрадили кляті!... Іван Ничипорович Явленський помітив отсю зраду в моєму убранню невелими чепурному тай поратував мене

*) Місточко Мошни — відоме ще в XV. в. — Воно недалеко Дніпра на правому березі в Черкаському повіті. Башта, про яку згадує Тарас — збудована з цегли на горі, заввишки може сяжнів з 30. — З неї Дніпро наче на долоні. Перекл.

*) Човни великі. Перекл.

власними чобітьми. Широ єму дякую за се. Чоботи єго прийшли ся мені до ноги і я тепер трохи що не в нових чоботях та ще й на високнх корках. Останні мені не вподоби. Але-ж! дарованому коневі в зуби не дивлять ся.

9. Симбірск — отъ видишь,

А недѣлю идешъ.

Бурлацька приказка.

Скоро зійшло сонечко на возвишині похилій, що впираєть ся у Волгу, показав ся Симбірськ. Властиво показали ся кілька точок білих невизначеної постаті. Матроз вахтовий, указуючи на їх, промовив приказку бурлацьку. Я її отсе й записав. Від Сенгілея до Симбірська верстов 50. Отсей протяг ми проплили хоч не за цілий тиждень, так за цілих девять годин. „Князь Пожарський сьогодні якомсь занадто мляво рушав. А може се мені так здало ся, тому Симбірськ не зникав з обрїя, а мене кортіло завидна побувати в Симбірську та подивити ся на пам'ятник Карамзину. Симбірськ замісьць того, щоб близшати до мене, узяв тай сховав ся за завісою, що дощ з снігом розвісили. Гидота ся все більшала; вечер наближав ся і в мене зникала надія побачити на місці ту музу, яку я бачив в майстерні Стевассера незабутнього. Чого я бояв ся, те саме й стало ся. „Князь“ — ледві о 5 годині кинув якора біля якоїсь пристані дощаної. — Дощ та сніг і останню декорацию закрили. Не вважаючи на все отсе, я таки відважив ся вийти на берег. Болото черноземне, наче у моему краю рідному, по коліна і ні однісенького ізвозчика. Промочивши в калюжі ноги, вернув я на пароплав, не скажу, щоб в гаразді.

Другий отсе раз проїзжаю я повз Симбірськ і вдруге не таланить мені побачити пам'ятник історіографові: Першим разом мене провозили повз Симбірськ р. 1847. Тоді було не до пам'ятника Карамзину. Тоді я в якомусь шинку ледві пообідати ветиг. Тоді, як про се вже потім я довідався, мене притьмом треба було в Оренбурзі і фельд'

стер „неудобозабываемого“ Тормаза не дремав: восьмого дня він привіз мене до Оренбургу*), загнавши на смерть на отакому-от протязі величезному тільки одну коняку поchtову. А отепер, замість екстренности, ніч та ще з такими варяцями гидкими! що дурень би я був, коли-б і думав про пам'ятника Карамзина.

З приводу 25-ліття життя супружого Катерини Пчипорівни Козаченчихи ми за сніданнями упорали двох велетнів-пирогів з ріжною начинкою дивовижною: от через сю незвичайну подію обідали пізно, о 7 годині. Тоді саме пароплав „Сусанін“ — кинув якоря. Капітана з сего пароплаву Якова Єсиповича Возниціна Сапожников покликав на обід. Через невдачу побачити Симбірськ і пам'ятник Карамзину у мене народився і швидко зріє велеліпний проєкт; але-ж вигадка отся тільки на половину вдала ся.

По обіді ми пішли до капітанської сьвітёлки. (Так матрози волжеські називають ту каюту капітанську, що над чердаком). Тут ми заходили ся чай пити. За чаєм між інчими інтересними розмовами капітан Воз — ин розповів, що як скінчить ся навігація по Волзі, — так він поїде до себе на село в Тверській губернії; туди йому треба з приводу визволення крєпаків. Він хоча й ліберал, а про те отсю новину велеліпну висловлює з невітхою. Помітивши у тверського „поміщика“**) таке філянтропічне почуттє, я уважав зайвиною здїяти з ним бесїду про таку, для єго ласкотливу, річ. Загорнув ся я своїм чапаном тай заснув сном праведника.

10. Учорашна моя вигадка велеліпна, що вдала ся тільки наполовину, сьогодні, і то вже хвала Богові, у вечері, вдала ся з усіма найдрібнішими подробицями; з болем в голові і з таким інчим.

*) З Петербурга до Москви тоді вже і була залізниця а з Москви до Оренбурга 1500 верстов. Перекладник.

**) Дідич. Перекладн.

11. (Записано рукою не Шевченка). А як у Тараса з глуму п'янственного десниця тремтить, просяй шуйцу, але і шуйца, теж з глуму того-ж таки погибельного п'яцтва, в твердості своїй захитала ся тим то люблячи хорого і вболіваючи єму, беру на себе — записати отсей день, що зникає з ослабленої пам'яті.

Тарас переборщив таки геть і превподобив ся до того становища богоприємного, якого зазнають не всі сини Божі: говорячи мовою порока і лжи тлетворної — становище те „мухою“ зоветь ся. І був Тарас в сему становищі — лют і не давав мені заплющити в ночі очий і віщяя неподобная, ізреки грішному мирові сему ізригая єму проклони, виходячи з постелі своєї босоніж і в рубищі єдиному.

12. (Рука Тарасова). Погода гидка. „Князь Пожарський“ і „Сусанін“ на ніч кинули якорі у Спаському Затоні. Се зимовник Товариства „Меркурій“. Тут побудовані квартири капітанам; хатки — майстрам; майстерні, школа і шинок. Місцевість прегарна: навкруги дубові гаї, а по гаях, не вважаючи на холодну погоду, ще доволі сьвіжих квіток і зелені. З квіток я зробив невеличкий букет і, яко суций Терсіє Посошков, подарував єго приятній баронесі М. — Се одна з пасажирок „Князя Пожарського“, жінка одного з капітанів „Меркурієвського“ товариства. Молодиця гарна, приваблива.

Ранок ясний. Морозу 5°. К півдню погода знов перемінилася ся на вчорашню: дощ і сніг. „Князь Пожарський“ в гаразді переплив через Красновидівські мілини і о годвині 11-ій в ночі став на якорі за десять верстов до Казані.

13. „Казань городокъ
Москвы уголокъ“.

Отсю приказку вперше почув я року 1847 на поштовій станції в Симбірщині, коли мене везли до Оренбургу. Якийсь степовик ситий, славословлячи велеліне міста Казані, бесіду свою закінчив отсією-о приказкою. Сьогодні вранці здалека заглядів я Казань і мимо волі нагадав собі і промовив отсю при-

казку. Ледві пароплав кинув якора, я швидче вибіг на берег; взяв за четвертака ¹⁾ татарського воза і поїхав до міста. Як здалека, так і зблизька дійсне Казань нагадує куточок Москви. Починаючи з дзвіниць, з церков і кінчаючи „сайками“ ²⁾ та калачами, вплив Москви спостерегаєш на кожному ступню. На що вже башта Сумбеки — певний пам'ятник часу татарського, а й вона здала ся мені єдиноматерною сестрою Сухаревої башти. Велика вулиця (а вжеж не яка пак як „Московская“!) що веде до кремля, з своєї чепуристости і „торцового“ бруку ³⁾ скидаєть ся на „Невській Проспекть“. Починаєть ся вулиця — з велеліпного будинку університетського, оздобленого трома грандіозними портиками йоничними. Шкода, що до такого прехорошого будинку та нема майдану. Був би він тоді геть-би — красче, і пам'ятник Катерининому сьпіваці ⁴⁾, не тулив ся-б в дворі в малесенькому присадку, що мелянхолічно оглядувала руда корова. Налюбувавшись у гурті з рудою коровою з статуї віршомаза — торжественних од, я переходячи через двір, зустрів студента і, помітивши, що підборідде у єго добре поросло волосєм, з чого я вивів, що він не новик на тутешній аудиторії, спитав ся: чи не памятає він Посяди і Андрузського, засланих з Київського університету на Казанський р. 1847? Він відповів, що не памятає і пораяв мене, вдати ся до старого педелея Ігнатьева). Я за пораду ввічливо єму подякував, але не вважав потрібним покеристувати ся з сієї приязної поради, а пішов собі з двору. Вийшовши на вулицю, почув глухий голос барабану і побачив густий натовп народу: провадили злочинця на кару. Я збочив в перевулок, щоб не бачити сієї процесії. Поміж людьми, що бігли ноди-

1) 25 копієк.

2) Сайка-булка.

3) Торцовая мостова — улица забрукована деревяними стовпчиками, постановленими в землю сторч.

4) Поетові Державину. Перек.

вити ся на сю процесню, помітив дівчину молодя з „катеринкою“ за плічми і обідранця — хлопцу з тамбурином в руках. Менї стало, не то щоб сумно, а якось занадто паскудно. Я знов наняв за четвертака татарського воза і вернув ся на пароплав.

Вертаючи, помітив я вправоруч біля дороги пам'ятник, споружений над кітками лодий, що полягли тоді як Іван Грозний добував Казань. Урізана піраміда з портиками постановлена буцім би то на тому самому місці, де стояло шатро царя Грозного. Плачливий пам'ятник!

Набираючи нової клажи, парохід наш біля Казані простояв аж до години 11-ої ранку. На дворі хоч і хмарно, але зверху нічого нема. Користуючи з сієї рідкої нагоди, я вийшов на берег і зробив два нариси: загальний вид Казані і вид на Волгу проти Казані і села Услона. Вертаючи на пароплав, я купив у перекупки вродливенької одвареного ляща та, прийшовши на парохід, справив собі — суцце плебейський бенкет. Опріч ляща та шинки Новопетровської бенкет свій я завершив головою часнику з чорним хлібом. Тай засмердів же часником не тільки усю капітанську „світльолку“, а навіть усього „Князя Пожарського“. Товариство моє втікало від мене, неначе чорт від ладану. Одна тільки господарка люба, та блаженська неня її Катерина Ничипорівна Козаченчиха — говорили, що часник хоч і смердить, але-ж не так вже, щоб того смороду не можна було й чути і щоб, стрічаючись зі моєю, треба було носа затулювати. Щоб більш довести отим панам, що часнику не люблять, що часник річ не тільки не погана, а навіть приятна, вони дали обіцянку, що загадають зварити з часником обід і нагодують їм ганебників отих.

Васплевску мілину проти міста Свіязьського переплили гараздливо і зустріли пароплава „Адашовъ“, з Меркурієвського-ж“ таки товариства. Він тягне дві баржи з дровами, та одну з них поса-

див на мілину. „Князь Пожарський“ заходив ся був поратувати її, але — дзуски! і пропливши кілька верстов на перед, став на якір, ночувати; стережучись, щоб часом і самому не сісти на Вязівських мілинах. — Вверх за устем Ками, — Волга очевидно поміліла і повузшала.

15. Слав аж до 10-ої години ранку. Се мабуть гомін глухий „Князя Пожарського“ отак мене приспав, бо сего зі мною ніколи навіть на підпитку, не трапляло ся. Отак на предиво — довге спане закінчило ся огидливим сном. Розбудив мене гуркіт якора, властиво ланцюгів, що кидали перед Уразовськими мілинами.

Користуючись з отієї недовгої зупинки та з довгої плавби проквільної через Ураківські мілини, я намалював досить добре білим та чорним олівцем патрет з Михайла Петровича Комаровського — пришого капітана на тому пароході, що колись то ще буде. А Сапожнікова змалював за те, що наділив мені свої теплі чоботи аксамітові. — О годині 10-ій у вечері „Князь Пожарський“ став на якор підночувати біля Гремачевських млин.

16. Переписані вірші „Собачий бенкет“ мовою московською.

17. Учора мені не пощастило. Зранку почав малювати патрет з Е. А. Панченка — лікаря домого у Сапожнікова. Не встиг навести контурів, як покликали до снідання. Поснідавши, пішов в капітанську світелку і твердо замірив ся кінчати патрета; але ось із за гори почало виринати місто Чобоксарн. Нікчемне воно, але мальовниче. Церкв тут коли не більш, так однаково стільки, скільки й домів. Усі церкви стародавнього штабу московського. Про кого й нащо таку силу їх набудовано? Для чувашів? Ні! для православія. Православіє — головний вузол старої московської політики внутрішньої. „Неудобозабываемый Тормазь“¹⁾ з дуру хотів затягти той вузол; бо, бачте, узіл той ослаб,

¹⁾ Тормаз — гальмо.

тай перетяг — і тепер він держить ся на одній волосинці.

Коли мальовниче, брудне місто Чобоксари зникло з очей, я знов взяв ся за патрет; але взяв ся млаво, без охоти, тільки тому аби-б скінчити і скінчив, звісно, негарно.

Через отсю-о першу невдачу я з досади ліг спати тай проспав прегарний красовид села Ілійського. У вечері, коли „Князь Пожарський“ став на якор і все втихомирило ся, я взяв ся переписувати „Собачій Пирь“, аж ось прийшли А. С. з К. Н. і ні з сего, ні з того склав ся літературний вечер. Капітан наш витяг зпід спуду „Полярную Звѣзду“ р. 1824 і пречудесно прочитав частини з поеми „Наливайко“*), а Сапожников частини з поеми „Войнаровський“, та потім покликав нас до себе вечеряти. Було о 12-ій годині. За вечерою знайшли іменинницю Любов Григоровну Явленську: повітали її і раз, і вдруге, і втрейтє, а потім іменинників непритомних почали вітати і таки добре навітали ся.

Не вважаючи на учорашні останні вчинки — я прокинув ся рано. Немов нічого й не було! взяв ся до свого журналу. Заким братія — в обіймах Морфея — переписувати му „Собачій Пирь“, до нового підпиту.

18. Учора сьвяткували іменини бабусі любої Любови Григоровни Явленської, — а сьогодні сьвяткуємо день народження онука її любого — О. О. Сапожникова. Доки ще снідання тільки загрожує, я по вчорашньому скористуюсь з спокійного ранку і перепису ще одні вірші з портфелю капітана нашого приятного. (Переписані вірші „Руському Народу“).

Спасибіг Івану Ничипоровичу Явленському снідати не схотів та поміг мені скінчити прегарну

*) Се поеми Кіндрата Рилєва, що був декабристом. По конфірмації царя Миколи єго повісили в Петербурзі 13 липня р. 1826. Переклад.

прелюдію до прегарних віршів. Коли Біг pomoже, я завтра перепису їх.

19. „Не хвались идучи на рать“. Учора у вечері в кают-компанії „Князя Пожарського“ наші подорожні грали останні пультки преферансу. За всі пультки, що грали за цілий рейс, себ то з 22 серпня, розчитали ся і розплатили ся чисто до останньої копійки. Скінчивши отєї рахунки — сіли за вечеру, з останніх харчів. В останнє повечеряли в кают-компанії, останні пляшки з хересом, з мадерою та мабуть і з шампанським, спорожнили; умовили ся як завтра в Нижньому Новгороді обідати і розійшли ся спати. Добре! Контури берегів швидко мінять ся. Ми шпарко летимо повз красиве село — дідича Дадянова-Зіменки. Отож летимо ми на весь дух повз те село, але ось зненацька ліве колесо тпруу! не крутить ся і „Князь Пожарський“ з дельфина черепахою зробив ся! „Що стало ся?“ усі в оден голос питали ся. „Шатун тріснув“, відповів одинокий голос машиністи. Я догадав ся, що ранійш, як у вечері ми до Нижнього Новгорода не припливемо; значить до вечера і обідати не будемо. Догадавшись, пішов я в капітанську світелку; закусив останками Новопетровської шинки тай заснув собі з Богом. Прокинув ся — а наш „Пожарський“ стоїть собі з Богом на Телячому Броді. — Через Собачий Брід якимсь переліз, а через Телячий й не спроміг ся. Щож єго діяти? „Павзити ся?“ себ то перекладати ся. Отся-о павза — тягнеть ся й досі, а вже перша година ночі. А подорожні наші грають собі в ерилаша на-що-серце, сподіваючись на нижегородський обід.

20. Павза протягла ся за північ. Світом „Князь Пожарський“ зняв якоря і, немов орел той підстрелений, захопив одним колесом своїм. Зійшло сонце і освітило чарівні околиці Нижнього-Новгорода. Я хотів — що небудь змалювати та-овва! з одним колесом чердак ще гірш тремтить; а сиві, та сірі хмари не загаяли ся закутати світило животворне і живу декорацию вкрили прозорим туманом сивим.

Від туману декорація стала ще більш чарівною, але-ж змалювати її цілком не можливо. Хмари, — отсі небесні прочане віковішні, — пустили з себе таку гидоту, що я сховав ся в капітанську світличку і взяв ся за свої „чували“, се-б то торби.

Ранком о годині 11-ій „Князь Пожарський“ кинув якоря біля Нижнього-Новгороду. Хмари розійшли ся. Сонечко привітливо освітіло місто і околиці єго прегарні. Я вийшов на берег. Извозника не брав. Повз красуню XVII. віку, повз церкву св. Юрія пішов на гору. Зайшов в гімназію до Бобржицького, колишнього студента університету Київського. Не застав єго в господі і рушив до Кремля. Новий Собор — будівля гидка. Се просто ступа з п'ятьома товкачами короткими, величезна ступа! Не вже-ж отсе робота Константина Тена? Ледві! — Далі подарунок горожанинові Миніну і Князю Пожарському від вдячних нащадків. Подарунок — копієчний! ганебний подарунок за для невдячних нащадків! Добре хоч зате, що отсей обеліск копієчний вже переломив ся.

З Кремля знов пішов до Бобржицького і знов не застав єго в господі. З гімназії пішов по Покровській вулиці шукати будинок Сверчкова, де заквартирував О. О. Сапожников. Знайшов. Ледві встиг повітати господарку, господаря і взагалі товаришів моїх подорожніх, як прийшов Микола Олександрович Брилкин, управитель головний пароходного товариства „Меркурій“. Потай від усіх він спершу господарці, а потім і мені повідав, що у єго є приказ поліціймейстера зараз подати звістку, скоро я приїду до міста. Хоч я і бував в бувальцях, а про те несподіванка отся мене збентежила. Поснідавши пішов я на пароплав, щоб приятеля мого — капітана подякувати: узяв там свій паспорт і вкупі з пакунками віддав єго М. О. Брилкину. Трохи заспокоївшись, пішов я третім разом до Бобржицького і тепер вже застав єго в господі. Вів прийняв мене в широко-розгорнені обійми. О годині 8-ій у вечері пішов я до М. О. Брилкина, про-

був у єго годин зо дві: Бесіда була дружня. Взяв у єго читати „Голоса изъ Россіи“ лондонське виданне і пішов до Павла Абрамовича Овсянникова: у єго моя тимчасова кватира.

21. Дєбрї мої приятелї М. О. Брилкин і П. О. Овсянников по радили менї, щоб прикинув ся хорим на те, щоб уникнути від подорожі по етапу в Оренбург, аби там узяти свій „указъ объ отставкѣ“. Я став на тому, що не гріх буде лицемірством одігнати подлість і прикинув ся хорим та до 1-ї години лежав, читав „Голоса изъ Россіи“ і дожидав лікаря і поліцмейстра, а в 1-ій годинї махнув рукою і пішов до Сапожникових. По обідї провів до поштової контори моїх любих подорожніх товаришок і товаришів. Вони поштовими каретами їдуть до Москви. Попращав ся з ними. Коли то я побачу ся з вами, добрі люди! Прохав Комаровського і Явленського, щоб в Москві поцілували за мене старого мою друзяку Щепкина. А Сапожникова прохав поцілувати в Петербурзі мою сьвяту заступницю грапиню Н. І. Толстую. От тобі й Москва! от тобі й Петербург і театр, і академія, і ермітаж і солідкі дружні обійшли земляків; друзяків моїх Лазаревського і Гулака-Артемовського. Проклія вам корпусні і інчі командири, мої мучителї безкарні. Гидко, і не по людски, огидливо, паскудно!

О 7-ій годинї вечера зайшов до М. О. Брилкина; тут трапили ся Овсянников і Кишкин. Дружня, щира бесіда приголомшила голосіння серця так несподівано враженого. Коли-б не отєї добрі люди, довелось би менї сидіти тепер за ґратками і дождати „указа объ отставкѣ“, або просто кинути ся в обійми красунї-Волги. Здаєть ся останне чи не було-б лекше.

22. Сегодні — теж що і вчєра з погодою: погано, слота і гидота. На вулицю не можна вийти. Зза муру Кремля собор показує свої незграбні товкачі з банями на лад ріпи і нічого більш не видко з моєї кватири. Нудно. Пішов до М. О. Брилкина обідати. По обідї, як і до обїду, читав „Бог-

дана Хмельницького“ Костомарова. Пречудесна книжка. Вповні вона малює сего геніяльного бунтовника. Поучає і напучує ся книжка. За останні десять років історична література вельми рушила наперед. Вона проявила подробиці, закурені димом, тиміями, що щедро кадить ся перед порфірородними ідолами.

23. Погода стоїть погана. Я стало лежу та читаю Зиновія Богдана. Прекрасна книжка сучасна. Від нічого робити намалював патрет Б. В. Кашкина; досить добре. Обідав звичайно у М. О. Брилкина а по обіді, звичайно читав та спав.

24. М. О. Брилкин їздив в Балафну*) з американським інжинєром Стремом, щоб подивити ся на пароплав і на баржи, що будують там задля товариства „Меркурій“. Від нічого робити напросив ся і я з ними. О півдні чепурний новенький пароход „Лоцман“, зняв якір і поніс нас вгору по Волзі. Після різних зупинок ми о 5-ій годині вечера пристали до Балахни. Ледві встиг я злізти на купу беревен і подивити ся на отсю матір великої сили мальовничих „розшив“ — як огляд скінчив ся і я пішов на „Лоцмана“.

Тут я довідав ся, що Балахна — одна з головних верфів на Волзі, так от як на Оці — село Дідново, де майстрі з Голяндії будували перший російський корабель „Орел“. В 10-ій годині вернули ся в Нижній; пообідали, чи повечеряли і розійшли ся спати.

25. Ранок був хоч і не ясний, та принаймні без вітру і без дощу. Користуючись з отсієї безбарвої погоди, я з рундучка моєї кватери, намалював верх церкви Сьв. Юрія. Хоч що небудь та робив.

26. Знов дощ і слота. От суще положення без виходу. Стародавні церкви нижгородські мене просто причарували. Вони такі милі, такі гармонічно різнобарві а отся огидлива негодь не дає мені малювати. Одначе сьогодні я персхитрував погоду. Рано

*) Балахна повітове місто в Нижегородській губ. Перекл.

вранці пішов в ресторан, взяв собі чаю, та з вікна й змалював Благовіщенський собор: найдавнішу в Нижньому церкву. Треба довідати ся — коли її збудовано. Але-ж у кого розпитати? До п'яних не хочу я вдавати ся, а на більш ні до кого. Нижній Новгород богацько — де в чому — чужоземне місто, але не має друкованого покажчика. Дико! по татарськи дико.

27. Проходячи повз церкву Сьв. Гурия, побачив я, що двері відчинені. Я ввійшов в притвір і з жаху зупинив ся. Мене вжахнуло якесь незугарне чудовище, намальоване на круглій дошці, завбільшки в три аршини. Спершу я подумав, що се індійський Ману, або Вешав заблудив ся до християнського капища, щоб поласувати ладаном та оливою. Я хотів зайти в саму церкву, як ось двері відчинили ся і з церкви вийшла пишно одягнена не зовсім свіжа. Повернувшись до намальованого чудовища, вона тричі перехрестила ся і пішла. Лицедірка, ідолопоклонниця і, певна річ, к....а. А чи одна вона така? Міфіони таких іскалчених, безрозумних ідолопоклонниць. Деж християнки? Де християне? де безплотна ідея чистоти і добра? Швидче в шинку вона аніж в отсіх незграбних, животинних капищах. У мене не хватало духу перехрестити ся і ввійти в церкву. З притвору я пішов на вулицю і очі мої побачили, як на темному фоні широкого луку блисуча і граціозно веть ся красуня Волга. Я зітхнув вільно, мимо волі перехрестив ся і пішов до господи.

28. Намалював патрет мамзель Анхен Шауббе, гувернанки у Брилких, се молоденька і вельми ченурненька німкенечка: простосерда, різва, зовсім хлопець в спідницї.

Прочитав комедію Островського: „Доходное Мѣсто“. Не подобаєть ся менї. Богацько зайвого, такого, що нічого не говорить; взагалі — по партацьки, найпаче не натуральне жіноцтво. Небавом грати муть сю комедію на тутешній сценї. Треба

буде подивити ся. Під вечер кликала мене поліція на щось; але я не пішов.

29. Сонечко зійшло сьогодні ясно, весело. Я пішов в Кремль і почав малювати соборну дзвіницю; але руки так померзли, окостеніли, що я ледві спроміг ся зробити загальний нарис. Користуючись з усьмішки осіннього дня, я, поснідавши, пішов до Печерського монастиря, гадаючи змалювати отсю красовиду обитель. Вибрав місце. Приліг відпочити. Приголублений теплим промінням сонця я задремав, та так міцно задремав, що прокинув ся вже перед заходом сонця. Вертаючись до господи повз міський Юревський сад, я завернув в сад і зустрів тут чимало публіки усякого віку і обох половин. Але-ж! між жіноцтвом, не мов наумисне, ні однісенької, не то щоб красавиці; а хочби вродливенької! навіть не зустрів такої, щоб „хоч так собі“. Здаєть ся, що більшість — старі діви. Горопашні ви старі діви.

30. Сподіваючись на некликаного гостя — поліціймейстера — я вдав ся до свого доброго господаря Павла Абрамовича Овсянникова з сеансом. До 3-ої години скінчив патрет его досить добре. А д. Лапа, — так прозиваєть ся поліціймейстер, до нас не прийшов. На дворі гарно, годинно, я пішов на бульвар. Між публікою на бульварі помітив дітий: три дівчинки і хлопчик. Гарненькі такі дітки. Убрання їх здало ся мені і чудним і глумливим: на дівчатках — коротенькі мантильки, легенькі, дїр'яві, німецького крою. На хлопчику поярковий бриль, сїрий, з пером; мантилька така як на дівчатах, а черевики ще гірше. Взагалї здало ся мені, що вони з трупи дітий-комедиянтів. Я дійшов з ними до цукерні, купив їм солодких пирожків на каповика і познаємив ся. Зовуть їх: Катя (отся найшпарчійша) — Надя і Дуня, — а хлопчик — Сеня, діти вони якогось Арґеноєва, — театрального музики. Значить я не дуже вельми помилив ся. Працюючись, вони прохали мене до себе в гості. А вжеж я обіцяв ся — прийти.

Лишивши дїтий, я згадав про Олексія Панфиловича Панова — крепака-Паганїні на „Князї Пожарському“. Він зимує в Нижньому і кватерує десь проти архієрейського дому. З юрєвського набережя пішов я до архієрейського дому, щоб знайти кватеру і провідати свого любого віртуоза. Одначе кватери віртуоза я не знайшов, а мимохіть зайшов в архієрейський сад. Се переважно липовий гайок, обгороджений деревляним парканом. Посеред гайку красує, на лад казарми, величезна на три посади будівля (архієрейська келія). Недалечко од неї між деревами, альтанки з дзвониками. По другім боці, теж між деревами, чотири улїки, зроблені на лад намогильних пам'ятників. Скрізь сумно і пусто; на всему відбиваєть ся моральний застій. Погано! Прийшовши на кватеру, я „на сон грядущий“ — прочитав „Розказъ Маркера“ графа Толстаго. Підроблена простота сего оповідання вельми очевидна.

Ж О В Т Е Н Ь.

1. Болото, туман, слота і інча атмосферична гідота, через що я вдав ся з сеансом до д. Граса, — зятя М. О. Брилкина. Але сеанс на половинї був перерваний. Пришли д. Лапа і д. Гартвіг. Лапа бравий і приязний полковник івардїї і тутешній поліціймейстер. Гартвіг небравий, але теж приязний поліцейський лікар. Обидва Поляки, чи Литвини і обидва по польски не говорять. Гартвіг спасбіг єму, — не вдаючись ніже в найменшу формальність, знайшов, що я хорую на якийсь довгий недуг; а Лапа посьвідчив дійсність сего вигаданого недугу. Після обопільних приязностей і церемоній, — ми розійши ся. Через огсей услужливий візит, я гадаю, що моя подорож до Оренбургу — тепер річ непевна.

Сьогодні починають ся тут спектаклі. М. О. Брилкин покликав мене до себе в льожу. Грали народню, сантиментальну патріотично-драму Потехина: „Судь людскою не Божій“. Драма з подробицями казна — що! Мочалова, — не вважаючи на її убогу, ненату-

ральну роль, мені сподобала ся. Рухи у неї — су-щої артистки. Т. Климовський, як і єго роль — ну-дний. Жарт „Коломенській нахльбникъ“ — жарт вульгарний; виконали єго відповідно єго призна-ченню. Не-величка оркестра грала в антрактах дещо з „Дон-Жуана“, Моцарта, грала чудесно; може тому, що сєго чарівного твору трудно зіграти нечудесно. Саля в театрі невелика; але прибрана просто і до смаку. Публіка, найпаче жіноча, за-мітно не блискуча, тай не численна.

2. Ранок ясний, тихий, з морозом. Початий учора патрет Граса треба було сєгодняї скінчити. Я взяв ся за єго, гадаючи швидче скінчити та піті до пещерського монастиря, щоб змалювати єго. Овва! не даєть ся мені сєй монастир. Скінчивши патрета, я наумисне, поснідавши, прилїг спочити на хвилину, тай проспав аж до 3-ої години. Свинство непростиме. Ледві встиг я прокинути ся, прийшов М. О. Брилкин і покликав йти з ним на бульвар погуляти перед обідом. На бульварі зустріли яко-гось Якобі. Брилкин познаємив нас. Він запросив нас до себе обідати. Ми не відмовили. Якобі оден з нижегородських аристократів, вельми приятний, досить їдкий ліберал і любить живопись. Він пока-зав мені свій альбом, нічим не прикметний, і кар-тину — не добре освітлену. Картина з великими достоїнствами: намальовано якогось молодого сьвя-того; вираз тварі пречудесний. Якобі запевнює, що єя дорогоценість — робота Гверчіно; а на мій погляд вона більше скидаєть ся на добрий список з Домінікіно Цамнієрі. Але я не висловив своєї думки; бо з досьвіду знаю, що трудно суперечити знавцям живописи. На прощання Якобі взяв з нас слово, що завтра будемо в клубі на виборах стар-шин — і обіцяв ся познаємити мене з своїма това-ришами і вгостити музикою. Я не від того, най-паче не від знаємости. Мені неминуче потрібна ро-бота за гроші; а то інакше мушу знов вдавати ся до мого щирого О. Лазарєвського по сьвяті фінанси.

Попробую — чи не поталанить уладнати сю потребу.

3. Російські люди, а між ними й Нижегородці багацько де чого позичили у Європейців: позичили і слово „клуб“. Але се слово не до лица російській людині. Ліпше-б було їм позичити сего слова у Хинців, чи в Японців; се слово, мабуть є в хинській мові. А то покинули своє рідне слово „посидѣлки“, а воно тимчасом, як не треба ліпше, маює російські збірки „дворянські“. Клуб у Європейців має велику вагу політичну, а у дворян російських — се навіть не „мирекая сходка“, а просто „посидѣлки“. Вони збирають ся посидіти за зеленими столиками, помовчати, попоїсти і випити.

Після вибору старшин — Якобі представив мене своїм товаришам, а між ними єноралу Веймарну і д. Кудлаєві (поліцій-мейстер №. 2-й). Єнорал Веймарн тим прекметен, що взагалі походить на прекрасну просту людину. А Кудлай, як і єго товариш Лапа, не походить на поліцій-мейстра. Він прикметний ще й тим, що він друзяка і далекий родич мого товариша і незабутнього друга, — небіжчика Петра Степановича Петровського. Багацько, багацько він своїма живими споминками про колишні добрі дні збудив в моєму серцю. Минулим ми так з ним упили ся, що й не помітили, коли скінчили ся „посидѣлки“. Нарешті прирадили написати до братухи небіжчика мого друга, до Павла Степановича Петровського, щоб він „відложивши усяке попеченіє“, — провідав нас в Нижньому-Новіграді, та, коли можна, взяв би з собою і мого щирого Михайла Лазаревського.

4. До 12-ої години я поводив ся добре. Не скінчивши патрету Аделяйди Олексіївни Брилкиної, попрохав у Миколи Олександровича Брилкина — екипажу, щоб поробити візити. Прийшов до господи та з запомогою Павла Абрамовича Овсянникова — прибрав ся першорядним франтом і почав свою візитацию з Веймарна. Веймарн з першого разу — здаєть ся мені — людиною ретельною, але-ж не че-

пуристою. Балакали ми про те, що у нас комунікація і шляхи гірш ніж паскудні. Напр. в Чернигові р. 1843 на базарі продавано житнє борошно по 20 коп. за пуд; а в місточку Гомелю теж саме борошно продавали вже по 1 р. за пуд. Побалакавши про комунікацію, ми зачепили злегенька і стан військовий... він одно слово: „зовсім незавидний“.... Авже-ж се певна річ. Скінчивши нашу обопільно приятну розмову такими думками про військовий стан, я попрощався з вноралом і поїхав до доктора Гартвіга.

5. Михайло — слуга добрий, але на секретаря невдатен, бо малописьменний. Я хотів отак-от як Юлій Цезар: робити себ-то малювати і диктувати. Але-ж мені не вдалося ні те, ні се. Поженешся за двома зайцями — ні одного не піймаєш. Приказка вельми справедлива. Не відаю, чи Юлій Цезар умів малювати а кажуть, що диктував він разом листи про п'ять цілком ріжних речей. Сему я майже що не йму віри. Та не в тому діло, а в тому, що у мене ще й сьогодні дрижить правша з позавчорашнього „глузлення п'янственнаго“. — Учора я тільки вдавав, що буцім то малюю, а справді — де там! і фону не спроможен був конопатити. Так тільки, аби то. Зупинилися ми на тому, що я приїхав до доктора Гартвіга.

6. Учора ледві вмочив я перо, щоб записати про візит мій до Гартвіга, а потім про нецеремонний візит до д. Кудлая, аж відчинилися двері і в світлицю ввійшов сам Кудлай. Я положив вмочене перо і зустрів в підштаниках дорогого гостя. Поцілувавшись, балакали звичайно про щоденну всячину, а потім перейшли до споминок про Петербург, про небіжчика Петровського, про великого Брюлова. Споминки наші перервав слуга М. О. Брилкина, — кличучи до обіду. Я провів свого гостя, одягся і пішов обідати. По обіді шпарка мамзель Анхен Шаубе запросила йти з нею в театр. Я охоче згодився і вдруге слухав музику Моцартову з Дон-Жуана, і вперше бачив драму Коцебу —

„Сынъ Любви“, про неї досі я відав тільки з розмови. Моїй товарищі драма дуже сподобала ся, а мені теж подобала ся та тільки не зовсім. Моя дама аж вжахнула від сего і я за те почув з усьмішливих вуст перенятливої Німкинї назву — грубіянського варвара, не вдатного спочувати нічому прекрасному і моральному. Ролю баронової доньки Амалії грала артистка з московського театру д-ка Васильєва; грала натурально, благородно; а останні (опріч Платонова в ролі барона) по партачки. За драмою йшла „Путаница“ (плутанина), по тутешньому — гарно, а по моему теж по партачки. Спектакль скінчили в першій годині на втіху публіки взагалі, моїй товарищі і поготів.

7. Мороз загартував нарешті непроходне болото. Се добре, а от не добре буде, як він устоїть ся та не дасть мені можливости змалювати тутешні церкви стародавні, а вони мені так сподобали ся. Вже не через слоту, а через невчасний мороз сидів я дома і написав до Михайла Лазаревського про пригоду, що склала ся мені в Нижньому Новгороді. Прохав его прислати мені хоч абикілько грошенят, бо на тутешню публіку я не вельми сподіваю ся.

8. Поснідавши — геть добре, я, користуючись з доброї погоди, пішов гуляти. Обійшов двічі Кремль; полюбував з красовидів околиці та з конічних стародавніх дзвіниць; любував з них наче та лисиця з винограду; потім зайшов до любого мого постачника книжок — до Костянтина Антоновича Шрейдерса. Він був студентом на київському університеті, — значить в деякому разі — мій земляк. У его зустрів барона Торнау полковника генерального штабу, чоловіка ліберального, говіркого без утоми і говорить він гарно. Під час останньої війни він був при російському посольстві у Відні за воєнного агента, значить: у его є про що говорити. Шкода, що розмова его тягла ся не більш пів години. Він тут переїздом, та опріч того хва-
тав ся на обід до губернатора.

Барон Торнау рекомендував мені про всяк-случай свого близького приятеля відомого подорожника Петра Єгоровича *) Ковалевського, — тепер начальника Азійського департаменту. Як запевняє барон, — цар любить Ковалевського, значить він і багацько де чого зможе.

9. Сьогодні вранці приятель М. О. Брилкин достав мені давно бажане „Краткое историческое описание Нижняго Новгорода“, скомпоноване якимсь Н. Хранцовським. Алеж сьогодні на дворі доволі годинно, тим то я лишивши отсю інітересну (книжку) на вечер, пішов в Печерський монастир і прибіг до дому з окостенілими руками. Поснідав, нагрівся і взяв ся за книжку. Книжка хороша і досить знаємить з історією краю і міста. Шкода, що Хранцовський занадто скромно розповідає про пам'ятники будівництва і взагалі про пам'ятники старовини. Але й за те — спасибіг! Печерський монастир, що сьогодні я змалював, збудовано за царя Федора Івановича р. 1597, замість зруйнованого стародавнього, заснованого архимандритою Діонізієм.

10. Сьогодні погода не сприяла моєму доброму бажанню, змалювати Архангельський собор в Кремлі. Я вдався з сеансом до М. О. Брилкина і намалював его патрет.

11. А сьогодні — на половину з лихом — рушив змалювати Архангельський собор. Змерз до плачу і нічогоб не зробив, колиб не попав ся на вічі єнорал Веймарн, командир учебного карабінерного полку і вжеж пак головний господар в казармах, під котрими я розташував ся був малювати. Я розповів єму про своє лихо, а він приязно дозволив мені піти в казарми та примостити ся, біля якого вподобаю вікна. Я з подякою покористував ся з сего. Попрацювавши, пішов обідати до Н. К. Якобі. Замість десерту, він почаствував мене бро-

*) Очевидна помилка в найменню; не Петро, а Єгор (Юрій) Петрович Ковалевський. Перекладн.

шюрою Іскандера^{*)}, друге виданє в Лондоні „Крещеная собственность“. Сердечне задушевне, людське слово. Да осїнить тебе сьвіт істини і сила істинного Бога, апостоле наш! наш одинокий вигнанничє!

12. Скінчив малюнок, що вчора почав з Архангельського собору. Оригінальна, красива будівля, найдавніша в Нижньому Новгороді і гарно зберегла ся. Собор сей збудовано за великого князя Нижегородського Юрія Всеволодовича р. 1227.

13. Малював олівцями патрет з Ганни Миколаївни Попової; її вважають тут за першу красуню. Отсе перший патрет малюю за гроші, за 24 руб. Побачимо, що буде далі. Добреб було, колиб таких щедрих красунь більш було в Нижньому Новгороді. Хоч би на кравця заробив.

Після сеанса пішов обідати до Якобі, а по обіді пішов в театр. Спектакль був хоч куди! Василєва, а найпаче Піунова грали натурально і граціозно. Легенька, жартлива роля і до лиця і по віку пристала Бігуновій. Увертуру з Вільгельма Теля музики грали пречудесно. Одно слово спектакль вийшов блискучий. А які то тепер спектаклі в Петербурзі на „Большом'у театрі“? Хоч би одним оком подивити ся, одним вухом послухати.

14. На велику втіху красуні, її „благовірного“ супруга а найпаче на мою власну втіху сьогодні скінчив патрет, віддав і вечер провадив з моїм любим капітаном В. В. Кишкиним. Небавом він поїде в Петербург. Коли-ж я туди поїду? Гидке становище! небагацько чим ліпш ніж в Новопетровському!

15. При вітрі й морозі змалював дві башти без наймення кремлівських мурів, та ще красовид з Завічя^{**)}). В цілому вийшов добрячий малюнок. Я хватаю ся наробити більш ескізів, щоб як часом доведеть ся мені тутечки зимувати, так щоб

*) Іскандер — псевдонім Герцена.

***) Річка Ока — дотока Волги.

була хоч яканебудь робота. Обідав у Н. К. Якобі. Першу половину вечера пробув у Брилжиних; а другу в клубі; сидів з Овсянниковим за „Пчелою“*) та пляшкою слю. В клубі спізнав ся з інспектором інституту при тутешній гімназії Варенцовим: він товариш Мик. Ів. Костомарова по університету. Від єго довідав ся, що Костомарів ще не вертав ся зза кордону в Саратов і що Куліш видав другий том „Записокъ о Южной Руси“.

16. Від нічого робити зайшов я сьогодні до Варенцова. Зняли бесіду про Костомарова. Варенцов сказав мені, що по звісткам, які прийшли до єго з Москви, в Москві поміж молодіжю буцім то ходить лист Костомарова, адресований до царя, повний правди, та взагалі розумнійший і ширший ніж лист Герцена до тогож таки царя. Лист Костомарова буцім би написаний з Лондона. Коли се правда, так запевне можна сказати, що Микола Іванович „сопричтен“ до собору наших закордонних апостолів. Благослови єго Господи! на отсему великому шляху!

Од Варенцова завернув до нового свого знаємого до Петра Петровича Голіховського. Милій і приязний чоловік. Він тут переїздом з Петербурга в Катеринобурґ. Він представив мене своїй ефектній жінці. Вона мужественна брюнетка, родом Волошка; та з такою загарливою, чарівною красою, що я їй не стрівав ще — на своїм віку. Дивна, огняна жєнщина. П. П. Голіховський, зпоміж іншого розповів мені, що в Парижі організував ся російський журнал, з назвою „Посредникъ“, редактором Сазонов. Головною метою видання становить собі — бути за посередника між Лондонськими періодичними виданнями Герцена і російським урядом та вказувати на підлоти „Пчелы“, le Nord-a і взагалі на урядові капости. Добра думка, та тільки шкода, що не в Брюселю, або не в Женеві. В Па-

*) Петербурська тодішня часопись „Съверная Пчела“. — Перек

рижі коронований Картуш по приятельству як раз придавить отсю новонародженну дитину сьвятої істини.

Від красуні Голїховської зайшов до красуні Попової і зістав ся у неї обідати. Але ся красуня не під пару Волошці. Вона здавала ся мені солодкою, легкою, розкішною, але-ж геть не такою повною життя красунею, як ота хвиляста, огняна Волошка. По обіді від Попових пішов до Якобі і спізнав ся у его з Симбірським паном якимсь Киндяковим, родичем Тимашева, сучасного начальника штабу корпусу жандарів. Киндяков їде до Петербурга і я просив его довідати ся у Тимашева: чи довго ще протягнуть ся моє заслання і чи можна мені хоч коли небудь сподівати ся повної волі?

У Якобі зустрів ще і благоговійно спізнав ся з декабристою Іваном Олександровичем Анненковим, він вертає з Сібіру. Сивий, величавий і благий засланець. В бесіді его не знати й тїни озьвірення на своїх жоретких судей, навіть добродушно кепкує з фаворити коронованого фельдфебля — з Чернишова і з Левшина, що був тоді головою у верховному суді. Благоговію перед тобою оден з наших первозванних апостолів!

Балакали про Миколу Турґенєва, що вертає з заслання, та про его книжку. Багацько, багацько де-про-що була бесіда. Розійшли ся в першій годині по півночі, промовивши до побачення!

17. Сьогодні одержав листа від М. Лазаревського і два листи від любого мого нездрадливого Залєского. Лазаревський пише, що він бачив ся з грапинею Настасією Івановною і що вони прирадили; коли не дозволено буде мені приїздити до столиць, так щоб я вдав ся з листом до грапа Ф. П. просячи его, щоб він склопотав для мене дозвіл через президента нашої академії художеств Вел. княгиню Марию Миколаївну, а я до класів академії ходити му залюбки, як було і во время оно. Добрі, благородні мої заступники і порадики.

Заліський опріч свого звичайного щиро-сердешного прелюдія, пише, що одержав усі мої малюнки, що декотрі з них вже продав в добрі руки і гроші 150 р. переслав до Лазаревського, Неутомний друзяка! Ще знакомить він мене з якоюсь своєю землячкою Литвиною, що нещодавно вернула ся з Італії, привівши велику силу зграбних творів. Мене й за вічі така знаємість причаровує і я сердешне дякую свого друга за отсю листовну знаємість.

Що отсе воно за знак, що Кухаренко до мене не пише? Не вже він не одержав мого поличчя і моєї „Москалевої Крилиці“? Булоб се мені страх як досадно. Упившись читанням дружних листів, у вечері з Овсянниковим пішли ми до красуні-Волошки. Страшна, невидана молодиця! Намагнетизувавшись гарненько, побажали ми їй щасливої дороги до нелюбого їй Катеринобурґа і попрощали ся — може й на віки. Дивна молодиця! Чи вжеж отсе кров стародавних Сабинянок живе так могутне і без краю? Виходить воно, що так.

18. Написав і одіслав листи до моїх любих друзяків до М. Лазаревського і до Б. Заліського.

19. У клубі розкішний обід з музикою і повальна гомерична випивачка.

20. Ніч і на другий день перебував в чарівній родині М-т Гільде.

21. Прийшла думка переглянути манускрипт мого „Матроза“. Просто на про-чудо в манускрипті сила помилок! Еге! Се-ж переписував її ніхто інчий як прапорщик „Отдѣльнаго Оренбурскаго корпуса“, з баталіона № 1-ий доб. Нечаєв, оден з ліпших годованців Оренбурського Неплюєвського кадетського корпусу. Які-ж то там середущі, та найгірші ті вихованці, коли вже найліпший з них отакий-от темний? а до того ще й паниця? Проклін на вас чоловіко-убивці кадетські корпуси!

23. В годині 9 у вечері зустрів ся з А. К. Шрейдерсом при сьвітлі велеліпної пожежи. Від єго довідав ся, що до тутешнього воєнного губер-

натора прийшла про мене бумага від командира Оренбурського окремого корпусу. Пішли ми в канцелярію губернатора до начальника її, милійшого з людей Андрія Кириловича Кандинського. В бумазі сказано, що мені заборонено приїздити в обидві столиці і що я перебувати му під потайним доглядом поліції? Гарна отсе воля! Собака на припоні. Се значить: не варто подяки, ваше величество!

Що-ж я тепер робити му без моєї академії, без моєї любленної акватінти. А я про неї так солідко, так довго марів! Щож я чинити му? Вдати ся знов до моєї сьвятої заступниці до грапині Настасії Івановни Толстої? Соромно! Підожду до завтраго. Поражу ся з моїма щирими друзяками з Н. А. Овсянниковим та з М. О. Брилкиним. Вони люди добрі, сердешні і розумні. Вони напутять мене, що мені чинити в отакому невихідному становищі!

24. Прирадили ми сьогодні ось як: на якийсь час лишити ся мені тутечки, через мою вигадану хворобу, а тим часом написати до грапа Ф. П. Толстого і благати, щоб виклопотав мені дозвіл жити в Петербурзі хоч на два роки. За два годи, як Біг поможе, я ветигну зробити первістні досьвіди з моєю любою акватінтою.

25. Перечитую потроху по складам і поправляю свого Матроза, та лаю темного переписувача пяницю прапорщика Нечаєва. Перечитуючи по складам свій твір, натурально що не спроміжно мені було уважати на склад мого писання. Запевнив ся тільки в тому, що назву сего оповідання не минуче треба перемінити. Доки не приберу своєму „Матрозу“ назви, щоб личила лучче, нехай буде „Прогулка съ пользою и не безъ морали“.

26. Заходив до Варенцова і взяв у єго перечитати двоє чисел — 2 і 3 „Русск. Бесѣды“. В епільозі до „Чорної Ради“, П. А. Куліш, говорячи про Гоголя, Квітку і про мене грішного, вказує на мене, яко на великого, самостійного поету народного. Чи се не з приятельства.

В 2 ч. „Русск. Бесѣды“, я раюючи перечитав вірші Ф. Тютчева:

„Эты бѣдныя селенья,
— Эта скудная природа“....

27. Вже кількі день зряду стоїть гарна ясна погода. Сегодні я не витерпів і пішов на вулицю малювати. Змалював церкву пророка Іллі і частину Кремля на другому пляні. Церкву пророка Іллі збудовано р. 1506 на спомин про огняне стріляння, що спасло Нижній від Татар і Нагаїв.

28. Погода й сегодні пустила мене на вулицю малювати. Сяк так змалював церкву Миколая за Почайною, збудовану р. 1372, мабуть теж на пам'ять про яке-небудь кровопролитє. По дорозі завернув до мого любого лїкаря Гартвіга; застав єго в господї, поспїдав, випив вельми доброї вишнівки, власного готовання і в старому, порваному адрескалїндарі Нижегородському прочитав, що в Княгининському повіті Нижегородської губернії в селї Вельдеманові жінка хрестянина Мини Маріяна р. 1605 в маю місяцю повила сина, знаменитого потім патріярху Никона.

29. Ходив до Трубецького вельми приязного князя-чоловіка. Не застав єго в господї. Обїдав у Н. К. Якобі, а по обїдї був в театрі: між інчими слухав увертюру з Мейєрберового „Роберта“; грали її в антрактах якоїсь кервавої драми. Чи таки можлива річ, з 20-струментною оркестрою та ще й нетверезою грати яку-будь увертюру, тим наче з Мейєрберового „Роберта“. Прости їх! не відають бо, що творять! Під кінець кервавої драми половина лямп потухла; на тому й скінчив ся велелїпний спектакль.

30. Користуючись з доброї погоди, я зробив прогулку округ міста; з потїхою і не без користи: гуляючи змалював Благовіщенський монастир; стара се будівля, та попсована новими пристрійкамі. Головна церква і дзвіниця не зовсім зацілїли від варварського оновлення. Непорушеними лишило ся тільки дві башти над трапезою. І які-ж вони кра-

суні! Немов дві сосни прекрасні, чисті отроковиці — граціозно підвели свої голівки до подателя добра і краси тай дякують єго, що він заступив їх і спас від руки новішого будівничого. Прекрасна будівля, не надивити ся на неї.

Монастир Благовіщенський заведено в XIV віці, — завів єго Св. Олексій митрополіта. До сего часу належать і оті дві прегарні башти. Соборну церкву в монастирі збудовано р. 1649. Місцевість монастиря чарівна.

31. Нарешті ледві сьогодні дочитав мого „Матроза“. Він здав ся мені вельми розтягненим. Може се через те, що читав єго по складам. Перечитаю ще раз в новому примірнику. Коли здасть ся путящим, одішлю єго до М. С. Щепкина. Нехай, де хоче, там єго і примостить.

У вечері З. П. Грас познаємив мене з Марією Олександрівною Дороховою, директоркою тутешнього інституту дівочого. Благородна, симпатична жєнщина. Не вважаючи на своє аристократичне гниле кодло, у неї зберегла ся велика сила простого, незалежного чутя людського — і околишньої міцноти і поваги. Я мимо волі рівняю її до змалювання — свободи — у Барбе (в Собачому Бенкеті). Своєю уривчатою простою бесідою, рухами і взагалі по-статню вона — живо нагадала мені мого незабутнього друга княжну Варвару Миколаївну Рєппіну. Ба! колиб більш було подібних жєнщин — матірок! тоді-б лакейсько-боярський стан швидко-б у нас перевів ся.

Л И С Т О П А Д.

1. Малював патрет М. А. Дорохової. Сеанс був вдячний. Після єго зайшов до Шрейдєрса. Зустрів тут любого М. И. Попова і приятного П. В. Лапу. Випив з добрими людьми по чарці горілки; зістав ся з добрими людьми обідати і за обідом трохи-трохи з до-

брити людьми не наклюкав ся, наче Селифан той. Шрейдерс зіставляв, щоб я у єго по обіді спочив, але я подякував та рушив до мадам Гільде та там і кинув якір на ніч.

2. Переночувавши в гараздї, і вертаючись до господи, зайшов до Варенцова попрощати ся. Він сьогодні їде до Петербурга. Була у мене думка переслати з ним в Москву мого „Матроза“, але-ж мій писар, теж з добрими людьми, загуляв і переписування спиноло ся. Досада! Доведеть ся ждати Овсянникова. Коли я збуду з рук отсего прикрого „Матроза?“

Прийшовши до господи, від нічого робити розгорнув книжку „Отечеств. Записокъ“ і в вічи кинули ся пречудові вірші без назви Е. Тур: „Во время сумерокъ, когда поля и лѣсъ“ і т. д.

(Переписані усе вірші до краю).

3. Сьогодні недїля. Яко людина порядна, я причепурился і вийшов з дому, гадаючи провідати моїх добрих знаємих. Першим зайшов до містера Гранда, — се Англичанин з нігтя до волосини: у єго вперше побачив твори Гоголя видані моїм друзякою П. Кулішом. Друзяка мій трошки перебаранчив. Видання вийшло трохи партацьке, найначе патрет автора — такий незграбний, що я дивую ся — як отсе знаменитий Йордан дав підписати під ним своє вславлене наймення!

У єго-ж таки у Гранда, побачив я вперше „Полярную Звѣзду“ Іскандера за рік 1856, том другий. Обкладина, себ то патрети перших наших апостолів-мучеників, вразили мене так тяжко, так скорботно, що я й досї ще не спромігся відпочити від сего темрявого впливу. О! як би то добре було коли б хто, на спомин отієї скорботної події видав медалю. З одного-б боку вибити патрети отсіх великомучеників тай підписати: „перші російські благовістники волі“, а з другого боку патрет „Неудобозабиваемаго Тормаза“ і під ним підпис: „не перший російський катюга коронований“.

4. Сьогодні скінчив патрет М. А. Дорохової і її

годованки Ніни, нешлюбної доні Мущина, одного з декабристів. На предиво дівчина люба і шпарка. Але мене бере туга, коли я дивлюся на таких дітей. Нікому, тим паче заступникові волі, я не прощаю отакої-о незалежності неморальної, що так туго спутує отсіх бідолашних дітей нажированих. Нехай вже — який небудь гультай гусарин, — ему можна вибачити, бо він тільки гусарин, а не чоловік! нехай який небудь — дідич-собачник! він тільки собачник, тай годі; але декабристові, що поніс свого хреста в пустинну Сібір во імя людської волі, не можна вибачити такої незалежності. Коли він не спроможен був стати висше звичайного чоловіка, так не повинен був перед звичайним чоловіком признати себе.

5. Сьогодні провів Варенцова в Петербург і сьогодні-ж одержав через єго листа з Саратова від Костомарова. Учений чудак пише, що він даремне ждав в Петербурзі два тижні і не схотів зробити сотню верстов кругу, щоб провідати мене в Нижньому. А скількі-б він наділив мені радощів своїм несподіваним провіданням!! нічого не пише про свої очі і взагалі про своє здоров'я.

6. Написав листи до Костомарова та до моїх астраханських друзяків-земляків. Хоч погода не зовсім сприяла, але я все таки вийшов на вулицю. З якогось часу почало мені подобати ся вуличне життє: перше сего не було. Нижегородська публіка навіть по неділям і за ясної години не показує ся на вулиці. Велика „Покровка“ — тутешній Невський Проспект*), вдає з себе завжді одноманітний довгий карантин; а про те мені до вподоби повештати ся годину — другу по сему пустинному карантину. Звідкіж у мене отся дурна вподоба до вулиці? Після десятирічного постниковання я прожогом кинув ся до книжок, об'їв ся і тепер хоруу на нестравність в шлунку. Інчої причини такого

*) Невський проспект — головна вулиця в Петербурзі. Перек.

томливого, неморального безділля я не відаю. Малювати нічого путящого не зможу, не примірюю, та сего не дає і моє житло. Малювати-б патрети за гроші, так ні з кого; а працювати на дурничку — якомсь неяково. Треба щось придумати задля ріжнманітності, але що придумати — не тямлю.

Нирнувши в отсе мудре мізкування, чи сочинительство, я несподівано наткнув ся на дім Якобі. Зайшов пообідати. По обідї пішов на чай в гостинну сьвітлицю до бабусь, себ то до М-те Якобі, нікчемної говорухи, та до її сестри. Поміж ріжних, на її думку за надто цікавих пригод, з її швидко минулої молодости, вона розповіла мені про Лабзина. Се той Лабзин, що був конференц-секретарем в академії художеств. Він порадив, щоб царського кучера Іллю Байкова академія вибрала своїм поважаним товаришем, бо він ближше до царя ніж Аракчєєв. За отсей жарт Аракчєєв заслав єго до Симбірську, тут він і вмер на руках моєї шановної розмовниці. Приємно було мені чути, що отсей значний містик-масон до самої домовини зберіг незалежність мисли і християнську незлобливость.

З Лабзина розмова перейшла на З. А. Анненкова і з неї я довідав ся, що та подія, про яку Герцен так гарно розповів у своїх споминках про Іванова, стала ся з жінкою З. А. Анненкова, колишньою гувернанткою мадмуазель Поль. Вона жива ще й досі. Бабусі обіцяли познаємити мене з сією поважаною жєнщиною. Не скажу, чи швидко я сподоблю ся подивити ся на отсю сьвяту, — що нема їй під пару, — героїню. Здасть ся на отсю богатирську тему Дюма написав роман.

Балакаючи про патрет Дорохової і її годованки Ніночки,* що о то я на сїм тиждні змалював, бабусі повідали мені, що Ніноччина мати проста Якутка і досі ще живе у Ялутаровську. Пушин — Ніноччин батько — займає в Москві якусь значну посаду. Він побрав ся з якоюсь багатиркою-вдовою Коцебу; властиво-б то на те, щоб добре ви-

ховати свою Ніночку, так як личить. Гидкий батько.

9. Ото якось ішов я повз Кремль: бачу перед губернаторським дворцем здоровий натовп мужиків. — Се здавало ся мені, щось то незвичайне. Отже аж до сьогодні не довідав ся я, що воно й до чого. А сьогодні Овсянников повідав мені, що се за справа.

Хрестяне дідича Демидова (того самого Демидова-ледаща, — що я знавав у Гатчині р. 1839 керасирським юнкером. Він тоді не заплатив мені грошей за патрет его молодої, що я малював). Демидов сей до снаги протранжирился; живе в своєму селі і обдирає хрестян. Благі мужички, замість того, щоб взяти свого грабіжника та просто на сукі де повісити, прийшли до губернатора прохати на пана управи. А губернатор, — не в тім битий, звелів посікти їх різками за те, що вони пішли шукати собі оборони „по начальству“, себ то почали з станового! Цікаво знати, що воно далі буде?

8. До обіду малював сьогодні патрети М-г і М-ме Якобі. У вечері пішов до Веймарна: у его сьогодні наукове сьвято, значить бенкет. Війшовши до першої сьвітлички — я зовсім не стямив ся: Вразив мене натовп військових людей. Осеїх шановних панів давно вже, хвала Богові, я не зустрічаю. Оден з гостей своєю товстою телячою пикою, так живо нагадав мені капітана Косарева, що я ледві, ледві не витяг рўки „по швамъ“ та не промовив: „здравія желаю ваше благородіє!“ З отсего огидливого становища вислобонив мене гостинний господар, покликавши мене до частинної сьвітлиці. Тут поміж гостей зустрів я З. А. Анненкова і цілий вечер вже не розлучав ся з ним.

9. Скінчив патрети Якобі.

10. Одержав від Куліша книжки: два томи „Записокъ о южной Руси“ і „Чорну Раду“. Яким гарним оригіналом повинен бути отой Л. Жемчужников, яким би я був щасливим — колиб побачити

мені чоловіка, що так щиро, нелицемірно полюбив мою любу, рідну мову і мою прекрасну Україну бідолашну.

11. Сьогодні у мене великий день! урочистий день радісний. Сьогодні одержав лист від моєї сьвятої заступниці Н. Ів. Толстої. Дружній, рідний лист. За що вона наділяє мене отсім невимовним щастєм? І чим я сквітую ся за се несподіване, ясне, сердечне сьвято? Сльози радощів та чиста молитва — от єдина нагорода тобі, моя благородна, сьвята заступнице!

Радить вона мені написати до грапа Ф. П. лист і прохати, щоб попіклував ся, аби мені не боронили приїхати до столиці. Така була і в мене перша думка, та якось соромно було мені турбувати старого; а тепер — йду на те, напишу. Ще просить вона переказати привіт В. Ів. Далю від неї і від якогось П. Жадовського. Я тут не бачив ся з Далем; хоч колись і був знаємий з ним. Отже тепер і прийдець ся очима лупати. Ну, й по заслужі!

12. Відписав на лист моєї сьвятої заступниці та тоді причепурился і пішов до В. Ів. Даля. Та не тямлю сам, з якої речі проминув єго квартиру і зайшов до ад'ютанта тутешнього воєнного губернатора, до князя Володимира Федоровича Голицина; се чоловік вельми гарний. Єго біля Севастополя ранено. У слід мене прийшла й сестра єго, чорнобрива, люба, сердешна людина! Про що у неї туга? про що задумуєць ся отея сантифолія, що ледві розцвіла? Від князя зайшов до єго зятя, Олександра Петровича Варенцова: тут пообідав, послушав машинної музики і рушив в театр. Усе було добре, опріч пані Василевої! думала — бідненька-причарувати публіку своїм фанданго і зо всім не наділа штанів! Який варварський тямок про штуку! Климовський в ролі Пилипа IV. був дуже добрий; убрав ся зграбно і відповідно патрету сего гішпанського державця. Взагалі драма „Мати-Гішпанка“ так собі! звичайна!

13. Сьогодні написав, а пошлю завтра лист-просьбу до графа Ф. П. Толстого. Благаю, щоб по-прохав, кого там треба, аби дозволено мені жити в Петербурзі і ходити в академію. Здаєть ся, лист удав ся добре. Овсянников каже, що під нужду з мене був би неаби-який писака прозьб. Побачимо, чи пожнемо плоди з сего хитрого твору.

Сьогодні-ж написав листа до М. С. Щепкина: прохаю, щоб побачити ся нам денебудь на хуторі в околицях Москви. О! який я був би радий побачити отсего славного артисту-ветерана!

14. Почав патрет М-те Варенцової. Дебела, кавалер гард-пані. Жіночливого нема нічого, навіть самої звичайної дженджуристости нема.

15. Одержав листа від мого любого Бронислава *): вболіває, що єго батько занедужав. Рекомендує мені свою приятельку, якусь Олену Скирмонд. Вона, каже, кохає штуку, любить маріти і взагалі людина ексцентрична. Се теж не добре; але-ж все таки ліпше ніж нова моя знаєма Варенцова. Правда, що й вона людина ексцентрична; тільки вона згуртувала ся не на поезиї, не на штуці, а на конюшні, та на псарні. А про те!.. може і се свого кодла поезия!

16. Скінчив патрет свої голінної амазонки і почав малювати з дитини її любої. Хлопчик літ пяти; мазун, буде колись собачником, камер-юнкером і взагалі людиною ледачою.

17. Був з візитом у В. І. Даля. Добре зробив, що нарешті таки відважив ся на сей візит. Даль повитав мене вельми привітливо. Розпитував про своїх оренбурських знаємих, що не бачив їх з року 1850 і прохав мене заходити до єго по просту, яко до старого приятеля. Не мину покористувати ся з таких приязних запросин, тим паче, що мої нижгородські знаємі почали потроху ледащити.

18. Сеанс у Варенцової вийшов якийсь млявий, невданий. Від Варенцової зайшов я по сусідству

*) Бронислава Заліського. Перек.

до її великого приятеля, до князя Голицина. Тут була молодша його сестра ота люба, задумана. Врештіння невданого сеанса, немов вітром розвіяло. Налюбувавшись з сего рахманного творіння, я цілий день був щасливим. Як-то животворно, чудово краса впливає на душу чоловіка!

19. На превелику втіху загальну скінчив сьогодні патрет подібної до гусарина М-те Варенцової і пришлого її собачника-сина. Вона надзвичайно задоволена з патрету, бо він походить на якусь дженджуристу німфу, в одежі амазонки і з хлстиком в руці, а я ще більш задоволений, що нарешті розв'язався з отсією вайловатою Бабелиною.

(20. 21. 22. 23. 24 і 25 листопада в Журналі нічого не записано).

26. Хотів був я зовсім кинути свій монотонний журнал, але-ж сьогодні склалося таке, чого ніколи не притраплялося. Шрейдерс, Кандинский і Фрейліх прохали намалювати їх патрети і попереду дали за се гроші. Я ніколи досі не брав попереду грошей за роботу, а сьогодні взяв. І „добре помогоричувавши“, пішов до чарівної семі m-те Гільде, там заночував, і там украдено у мене гроші, 125 карб. Так мені й треба! Не бери попереду незароблених грошей! Прихожу вранці до господи — друге лихо: у ночі переїздив Федор Лазаревський. Був у Даля і послав шукати мене по всьому місту. Звістно не знайшов. А тепер його картка — лежить у мене на столі — яко страшний докір совісти.

27. Чи по волі, чи по неволі, а мусив сьогодні обідати у Даля і вигадати незвичайну пригоду, що ніби сталася зо мною минулої ночі. Замість брехні фігурної, я висловив брехню ляконічну: їздив, кажу, з Брилкиним до Балахни ради власної розваги. На тому й кінець!

28. Жаль мене взяв за незароблені гроші: досадуючи, пішов я до Кудлая прохати, чи не зможе поліція моему лиху. Кудлай сам хворий; не може вийти з хати; обіцяв ся завтра вирядити

до мене одного з своїх підручників, якогось завязаного доку. Побачимо, чи сотворить чудо той дока.

29. Сьогодні вранці, — дожидаючи сподіваного доки, написав листа до М. Лазаревського про оту-о безталанну ніч і йому переказав ту саму брехню, що й Далеві. Одна брехня веде за собою другу. Се вже звичайна річ.

В першій годині прийшов до мене дока. Розповів я йому свою пригоду і обіцяв йому за працю 25 карб. Ова! скільки він не пильнував, а добутку жадного нема. Що з воза впало, те пропало. Значить, про сю паскудну пригоду нічого більш і думати. Так я і вчинив. Пішов обідати до Шрейдера, та з досади трохи знов не наливав ся. По обіді знов завернув до тієїж таки підступної m-me Гільде. Бач яка християнська незлобивість! Трохи перепочив середь її чарівної родини та о 7-ій годині у вечері пішов до князя Голицина. Тут були й леви тутешнього театру — Климовський і Владимирів. — Балакуни вони і мабуть гарні люди. Князь перечитав мені своє „Впечатління послѣ боя“. Не важні вражіння! Потім була бесіда про переклади Курочкина з творів Беранже. Я прочитав з пам'яті не переклад, а оригінальні вірші Курочкина. Щоб не забути сего гарного твору, завожу его до своїх записок. „Какъ въ наши лучшие года“ і т. д.

30. Сьогодні розпочав патрети в групі своїх щедрих приятелів. Не скажу, чи вийде що з отсієї вигадки. Приятелі не ретельні на сеансах; а в роботі річ се важна. Побачу, що буде далі: коли сеанси затягнуть ся, так намалюю патрет кожного олівцем та на тому й скінчу рахунок з приятелями, але вельми-б я сего не хотів; тим паче, що сподіваний малюнок сепією дуже добре згуртував ся і я бажав би довг свій поквітувати достойно.

Г Р У Д Е Н Ь.

Прийшов лист від М. С. Щепкина. Кличе побачити ся з ним в селі Никольському (се маєтність сина его). Коли-ж нема у мене на отсю подоріж

зайвих грошей (125 карб. були у мене зовсім зайвими!), так він обіцяє приїхати до мене сюди. От би звеселив він мене і своїх тутешніх поклонників! Напишу до його — нехай їде сюди; та нехай на тутешній убогій сцені трусне старими кістками. А воно буде саме до шмиги! тепер тут дворянські вибори.

Після сеансу у Шрейдерса, пообідавши у Фрєй-лїха, несподівано опинився я на півпяному музичному вечері в дорогового офіцера — Ультрамарка. Тут почув такого віртуозу на роялі, на якого й не сподівався в такому закутку як Нижній-Новгород. Сей віртуоза — якийсь Татаринів. Між іншого — він грав кілька уривків з „Пророка“ і з „Гугенотів“ Мейєрбера. Гра його перенесла мене на саме небо.

2. Сьогодні зробив візит моєму натхненому віртуозові Татариніву і бачив у його те, чого й не гадав собі у Н. Новгороді: бачив у його Гюдена сущого, велелїшного! Дві отаких прекрасних несподіванки за оден раз — се високе і рідке раювання. Але щож за варвари Нижегородці: вони знають Татариніву тільки яко урядника товариства, що будує залїзницю! а про малюнок Гюдена, навіть про самого Гюдена — чи й чув хто, окрїч старого Улибашева. З ним я сьогодні спізнав ся в театрі. Се відомий біограф і критик Бетховена*) і раз-у-разний провідач тутешнього театру.

3. Три дні зряду все несподіванки, та несподіванки все гарні. Се велика рідкість в тутешньому монотонному життю. Сьогодні провідав мене Густав Василевич Кебер. Завсїгди несподіваний гість. Він великий приятель Ф. Лазаревського; а сей, виїздячи з Нижнього, препоручив єму побачити ся зо мною. Добрий Густав Василевич сьогодні і справив препоруку свого і мого друга. Коли-б більш таких несподіванок, як би гарно проходили дні нашого життя.

*) Моцарта.

4. Написав листи до Щепкина і до Куліша. Прошу їх — моїх великих друзяків, покинути усякі житєві, чи службові клопоти та приїхати тижднів на два до мене, а „аще совість не зазрить“, так і на довше. Який би я був щасливий, коли-б стало ся так, як бажаю! Ачей же може й станеть ся!

(5, 6 і 7 грудня не записано).

8. Усі отсі чотири дні писав поему. Назви ще не прибрав. Здасть ся назву її „Неофітами“, або — перші християне. Добре, коли-б Щепкин не зрадив мене. Отсю поему я присьвячую єму і вельми-превельми хотїв би я перечитати її єму і послухати єго певну і приязну думку про неї. Не відаю, коли я візьму ся за „Дервиша і Сатрапа“, але почуваю, що мене вельми тягне писати.

9. В товаристві чесних артистів Климовського, Владимірова та Платонова сьвяткував іменини загальної, а найпаче театральної красуні Ганни Дмитровни; а як її на прізвище — то й не скажу. Сьвяткував не лукаво, по просту мовити: відповідно нагодї і місцю; се-б то на некористь чарівній родині m-me Гільде.

10. У вечері сьогодні Варенцов вернув ся з Петербурга і привіз до мене лист від Куліша і єго „Граматку“, тільки що надруковану. Як гарно, розумно і благородно скомпоновано отсего цілком нового букваря! Дай Боже, щоб він прийняв ся серед нашого бідолашного народу. Се перший вільний промінь сьвіту, що може зазирнути до здавленої панами голови невольничої.

Варенцов привіз менї з Москви поклон од Щепкина, а від Бодяньського поклон і коштовний подарунок — книжку єго „о времени происхожденія славянскихъ письменъ“, в книзі є й зразки давних славянських літер. Сердечне дякую Осипові Максимовичу за єго коштовний дарунок. Єго книжка вельми поповнила наше письменство історичне.

Ще привіз він для Н. Н. Якобі патрет нашого відомого емігранта апостола Герцена; патрет мальо-

ваний олівцем, і повинно — добре похожий, бо не походить на малюнки такого роду. Але-ж хоч би він і не походив, так я все таки зроблю з його список для себе, шануючи наймення сего святаго чоловіка.

(Тутечки намальований патрет Олександра Івановича Герцена).

(11-го нічого не записано).

12. Сьогодні бачив в театрі „Станціоннаго Смотрителя“ — Пушкіна. Я завжди був проти перероблювання; а отсей перероблений твір пішов дивити ся, не маючи що робити.

Отже показало ся, що переріб зроблено рукою майстера доброго; а грали єго на сцені незвичайно добре; найначе другу справу і сцени з трейтьої виконали так трагічно-натурально, що хоч би й найієнійальному артистові, так булоб добре. Слава тобі, добродію Владимиров! Слава й тобі, дядино Трусова! ти так натурально — люто справила ролю дідички Лепешкиної, що перед тобою зблідла й сама Коробочка. Взагалі ансамбль драми вийшов таким прегарним, на якого я ніколи не сподівав ся. Коли-б були вусаті, абшитовані гусарини-дідичі не гомоніли в ложі, так би я вийшов з театру зовсім задоволений. До слова про дідичів. Їх тепер видимо невидимо наїхало до Нижнього; — бачте — вибори. Усі вони, як один, з бородами і з вусами в гусарських, уланських і в інших убраннях кінниці. Піхотинців, або моряків щось невидко. Розмовляють поміж себе тільки по французькому. Пиячать і гомонять в театрі: чутка йде, що організують опозицію проти визволення крепаків.... Суцїє значить Французи!

13. Одержав листи від Щепкіна і від Лазаревського. Старий другака пише, що приїде до мене на Різдво колядувати. Добрий друг, щирій! У єго на думці подарувати Нижегородцям кільки спектаклів. Який велеліпний праздниковий подарунок.

Лазаревський між інчого пише, що через Л. Жемчужникова одержав для мене 175 р.; а від

кого — сказано — не говорити. Таємна жертва — великодушна. Чим же я за отсю щиру жертву поквітую з вами, мої добрі, великодушні земляки? Вольною, щирою піснею; піснею подяки і молитви.

Сьогодні беру ся за „Сатрапа і Дервиша“. Як дасть Біг успішно скінчити, присв'ячу щедрим, честним і благородним землякам моїм. Хочеть ся мені написати „Сатрапа“ епопеєю. Се форма для мене зовсім нова. Не відаю, як я з нею полажу.

14. У вечері пішов до старого Улибишова з доброю надією послухати музики. Старий нездужав і не приймає гостей. Вертаючи до господи, зустрів на вулиці недавню іменинницю. Вона, не зовсім і проти моєї волі, повела мене в маскарад. Маскарад у Нижньому річ оригінальна і рідка. Се те, що в Петербурзі у Марцінкевича — танц-кляси: опріч невеличкої одміни в убраннях, усї подробиці ті самісенькі. Там спектакль кінчають п'яні черкеси, а тут просто офіцерня з допомогою приїзжих дідичів-Французів. Одно слово блискучий маскарад!

15. Через В. І. Даля одержав листа від Ф. Лазаревського. Пише, що незабаром поїде кудись знов через Нижній і просить, щоб я не їздив в Балахну. Не поїду, цур їй!

17. У вечері пішов до В. І. Даля переказати єму глибоке поважання від Ф. Лазаревського. Після привітання і переказу поважання, одна з дочок Даля сіла до роялі і почала частувати мене українськими піснями. Вже-ж пак — я був у восхиті, та не від попсованих пісень, а від простосердої ввічливости Далівни. Спостерігши, що вона доволі сьміливо орудує струментом, я прохав її заграти що небудь з Шопена. Але мого коханця саме й не було і Далівна, замість єго, заграла увертюру з „Гугенотів“ Мейєрбера. На предиво мені отсей геніяльний твір вона виконала лучче, ніж я сподівався. Сумірна артистка пішла до своїх покоїв, а ми з В. Ів. якомсь несподівано зачепили в розмові Давидові псалми і взагалі Біблію. Спостерігши, що я не байдужний до стародавньої поезії, Даль

спитав у мене, чи читав я Апокаліпсис? Я відповів, що читав, та нічого не зрозумів. Він взяв ся з'ясувати мені розум і поезію отієї богонатхненної нісенітницї і нарешті подав мені перечитати власний його переклад „Откровення“ з коментарями і прохав, щоб я, перечитавши, повідав йому мою думку. Не до душі мені останнє; без сієї умови, можна-б не читавши, подякувати, а тепереньки треба читати. Побачимо, що воно за звівр в перекладї.

17. Одержав листа від П. Куліша: відмовляє побачити ся тутечки зі мною; не через те, щоб бракувало часу і бажання, а через те, щоб з сего не пішло якого такого пащикования, що може загаяти мій поворот до столиці. Я майже згоден на се. Він одрікаєть ся од журнала, про який я писав до його; лаштує материял на 3 т. „Записокъ о южной Руси“ і почав писати щось серйозне, але що саме — того не каже.

У вечері був на бенефісі Климовського; грали добре, а про те дообіденний сон Островського мені не подобав ся. Переказ і переказ млявий. Останнє йшло — так собі, опріч попури, що просьпівав в антракті бенефіціант, він же і скомпонував его.

18. Читаль и сердцемъ сокрушился —

Зачѣмъ читать учился.

Читаючи оригінал, се-б то переклад Апокаліпсиса на мову славянську, приходить гадка, що апостол писав его про своїх неофітів і щоб закрити від приставів певний розум свого напучування, уживав умовлених виразів. А може бути его кермувала і мета материяльна — щоб пристави подумали, що старий збожеволів і верзе нісенітницю і тоді може швидче визволять его з заслання. Остання гадка здаєть ся мені більш подібною до правди. З якої-ж речи така розумна людина як Даль перекладав і товмачив отсю алегоричну нісенітницю? Не тямлю! І з якою думкою дав він мені перечитати свій убогий твір? Чи не міркує він завести в Нижньому катедру теології і зробити мене своїм неофітом? Ледві чи так! Яку-ж думку я йому висловлю про

его чудорнацький твір? Мушу брехати. А через що? Просто ради ввічливости. Яка лукава ввічливість! Не тямлю достоєнної причини, а мабуть вона є. Даль не придбав тут собі доброї слави, а чому? — Все таки не відаю. Якійсь тутешній гострослов скомпонував на его навіть епіграму. Ось вона яка:

„У насъ было три артиста:

Двухъ не стало, это жаль;

Но пока здѣсь будетъ Даль,

Все, какъ будто бы, нечисто.

19. Учитель французької мови в гімназії Брас розказав мені не давно жахливу подію в Москві. Трагедія такого змісту. Ловкий, молодий гвардіон привіз на залізниці молоду дівчину, — красуню наче янгол. Привіз її до якогось не вельми публичного готелю. Погуляв з нею, як кажуть: „на славу“ — кілька день тай зник, покинувши її квітувати ся з господарем готелю. А у неї ні гроший ні паспорту! вона втікла з дому з своїм коханком, щоб в Москві звінчати ся з ним. Зник він і кінці в воду. Господар готелю, людина обметана, подивившись на красуню, імкнув головою і підослав до неї зводницю. Зводниця приголубила її, заплатила набір в готелі і взяла її до себе на квартиру. Другого, чи третього дня вона утікла від „доброї бабусі“ і прийшла до „частного пристава“*). Слідом за нею туди-ж і патронка її, дала хабаря приставу. Пристав не вважаючи на всі змагання дівчини, що вона шляхтянка, що вона дочка єнерала, взяв тай вибив її різками, а тоді послав її в робітницький дім. Вона там за кілька день і Богу душу віддала. Жахлива подія! І все отсе припадає на військових! Огидливий стан!

20. Під кермою п. Голиньскої і п. Варенцова охочі благородні субекти лагодять спектакль з добродійною метою. Спектакль складаєть ся з живих картин, та з концерта.

*) Комісар поліції. Перек.

Мене, яко маляря, покликав сьогодні Варенцов на репетицію, властиво про живі картини; се-б то — як ліпше освітити оті безглузді картини. Я собі простосердо і освітив одну так, що головна фігура освітлена, а останні в півтоні. Освітлення вийшло доволі ефектним. Але загомоніли мізерні матусі: з якої мовляв речі, освітили тільки одну? хіба наші дочки гірш за неї? Їх зовсім не видко буде; про них тільки й знати муть, що з афішки. Я плюнув і хотів утїкти та Марія Олександрівна Дорохова спинила мене і прохала постановити і освітити її Ниночку. Ниночка не красуня, але в картині вийшла чарівною. Чадолюбні матусі, хоч і спостерегли, в чому сила, одначе не згодили ся, щоб їх дочки лишили ся в півтоні. Сьогодні повинен би виїхати з Москви М. С. Щепкин. Ох! як би він добре зробив, коли-б виїхав! Після завтрого були-б у мене радощі поцілувати мого старого, мого єдиного друга.

21. Сьогодні одібрав листа від М. С. Щепкина. Сьогодні він виїхав з Москви. Після завтрого я обійму мого старого, мого щирого друга. Який я щасливий з отсієї щирої приязни. Не богатьох з нас наділяє Бог такими повними радощами. І вельми-вельми не багацько таких людей, що доживши до восьмого десятку, зберегли таку поетичну свіжість серця як М. С. Щасливий патріарха — артист!

Сьогодні-ж одібрав листа і від моєї сьвятої заступниці, від грапині Настазії Івановни Толстої. Вона пише, що лист мій до грапа Ф. Ів., на різдвяних сьвятах буде переданий М. Н. і подає мені адресу Н. О. Осипова. Боже! чи скоро я побачу мою академію? чи скоро обійму мою сьвяту заступницю?

Спектакль з добродійною метою удав ся добре, опріч живих картин та народного гимну. Ниночка Пущина була чарівною.

(22 і 23 грудня не записано).

24. Праздникам праздник і торжество єсть із

торжеств! О третій годині в ночі приїхав Михайло Семенович Щепкин!

(25, 26, 27 і 28 не записано нічого).

29. В 1 годині ночі поїхав від мене М. С. Щепкин. Я, Овсянников, Брилкин і Олійников провели мого великого друга до першої станції і рівно в 3 год. вернули ся до дому. Шість день, шість день повного радісно-торжественного життя! І чим я відплачу тобі, мій старий, мій єдиний друже! чим я заплачу тобі, за отсе щастя? за отей радісні, солодкі сльози? Любовю? Але-ж я давно люблю тебе, тай хто, знаючи тебе, не любить? Так чим же? Молитвою? Опріч щирої молитви за тебе я нічого не маю.

30. Я все ще не прийду в себе після чарівного гарного видіння. Все ще у мене перед вічми стоять: Городничий, Матрос, Михайло Чупрун і Любим Торцов. Але яскравійш і проміністо блискуче за великого артисти стоїть великий чоловік, що рахманно так усьміхаєть ся, мій друзяка єдиний, мій щирий, мій незабутній Михайло Семенович Щепкин.

І 8 5 8.

С І Ч Е Н Ь.

Новий рік по приятельски весело зустрів в родині М. І. Брилкина.

Отже хоч як весело зустріли ми новий рік, а як прийшов я до господи, стало мені нудно. Трохи понудившись, пішов я до чарівної семі m-me Гільде. Але нудота і тут не покинула мене; і я з храму Прияпа пішов до утрені; тут ще гірш! на похміллі сьпівали так, що я заткнув вуха, та швидче геть з церкви. Прийшовши до господи, я немисне взяв Біблію, розгорнув і бачу шматочок паперу; на єму Олійников з вуст Михайла Семено-

веча записав байку. З сієї знахідки я так зрадів, що зараз же взяв ся переписувати її. Ось вона:

По улицѣ и длинной и широкой
И на большомъ дворѣ стоитъ богатый домъ,
И со двора разносится далеко
Зловоніе кругомъ.

А виновать хозяинъ въ томъ.

Хозяинъ нашъ прекрасный, но упрямый,
(Мнѣ дворникъ говоритъ),

Раскапывать велитъ помойную онъ яму,

А чистить не велитъ.

Зачѣмъ раскапывать заглухшее дермо,

И не казнить воровъ, не предавать ихъ страху;

Не лучшель облегчить народное ярмо

И вычистить велѣтъ помойноную ту яму?

Кажуть, що отсю байку скомпонував московський актор Ленський. Се не походить на водевільний куплет. Отся байка так добродійно вплинула на мене, що я дописуючи останнього рядка, вже спав.

Сегодні я познаємив з родиною Брилкина любу Катерину Борисівну Піунову (акторку). Вона з сієї знаємости в восхитї і не знає як мене і дякувати.

О! як добродійне вплинув Михайло Семенович на отсе любе і талановите створіння! Вона виросла, покращала, порозумнійшала після „Москаля Чарівника, — де вона грала ролю Тетяни, і справила ту роль так чарівливо, що публіка з восхиту просто ревла. М. С. мовив до мене, що вона перша артистка, з якою він, раюючи, справляв Михайла Чупруна і що знаменита Самойлова, як прирівняти до скромної Піунової — просто салдатка.

2. Добрий Олійников передав мені сегодні вірші Курочкина „На смерть Беранже“: та їх так препогано переписано, що я ледві спроміг ся прочитати. Одначе-ж прочитав і записав собі на спомин. Гарні, сердешні вірші.

(Записані й вірші:

17 Юля 1857 г.

Зачѣмъ Парнассъ волнуется опять?

На площадяхъ и улицахъ солдаты? і т. д.)

3. Одержав від Куліша листа і 250 руб. Се гроші з продажу тих моїх малюнків, що через Заліського послав я з Новопетровського. Заліський доручив їх Сіряковському, а від Сіряковського жадної звістки не було про них і я зовсім не відав, де вони. Не відаю, яким чином вони опинилися в руках Куліша, а він знайшов якогось щедрого земляка, охочого до малюнків. От мені 250 руб. — буцім той подарунок на новий рік. Спасибіг йому.

4. Цілий день писав листи. Обовязок нудний, але неминучий. Написав шість листів і між ними до автора „Семейної хроніки“. Він через Щепкіна прислав мені екземпляр своєї чарівної хроніки. До Куліша послав своїх „Неофітів“. Цікаво мені знати его думку про отсей мій новий твір.

В годині 8 у вечері провів свого господаря Овсяникова, він поїхав до Петербурга. Потім пішов в маскарад до Варенцова, директора театру і познаємився тут з доктором Рейковським: чоловік учений і вельми інтересний.

5. Вернувся з Москви той почтар, що проводив Михайла Семеновича і привіз мені від его листа і чотири примірники его патрета, щоб роздав своїм приятелям в Нижньому-Новгороді. Листа свого скінчив він сумною звісткою, що зустріла его на порозі его хати: син его Дмитро вмер заграницею.

6. Сьогодні Піунова в ролі Простушки (жарт Ленського) була такою гарненькою, що не то що московській, чи петербурзькій, а хоч би й парижській публиці, так би сподобалася! Шкода, що вона румяниться. Я їй скажу про се. В ролі Тетяни (Москаль Чарівник) вона очевидно ліпшає: коли замужство не пошкодить їй, з неї виробить ся самостійна велика артистка.

7. Круликевич, вертаючись до рідного краю з заслання (з берегів Сир-Дарі), довідався, що я перебуваю в Нижньому і сьогодні провідав мене. Переказав мені чимало степових неінтересних новин, а між ними є одна огидливо-інтересна. Байстриук гнилого сатрапа Перовського власною рукою зарізав

свого „деньщика“*); за се єго тільки повернули з офіцера на салдата; але-ж мізерна душа не винесла і такої „всемилоствивійшої“ кари: небавом він вмер, чи отруїв ся. Туди й дорога. Виходить, що яблучко не далеко відкотило ся від яблуні. Мати отсего легкодухого тигреняти, жінка якогось барона Зальца і куплена к... распутного сатрапа. Раз — якось, сідаючи до обіду, вона розгнівалася на покоївку, тай луснула її праскою по голові. Покоївку поховали та на тому всемогутній сатрап справу і скінчив! Ой Миколо, Миколо! Які люті були у тебе підручники! „По Сенькѣ и шапка!“...

8. З сьогоднішнього дня я займаю дві кватери: стару у Овсянникова, а нову у Шрейдерса. Тепер тільки наробити довгів, а сховати ся є куди.

9. Сьогодні на новій квартирі у Шрейдерса намалював патрет з Олійникова, за те умовили ся — він напише фелетонну статтю до „Москов Вѣд.“ про перебування в Нижньому М. С. Щепкина. Добре, коли-б справдив.

10. Намалював патрет з Шрейдерса. Добре вдав ся. Значить частину довгу сквітував. Треба ще намалювати патрети з Фрейлїха і Кандинського. Тоді квіт! Але коли я се зроблю, — про те не скажу!

11. Сьогодні субота. По суботах я і люба Катерина Борисівна Піунова обідаємо у М. О. Дорохової. Але-ж сьогодні мусїв я не зазнати сіх радощів і моя люба товаришка пішла сама з патретом М. С. Щепкина, що прислав він на подарунок Марії Олександрівні. Я поїхав провести до першої станції на Казанському шляху мого привабливого, благородного капітана В. В. Кишкина. Сумно розлучати ся з такими добрими людьми, як отсей симпатичний Кишкин. Вернувшись до господи, я почув себе зовсім сиротою. Але тяжка моя самотність була недовгою; зараз я згадав, що я оден з людей щасливих на сему світі. М. С. Щепкин,

*) слуга.

виїздячи з Нижнього, прохав мене полюбити его любу Тетяну — М-те Піунову, а я достотно виконав его дружнє прохання. А сьогодні Кишкин, прощаючись з слізьми на очах, прохав полюбити его рахманну любленицю Вариньку Остафієву. І я, маючи такі любі обовязки, нужу ся! Дурень, дурень, а в школі вчив ся! Остафієва поїхала кудись за місто. В 7-ій годині вечера я пішов до Піунової. Вона була в господі. Я переказав їй вірші Курочкина „Какъ въ наши лучшіе года“; а вона прочитала мені дещо з творів Кольцова, а потім трохи що не всі байки Крилова. Я з сего імпровізованого літературного вечера був у восхиті і вернув ся до господи зовсім щасливим. Вона любить читання: значить вона далеко сягне в своїй штуці. Дай Боже, щоб справдило ся мов віщування.

12. Не ради неділі і не з сьвітовим бридким візитом пішов я сьогодні до небоги тутешнього губернатора до П. М. Голинської. Мій щирій Михайло Семенович прохав передати їй его патрет і поклон. В величезній гостинній окрузі бабусі Шаховської і Голинської сиділи холодні чепуристі офіціальні постаті. Після привітання, ледві я присів, як і на мене повіяло холодом від сего товариства. Війшов сам губернатор. Я повітав его з нагородою „Анны“ через плече; попрощав ся і пішов разом з Е. А. Бабкиним, заїхав до его на квартиру, взяв у его Пушкіна і Гоголя і повіз до Піунової. Прочитав їй сцени з часів лицарських і нагрів свою душу, нахоложену губернаторським холодом. Вона перечитала мені „Каменнаго Гостя“, тоді поїхали ми до Брилкиних обідати. По обіді М. А. Грас повезла Піунову в театр, куди і я пішов, зовсім задоволений, що день, який почав ся таким холодом, скінчив ся таким гарним теплом.

13. Бабкин подарував мені прегарну акватінту, на ній змальовано смерть Людвика XVI, а я сьогодні — за отой-о малюнок, змалював его власну особу, вийшло доволі вдатно. Вечер пробув у любого юнака віртуоза-віолончелісти Веселовського. Вернув-

пись до господи застав на столі листа від Сергія Тимофієвича Аксакова. Найприятнійший, сердешний лист. На кінці листу додає, що мій „Матрос“ рушив нарешті. Він передав его Каткову, редактору „Русского Вѣстника“. Сподіваючись на прийшле благо, беру ся переписувати другу частину „Матроса“.

14. Сьогодні зайшов до Піунової. Бесіду зняли, що небавом кінець її театрального року і що треба міркувати про оновлення контракту. Їй, бідненькій, страх як не хочеть ся зіставати ся в Нижньому Новгороді і не тямить вона, куди-б его подати ся. Є охота до Казані, але-ж там страшно їй якоїсь Прокофієвої — великої інтригантки. Щоб допомогти їй в отсій лихий годині, я напишу до директора харківського театру і прохати му М. С. Щепкина, щоб і він потяг руку за неї. Як би то добре було перебрати ся їй до Харькова.

15. Не відкладаючи в довгу торбу, сьогодні-ж написав листа в Харків до директора театру — до мого великого друга, який то вийде добуток з моїх не хитрих заходів.

16. Вже хотів скінчити листа до мого великого друга та згадав собі, що сьогодні не поштовий день. Покинув листа і взяв ся за „Матроса“. Невимовно-нудна робота. Письменникам треба платити властиво не за написання, а за переписування їм своїх творів. У вечері, вернувшись з театру, застав листа від мого теніяльного друга. От і добре, що я свого листа не скінчив. Між інчим пише він, що вже пустив між люди мої малюнки. Спасибіг ему жвавому.

17. Скінчив недокінченого листа, одіслав на пошту і взяв ся за „Матроса“.

18. Сьогодні чимало таки здивував ся я, зустрівши у Брилкина давного мого поклонника щирого В. Н. Погожева. Він тут по якимсь справам служби і завтра їде в Москву.

19. Сьогодні моя возлюбленниця ще раз грала ролю Тетяни: чарівна, як вперше. Але Климовський в ролі Чупруна і мімікою і вимовою — ван-

дал! Постоли плів — варвар та тільки шкодив і моїй любій Тетянї.

20. Сьогодні у мене день провід: доктора Кутерема, Кебера, Шрейдерса і Фрейлїха провів в Петербург, а Брилкина в Казань. Він поїхав на якийсь товариський завод, що біля Казанї.

21. Бенефіс любоньки Піунової. Театер повнісенький! Бенефіціантка-чарівниця. Яка гарна тема на газетну статейку! А що? чи не спробувать би? Попробуймо!

22. Переїздячи через Нижній до Вятки на службу, провідав мене сьогодні Яків Лазаревський. Він не що-давно з України. Розповів про сьвіжі гідоти в моєму рідному краю. Між інчим розповів про сумну ворохобню Катеринославську р. 1856 і про свого родича Н. В. Білозерського. Сей філянтроп-дїдич так обдер своїх крепаків, що вони склали про єго пісню, котра кінчить ся ось як:

А в нашого Білозера

Сивая кобила;

Бодай же єго побила

Лихая година.

А в нашого Білозера

Червоная хустка;

Ой не одна в селї хата

Остала ся пуста.

Невинна, простосерда пімста.

23. „Дочь втораго Полка“ нікчемнійший твір Донїчеті. Лібрето — нісенїтниця і не натурально. — Небіжчикові нашому Тормазу*), мабуть вельми до вподоби припадав отсей твір-неотеса. Та чи не по єго заказу він і сплотив ся на сьвіт божий. Я памятаю, що в Петербурзі сю оперетку грали колись при єму з великою дисциплїною. Тепер вона і отсю свою найбільшу вагу згубила. Щоб сказав на се Тормаз? Він би Геденова**) закинув на місяць на гобвахту.

*) Імператор Микола. Перек.

**) Геденов був начальником імператорських театрів в Петербурзі і в Москві. Перек.

Старенька Шмідгоф в ролі Марії просто бридка. А мій коханець Владимиров в ролі старого дворецького Маркізи — був теж бридкий.

24. Одержав листи від Куліша і від М. Лазаревського.

25. Одержав листа від Костомарова: докоряє, що мовчу. Я, таки справді за се винен перед ним. Але що писати? про що писати? Хиба, що я тутечки нужу ся і нічого не роблю. Та, нарешті, і не спроможен нічого робити. Ліпше вже мовчати — як переливати з пустого в порожне.

26. Масницю зустрів катаннем за місто. Підмовив до сего і любу Піунову з родиною. Вона згодила ся і ми поїхали в село Бор. В якомусь шинку напили ся чаю, а вертаючись вона все сьпівала відомої весільної, чи „святешної“ пісні:

„Меня миленькій — онъ журилъ - бранилъ ;

Онъ журилъ, бранилъ, добромъ говорилъ ;

Ай люли, люли выговориваль :

Не ходи дѣвка молода замужъ,

Наберись дѣвка ума-разума,

Ума-разума, да сундукъ добра,

Да сундукъ добра, коробокъ холста“.

Жидівська завязъ у московському чоловікови. Без віна він не може навіть покохати.

27. В церкві Покрови правили похорон над тілом Д. А. Улибишева, знаменитого критика і біографа Бетховена і Моцарта.

28. Микола Петрович Болтин, губерський дворянський маршал, висловив бажання познаємити ся зі мною. Я радо вволив его бажання і не каю ся. Він розумно і благородно мислить, горяче спочуває питанню про знесенне крѣпацтва і сердечно піклуєть ся про організацію комітету, що повинен розв'язати сю справу в Нижеродщині.

29. Партацький бенєфіс панї Васильвої і пащикования.

30. (Чужою рукою) Кохана і високоповажана Катерино Борисовно! Я сам принїс до вас книжки і принїс їх на те, щоб ви їх перечитали. Але ви, не

прочитавши їх, вернули до мене. Як мені з'ясувати ваш вчинок? Се мені памороки захмарує тим паче, коли взяти на увагу нашу сьогоднішню розмову. Се може, відповідь на моє сватання? Коли так, дак будьте ласкаві, висловіть її виразнійш. Се діло для мене занадто важне. Я вас кохаю і кажу вам про се просто без всяких восхитів і вигуків. Ви занадто розумні, щоб вимагати від мене палкого висловлювання кохання, а я занадто шаную і кохаю вас, щоб уживати тих дурниць, яких уживають люди звичайно. Побрати ся з вами се для мене величезнійше щастя а відректи ся від сієї думки — буде трудно. Але-ж, коли вже судило ся инакше, коли, на моє безталання, я не до вподоби вам і коли вертання назад до мене книжок — визначає — гарбуза, — так нічого діяти! мушу корити ся долі. Але-ж в усякому разі ні моє почуття, ні моя шаноба до вас не перемінять ся. Коли ви не можете чи не хочете стати зі мною в парі, так лишть мені хоча єдину утіху — бути вашим другом та за сталу мою прихильність і шанобу придбати вашу добру приязнь і пошану.

Сподіваю ся на відповідь, що скаже мою долю. Прихильний до вас, що глибоко кохає вас Тарас Шевченко.

31. Зовсім не вдатен я на ролі коханців. Вона, мабуть, взяла мене за божевільного, або просто за п'яного, а до того ще й за ледащо. Яким чином в'ясувати їй, що ні те, ні друге, ні третє, і що я не бридкий театральний полюбовник, а щирий, та глибоко сердешний її друг? Сам я не зумію сего висловити. Вдам ся до мого друга до М. О. Дорохової. Коли вже й вона не оброзумить її, тоді я найглумливійший і безталанний жених.

Л Ю Т И Й.

Прийшов від М. С. Щепкина лист і 200 карб. і найсердешнійше бажання переселити мою прекрасну невісту в Харків. Він бажає знати, які її

умови, а вона не бажає бачити ся зі мною. Але-ж бачити ся нам треба не ради кохання, а по ділу, то й неминуче треба побачити ся. Нічого робити: беру ся знов за посланіє.

2. Справа моя не така вже лиха, як я гадав. Моє несподіване сватання вона взяла за театральну сцену. Суцця акторка! вона скрізь бачить свою кохану штуку: навіть і з мене здав ся їй актор, хоча я менш за все скидаю ся на актора. Справді тоді я походив на божевільного, а ще більш на п'яного, а вона, — сердешна, взяла мене за лицедія. Але-ж! перемелеть ся — борошно буде.

Се вже з'ясував мені її тато: він прийшов до мене з приводу листа Михайла Семеновича. Старий невисловив виразно, якої він думки про моє сватання; але згодив ся, що їй треба читати і взяв у мене „Губернські очерки“ і кілька ліврезанів Гартгарта. Добра прикмета.

На закінчення спектаклів грали драму „Парижські нищі“. Вона справила ролю Антуанети і справила ліпше, ніж першим разом; але я не опліскував, а чому? й сам не скажу. Мені здавало ся, що вона висше усяких оплесків, але я про се нікому не казав.

3. Ніна Пуцина іменниця. Учора я дав звістку про се Піуновій, гадаючи, що поталанить мені побачити ся і побалакати з нею; але політика — не про мене. Моя возлюблениця прийшла, повитала іменницю і за пів години поїхала. Я ветиг, тай то вже в прихожій, стиснути і поцілувати її руку і не промовив ні слова. Хитра людина! Тепер я тобі не сільце, а капкан постановлю. Побачимо, хто кого перемудрить. Тутечки-ж перечитав я голосно при ній вже надруковану мою замітку*) про її бене-

*) Огся замітка була надрукована в 5 Нг. „Нижегородск. Губерн. Вѣдом.“ р. 1858. — Дословний переклад її такий: „Уважаючи на порови нижегородских мешканців, а тим паче мешканок, вельми я здивував ся, як прийшов в театр і бачу, що він майже повний „Що воно за знак? — питаю я у свого

фіс. Може їй не до вподоби моє невслесливе слово і вона через те й поспішила до господи. Але чи не плювати мені на отсю мою сердешну вигадку? Не плюй в колодїзь — трапить ся воду пити.

4. Ліпше що-небудь ніж нічого. Другий день нема спектаклів, убогих нижегородських спектаклів і неначе бракує чогось неминуче-потрібного.

5. Вона наснила ся мені. Чи се перед добром? Будім би то вона слїпа, жебрачка, але-ж молода

знаємого театрала завятого. — Як то що? — каже він: — сьогодні бенефіс Піунової. Вона ще підлітком пішла на нашу сцену. Вродливість її та граціозність викликали на неї увагу. Треба сказати правду: Піунова зуміла підтримати увагу і придбати собі прихильність нашої публіки. А публіка наша, щоб ви знали, не єсть щедра роздавати свою прихильність. От ви зараз самі спостережете, чи правду я кажу.

Дійсне: добру думку публіки Піунова достойно зміцнила. Опріч молодости і вродливости, д. Піунова на сцені така гарна і натуральна, що дивлючись на неї, забуваєш, що ти в театрі і бачиш сцену. В театрі того вечера грали драму „Парижські Нищі“ [Жебраки] і водевіль „Бѣдовая Бабушка [Невгомонна Бабуси“]. Жарт отой сам з себе гарненький; але коли его справили Піун ва да Трусова [ролю бабусі], так вийшла з его така забавта прегарна, що хоч на яку хочте сцену єголичну, так залюбки буде. Своім простосердем Глаша так граціозна, а Бабушка така добродушно-комічна! Бенефіціантка орудує усіма завязями штуки сценічної, а отсе вкупі з її віком молодим дає нам великі падії на пришло. Але не потаїмо і того, що успіхи її сплюджують і вимагання немалі. Скільки можна спостерегти, д. Піунова вибирає собі ролі наївних дівчат вродливих. Нема що й казати, що се її ролі найліпші; але треба їй пам'ятувати і те, що в тих ролях лежить одиуманітність і легкість, а вони можуть шкодити талангові. Ми щиро гадаємо, що для неї легко поширити свого репертуара: праці тоді побільшає; більш треба буде обмірковувати ролю, за те-ж і талант розвієть ся геть ширше. Таку думку зміцняє і сама Піунова: в комедії Островського „Бѣдность не порок“ — вона справляла ролю меткої вдови і справила її з великим тактом. А вже ж тут самої звичайної кебети — мало; тим паче дівчині на 17-ій весні. Так само і ролю Тетяни „Москаль Чарівник“. Отсю весу злаштували тут за два дні на бажання Михайла Семен. Щепкина. Він злучаєм був у Нижньому Новгороді і згодив ся грати в трьох спектаклях. Отже хоч як хватали ся і не вважаючи, що мови української Піунова не вміє, а ролю Тетяни вона справила прехороше; та так прехороше, що

і гарнесенька така! Стоїть вона десь біля паркану і протягає руку - ради Христа. Я хотїв підійти до неї з якоюсь дрібною монетою, але вона зненацька зникла. — Сє більш нічого — як продовжж ролі Антуанети.

У вечері був у Татарінова. Він з Біловим грав на чотирі руки увертуру з „Вільгельма Теля“, та з „Фрейшіца“ а потім де що духовного змісту з Гайдена. Божественний Гайден! Божественна музика!

Після музики зняли бесїду про талант моєї возлюбленниці Піунової. Спершу я з утіхою слухав як її славили, а потім так менї стало сумно, що я хотїв йти. Щоб воно за знак? Чи не ревність? Дурниця, нісенїтниця ревнувати акторку до публіки. У неї сущим любовником повинна бути публіка, а чоловік — другом.

На сам кінець вечера господар перечитав нам вірші Беранже, переложені Ленським з назвою „Старый Холостякъ“. Менї вони вельми подобалися, може через те, що я, коли не одружуся — з моєю возлюбленницею-артисткою, так тоді мушу пристати до сего не поважаного гурту. (Переписані тут оті вірші).

6. Маря Олександрівна Дорохова підготовлювала близький акт випускним своїм годованкам-молоденьким. Годованки в зелених сукнях і в біленьких фартушках поважно сиділи на лавках, немов в театрі публіка та, і побожно слухали, як їх подруги грали на роялі руколомні пієси. Мім інчого

наш артист-ветеран прийшов у восхит і казав, що з такою втіхою єму ніколи ще не доводило ся грати. А вже-ж думка Щепкина може стати за авторитет. До нашої бенефіціантки любові він показав сердешну ласку і радив їй серіозно поврацювати. Певна річ, що вона таку пораду і запучування близько до серця пригорне. В „Парижскихъ Нищихъ“ Піунова справляла ролю Антуанети; справила гаразд, але знати було, що отсій ролі вона не спочуває. Ще якось ми спостерегли, що тоді, коли вона приходить до банкирової довї прохати роботи, так в тій сцені дикція у неї невідповідна. Відважуємо ся на се звернути увагу д. Піунової. — Перекладник.

гнали на двох струментах, і грали доволі добре увертюру з „Вільгельма Теля“. Потім читали вірші французькі і німецькі. На сам кінець панна Біляєва прочитала власні вірші на тему: подяка за виховання. На її вік вірші дуже добрі. За се я обіцяв подарувати їй твори Козлова, як що добуду їх у Нижньому. Потім ще просьпівали хором так званий народний гимн, та на сему й край.

Все се звичайно — погано, а от де суца гидота: по саях інституту опріч лавок і брудного малюнку „самодержця“, ніже єдиної картини, ніже єдиної гравюри. Чисто, рівно, наче в тому манїжі. Де-ж естетичне виховання про жіноцтво? А воно потрібне ему неминуче як те повітря, що осьвіжує дихання. Душогуби!

Після отсієї театральної ренетиці зайшов я до М. О. і зустрів тут свого давного знаємого — Шумахера. Він не що-давно вернув ся зза границі і привіз четверо чисел „Колоколу“. Я вперше побачив сю газету і побожно поцілував її.

7. Сегодні одержав листа, та ще й заказного, від директора Харківського театру. Він дуже приязно прохає, переказати ему умови Піунової та і її приспішити приїздом. Серцем радїю, що мені поталинило в сій справі. Увечері пішов я до неї, щоб порадувати її отсією звісткою і побалакати про останні її умови та про час виїзду її до Харькова. Не застав її в господі — а дурненька мати так мене повітала, що я ледві чи відважу ся коли переступити через поріг мові любої протежé. Треба значить висловитись на письмі.

8. Прислала вона по мене, кличе висловити ся про харківську справу. Вже-ж пак я охоче згодив ся на отсе ділове побачення, уважаючи і на любовне. Але, овва! стара буркотиха-мати й одного ступня не зробила з хати. Мусив я рушити назад з самими препоруками. Вона бажає з татом їхати до Харькова. Але се прикрутить її грошеві достатки, бо тато мусить покинути контору, де він що місяця бере 30 р. Здаєть ся, що неня і їй навязла в зуби.

9. Після безпуття проведеної ночі, почув я поривання до писання віршів. Взяв ся і ні на крихту не силкуючись написав отсі вірші. Чи се не добуток роздратовання нервів?

1.

Д о л я.

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене маленького за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
„Учи ся, серденько! колись
З нас будуть люде; ти свазала,
А я й послухав, і учивсь,
І вивчив ся. А ти збрехала....
Які з нас люде?... Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли: у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо-ж, доленько моя,
Мій друже щирий, не лукавий!
Ходімо далше, далше слава, —
А слава — заповідь моя.

II.

М у з а.

І ти, пречистая, сьвятая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла,
І на могилі середь поля,
Як тую волю на роздолі,
Туманом сивим сповила,
І колихала, і сьпівала

І чари діяла... І я...
О, чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
І всюди, зіронько моя!
Ти не марніла, ти сияла..
В степу безлюднім в чужині,
В далекій неволі,
Ти в кайданах пишала ся
Як квіточка в полі,
І з казарми смердячої
Чистою, сьвятою
Вилїтала як пташечка
І понадо мною
Полинула, засьпівала,
Моя сизокрила.
Мов живущою водою
Душу окропила.

І я живу, — і надо мною
Своєю божою красою,
Вітаєш ти, мій херувим,
Золотокрилий серафим.
Моя порадонько сьвятая,
Моя ти доле молодая!
Не покидай мене в ночі,
І в день, і в вечері і рано —
Вітай зо мною — і учи, —
Учи не ложними устами —
Хвалити правду! поможи
Молитву діяти до краю.
А як умру, моя сьвятая,
Моя ти мати! положи
Свого ти сина в домовину,
І хоч єдиную слезину
В очах безсмертних покажи.

III.

С л а в а.

А ти задріпанко, шинкарко,
Перекупко цяна!

Де-ти в ката забарилась
З своїми лучами?
У Версалї над злодієм
Набор розпустила?
Чи з ким инчим мизкаєш ся
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень коло мене
Та витнемо з лиха!
Гарнесенько обіймемось,
Та любо, та тихо
Пожартуєм; — чмокнемо ся,
Тай поберемо ся,
Моя крале — мальована....
Бо я таки й досї
Коло тебе мизкаю ся:
Ти хоча й пишалась
І з п'яними королями
По шинках таскалась
І к....а з Миколою
У Севастополї
Та менї про те байдуже....
Менї, моя доле,
Дай на себе надивитись,
Дай і пригорнутись
Під крилом твоїм і любо
З дороги заснути.

10. Одержав листа від Кошового батька Я. Г. Кухаренка, писаного ще 7 серпня. З Катеринодара лист гуляв через Новопетровське і Оренбург; сьогодні лишень дійшов до мене. Ліпше пізно ніж ніколи. Кухаренько не відав, де моя резиденція; а я не тямив собі, з якої речі він мовчить. Тепереньки усе стало ясно.

І. О. Усков з Новопетровського пише, що у них усе гаразд. Не завідний ваш гаразд! —

В. Н. Цогожев пише з Володимира, що він сіми днями бачив ся в Москві з Щепкиним і він читав єму з пам'яті якусь мою „Пустку“. Зовсім не пам'ятаю собі „Пустки“. А чую про неї вже невперше. П. М. С. Щепкин з розжалібленого серця пише про

моє недоладне і нетверезе життя. Цікаво б знати, з якого жерела він достав такі вісти Виходить, що і в мене не без добрих людей. Все-ж таки ліпше ніж нічого.

Дякувати тобі, мій старий, мій добрий друже! Але — чим тебе запевнити, що се неправда — не відаю.

Далі він пише про перехід Піунової до Харькова. Він непевен, щоб там дали їй таку платню, яку вона править. Прикро буде, коли з сего нічого не вийде. Підождемо, що скаже Іван Олександрович Щербина.

Боже мій! як би хотів я вирвати ся з сего смердючого болота.

12. Сьогодні змалював патрет з Кандинського. Треба ще змалювати з Фрейліха тай квіт!

(13. лютого в журналі не записане).

14. Нарешті довів до краю другу частину „Матроса“. Переписування — се найприкра робота, з усіх, які я коли будь робив. Вона врівень з солдатською муштрою Треба буде прочитати їй отсе рукоділля: що з того вийде? Як то єго повітає С. М. Аксаков? Мені страх — як хочеть ся подобати ся єму. І тільки єму. Чудне почуття!

15. Кликав свою мучительку обідати до М. О. Дорохової. Сказала — не здужаю!... Бридка брехуха. Мені неминуче треба побалакати з нею око-на-око, доки ще не виїхала в Харьків. Як єго отсе спорудити, — не приміркую собі. Писати не хочеть ся; а, здаєть ся, без того не обійдеть ся. Знов наснила ся вона мені сліпою жебрачкою, та вже не біля церковного паркану, як ото вперше, а в живій картині: вона була в українській свитці білій і в червоному очіпку.

16. Подавши на пошту листи до Кухаренка і до Аксакова зайшов в Собор послухати архієрейську півчу. Чудно! чи воно — тому, що я не освійчив ся, чи й дійсне воно так; останнє певнійш. В архієрейській службі з її обставинами та взагалі з отими декораціями — здало ся мені, в щось тибетське, чи

японське. І на отсій-о кумедії ляльковій — читають сьвяту Євангелію! Найпідлійша противоріч! Нерукотворний чудовишний образ, (список з єго злякав, колись, мене в церкві Юрія) перебуває в соборі; він прикметен — яко давнина. Князь Константин Васильвич переніс єго р. 1351 з Суздаля. Дуже може бути, що отсе оригінальне чудовище византійське є оригінальна індійська гидота!

У вечері в театрі були живі картини. Я не пішов, не вважаючи навіть на те, що в них була і моя дорога люба. Я бояв ся, щоб не побачити в тих картинах штибу византійського. Опаска моя небезпричинна: Майоров ні на крихту нічого не тямить в отсій простій справі. В театральному кафе, чи як єго тут називають — кабаці, зустрів старого Піунова. Він повідав мені, що він би вельми хотів, щоб єго Катруся на ту неділю прочитала що небудь на сцені. Я обіцяв ся — понишпорити в московській поезії. Понишпорив і вибрав останню сцену з Гетового „Фавста“ в Губеровому перекладі. Вона прочитає добре; тільки треба буде одягти її відповідно часу і місцю. Шкода, що нема під рукою Ретша. Та ще й на книжку Губера чи розживу ся я в отсе му запліснівилу місті?

17. Не без труднощі, а таки розжив ся на Губерового „Фавста“. Послав книжку до моєї артистки, а годин через три прихожу сам до неї. Був зовсім певен, що вона з памяти вже читає ролю Маргарити. Овва! вона знайшла, що та сцена чомусь незручна для читання. Мати покликкала її і вона пішла до другої сьвітлиці, а я з півгодини побалакав з батьком тай пішов, як кажуть, піймавши облизня. Незвичайна простота звичаїв!

18. Земляки мої Волконський і Малюга, їдучи з Києва до Иркутська, провідали мене. Вони лікарі і їдуть відслугувати урядові за виховання. Що за дурниця: молодих лікарів посилати на край сьвіта, так далеко від осередка осьвіти. Деж там вони мати муть спромогу далі розвивати ся? Варварство!

Малюга розповів мені, що Марко Вовчок є прибраний підпис М. О. Марковички і що адресу її можна роздобути у Данила Семеновича Каменецького, Кулішевого відпоручника в Петербурзі. Яке високе творіння прекрасне отся женщина! Не під пару моїй актрисі! Треба буде написати до неї і подякувати за ті радощі, яких надає її натхненна книжка.

19. Ранком о шестій годині Шрейдерс вернув ся з Петербурга і привіз мені листа від Лазаревського. Пісні Беранже, переложені Курочкиним, і чотири екземпляри мого патрета, зфотографованого з мого-ж таки малюнка.

О 12-ій годині в салі „Дворянського Собранія“ — відбуло ся торжественне відкриття комітету, організованого в справі визволення крепаків. Сей великий початок — благословив єпископ. Військовий губернатор Н. А. Муравев держав промову, не гидку урядову промову, а промову одухотворену християнського волею. Але з банди своєкористних дідичів — лакеїв на людське, сьвяте слово ніхто не пустив і пари з вуст. Чи буде надрукованою отся промова? Прохати му М. О. Дорохову, чи не можна їй розжити ся на список.

20. Оден примірник мого нерукотворного образа подарував М. О. Дороховій. Він їй не сподобав ся. Вираз — здаєть ся їй занадто черетвим. Прохав розжити ся на список з промови Муравева. Обіцяла.

21. Писав до Лазаревського, щоб він свої листи до мене адресував в Москву на М. С. Щепкина. Почав переписувати для друку свої вірші, писані від р. 1847 по 1858. Не скажу — чи з сієї половини богацько виберуть доброго зерна?

22. Трейтій раз снить ся вона мені все жебрачкою. Се вже добуток не ролі Антуанети — а й сам не тямлю чого добуток. Сегодні ввижала ся вона мені брудною, огидливою, обірванцем, трохи не гольцем і все таки в українській свитці; та вже не в білій, а в сірій, порваній і забейканій в гра-

зюку. Плачучи благала вона у мене, вибачити їй невічливість з приводу Губерового „Фавста“ і подати їй милостиню. Вже-ж пак я вибачив і на доказ — згоди хотів поцілувати, а вона зникла. Чи отсі нічні верзіння не віщують нам дійсного злидарства.

23. Сон справдився. Вертаючи з почти, зайшов до Владимірова і почув, що моя любленниця Піунова, не діждавшись відповіді з Харькова, поєднала ся з новим антрепренером тутешнього театру з д. Марцовим. Коли се правда, так яких же вона мені і М. С. Щепкину наробила відносин до Щербини? Огидливих! От воно де моральне злидарство! а я бояв ся материяльного! Приятельство на бік і чорти в воду. Хто зрушив своє слово, — у того й клятьба — байдуже.

24. Одержав листа від Куліша, пише з дороги до Бельгії, з хутора свого Мотронівки під Борзною. Він рає мені малювати малюнки з історії української, з пісень та з сучасного побуту народного; такі малюнки можна буде вирізувати на дереві, друкувати їх багацько, розмальовувати і продавати найдешевше. У єго така думка, щоб вишхати з народу суздальські малюнки. Гарна, благородна думка, але-ж справити її можна тільки з великими грішми; можна з неї заробити і материяльної користи. Тепереньки я не можу взяти ся до такої роботи. На се треба перебувати раз-у-раз в Україні, тоді й буде ріжниця між моїми і суздальськими малюнками. До того-ж я маю надію таки попасти в академію і сісти коло своєї любої акватинти.

На своїм віку я зазнав таку силу безталання і невдачі, що здаєть ся час би освіічити ся з отсіми гидотами. Але не спроможу ся! Несподівано зустрів Піунову і в мене не хватило духу поклонити ся їй. А чи давно я сподівав ся — стати з нею в парі! Сподівав ся, що вона буде моєю дружиною, ангелом-хранителем, за котрого я був готов душу свою положити? Огидливий контраст! Несамостійність — се чудові ліки проти любощів! У мене мов хто ру-

кою зняв! Я геть швидче вибачив би їй найжва-
війше лицяння, ніж отсю дрібну несамостійність.
Вона мене а головна річ — мого старого друзяку,
повернула на таке становище, що вельми не ли-
чить. Погань панна Піунова! від ногтя до волося
погань! Завтра Кудлай їде до Владимира. Проха-
тиму его взяти і мене з собою. З Владимира якось
допхаю ся до Микольського і там в обіймах мого
старого, щирого друзяки — Біг дасть — забуду
і про Піунову і про всі мої гіркі безталання і не-
вдачі. Спочину, та й візьму ся переписувати для
друку мою невольницю поезию. Сьогодні перепишу
собі чужу хоч не поезию, а досить вдані вірші,
присвячені пам'яті „неудобозабываемого фельдфе-
беля“.

Когда онъ въ вѣчность преселился

Нашъ незабвенный Николай,

Къ Петру Апостолу явился

Что бъ дверь ему онъ отперъ въ рай.

— „Ты кто?“ спросилъ его ключарь.

— „Какъ кто? извѣстный русскій царь“.

— Ты царь! такъ подожди не много,

Ты знаешь въ рай тѣсна дорога

И узки райскія врата,

Смотри: какая тѣснота!“

— „Чтожь это все забродъ“?

— „Аль не узналъ?... Простой народъ.

Свой, вѣдь это россіяне —

Твой бездушные дворяне,

А это вольные крестьяне.

Они все по миру пошли

И нищими къ намъ въ рай пришли“.

Тогда подумалъ Николай:

Такъ вотъ какъ достается рай!“

И пишетъ сыну: „Милый Саша!

Плоха на небѣ участь наша!

И если подданныхъ ты любишь,

То ихъ богатства поубавь;

И если хочешь въ рай ввести
То всѣхъ ихъ по міру пусти*).

25. Ранком в 7-ій годині одержав листа від Лазаревського. Пише, що мені дозволено приїхати до Петербурга і жити там. Ліпшого поздоровлення з моїми іменинами не можна й бажати.

О третій годині зібрали ся на обід Н. Брилкин, І. Брилкин, Грас, Лапа, Кудлай. Кадинський, Фрейліх, Климовський, Владимиров, Попов, Товбич. За обідом було весело; гомоніли, і зграбно було; бо все товариство було однодушне, просте і до високого ступня благородне. За шампанським я промовив сич: спершу подякував моїх гостей за шанобу зроблену мені, а нарешті сказав, що я не ремствувати му на Бога, коли скрізь зустрічати му таких добрих людей, як вони — нині суцїє зо мною; і що пам'ять про них я на віки збережу в своєму серці.

*) Переклад:

Коли на той сьвіт перебрав ся —
Наш незабутній Миколай —
Так до Петра він там подав ся,
Щоб одімкнув той двері в рай.
— „Ти хто?“ ключар его питає.
— „Отсе ще! „хто!“... я „русскій“ цар!“
— „Еге! так подожди з годину, —
Сам знавш: тісва стежка в рай;
І брама райська — геть вузенька.
Поглянь: народу чималенько“.
— „Та бачу-ж, бачу: сїмий зброд!
А щож, скажи, се за народ?“
— „Не пізнаєш?! та-ж се росіяне,
Твої бездушні все дворяне;
А то — он — вольній хрестяне:
Вони в старці усі пішли —
І голими у рай прийшли“...
Тоді подумав Миколай:
„Так он як достаєть ся рай“.
І пише сину: любий Саша!
Гірка на небі доли наша!
Коли тобі піддавих жаль, —
Так ти достатки їх позбав,
А хочеш в рай ти їх ввести, —
„Так понід типом всіх пусти“.

Моє сьвято відбуло ся в кватері доброго К. Шрейдерса. У вечері пішов я провести Климовського. Він їде до Петербурга. З ним гадав і я їхати в гості до М. С. Щепкина; але лист Лазаревського спинив мене.

26. Товбич запрошав мене прогуляти ся з ним за 75 верстов від Нижнього. Я охоче згодив ся, щоб скоротити довгого дождидання урядової звістки про дозвіл жити мені в Петербурзі. Ми запрохали до гурту актора Владимирова і панну Сашу Очеретникову — голінну людину. Поганенько пообідали на мій кошт в ресторані Бубнова і рушили в дорогу.

27. В селі Міднівці, куди ото ми їздили, пробули ми до 9 години вечера. Тут зустрів я капітана Петровича: він приїздив в тій самій справі, що й Товбич. Петрович родом Сербин, людина освічена, проста і сердешна: добре розуміє і глибоко спочуває усему сучасному. Прикро мені, що я проживши стількі часу в Нижньому, тільки сьогодні зустрів ся з отсім рідким чоловіком.

28. Ранком о 7-ій годині ми в доброму гаразді вернули ся до Нижнього. Подорож наша була веселою і не зовсім пустою. Саша Очеретникова була огидливою: вона без милосердя пнячила і на кожній станції зражувала, не розбіраючи людей. Бідолашне і безвороття пропаще хоча й прекрасне створіння! Жахлива драма!

Б е р е з і л ь.

1. Від міністра внутрішних справ прийшла до тутешнього губернатора бомага, що мені дозволено перебувати в Петербурзі, але все ще під доглядом поліції. Се робота старого розпутника японця Адлерберга.

2. Одержав листа від графині Н. І. Толстої. Пише вона, що її сердешне бажання, нарешті, збуло ся і вона нетерпляче жде мене до себе. Добра, благородна людина! Чим я поквітую за те добро, що ти для мене зробила? Щирою молитвою без краю!

Овсяников прохає, щоб подождати его тутечки до 7 дня сего місяця. Подожду. А коли збреше, проклянну і без грошей поїду.

3. Сьогодні одержав давно сподівану книжку: „Дѣтство Багрова внука“. На книжці найхвалебнїйший напис автора. Послано книжку з Москви ще 7 лютого, та вона до сьогодні пролежала у сухого Даля. Могла-б і на віки лишити ся у его, коли-б я сьогодні не зайшов до его та не вгледїв її. Даль звертає все на свою розкиданість та на діла. Чим хоч виправдуй ся, а все таки ти сухий нїмець і великої руки гидота. І що отсе Сергій Тимофїєвич, придумав собі робити з Далья мого комісіонера! Він-же мою адресу відає. Хиба може хотїв таким чином познаємити нас. Добрий Сергій Тимофїєвич!

4. Дожидаючи Овсяникова та паспорту з поліції на проїзд в Петербург, взяв ся переписувати „Відьму“ — для друку. Спостерїг чимало довгого і недоробленого. І дяка Богові! робота скоротить довгі дні дождання.

5. Послав листа до Н. І. Толстої. Написав до неї, що 7 дня о 9-ій годинї у вечерї покину Нижній Новгород. Чи станеть ся-ж воно так? Се вже не від мене залежить, а від Овсяникова.

Працюю далї коло „Відьми“.

6. Я вже занадто цупко взяв ся за „Відьму“. Так цупко, що сьогодні й скінчив. А роботи було доволї. Здаєть ся — добре скінчив. Переписав і злегенька полагодив „Лилїю“ і „Русалку“. Як то мої земляки повітають мою невольницьку Музу?

Так — як в годинї 7-їй прийшов до мене жандар унтер-офіцер — спитати, чи не хочу я, щоб за 10 р. він довів мене до Москви. Сердешно дякую! Він відвїз у Вятку якогось неслухняного своєму батькові капітана Шлипенбаха і вертаючись шукає собі попутника і знайшов мене. Ще раз спасибіг ему.

З'єднавшись за ціну і умовившись — про годину виїзду, я пішов до Кудлая, щоб швидче до-

бути пашпорту. Кудлая не було в господі. По дорозі зайшов до Вильде, де зустрів Татарінова, панночок Шмідгофів і брата їх молодого, вельми талановитого скрипника і актора. Після вечері, господар, прощаючись зі мною, подарував мені на спомин декілько мініятурних медальонів; списки з відомих ліпших творів старих і нових, зроблених ріжними художниками. Милій і розумний подарунок.

7. З півдня до 1 години ночі прощався з моїми нижегородськими приятелями. Розставання закінчив у М. О. Дорохової вечерєю і тостом за здоров'я моєї сьвятої заступниці графині Н. І. Толстої. (8 і 9 березіля не записано).

10. О третій годині після півдня 8 березіля покинув Нижній. Виїхали саньми, а до Владимира приїхали 9-го в ночі на колесах. Се звичайна річ в таку пору. Опріч сего нічого прикметного не сталося; хіба от-ще: в лівому оці невеличке запалення та свербіж на лобі. У Владимирі я взяв води рожевої і гадав, що от на сему медикаменті ароматичному усе й скінчить ся. Отже сталося не по моїй гадці.

У Владимирі на почтовій стації зустрівся з А. І. Бутаковим, що під його команду плавав я дві літі 1848 і 1849 — по Аральському морю. З того часу ми з ним не бачилися. Тепер з жінкою він простує до Оренбургу, а звідтіль на береги Сир-Дар'ї. У мене аж на серці похолело дві самих лишень споминок про ту пустелю, а він, здається, готов і на віки там осісти. Сподобалась Сатана ліпше за ясного сокола!

О годині 11-ій у вечері приїхав у Москву. Взяв сьвітличку по карбованцю за день в якомусь російському готелі і ледві добився чаю; бо, бачте, вже пізно було. Ох, Москва! Караван-Сарай! Гучна вивіска: готель! та ще й з швейцаром!*)

11. Ранком о 7-ій годині лишив я Караван-Сарай з швейцаром і рушив шукати свого друга М.

*) Дверник. Перек.

С. Щепкина. Знайшов єго біля старого Пимена*), в домі Щепотевої, та у єго і осїв ся, здаєть ся на довго, бо око моє розпухло і почервонїло, а на лобі набїгло кїлька купок прищїв. Поцїлувавши свого великого друга, пішов я до лїкаря Ван-Путерена, мого нижнегородського знаємого. Він написав менї: англїйську сіль, зелений пластир, дієту і принаймні тиждень не виходити на вулицю. От тобі й столиця! сиди та дивись з вікна на старого незграбного Пимена.

12. Провїдав мене доктор Ван-Путерен; додав ще два лїки — і приобїцав менї принаймні на цілий тиждень арешт і піст. Перспектива веселенька!

Зараз після доктора провїдав мене поважаний Михайло Олександрович Максимович: молодїє дїдусь! одружив ся; пустив вуси тай вуса собі не дме! У вечерї, здавшись на змагання моїх господарів гостинних, вийшов я з завязаною головою в низ до гостинної сьвітлицї. Тут було кїлька гостей і між ними Кетчер, Бабст і Афанасєв. Господар познаємив мене з ними. Час до вечери хутко минув. Подали вечеру, гостї сїли до столу, а я пішов до своєї келиї. От клята хвороба!

13. Доктор Ван-Путерен поїхав сьогодні до Нижньогого, а менї рекомендував свого приятеля, якогось Нїмця. Одначе я єго не дїждав ся і прохав М. С. покликати лїкаря, якого сам лучче знає, бо недуг мій не жартома мене турбує. М. С. покликав доктора Мина. Завтра я дождати му єго.

Завїтав до мене Маркевич, син — М. Маркевича, автора „Исторїи Малороссїи;“ М. О. Максимович з книжечкою „Изслѣдованіе о Петрѣ Конашевичѣ-Сагайдачномъ“. Сердечне дякую і за провїдання і за книжку.

14. Одїслав до Лазаревського два малюнки, призначені піднести М. Н.

По обїдї прийшло до мене два лїкарї, добре ще, що не заразом. Приятель Ван-Путерена випи-

*) Церква в Москві. Перекл.

сав якусь мікстуру в темному слоїку, а Мин Пильна-навську воду і дієту. Я тримати му ся поради останнього.

Дмитро Юревич Мин*) учений перекладник Данта і ще більш учений і досвідчений лікар. Поета і лікар! яка гарна дисгармонія!

У старого мого друзяки М. С. скрізь і в усьому поезія, у єго і лікар поета.

15. Учора було у мене два лікарі, — сьогодні ні одного. Хвала Богові, — мені ліпше: може небавом мені їх зовсім не треба буде. Як би воно гарно було! Остогидло дивити ся з вікна на старого Пимена. Михайло Семенович пиклуєть ся коло мене — буцім коло недужої вередливої дитини. Сьогодні у вечері покликав мою півземлячку Грекову з нотами українських пісень. Гарний, свіжий, здоровий голос. Але наші пісні, найпаче жіноцькі не дають ся їй. Якось у неї виходить рвуче, різко; експресії національної вона не засвоїла собі. Чи скоро почую тебе, мою рідну задушевну пісню?

Петро Михайлович, старійший син мого великого друзяки, подарував мені два екземпляри патретів фотографічних з апостола О. Ів. Герцена.

16. Змалював патрет з М. С. та не зовсім вдано! спрочинили ся тому спершу Максимович, а потім Маркевич. Що за простосерді гості! їм й на думку не впала приказка, що не в пору гість гірше татарина. Здаєть ся — люди розумні, а простої речі не тямлять.

По обіді навідав ся до мене Д. Ю. Мин. Опріч дієти, та Пильна-навської води — нічого не порадив. Обіцяє днів за три випустити мене на вулицю. Ох, як би гарно було!

17. Сьогодні знов навідали ся до мене обидва лікарі. Хвала Богові нічого не призначили, опріч дієти та сидіння в хаті. Одначе я не послухав ся і ввечері нищечком провідав мого давно невіда-

*) Професор Мин помер в Листопаді р. 1885. Перекл.

ного друга, княжну Варвару Миколаївну Репніну. Вона щасливо перемінила ся: поповнійшала, буцім помолодшала і вдарила ся до ханжества; сего я перше не помічав. Чи не спіткала вона часом в Москві гарного ісповідника?

18. Скінчив переписування чи проціжування своїх віршів за рік 1847. Шкода, що нема з ким дотепним перечитати. Михайло Семенович не суддя мені в сій справі. Він занадто пориваєть ся. Максимович — так той просто благоговіє перед моїми віршами. Бодяньський теж. Треба буде підоздати Куліша: сей хоч і жорстко а инколи скаже правду. За те, коли ти хочеш зберегти з ним добрі відносини, так не кажи ему правди.

В першій годині дня, ми з Михайлом Семеновичем поїхали до міста. Заїхали до Максимовича. Застали его в клопоті біля „Русско-ї Бесѣд-и“. Господарки не було в господі. Вона в церкві була; говіє. Небавом і вона прийшла. Охмарена обитель ученого пояснійшала. Яке любе, гарне створіння! Але що найбільш за все чарівного у неї — так се чистий, незрушений тип моєї землячки: Вона заграла на роялі для мене кілька українських пісень та так чисто, без манір — що ні одна артистка велика так не зуміє заграти! І де — отсе, він старий антиквар, — викопав собі отаке-о сьвіже, чисте добро?! І журливо і задро! Я написав їй на споми́н, свій „Весняний вечір“, а вона подарувала мені київський образок, щоб я носив на шиї. Простосердий і прекрасний подарунок. Попрощавшись з любово, чарівною землячкою, заїхали ми в „Школу Живописи“ до мого старого приятеля О. Н. Мокрицького. Старий приятель не пізнав мене. Не диво! Ми з ним з року 1842 не бачили ся. Потім заїхали в книгарню М. Щепкина: тут Якушкин подарував мені патрет знаменитого Миколи Новикова. Потім приїхали до дому і сїли до обїду.

У вечері був у Е. М. Бодяньського. Досить набалакали ся про Славян взагалі, а про земляків

найпаче. І на тому скінчив я свій перший вихід з квартири.

19. Ранком о 10 годині пішли ми з Михайлом Семеновичем з дому. Під ногами вода, грязюка, а про нас байдуже! обходили пішки принаймні четвертину Москви. Я не бачив Кремля з р. 1845. Казармовидий дворець его багацько попусував его, але все таки він оригінально-гарний. Храм Спаса взагалі, а найпаче головна его баня — незграбний. Занадто невдатна отся-будівля зовсім наче товстюща купчиха в золотому очіпку, спинила ся на показ серед Москви. З Кремля прийшли ми на „Большую Дмитровку“. Зайшли до Олени Костянтинівни Станкевички, моєї старої знаємої, напили ся чаю, відпочили і пішли до книгарні Н. М. Щепкина. З відселя знов вернули ся до Станкевички. Тут я зустрів ся з другою моєю старою знаємою з Олімпіядою Іванівною Мницькою. У Станкевички пообідали і о 6-ій годині у вечері пішки вернули ся в гараздї до господи „дивя ся бившему“.

20. Мій нерозлучний супутник і проводир М. С. сегодні собі банки становив, а я самотою з 10 до 4 години місив московську грязюку. У ранці казав я кучерові, щоб вимазав добрим дегтем мої чоботи, зазброїв ся в них і через Тверську рушив до Кремля. Полюбувавши з старого красюка-Кремля, перейшов до молодого некрасюка Спаса, щоб огледіти літні роботи. Мене й до двору не пустили. „Не велено“ — каже сторож. Я не змагав ся і вернув ся до Кремля. Полюбувавши ще раз з старого, — вийшов я на „Ільїнку“, потім на „Покровку“*). Зайшов до О. О. Сапожникова — мого супутника з Астрахані до Нижнього. Нездужає й нікого не приймає. Добре робить, бо я увесь облїплений грязюкою. Розпитав у будочника**) дорогу до почтамту і повагом поплентав ся до Мокрицького. Відпочив у его; полюбував з ескізів мого незабутнього

*) Назви вулиць в Москві. Перек.

**) Будочникъ — простий поліціант. Перекл.

друга небіжчика Штернберга і пішов до уральського козачини Савича. Взяв у єго „Літопись“ Величка, що два роки тому назад дав єму Е. М. Бодяньський, щоб переслав її до мене, а він — сам не відає, на що держав її у себе. Від Савича зайшов в ресторан, напив ся чаю з калачами та по „Страстному Бульвару“ вийшов на „Дмитровку“; потім до Старого Пимена і саме о 4-ій годині був в господі. У вечері М. С. був готовим на нові події і ми пішли до Станкевичів. Весело, по просту побалакали про Україну, про колишнє, на розетаванні В. А. Станкевич подарував мені книжку віршів Тютчева.

21. В 10-ій годині ранку ми з М. С. пустили ся — та вже не пішки, а на джоржках, — оглядати Москву: По дорозі заїхали до єго сина Миколи. — Випили по шклявці чаю і рушили далі. Заїхали до Кетчера: тут стріли Бабста. Кетчер подарував мені усї видання свого товариства, опріч свого перекладу, котрий ще в друкарні. А Бабст подарував свою промову про побільшання народного капіталу, видання того-ж таки товариства. У Кетчера випили по чарці сливянки і подали ся до Якушкина. Господаря не було в господі, а люба господарка подарувала нам по екземпляру патрета кн. Волконського — декабристи. Попрощали ся і рушили до „Красныхъ Воротъ“ до Забілина. Се молода ще людина, з виду сумирна, симпатична; живе не на квартирі, а в бібліотеці. Він трохи хворий і через те я не відважив ся прохати, щоб показав мені „Оружейную Палату“, де він помічникує у Вельтмана. Від Забілина поїхали до книгарні Н. М. *) і тут я розлучив ся з моїм проводирем.

Гріх мені нарікати на долю за те, що вона загальмувала мою поїздку до Петербургу. Впродовж тиждня я тутечки зустрів таких людий, що й впродовж кількох років не довелось би зустріти. Нема, значить, луха і добра.

*) Н. М. Щевкина. Перек.

У вечері був у своєї любої землячки М. В. Максимовички. Не вважаючи, що сьогодні страстна п'ятниця, вона цілий вечер сьпівала мені наші рідні задушевні пісні. Сьпівала так гарно, сердешно, що мені здавало ся, що я на берегах широкого Дніпра. Чудові пісні! чарівна сьпівачка!

22. День радіснійший з радісних. Сьогодні бачив я чоловіка, якого не сподівав ся бачити тепер. Бачив Сергія Тимофієвича Аксакова. Яка прекрасна, благородна стариківська постать! Він хворий і нікого не приймає. Ми з М. С. поїхали сьогодні поклонити ся єго родині. Він, довідавшись, що ми у єго в господі наперекір лікарській забороні, покликав нас до себе. Бачили ся ми кілька хвилин. Але ті хвилини зробили мене щасливим на цілий день — і на віки вони зістануть ся в моїх найяснійших споминках.

Після пісного обіду в Троїцькому ресторані, пішов я до дому, маючи на думці прилаштувати ся до учти Кремлівської в ночі. Не стало ся так! В ч. З „Полярно-ї Зв'язд-п“ прочитав статтю про Записки Дашкової і в годині 11 пішов до Кремля. Колиб перше я про сю византійську, старовірську учту нічого не чув, тоб може вона і зробила на мене яке будь вражіння, а то — тепер — таки ніякогісенького! Сьвіту на омаль, дзвону сила; хрестний хід, немов той вяземський поприник, рушає серед натовпу. Ну доки ще справляти муть отсю комедию японську? Гармонії зовсім бракує, зграбного нічого і тїни нема.

О 3-ій годині вернув ся до дому, і до 10-ої ранку спав сном праведника.

23. Христос Воскресе!

В родині М. С. не заведено на розговіни торжественного обряду і призначеного часу. Коли хто хоче! Республіка! гірш за анархію! ще гірш — богозневага! Відцурати ся звичаю заведеного з поконвіку об'їдати ся і обпивати ся — скоро сонце зійде! Та се-ж просто — наруга над сьвятощами!...

О годині 10-ій прийшов до М. С. похристовувати ся актор Самарин і переказав ему дуже гарненьку епіграму Щербини. Ось вона:

Боже! въ какомъ я теперь упоеніи
Съ „Вѣстникомъ Русскимъ“ въ рукахъ.
Что за прекрасныя стихотворенія — Ахъ!
Тутъ Данилевскій, Плещеевъ таинственный
Майковъ — нашъ Флюгеръ поэтъ, —
Лучше же всѣхъ несравненный, единственный —
Много нелѣпостей здѣсь патетическихъ, [Фетъ!
Множество фразъ посреди,
Много и рифмъ.... но красоть поетическихъ —
[жди!

24. Ще раз бачив ся з Сергієм Тимофієвичем Аксаковим та з родиною его симпатичною і ще раз щасливий я!... Чарівний старик! Він кличе мене на літо до себе на село і я, мабуть, чи встою проти такої спокуси. Хиба що запопадлива поліція не пустить.

Від Аксакова заїхали до В. М. Репніної, а звідсіль до актора Шумського. Покоштували сьвяченої паски та вестфальської ковбаси — і поїхали до Станкевичів. Нема в господі. Рушили до книгарні М. М. Щепкина і Т-ва і тут лишпи ся обідати. Обід був званний. М. М. справляв вхідчини своєї книгарні, тим то й задав бенкет московській ученій і літературній знаменитости. Що за чарівна отся знаменитість! молода, жвава, манірна, вольна! Тут зустрів я Бабста, Чичерина, Кетчера, Мина, Кроненберга-сина, Афанасєва, Станкевича, Корша, Крузе і кілька інчих. Зустрів ся і познаємив ся з ними неначе з давно-знаємими людьми, з рідними. За всю отсю повну радість — мушу дякувати мого старого друзяку знаменитого М. С. Щепкина.

О 8-ій годині вечера пішли до купця Варенцова: музика і аматор в штуці. Тут я зустрів дєкого з московських музик і малярів. Послухавши Моцарта, Бетховена та інчих великих репрезентантів чутної гармонії в 11-ій годині рушив „во свояси, дивя ся бывшему“.

25. Високоповажаний М. О. Максимович пошанував мене обідом і між інчими покликав і своїх ветхих деньми товаришів Погодіна і Шевірева: Погодін ще не такий старий, як я гадав собі. Шевірев старійший за єго. Не вважаючи на свою сивеньку голову, не викликує до себе шаноби. Солодкий до нудоти дідок. Під кінець обіду амфітріон вичитав власні вірши, скомпоновані мені на честь. По обіді люба господарка просьпівала кільки пісень українських. Гості у восхиті розійшли ся, кому куди треба, а я завернув до С. Т. Аксакова з думкою попросити ся з ним. Він спав і не було мені талану поцїлувати єго прекрасну голову сиву. До 10 години перебув я в Аксакових і раював, слухаючи мої пісні рідні, що сьпівала Надежда Сергіївна. Уся родина Аксакових щиросеречно спочуває Українї, її пісням, і взагалї її поезиї. В 10-ій годинї з Костянтином і Йваном Аксаковим поїхав до Коселева. Тут стрїв ся і познаемив ся з Хомяковим і з старим кн. Волконським — декабристою. Добродушно без всякої жовчи розповів він деякі епізоди з свого заслання тридцятилітнього; нарештї додав, що ті з єго товаришів, яких позакидали до самїтних келий тюремних — всі повмирали; оті, що нудили ся по кільки у купі — ті пережили своє мордовання; між ними й він.

26. О годинї 9 попрощав ся я з М. С. Щепкиним і з єго родиною. Він поїхав до Ярослава, а я, забравши свою мізерію, поїхав на залїзницю і о годинї другій, запакований у вагонї, покинув гостинну Москву. В Москві більш за все радувало мене те, що між осьвічених Москвичів а найпаче в родинї С. Т. Аксакова зустрїв я теплий привіт до себе і щире спочуття до моїх поезий.

27. О годинї 8-ій у вечерї голосний лѣокомотив засвистїв і зупинив ся в Петербурзі; через годину я був вже в кватері мого щирїйшого друзяки М. М. Лазаревського.

28. По снігу, та по слотї оббігав я половину міста майже, що без потреби. По дорозї завернув

до готелю Клея і зустрів тут Григорія Галагана: він отсе тільки що приїхав з Москви. Він доручив мені листа від Максимовича, вірши, читані за обідом 25 сего місяця, білет на отримання „Русск. Бесѣды“ і мого знайденого в Москві „Єретика“, себ то Івана Гуса. Я був певен, що він на віки пропав. О годині третій вернув ся я до дому і обняв мого задушевного Семена Артемовського, а через пів години я вже був у єго в господі, будім в своїй рідній хаті. Багацько і багацько де про що ми згадали і перебалакали, а ще більше того, про що не встигли ні згадати, ні перебалакати. Дві години пролинуло швидче однієї хвилини. Попрощав ся я з моім любим Семеном і о 6-ій годині у вечері ми з М. М. Лазаревським пішли до графині Н. І. Толстої.

Ніхто менє і я нікого не зустрічав сердешнійш і радіснійш, як зустріли ся ми з моєю сьвятою заступницею і з грапом Федором Петровичем. Отєя зустріч була задушевнійш усякої зустрічі крєвняків. Багацько хотів я висловити їй і нічого не висловив. Нехай пляшкою шампанського осьвятити ми побачення сьвяте, радісне і о годині 8 розійшли ся.

У вечері був у В. М. Білозерського мого соузника, сусїда в тюрязі р. 1847. У єго зустрів моїх товаришів — засланців до Оренбургу: Сіряковського, Станевича, Желітовського і Сову. Весела зустріч! радісна! Після сердешної бесїди та любих, рідних пісень, — ми розійшли ся.

29. О годині 10-ій вранці — явив ся я Казанською сиротою до начальника канцелярії оберполіцеймейстера, до земляка, до мого Ів. Мик. Мокрицького. Він привітав мене — не то що по урядницьки, не то щоб і по земляцьки зовсім. Стара знаємість пригадала ся десь з боку. На сам кінець він порадив мені зголити бороду, щоб не зробити прикрого вражіння на патрона єго, на грапа Шувалова; а до сего мушу я ставити ся, яко до євого головного доглядача.

Від Мокрицького пішов я знов топтати вулицю, вже суху, і справляв отсе не хитру роботу ногами до півдня, а о годині 12 з М. Лазаревським поїхали до Василя Лазаревського. На предиво симпатичні люди отсі брати Лазаревські, та усї шість братів — оден в одного. — Василь повітав мене як свого друга, що давно не бачив, а ми з ним зроду вперше зустріли ся. От земляк, дак так, що земляк!

У вечері пішли ми в цирк-театер. Дивили ся і слухали живописний відчит з геології професора Раде. Відчит гарний. Малюнки астрономічні не зайві, але на що оті партацькі суздальські малюнки міст і будівель? вони просто зневажають штуку. Навіщо оті узори з ситцю, що крутять ся? вони зневажають науку. Чудно! а ще чуднійш, що публіка плеще в долонї отсій ятошній гидотї. Натовп! та ще столишний натовп!

30. Заказав свою фотографію для М. О. Дорогової, в шапці і в кожусі. Шукав Бабстову квартиру і не знайшов. Шкода. Не вважаючи на негодь, пішов на Василівський острів, зайшов до художника Лаврова і від єго довідав ся, що Павло Петровський — вмер. Гидка новина. Горопашна стара мати, — вона не переживе отсієї страшної новини.

У вечері графиня Н-а Ів-а відрекомендувала мене своїм знаємим, що великим гуртом зібрали ся сьогодні до неї. Гості повітали мене як давно сподіваного дорогого гостя. Спасибіг їм! Бою ся, щоб не зробити ся мені модною фігурою в Петербурзі. А воно на те скидаєть ся.

31. Був з художником Лукашевичем в Ермітажі. Новий будинок Ермітажу — не такий, яким він мені здавав ся. Блискучість і розкоші, а зграбности на омаль. І в сему велелїпному храмі штуки відбила ся важка казарменна — лапа „не удозабываемаго“ вивченого ведмедя.

О 3-тій годині вернув ся до господи, і лїг, аж ось прийшов давний знаємий і щирий земляк,

хоч і не забутий, але якось з пам'яті загублений, Л. Н. Дзюбин. Згадали минуле і пішли до готелю „Париж“ обідати. По обіді перейшли по Невському і розійшли ся. У вечері сидів у Семена.

К В І Т Е Н Ь.

1. Дурять і обдурюють ся. Добре-б було, коли-б се трапляло ся тільки в перший день квітня. І звідки почав ся отсей дурний звичай.

Довго вештав ся по Невському Проспекту, не маючи жадної мети. Потім пішов на Басейну, знайшов квартиру Кокорева. Єго не застав в господі. Обідав у Білозерського. По обіді прийшла записка графині Н. Ів., у вечері пішов до неї. Жадної екстремности нема: Просто хотіла побачити мене, тай годі. Добра душа! До графині заїхав Сошальський і повіз мене до імениниці, до землячки М. С. Кржижевич. Ми з нею не бачили ся з р. 1845. Ледві трошки постаріла. На предиво міцна землячка!

2. В 1-ій годині Сошальський повіз мене до землячки Ю. В. Смирнової. Я знав її р. 1845 простосердою гарненькою інституткою, а тепер — чортзна що! вдає з себе „бариню“, а справді і на п'ятаху покоївку не походить! Від Смирнової, заїхали до Градовича, теж старий знаємий. Потім вже без Сошальського зайшов я в ресторан Полкіна, пообідав і рушив до дому.

У вечері у цирку-театрі дивив ся і слухав „Бронзового Коня“. Велеліпні обставини і більш нічого. Тільки старенький Петров та Семен піддержали „Бронзового коня“, — а останні ка-зна-що!

3. Навуходоносорь

(З Беранже-В. Курочкина)

„Въ давно прошедшіе вѣка“ і т. д.

Ледві встиг покласти перо дописавши отсі гарні і міткі вірші, як прийшов до мене Каменецький, з ним Сіраківський, далі Кроневиц, і нарешті Дзюбин. Останній покликав мене обідати. От тобі й листи. Треба буде денебудь сховати ся.

Пообідавши не зовсім у міру, вийшли ми на вулицю. Ледві зробили кілька ступнів, як стріли усюди-сущого вічного жида, брехуна Елькана: Погуляли з ним довгенько і попрощавшись з ним, рушили шукати квартиру актора Петрова там, куди нас справив Елькан. Звісно не знайшли. Ганьбили усевідушого Елькана. По дорозі завернули до Бенедиктова. Він щиро, радісно зустрів нас. Після ріжнотоманїтної розмови, — він, на мов прохання, перечитав нам дещо з „Собачого бенкету“ Барбьє. Тепер тільки я певен, що отсей велелїпний переклад — зробив Бенедиктов.

4. Каменецький доручив менї усї мої вірші, переписані Кулішем — окрім „Єретика“. Треба буде зробити вибір та взяти ся до видання. Але як менї доступити ся до цензури?

О 3-їй годинї пообідали з Дзюбиним, теж не до міри; у вечері був у Семена.

5. Приїзжий Семаковський просить мене пообідати з ним і з Дзюбиним. Я спав. Спасибіг, мене не будили і я, ніби то хворий, не поїхав на лукуловський обід. Бог з ними! Непризвичаєній людинї можна серіозно занедужати. У вечері був у Галагана.

6. Мусив перебути велике нещастє: одягти фрак і ставити ся перед свого голосьного опікупа Грапа Шувалова. Він прийняв мене по prostu, не по урядницьки, а головна річ без отих напучень, що личать случаю і тим зробив на мене добре вражіння. От за сієї зручної нагоди познаємив ся з жінкою начальника обер-полїцеймейстерської канцелярїї — Ів. Мик. Мокрицького. Вона з роду Сьвічок, дійсне моя землячка. Ми з нею зустріли ся — наче давні знаємі. Попрощавшись з любовою землячкою, пішов я на виставу до академії художеств. Менї кинули ся у вічі переважно за інчу живопись — пейзажі. Калам має великий вплив на пейзажистів. Самого Калама — два малюнки не з перших.

У вечері був у Грацині Н. І. і в перше чув гру Антона Контьського і особисто спізнав поету Щербинну.

7. Була думка, з'їздити в Павловськ до старенького Бюрно; але отсій невинній думці пошкодив художник Соколов: я зайшов до єго по дорозі, пробув у єго до 4-ої години тай опізнив ся на залізницю. Непростима розкиданність.

У вечері пішли з Михайлом до Семена і не застали єго в господі.

8. Користуючи з доброї погоди, пішов я в Семеновський полк шукати кватеру Олійникова. Кватеру знайшов, а господаря — ні і пішов на Басейну до Кокорева. І сєго відкупщика-письменника не було в господі. По дорозі зайшов на Литейну до Василя Лазаревського, трошки відпочив і подав ся пішки на Большую Подяческую обідати до Семена. По обіді вийшли на вулицю і случаєм завернули до горопашного, безталанного єнорала Корбе. Сумує бідолаха не того, що з служби єго прогнали, а того, що Станислава не дали. Бідолашна безчасна людина!

У вечері зайшов до свого товариша по засланняю, до Круневича. Тут було багацько Поляків і чимало Москалів; між ними дві знаменитости: Грап Толстой — автор солдацької Севастопольської пісні і оборонник Севастополя єнорал Хрулев. Остання знаменитість — здала ся мені — приборканою.

9. Квітував за непомірну вечеру у Круневича.

10. Був у московського знаємого — Безобразова; а потім у Рамазанова і у Михайлова. Хотів піти на виставу, та не пощастило. Цар перешкодив. Дивив ся в цирку-театрі „Москаля-Чарівника“. Чарівний Семен! а останні — ні відь що!

11. Упрохав Каменецького клопотати в цензурному комітеті — про дозвіл надрукувати „Кобзарі Гайдамаки“ під фірмою „Поезії Т. Ш.“ Що то з сєго буде?

Зайшов по дорозі до сьпівака-актора Петрова. Він тільки потовщав, а вона!.. Ова! З гарнесенької Ганни Яківні зробила ся поважною, а все таки, любою бабусею. Не міцне отсе жіноцтво! Забіг до Семена, випив чарочку горілки і пішов обідати до

Корбе. Нудно і брудно якось у старого-нежонатого, та ще у військового! У вечері у Білозерського слухав нову Совину драму і довів Сіраковському, що Некрасов не тільки що не поета, а й віршівник партацький.

12. Сніг, слота гидота, от же не вважаючи на се, ми, себ то я, Семен та М. Лазаревський пішли подивити ся на виставу в академії. Що-б не застудити ся, зайшли до Смурова, випили по чарці джину, та проковтнули по десятку устриць. З вистави пішли до грапині Н. Ів. на званний обід, що спорудила вона своїм численним близьким приятелям з приводу мого вороття. За обідом грап Ф. П. висловив коротеньку промову на честь милостивого царя. А на честь мого невольного терпіння довгого висловив майже ліберальну промову Микола Дмитрович Старов, потім Щербина, а на сам кінець грапиня Н. Ів. Мені було і приємно і якось не яково. Я не сподівав ся на та таку велику шанобу. Мені се була чиста новиця. Семен помітив, що за обідом усі були блідими, зеленими і тендітними, опріч безчасного заслання, — себ то — мене. Чудний контраст!

По обіді Сошальський повіз мене до землячки М. С. Кржисевич, а в першій годині до Бореля, від Бореля до Адольфони. Тут я его й покинув.

13. Від М. Д. Старова ми з Семеном поїхали до М. В. Остроградського. Великий математик прийняв мене щиросеречно, яко земляка, яко свого землянина, що був кудись на довго заїхав. Спасибіг єму. Він з родиною іде літувати на Україну. Прохав би, каже до себе й Семена, та боїть ся, чи стане в Полтавщині сала прогудувати его.

Обідав у Семена. У вечері був у грапині Н. Ів. і слухав вірші Юлії Жадовської. Нещасна дівчина бідолашна.

14. Семен познавмив мене з вельми пристойним парубком з В. П. Енгельгардом. — Багато, пребагато дечого зворушило ся в душі у мене, як зустрів ся

з сином мого, колишнього пана! Але — забуття — минулому! мир і любов сучасному!

У вечері Грицько Галаган познаємив мене з чернігівськими земляками — з Карташевськими. Земляки суці, — не манїрні, любі.

Щоб ввєлити волї грапині Н. Ів., ставив ся перед шефом жандарів князем Долгоруковим. Вислухав ввічливе, як личить случаю, напучування, на тому й кінець авдиєнції. У вечері був у земляка Трохима Тупиці, тут стрів ся з Громським, автором статї про полїцію та про хабарі, і спізнав ся з стареньким Персидським, декабристою.

16. Грицько Галаган приїхав прохати, щоб написав єму мій Весняний вечір. Охоче вволив єго волю, а він щоб поквітувати, записав прегарні вірші Хомякова. Дзюбина познаємив я з Семеном, і він тож щоб поквітувати, почастивав мене якимсь молодим єноралом Криловим, земляком з Харкова. Не вважаючи, що єнорал молодий і любязний, він геть несимпатичний. Обід єго трохи що не царський, здав ся мені приїсним.

У вечері Мей прислав до мене свій переклад на мову московську того самого „Весняного вечеру“, що вранці дав я Галаганови. Спасибіг!

17. М. Д. Старов прислав до М. М. Лазаревського написану промову, що висловив він на честь мені на обіді у грапині Н. Ів. Толстої. Яко річ дорогу для мене заводжу її до своїх записок. „Нещастя Шевченка скінчило ся і тим знесено одну з величезних неправд! Ми не зневажимо скромности тих, чиє пікловання сприяло сему доброму ділу і придбало собі подяку кожного, хто спочуває по вазі сего діла благого. Ми скажемо, що нам радісно бачити того Шевченка, що серед жахливих душоубних обставин в суворих мурах „казарми смердячої“ не знесилїв духом, не впав в розпуку, але зберіг любов до своєї долї тяжкої, бо вона благородна. Се високий приклад про всіх наших сучасних художників і поетів. Вже отсе саме достойно обезсмертити Шевченка. Дозвольте ж піднести тост

вдячності за того Шевченка, що своїми стражданнями піддержав сьвяту віру і що дійсне моральну природу чоловіка не спроможно побороти жадним обставинам. Н. Старов 12 квітня 1858.“

Білозерський познаємив мене з професором Кавелиним; — привабливий симпатичний чоловік! Теж познаємив мене він з трома братами Жемчужниковими. Чарівливі брати!

У вечері в цирку-театрі слухав оперу „Жизнь за Царя“. Твір геніяльний! Безсмертний М. Н. Глінка! Петров як і колись — гарний в ролі Сусаніна. І Леонова добре вдає ролю Вані; але далеко не те — що Петрова! останню я чув р. 1845.

18. Одержав любого листа від любого С. Т. і Аксакова. Завтра відповідати му. Сегодні я поривався все коло своєї „Лунатики“. Коли-б не шкодив любий Сошальський — я-б таки був її скінчив. Але-ж! треба було лишити працю коло слова і взяти ся до праці коло добрячого обіду.

У вечері з Сошальським поїхали ми до любої талановитої голосної сьпівачки Грінберт. Тут стрівся Бенедиктов, Даргомижський і будівничий Кузьмин, — мій давний і добрий знаємий. Музичне райовання скінчило ся на сьмішному і приєсному скігленню Даргомижського. Немов те мишеня в котячих лапах!... От же єму біють в долоні. Чудні люди отсі мельомани, а ще чуднійш отакі сьпіваки як Даргомижський.

19. Учора Сошальський покликав мене й Михайла на борщ з сухими карасями та на вареники; а сегодні грапиня Н. І. кличе обідати і обіцяє познаємити з декабристою бароном Штенгелем. Ми вподобали декабриста більш за борщ; та за отсю зраду нас і покарав декабриста: він не прийшов на обід. Здичавілий барон!

За обідом познаємив ся я з адміралом Галеніцевим. Він товариш грапа Федора Петровича. Проста і, здаєть ся, гарна людина.

У вечері був у Галагана. Він прочитав описання свого будинка, що спорудив він в Прилуць-

кому повіті на лад українського старого штибу. Панська вигадка, але гарна і варта — щоб її переймали.

20. Обідав у К. Д. Кавелина і тутечки познав мив ся з Галаховим, що склав „русскую хрестоматію“.

21. До обіду тиняв ся по місту, у вечері пішов в театр. Спектакль взагалі був добрий, а увертюра „Вільгельма Теля“ — чарівна! Хвалений тенор Сітов — гірш за всяку звичайність; просто — ка-зна-що! а єму бють в долоні! Семен в ролі батька Линди-ді-Шамуні дуже гарний.

З театра зайшов до Білозерського; у єго був К. Д. Кавелин. З бесіди про минучу і прийшлу долю Славян, звернули до психольогії і до філзоофії тай пробалакали до 3-ої години ранку. Шкільничання; але чарівливе шкільничання.

22. Знов так само — без жадної мети вештав ся до обіду по місту, та вже не сам, а з Семеном. У вечері пішли з ним до землячки М. Л. Мокрицької, та до 2-ої години втішали ся переливками з пустого в порожне.

23. Учора умовили ся ми з Семеном, щоб сьогодні в 1-ій годині поїхати подивити ся на дачі. До півдня погода була гарна, потім пішов дощ тяжкий і ми цілий день дома просиділи. Читали Гумбольтового „Космоса“, та дивлячись у вікно говорили: „От тобі бабо і Юрьів день“.

24. Гадки мої ніколи не вдають ся, алеж не спроможен не втішати себе гадками. От напр і сьогодні. Виходячи з господи, гадав так: спершу зайду до академії, подивлю ся на виставу, потім заверну до Йордана — мого професора пришлого, потім до барона Клодта, тоді до графині Н. І., та вже у неї і обідати му. Так гадав, а стало ось як: в першій салі академії стрів ся з Зимбулатовим і Боришпольцем, — се мої давні і щирі приятелі. Нашвидку обійшли ми виставу і пішли до Зимбулатова. Увесь час до обіда мшнув за споминками! Я зовсім задоволений невдачою.

У вечері зібрали ся ми з Михайлом піти до єго брата, до Василя, та зайшли до Семена і в єго просиділи цілий вечер. Те ж невдача!

35. О 10-ій годині ранку пішов попрощати ся з А. Н. Мокрицьким. Він їде до Москви. По дорозі зайшов до М. М. Сухомлинова, та по дорозі-ж завернув до барона Клодта. Полюбував з пам'ятника „Неудобозабываемому“ і пішов в академію. В першій салі стрів Жемчужникова, а в останній Семена. З академії ми з Семеном поїхали на „Петербур. Сторону“, шукати дачу. Дачі знайшли, дали задатку і о годині 6-ій вернули ся до господи. У вечері з Семеном же були у Н. І. Петрова і слухали безкраї і безплідні балачки про емансипацію.

26. На обіді у Сошальського спізнав ся з поетою Курочкиним і з єго братом Миколою — гарним, молодим чоловіком. Поета Курочкин богацько обіцює в пришлому. Дай Боже, щоб надія моя справдилася.

27. Обіцяв художникові Лукашевичу — що сьогодні у єго обідати му, та через свою розкиданість і збрехав.

28. Сошальський подарував мені годинника стінового, а Василь Лазаревський — термометра. З ласки добрих людей маю головні інструменти, щоб діяти досьвіди над акватинтою. А коли-ж я візьму до тих досьвідів?

29. Зайшов до Дзюбина. Не застав єго в господі. Попрохав снідання і за те лишив єму, що трапив ся зі мною рукопис „Посланіє до мертвих, живих і ненарождених земляків“. Та з своєї розкиданости написав „на пам'ять 1-го мая“.

30. Пішли з Семеном в лїтний сад. Думка була: оглядіти пам'ятник Крилову. По дорозі зайшли в Казанський собор подивити ся на картину Брюлова. Овва! премудрі попи так їй розумно та вдатно постановили, що й кошечими очима бачити їй не спроможнo. Гидко! По дорозі зайшли в Пассажаж, полюбувати з красунь, що вештають ся там, та з Алеутських „болванчиків“. З відсїль пішли в лїт-

ній сад Прославлений „Пчелою“ і инчими часописами пам'ятник Крилову нічим не ліпше за Алеутських „болванчиків“. Несумніні газетярі!... Нікчемний барон Клодт! Він, замість величавого старика, посадив лакея в демикитонному сертуці з азбукою і з указкою в руці. Барон не умисне досяг мети; виліпивши отсю нікчемну фігуру і бареліефи — саме про дїтий; і жадним чином не про дорослих. Бідолашний барон! Ти, теж неумисно, образив великого поету.

Ображені бароном — ми взяли човна і поплили на біржу. Полюбували з величавої салї біржевої, перейшли до скверу, подивили ся на обізян та на папуг і пішли на сталу виставу художественних творів. — Горобаха Тиранов! він і свою худорляву мазанину теж виставив. Скорботне, тяжке вражіння!

Находившись до неможоти, ми переплили на човні через Неву, перейшли через бульвар, полюбували з акватинти, що на вікнах у маґазинї Доцїяри, взяли фіякра і поїхали до господи обїлати.

У вечері був у Білозерського і у Круневича.

М А Й.

1. Прирадили ми собі з Семеном день перебути аби-як, а у вечері рушити до Катерингофу подивити ся там на празникову публіку. В першій годинї пішли ми на виставу в Академії. Зайшли до грапинї Н. Ів. Не було її в господї. Взяли до Остроградського: думка була у єго й пообїдати. Не пощастило. М. В. і єго дружина В. Д. недужі, а дїтвора пішла гуляти. Ми й собі за ними. Повештали ся по набережю Неви і вернули ся до господи. А о годинї 8 у вечері, замість Катерингофа, пішли до Білозерського і весело балакали до першої години ночі.

2. Були з Семеном в Ермітажї — у філїї давного і нового різбарства. Мабуть їх позбирали з усіх дворцїв. Пречудесна думка! В філїї нового

різбарства мене причарував Танаріні своєю „Умирающою Душенькою“ і образливо розчарував небіжчик Ставасер свою пентюховатою „Русалкою“. Огледіли музей давнини і бібліотеку, та на перший раз і досить. Втомила ся увага. Салі Музея оздоблені з більшим смаком ніж галерея картин. З Ермітажа пішли на виставу квіток. Предивна розкіш рослин і квіток! Густий натовп гарненького жіноцтва не дає вповні налюбувати з творів Фльори. В натовпі стрів давних знаємих моїх Маслово і оклецьковатого Серьожу Уварова, не грапа, а просто Уварова.

3. Був в Ермітажі сам, без Семена. Учора стомило єго оглядування античної галереї і він сьогодні не пішов зі мною. Ледащо! В Ермітажі стрів ся і спізнав ся з знаменитим гравйорником Йорданом. Він чув про мої заміри взяти ся до акватинти і в сему новому для мене ділі хватав подати мені свої услуги. Зрадівши такій любій та щирій єго заохоті, я двичі обійшов усі салі, бажаючи вибрати собі картину на першу спробу — з акватинтою. Після уважного огляду, я спинив ся на ескизі Мурильо „Свята Родина“. Простосердий, гарний твір. Я не бачив з таким змістом картини, щоб до неї так припадала назва, як до ієнїяльного ескизу Мурильо. Дак отак з замогою Бога та Йордана беру ся за пробу, а потім і за Мурильо.

О 4-ій годині покинув я Ермітаж і пішов на виставу квіток. Чарівний перехід! Впродовж кількох годин уважного оглядування творів великих майстрів — я втомив ся; обважнів дух мій — і ось зразу жива, свіжа краса природи і штуки обхоплює мене і оновляє. Ріжноманїтна зелень, сила квіток свіжих, розкішних; музики і сам кінець чарів, натовп жіноцтва прекрасного, свіжого — наче ті квітки! Я обіцяв ся Уваровим о 5-ій годині обідати у них, але-ж в отсему раю пробув до 7-ої год. О! столиця!

У вечері своїма вражіннями ділив ся з Семеном і з єго любою Олександрою Іванівною.

4. Був у Ф. І. Йордана. Яка він приязна та люба людина і художник; а до того — людина жива; а се поміж гравйорників рідко вельми. Впродовж години він показував мені новіші заходи коло гравйори акватинти. Висловив охоту помагати мені — усім чим він спроможеть ся. Попращав ся з ним я вже яко на половину приший гравйорник.

Від Йордана зайшов на довго до грапині Н. І. а від неї до друкаря і гравйорника Служинського. Застав єго за обідом і про мов діло не було бесіди. Зайшов до старих приятелів Уварових, — щоб у них обідати. Старий Уваров переказав мені, що мій сопутник з Астрахані до Нижнього О. О. Сапожников — тепер тут, але завтра їде в Москву. Я швидче до єго. Застав дома; але він не прийняв мене, бо на швидку обідав. Се мене трохи засоромило. Я „отряхнув прах от ног своїх“ і зайшов по дорозі до свого чернігівського земляка Н. І. Петрова, тут і пообідав попросту.

У вечері з Семеном поїхали до грапині Н. І. і пробули тутечки до білого дня.

5. В Ермітажі стрів товариша-академіка Михайлова; колишнього коханця К. І. Брюлова. Обійшовши галереї картинну і античну, пішли в „Лондон“ снідати. До свого виїзду з Рима до Мадриду, Михайло бачив ся в Римі з К. З. Брюловим. Він розповів мені про дивовижне, нечуване скупердяйство Брюлова. В отсій таємничій штуці великій Брюлов переважив великого Рембрандта. Попрацвавшись з Михайловим пішов обідати до Лукашевича — теж учень і коханець Брюлова. Лукашевич переказав мені теж саме що й Михайлов, з варіяціями. Опріч морального знесилення нічим виясувати такого з'явища.

3 Служинським зайшов до Н. І. Уткина і не застав єго. У вечері з М. Лазаревським пішли до Семена і теж не застали в господі.

6. З Семеном поїхали ми до Енгельгардта і не застали єго дома. Зайшли до Курочкина — теж. Тоді до землячки М. С. Кржисевички. Вона зустріла нас

— веселою молодого, різвою — якою була і 10 літ назад. Дивна молодиця, її і горе не бере. А горя у неї чимало. Не що давно вона вернула ся з Москви і привезла мені три мішки поклонів від моїх приятелів московських. Гостинна землячка попрохала нас поїдати. Ми не відмовили ся. Поїдавши та весело побазікавши, взяли ся за шапкі, аж ось прийшов Громека і з ним ще якийсь земляк київський. Громека, по праву кума, замість ручки, поцілував господарчину ніжку. Отся ніжнота нам не подобала ся і ми небавом пішли.

Семен з якоїсь потреби зайшов до Юзефовича, обер-секретаря з синоду — тай мене потяг за собою. Новий знаємий, хоч він і привітний, мені не сподобав ся. Може через те, що він рідний брат київського Юзефовича — зрадника. Попрашавшись з Юзефовичом, ми поїхали на обід теж до нових знаємих, до Степанових з Харькова. По обіді Семен пішов в театр, а я до Сухомлинова, тут стрів ся з давним знаємим земляком, з академіком Никитенком. З декляматора-актора-професора Никитенко зробив ся простим, приятним дідком. В розмові не цураєть ся навіть українських виразів. Приємне обертання.

7. З 10-ої до 12-ої години Семен з своїм учнем сьпівав дуети. О. І. супроводила на роялі, а я слухав та часом оплїскував. З яким раюванням трепітним я подібну сцену виображував собі в Новопетровському! а тепереньки, коли вже справдила ся моя сподіванка пропастична, я дивлю ся і слухаю як річ найзвичайнійшу. Чудний чоловік в загалі — а між ними і я. Після дуетів ми з Семеном пішли на вулицю без жадної мети. Зайшли случаєм до музичного магазину Пеца побалакати. Потім зайшли до художника Соколова, полюбували з малюнків роботи наших земляків і землячок — і пішли до Дзюбина. Не заставши єго в господі, зайшли до М. Лазаревського, і єго нема! Вернули ся до Семена, і діждавшись Юзефовича з родиною, — сїли обідати.

8. Написав листа до Н. А. Брилкина, одіслав на пошту і збірив ся йти до Ермітажу на роботу,

аж ось прийшов Н. Курочкин і Вільбуа. Плян мій, раптом мінить ся! Замість Ермітажа, пішли ми до Семена побалакати, як становити на сцену оперу Вільбуа. Семена нема дома. Зайшли до Софії Федоровни, — теж-саме. Зайшли в ресторан, пообідали і розійшли ся.

9. Була думка витягти Дзюбина в Павловск. Він не згодив ся; я пішки рушив на Крестовський до Старова. Дожидajući обіду обійшов з Поздровським половину Крестовського і Петровського острова. По обіді пішки вернув ся до дому.

У вечері з Семеном були у чепурненької Грінберґі. Вона богацько і прегарно сьпівала. Яка досада, що вона малого зросту і на сцену не годить ся, а тоб яка палка, славна була з неї акторка!

10. Почав робити в Ермітажі. В добрий час сказати, в лихий помовчати. В 2-ій годині пішов на Англійське набереже провести Сухомлинова заграницю. Попрацавшись з ним, зайшов до Н. І. Петрова. У ьго трапив ся білет на вхід до Ісаківського Собору. Ми пішли; але нас не впустили, бо білет підписав Васильчиков, а не Гурєв. Хинська причина!

11. До 4-ої години працював в Ермітажі. Обідав з Антоном Савою і з Желегівським у Білозерського. На успіх пришлого польського вістника „Слово“ випили пляшку шампанського.

У вечері з Семеном пішли до грапині Н. І. Толстої і вернули ся о 4-ій годині ранком. На великі радощі господарки останній вечер весняний був веселим незвичайно. Семен та Грінберґі були душею загальної радості.

12. Провів Грицька Галагана на Україну і потім пішов до грапині Н. І. попрохати, щоб дали мені в академії сталу кватеру. Вона обіцяла і я йму віри в обіцянку її. Від грапині зайшов на часочок до художника Микешина, а потім до Глібовського. Щасливі юнаки і паки щасливі художники!

На закликання Троцини і инчих земляків прийшов я о 5 годині до Дюсо на обід. Несподівано зустрів тут нижнегородських моїх приятелів Лапу

і Бабкина. По обіді з Троциною і з Макаровим — де-куди їздили; але... невдача!...

13. Заказав мідяну дошку. По дорозі зайшов до Курочкина і не застав дома. Зайшов до землячки Кржисевички, — теж сьвяте! Зайшов до Градовича і саме в дверях зустрів Троцинину сестру. — Вона сьогодні вернула ся за кордону. Сьвіжа і здорова. Поїздку за границю без слуги старих, недужих дівчат треба вважати за нормальні ліки.

Do brata Tarasa Szewczenki.

Wieszczu ludu, ludu synu,
Tyś tem dumny, boś szlachetny,
Bo u skroń twych liść wawrzynu
Jak ton pień twych smutny świetny.

Dwa masz wieńce męczennika!
Oba piękne chociaż krwawe,
Boś pracował nie na sławę,
Lecz serc braci słuchał krzyku.

Im zamknięto w ustach jęki
Ach! i jęk im liczą grzechem!
Tyś powtórzył głośnem echem
Zabronionych jęków dźwięki.

I nad każdym tyś przebolał
I przeplakał nim urodził,
Lecz duch z wyżyn cię okalał,
I duch pierś twą oswobodził.

Smutny wieszczu! patrz cud słowa!
Jako słońca nikt nie schowa,
Gdy dzień wszędzie, tak nie może
Schować słowa nikt z tyranów,
Bo i słowo jest też Boże
I ma wieszczów za kapłanów.

Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
Tak zbawienia chwila bliska,
Kiedy wieszczów rodzi lud.

Ant. Sowa *).

У вечері був у поети А. Сови і він записав мені оті свої прекрасні вірші, а Каменецький записав українську пісню. Перша пісня, що знаю я без ритми.

*) Переклад:

До брата Тараса Шевченка.

Поете-пророче, і сине народний!
Ти гордий, достойний, бо ти благородний,
Бо сьвіжеє листя лаврове навколо
Вінком оточає думне твоє чо́ло.
Вінок той безсмертний, вінок незрадливий,
Як сьпів твій всесвітній, широкий, думливий.
Два страдних вінки ти одержав від слави, —
Обидва чудові, — обидва кєрвавi,
Бо в праці не слави ти вік добивав ся,
А в стогін братерський ти серцем вслухав ся,
Бо їм навіть стогін в устах замикають,
Гріхом та злочинством його уважають,
Ти-ж одгуком став ся братерської муки,
Луною відбив ти пригнічені згуки,
Болів ти над ними, слізьми умивав ся,
Поки з твого серця той сьпів виливав ся.
Та Дух з високости хранив тебе всюди
І з мук визволяв він замучені груди.
Журливий поете! Слово чуда діє!
Як Божого сонця ніхто не закрие,
Коли воно зійде і стане сяяти,
Так слова тирана не можуть сховати,
Бо сонце і слово — суть Божа основа, —
Поети-пророки, сьвятителі слова.
Як промінь від сонця сия біля грота,
Де холоду повно, туман і темнота,
Так сяє свободи хвилина сьвятая,
Коли люд поетів на сьвіт нарождає.

Забіліли сніги
Заболіло тіло
Ще й голівонька.
Ніхто не заплаче
По білому тілу
По бурлацькому :
Ні отець, ні мати,
Ні брат, ні сестриця,
Ні жона єго.
Ой тільки заплаче
По білому тілу
Товариш єго.
„Прости мене, брате,
Вірний товаришу,
Може я й умру.
Зроби мені, брате!
Вірний товаришу,
З клен-древа труну.
Поховай мене брате,
Вірний товаришу,
В вишневім саду.
В вишневім садочку,
На жовтім пісочку
Під рябиною.
Рости, рости древо,
Тонкеє, високе,
Кучерявеє.
Тай опусти гілля
З верху до коріння
Лист до долоньку ;
Покрий тєє тіло,
Бурлацькеє біле
Ще й головоньку.
А щоб тєє тіло,
Булацькеє біле
Тай не почорніло
Од буйного вітру.
Од ясного сонця
Тай не марніло.

14. Дні несподіваних зустріч: позавчора стрівся з Лапою, вчора з Троциною, а сьогодні прихожу обідати до грапині Н. І. і стрічаю тут того єдиного другаку незабутнього М. С. Щепкина. Він приїхав сюди ради ювілею Гедеонова. Не відаючи, де моя квартира, він шукав мене в академії тай зайшов до грапині, знаючи, що я у неї буваю. Догадливий мій друг великий!

По обіді грапиня з своєю родиною і ми з нею поїхали до адмірала Голенищева. Від несподіваних гостей старий переняв ся восхитом, тут зустрів я і спізнав ся з декабристою бароном Штенгелем, він тобольський другаку Михайла Лазаревського.

15. Обіцяв ся М. С., що буду у єго о 7 годині вранці тай приспав до 10-ої. Гарний приятель! Пішов до Ермітажу і робив там до 4-ої години. У вечері пішов до Семена та не застав єго в господі.

16. Не вмиваючись побіг до М. С.; а він вже й зник! З журби зайшов до Курочкина, спить ще. Зайшов до Енгельгардта в купелі! Пішов до мідника, забрав дошку та на безбач зайшов до землячки М. С. Застав в господі. Набалакавшись в волю, провів її до Градовичів і вернув ся до дому. У вечері раював, слухаючи любку Грінберґ. В восхиті ми з Сошальским та з Семеном поїхали вечеряти до Бореля і потушили свій восхит в Адольфіні. Цинїзм!

17. З Адольфіниного захистку о 7 год. в ранці пішов до М. С. Щепкина. Застав єго в шлафроці. Набалакали ся і умовили ся обідати у К. Д. Кавелина. Умову сю справили о 4-ій годині. У вечері був у Семена і не застав єго дома. Гульвіса!

18 Чарівна Олександра Іванівна Артемовська сьогодні імениниця. М. Лазаревський для неї купив розкішний букет квіток, а я їй одніс. І я з баришем і вона не має права сказати, що я з порожніми руками повитав її. І дешево і ввічливо.

Пообідавши в імениниці, ми з Лазаревським небавом пішли до грапині Н. І. Тут був М. С. Щепкин. Грапиня попрохала мого друга великого і він прочитав монольога з „Скупого Рыцаря“ Пушкіна;

„Фейерверкь“ і „Разказъ Охотника“ з комедії Ільїна. Та так прочитав, що ми, слухаючи, бачили перед себе не 70-літнього старого Щепкина, а паробка пасьонного. Геніяльний актор і предивний старик! Пополам з горем і я вичитав своїх „Неофітів“. Не скажу, на скільки мене зрозуміли. Принаймні слухали уважно.

19. О годині 12-ій провів свого друга, великого М. С. Щепкина, на московську залізницю. В Михайловськїм театрі бачив Садовського в ролі Расплюєва („Свадьба Кречирскаго“). Опріч Щепкина я не відаю ліпшого коміка. Самойлов геть низше Садовського. Сніткова 2-га просто-лялька! О! якою-б гарною була Піунова моя незабутня!

До 4-ої години працював в Ермітажі. Обідав у давних моїх приятелів Уварових. Сергій Уваров, — найвеселійший в світі товстюк — промовив ось який експромт до перекупника апельсинів:

„Напрасно, разносчикъ въ окно ты глядишь
Подъ бременемъ тягостной ноши;
Напрасно ты голосомъ звонкимъ кричишь:
„Лемоны, пельцыны хороши“.
Не обольщай меня мечтой;
Плодовъ привозныхъ изъ чужбины,
Нѣтъ, душу полную какой то пустотой
Не соблазнятъ златыя апельсины.
Я отжилъ жизнь свою давно,
И все души моей желанья
Сосредоточилъ я въ одно
Разоблаченное отъ счастья ожиданье.
Напрасно разносчикъ и т. д.

У вечері був у Семена. Олександра Іванівна грала ліпші місця з Трубадура. Чарівно грала!

Повернув ся я з Сібіру
Та не маю долі,
Хоч, здаєть ся не в кайданах
Та не маю волі.

Слідять мене злиї люде
День, час і годину,
Прийде туга до серденька —
То ледві не згину.

Комісарі, ісправники
За мною гоняють,
Більше-ж вони людей били
Ніж я грошей маю.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю, —
Я нікого не вбив іще;
Бо сам душу маю.

Візьму гроші з багатого,
Убогому даю,
І так людей наділивши
Сам гріха не маю.

Маю жінку, маю діток,
Однак їх не бачу;
Як згадаю про їх долю. —
То гірко заплачу.

Треба мені в лісі жити,
Треба стерегти ся;
Хоч здаєть ся сьвіт широкий
Та нігде подіть ся.

Утворив отсю пісню, вельми не мудру, кажуть сам Кармелюк. Брехня. Се покліп на славетного лицаря. Се нікчемного Падури рукоділля.

(З 21 мая до 13 липня року 1858 нічого в журналі не записано).

13. липня р. 1858.

С о н.

На панщині пшеницю жала,
Втомила ся; не спочивать
Пішла в снопи, — пошкандибала
Івана сина годувать.
Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом;
Розповіла, нагодувала
Попестила, і — ніби сном, —
Над сином сидя, задрімала,
І снить ся їй той син Іван,
І уродливий і багатий,
Не одинокий, а жонатий
На вольній, бачить ся... бо й сам
Уже не панський, а на волі;
Та на своїм веселім полі
У двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть...
Тай усміхнула ся небога...
Прокинулась... нема нічого!
На Йвася глянула; взяла
Єго гарненько сповила
Та щоб дожать до ланового
Ще копу дожинать пішла..
Останню може; Бог поможе
Той сон твій справдить ся...

Т. Шевченко.

Переклав *О. Я. Коніський* р. 1893.

У Києві і в Дахнівці.

Помилки друкарські :

Стор.			надруковано	треба :
11	рядок	3 з низу	цолковихъ	цѣлковыхъ
15	"	1 з гори	чубоком	чубуном
—	"	11 "	огидкий.	о, гидкий
17	"	12 "	фельдфебля	фельдфебеля
32	"	15 "	щоб	ще б
33	"	17 "	так же вас	так ми вас.
38	"	15 "	знайшов	знай ваших
39	"	21 "	дашекионовий	демкитоновий
—	"	35 "	на горниц	на гориці
—	"	37 "	уважив	уважав
40	"	2 "	з гориц	з горища
—	"	35 "	все так	все таки
—	"	37 "	неветришливе	невстріливе
41	"	12 "	ничего	ничего
45	"	29 "	метелицю	Метлицю
—	"	36 "	прожора	прожера
53	"	26 "	килеками	кильками
57	"	22 "	безтілесного	безтілесого
59	"	остан "	М. Куліша	П. Куліша
60	"	18 "	як от і	як оті
61	"	7 "	волосчину	волосину
71	"	27 "	ласкотливе	лоскотливе
74	"	33 "	долше	дальше
76	"	32 "	1856	1857
79	"	23 "	я доси	я довго
—	"	28 "	панильотки	папильотки
81	"	16 "	були в отсїй	були б в отсїй
82	"	24 "	що в отсїй	щоб б в отсїй
90	"	20 "	мажить-ся	мостить — ся
92	"	15 "	названа	названо
93	"	11 "	кляжи	кляжи
100	"	9 "	вигодливо	вигадливо
101	"	12 "	остальні	останні

Стор.	рядок	4 з гори	надруковано	треба
113			краткія	кроткія
115	"	4 "	не вподоби	не до вподоби
116	"	30 "	ласкотливу	лоскотливу
119	"	1 "	молодя	молоду
—	"	2 "	хлопцу	хлопця
120	"	22 "	млин	мілин
124	"	23 "	обійшли	обійми
125	"	13 "	Балажну	балахну
126	"	28 "	блискуча	блискуче
127	"	35 "	каповика	коповиета
128	"	35 "	сантиментальну-па- тріотично	сантиментально-па- тріотичну
134	"	21 "	Бігуновій	Піуновій
137	"	7 "	привівши	привізши
139	"	3 "	эты	ети
144	"	32 "	частинної	гостинної
157	"	" "	Парнассъ	Париж
184	"	28 "	літні	ліпні
185	"	1 "	лиха і добра	лиха без добра
189	"	22 "	нехай	наренгі
190	"	2 "	отсе	отсю
—	"	12 "	Раде	Роде
194	"	20 "	не та таку...	на таку
—	"	23 "	засланя	засланця
195	"	10 "	Гримським	Громекою
197	"	14 "	минучу	минулу
200	"	18 "	хватав	хотів
201	"	28 "	Михайло	Михайлов
204	"	8 "	без слуги старих...	без слуги за для старих
206	"	35 "	Булацфее	Бурлацкее
207	"	15 "	пристав	проспав
208	"	11 "	гечирсаго	кречинсаго

ХУДОЖНИК.

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА.

М Н Н Ж О Д У Х

Свою блискучу артистичну кар'єру великий Торвальдсен почав з того, що вирізував задля тупоносих копенгагенських кораблів орнаменти да тритони з рибяними хвостами. Отак і мій герой свою, хоч і не таку блискучу, та все-ж не менше артистичну кар'єру, почав з того, що молотом в жорнах вихру да мумію; окрашував підлоги, дахи да парканни. Безрадісний початок, безнадійний! Та чи багачко-ж на світі вас, щасливих геніїв-художників, що не так починали? Вельми, дуже вельми на омаль. От приміром хоч би в Голяндії: за час найблискулійшої, золотої її доби — Остаде, Бергем, Тенер і ціла низка знаменитих художників опріч Рубенса і Ван-Дейка, свої кар'єри великі починали і кінчали голодранцями. Та не по правді-б було вказувати на саму тільки меркантильну Голяндию. Розгорніть Вазарі і там побачите таке самісеньке, коли ще не гірше. Кажу „гірше“, бо тоді навіть політика намістників сьв. Петра вимогала прегарної декорації, щоб засліпити натовп і затемнити еретицьку науку Векліфа і Гуса, що починала вже виховувати Лютра, того завзятого домінікана. І тоді, кажу я, коли Лев X. і Леон II. скаменували ся і сипали золото кожному стрічному маляреви і каменяру, і тоді, за того золотого часу пухли в голоду великі художники, як от наприклад Корреджіо і Цампері. Таке трапляло ся на лихо завжди, скрізь і доволі часто там, куди тільки пробивала ся божественна, животворна штука. Трапляється таке саме й за нашого освіченого XIX. віку, хоч він і вік добродійства і усього, що йде на користь

людям і хоч він має спроможність відвести і захистити жертви

„карающей богинї обречення“.

За що-ж, питаю я, отсім янголам втіленим, отсім репрезентантам живої честноти на землі, випадає така журлива, така гірка доля? Мабуть за те, що вони янголи „во плоті“.

Але-ж таке міркованне веде тільки до того, що віддаляє від читальника ту річ, яку я бажаю показати йому наче на долоні.

Літні ночі в Петербурзі, трохи що не завжди, перебував я на улиці, або де небудь по островах, а частійш за все на академічному набережжю.

Се місце найбільш подобало ся мені під ту годину, коли Нева*) спокійна і, немов те величезне зеркало відбиває на собі величавий портик Румянцівського музею в усїма подробицями; ріг сенатської будівлі і червоні занавіски в домі графині Лаваль. Зимом, довгими ночами отсей дім освїчував ся в середині, і червоні занавіски, наче огонь, горіли по темному полю; мені раз-у-раз прикро було, що Нева закута кригою, вкрита снігом, а через те і декорація страчує свій суцїй ефект.

Любив я ще в літку зустрічати схід сонця на Троїцькому мосту. Чудова, величава картина! В творі дійсне художественному є щось привабливо-чарівне, прекраснїше над саму природу — се ніщо більш як піднесла душа художника, божественна творчість. За те трапляють ся і в природі такі чудові яви, що перед ними поет-художник падає ниць да тільки дякує Творцеві за солодкі хвилини, що причаровують душу.

Я часто любовав з пейзажів Щедрина; найпаче причаровував мене невеличкий малюнок „Портічі перед заходом сонця“. Чарівний твір! Але ніколи він мене не причаровував так, як краєвид з Троїцького мосту, дивлячись на Виборгську сторону перед сходом сонця.

Раз якось пораювавши з отсього нерукотворного малюнку, пішов я спочити в „Літній сад“. Завжди, коли мені доводило ся бувати в „Літньому саду“, я ніколи

*) Річка в Петербурзі. *Перек.*

не зупиняв ся в жадній з тих алей, що оздоблені мармуровими статуями. Вони робили на мене вельми недобре вражіння, найпаче чудернацький отой Сатурн, що жере таку-ж, як і сам чудернацьку, власну дитину. Я завжди минав собі отих глетьяковатих богів та богинь і сїдав спочити на березі озерця та звідтіль і любовав з прегарної гранітової вази і з величавого штибу Михайлівського зámка.

Підходячи до тієї місцевими, де велику алею перерізує поперечня і де, оточений богами і богинями, Сатурн жере власну дитину, я трохи-трохи не спіткнув ся на живу людину в брудному, демикитоновому халаті: вона сиділа на ведрі саме проти Сатурна.

Я зупинив ся. То був хлопець 14 чи 15 літ; він озирнув ся і почав щось ховати за пазуху. Я підійшов ближше до його і спитав, що він тут поробляє.

— Нічого я не роблю, — відповів він засоромившись, — на роботу йду; та по дорозі зайшов отсе в сад. — Трошки помовчавши він додав: — Я малював.

— А ке сюди, — кажу до його: — що там ти малював?

Він досяг зза пазухи чвертку сірого паперу і подохливо подав мені. На папері був доволі наведений нарис Сатурна.

Довго тримав я в руках малюнок той і любовав з замураної тварі автора. В незграбному та худорлявому лиці його було щось вабливого, найпаче в очах його розумних і тихих, буцім би у дівчинки.

— Чи ти часто ходиш сюди малювати? — спитав я у його.

— Що неділі, — відповів він, — а коли робимо де тутечки поблизу, дак і в будень заходжу.

— Ти учиш ся малярству?

— І живописі, — додав він.

— А в кого-ж ти в науці?

— У живописця у покоєвого: — у Шираєва.

Я бажав роспитати у його ще деякі подробиці, але він взяв ведро з жовтою краскою в одну руку, а в другу жовту-ж таки обтерту щітку здорову і хотів іти.

— Куди ти хватаєш ся?

— На роботу, а то я й так вже спізнився! Прийде хазяїн, так перепаде мені.

— Зайди до мене у неділю вранці, та коли є у тебе ще які малюнки власної роботи, дак принеси мені їх показати.

— Добре, прийду; але де-ж ви живете?

Я написав йому на його малюнці мою адресу і ми розійшлися.

У неділю вранці-рано я вернув ся з своєї все-нічної прогульки і в коритарі перед дверми моєї світлички зустрів мого нового знаємого. Він був вже не в брудному демикитоновому халаті. На йому було щось таке, що скидало ся на сурдуг коришневої барви. У руках у хлопця був здоровий суверток паперу. Я привитав ся до його і протяг до його руку. Він кинув ся до руки, хотів поціловати її. Я відвів руку. Мені соромно стало з його невольницької принижености. Я мовчки вийшов в світличку, а він лишив ся в коритарі. Я скинув сурдуг, надяг блюзу, запалив пігаро, а його все ще нема. Я вийшов до коритара: дивлю ся, — мого приятеля наче й не було. Я спустився вниз, питаю ся у сторожа, чи не бачив хлопця? „Бачив, каже, з сувертком в руці, вибіг на улицю“. Я туди: і сліду нема. Мене взяла журба: наче чогось дорогого мені не стало у мене. Нудив ся я до самої неділі і жадним чином не спроміг ся вгадати, з якої речі так нагло утік мій приятель.

Прийшла неділя: в другій годині ночі пішов я на Троїцький міст, налюбовав із сходу сонця і рушив в „Літній сад“. Обходив усі доріжки, нема мого приятеля. Хотів вже йти до господи та згадав про Аполльона Бельведерського, властиво пародию на Бельведерського бога. Статуя його стоїть самітня біля самої Мойки. *) Я туди: приятель мій тут саме.

Побачивши мене, він покинув малювати і почервонів по самі уха, наче дитина та, злапана за крадіжкою лягомини. Я взяв його за руку, рука його тремтіла. Наче злочинця того, повів я його і привівши в павільон, загадав заспаному слугі подати нам чаю. Як зумів —

*) Річка в Петербурзі, дотока Неві. *Перек.*

приголубив я свого приятеля і коли він заспокоїв ся, я спитав його, з якої причини він утік з коритара?

— Ви на мене розгнівали ся, а я злякав ся, — відповів він.

— Не було у мене й на думці гнівати ся, а мені прикро стало з твоєї принижености. Тільки пси лижуть руки, а люди не повинні сього робити.

Таке міцне слово так вплинуло на мого приятеля, що він знов вхопив був мою руку. Я зареготав, а він спік рака і стояв мовчки, понуро.

Напившись чаю, ми розійшли ся. На прощання я сказав, аби він невідмінно прийшов до мене хоч сього дня, ще хоч у ту неділю.

Нема у мене щасливої вдачі зразу вгадати чоловіка: за те маю нещасливу кебету швидко сприятелити ся з чоловіком. Кажу: нещасливу, бо рідко коли таке сприятельство швидке, дурно минало мені, найпаче з одноокими та з зизоокими. Отсі одноокі та зизоокі дали мені себе тямити! Скільки не трапляло ся мені з ними сходити ся, хоч би тобі одна між ними путяща людина; усі чисто — сама погань! А може се вже такий мій талан!...

Тричі тільки ще бачив я мого нового знаємого, а вже здружив ся з ним; вже й прилип до його, полюбив його. Справді таки в тварі у його було щось таке, чого не можна не полюбити. Твар його, спершу некрасива, що години ставала для мене привабнійшою. Аж є на сьвітї отакі твари щасливі!

Я пішов просто до господи, боячись, щоб приятель мій не дожидав ся мене в коритарі. Що-ж! Входжу на сходи, а він вже тут, на йому те саме коришневе сертученя. Сам він вмив ся, причесав ся; усміхаєть ся.

— Та з тебе — мовив я, — добрий скорохід: аж ти заходив ще до себе на квартиру; як се ти так швидко встиг?

— Я хватав ся, — відповів він: — щоб бути дома, доки хозяїн вернеть ся з церкви.

— А хіба хозяїн у тебе строгий?

— Строгий, і-і який!...

— Злючий, хочеш сказати?

— Ні, не те що злучий, а скупий. Він вибе мене, а сам ще й радіти ме, що я опізнив ся на обід.

Ми ввійшли в сьвітлицю. На мольберті у мене стояв список з „Старика Веляскеза“, що у галерії Строгонова. Гість мій прилип очима до малюнку. Я взяв у його з рук суверток, розгорнув його і почав роздивляти ся. Тут було усе, що обез'ображує „Літній сад“, починаючи з вертких богинь, що солодко усьміхають ся, і кінчаючи виродливим Гераклитом і Праклитом; на сам кінець кілька малюнків з горорізьби, що оздоблює деякі будинки: була тут і горорізьба з тих купідонів, що оздоблюють будинок архітекта Монферана на розі „фонарного“ переулка і набережжя Мойки.

Одно, що мене зумило в отих гірше ніж слабеньких нарисах, так се незвичайна похожість їх до оригіналів, найпаче нариси Гераклита і Праклита; вони були виразніші за оригінали свої; правда, що й виродливіше за їх. Але-ж все таки на малюнки ті не можна було дивити ся байдуже.

Я душею радів своїй знаходці. Мені тоді й на думку не прийшло спитати самого себе: що я при моїх злиденних достатках робити му з отсім діямантом в кожусі? Правда, у мене й тоді мигнула була думка, але зараз же й потонула в приказці: „Бог не без милости, козак не без долі“.

— Чому отсе у тебе нема ні одного малюнку відтушованого? — спитав я, вертаючи йому малюнки.

— Все отсе я малював вранці, до схід сонця.

— Значить: не бачив, як вони осьвічують ся?

— Я ходив у день дивити ся на їх, але тоді не можна було малювати; люди ходили.

— Ну, яка-ж у тебе тепер думка: зістанеш ся у мене пообідати, чи йти меш до дому?

Він з хвилину помовчав і, не підводячи очий, ледві чутно промовив:

— Я зістав ся-б у вас, коли ласка ваша.

— А як же ти потім? З хозяйіном як справиш ся?

— Скажу йому, що спав на горищі.

— Ходімо-ж обідати.

У мадам Юргенс ще не було нікого з одвідачів,

тоді як ми прийшли. Я був радий тому: мені-б було прикро зустріти яку небудь прилизану твар урядницьку, що без глузду всміхалась би, дивлячись на мого приятеля, — зовсім не галанця.

По обіді, була думка піти з ним до академії, та показати йому „Останній день Помпеї“, але не все зараз. Замість того порадив йому йти гуляти на бульвар, або читати книжку. Він пристав до останнього, а я щоб зробити йому іспит, казав читати голосно. З першої сторони знаменитого романа Дікенса „Нікляс Ніклбі“ я заснув; але ні автор, ні читальник не повинні тому; я хотів спати через те, що в ночі не спав. Коли-ж я прокинувся і вийшов до другої світлиці, в вічі мені приємно кинула ся моя розгардяшна студія. Нігде не видно було ні недокурків з цигар, ні попелу з тютюну; скрізь усе було поприбирано і виметено, навіть палітра з засохлими красками, що висіла на гвіздку — і вона була вичищена і блищала як шкло. Спорудник сієї гармонії сидів біля вікна і малював маску знаменитої натурщиці Торвальдсена — Фортунати. Все отсе було мені вельми приємно: услуги отєї промовляли на користь його. Одначе, сам не тямлю, чому я не показав йому, що мені те подобаєть ся! Я полагодив йому нарис, провів сутині і ми пішли до „Капернаума“ чай пити. „Капернаум“ — се просто ресторан „Берлин“, на розі шестої „лінії“ і академічного переулка: Капернаумом охрестив його, здаєть ся, Піменов підчас свого голінного студенства. За чаєм приятель мій розповів мені про своє життє. Сумне, журливе оповіданнє! Він розповів його так просто, ніже єдиної риски докору і нарікання. Доки не чув я його сповіді, я туровав: яким би робом поліпшити його виховання, а по сповіді — годі й думати: він був крепаком!

Мене так приголомшила отся сумна новина, що у мене зовсім зникла надія на поліпшаннє. Принаймні в півгодини ми сиділи мовчки. Нарешті він розбудив мене з мого оголошення плачем. Я глянув на його і спитав ся: чого він плаче?

— Вам прикро, що я...

Він не договорив і залив ся слізми.

Як спроміг ся — запевнив я його, що — ні, і ми вернули ся до мене в господу. По дорозі зустріли ми старого Венецянова. Привитавшись, він пильно подивив ся на мого товариша і добрістно усміхаючись, спитав ся:

— Чи не буде і з сього художника?

Я відповів: і так, і не так. Він спитав ся про причину. Я нишком висловив йому. Старий задумав ся, міцно стис мою руку і ми розійшли ся. Венецянів своїм поглядом і стиском руки моєї буцім докоряв мене за безнадійність. Я підбадьорив ся і згадав декого з художників-учеників і годованців Венецянова. І мені, правда, невиразно, мигнуло щось ніби надія та на обрію.

У вечері, прощаючись зо мною, мій *protégé* попрохав у мене якого будь естампика, щоб змалювати. У мене трапив ся один примірник, тоді тільки що надрукований, Геркулес Фарнейський, що вигравіровану Служинський з малюнка Завярова та ще Аполіно — Лосенка. Я загорнув оригінали в петергофський папір, додав італіянських олівців, напутив як оберегати їх, щоб не були твердими і ми вийшли на улицу: він пішов до дому, а я до старенького Венецянова.

Не тут тай не до речі-б було розмовляти тут широко про отсього чоловіколюбця-художника. Нехай се зробить хто з великого тиску його учеників, хто ліпше за мене відає усі його великодушні події на ниві штуки.

Я розповів Венецянову усе, що сам відав про мою знахідку — і прохав поради, що мені чинити далі, аби довести свої заходи до бажаного skutku. Він — в таких справах людина практична — не обіцяв мені і не порадив нічого певного; тільки порадив спізнати ся з хазяїном мого знайди і, на скільки буде спроможно, впливати на полішанне його жорсткого побуту.

Я так і зробив. Не дожидаючись неділі а другого дня, ще до схід сонця пішов я в Літній сад. Ова: не було там мого приятеля. На другий день — те-ж сьвято, на третій знов нема! Тоді я став на тому, щоб чекати, що скаже неділя.

В неділю вранці він прийшов. Питаю: чому його не було в Літньому саду? — відповів, що у їх розпочала ся

робота у Великому театрі [тоді саме Кавос перероблював сей театр в середині], дак от з сієї причини й не можна йому більш навідувати ся до Літнього саду. І сю неділю провели ми вкупі з ним. У вечері, прощаючись, я спитав ся: як звати і прозивати його хозяїна, коли він буває в господі, коли на роботі?

На другий день я зайшов до Великого театру і познаємив ся з хозяїном. Без міри вихваляв його трафарати і нариси власного його компонування по стелях. Отсім то я й поклав міцні підвалини нашій знаємости.

Хозяїном мого приятеля був цеховий майстер живописного і малярного цеху: завжди було у його трійко, а інколи й більше замазурів — в демикитонових халатах; се його учні, а коли була потреба, він найшов поденно, а то й місячно — одного, або й десять костромських мужиків — малярів і шклярів. Значить, в своєму цеху він не останній майстер і по вмілості і по грошві. Я помітив у його на стінах кілька гравюр Одрана і Вольпато, а на комоді кілька книжок і поміж них Подорож Анахарсиса Молодшого. Се мене підбадьорило. Але-ж, ледві я здалека натякнув йому про поліпшання побуту його демикитонових учнів, його з'умила така моя „дика“ думка і він почав мені доводити, що поліпшання ні до чого-б більш не довело, опріч до власної погібелі їх.

На перший раз я не змагав ся, тай марно-б було суперечити йому: люди материялістичні і нерозвинені, проживши свою убогу молодість в бруді та в недолі, вилізши потім сяк так на сьвіт божий, не ймуть віри жадній теорії; до добробуту — нема у їх інчих стежок, опріч тих, якими вони самі йшли: часто до такого грубіянського здання примішуєть ся ще більш грубіянське почуттє: „Коли мене не гладили по голівці, так за що-ж я гладити му?“

Здаєть ся мені, що й майстер живописного цеху не цурав ся отакого нелюдського почуття. Одначе перегодом мені поталанило умовити його, щоб він не забороняв мому protégé навідувати ся до мене по сьвятах і в будень, коли нема роботи, от приміром зимою. Він хоч і згодив ся, але уважав се за баловство, що ні до

чого доброго не доведе, хіба до погібелі. Трохи-трохи він не вгадав.

Минуло літо і осінь; прийшла зима. Робота у Великому театрі була закінчена. Театр відчинено і чарівниця Тальоні почала свої чарівні операції. Молодіж аж з сили вибивала ся, а дітки дак просто казили ся. Самі лишень матрони суворі та голінні львиці уперто закопилювали губи і під годину найзавзятійших оплесків, зневажно промовляли: *mauvais genre*. А невідступні пуританки в один голос гукали: „Розпуста, розпуста, прилюдна розпуста!“ А проте усі отсі ханжи і лицемірки не проминали ні одного з спектаклів Тальоні. Коли-ж якась знаменита артистка узяла ся бути *Princesse Trabukon*, так вони першими оплакували велику страту і ганьбили жінчину за те, чого самі не спроможні були зробити, уживаючи усіх косметичних додатків.

Карло Великий [так звав небіжчик Василь Андрієвич Жуковський — те-ж вже небіжчика Карла Павловича Брюлова] безмежно любив усі красні штуки, яким би чином вони не виявляли ся. Отже до сучасного балета він був майже байдужим; а коли й балакав про його, так немов про ту іграшку цукрову. Щоб вивершити свого триумфу, Тальоні протанцювала качучу в балеті „Хитана“. Того-ж самого вечера розлетіла ся качуча по всій нашій Пальмірі, а другого дня вона вже панувала і в палацах аристократії і по небогатих кутках коломенських урядників. Скрізь качуча: і дома, і на улиці і в ресторані, і біля робітницького стола і в обід і за вечерею: одно слово — всюди і скрізь качуча. А про вечеринки вже й казати нічого! Там качуча стала неминучою потребою. Та се все байдуже: красі і молодости воно до лица, а то й пристарковаті матірки і батьки родин і ті туди-ж! Се просто був недуг сьв. Віта під видом качучи. Батьки і матірки швидко схаменули ся і повбирали в Хитан свою дівтуру, що ледві починала дибати. Відна дівтора: скільки то ти сліз вилила через оту кляту качучу! За те ефект був доверху: ефект, що дійшов до спекуляції. Приміром: нема у амфітріона свого каропуза — так щоб оздобити вечеринку, брали

каропуза Хитана — де будь в позику... Сьвіжий переказ — а трудно няти йому віри.

В самий розпал качучеманії відвідав мене Карло Великий. [Він любив провідувати своїх учнів]. Сівши на кушетці, він задрімав, а я мовчки любовав з його розумної голови кучерявої. За хвилину він бистро підвів очи, засьміяв ся і спитав мене:

— Чи знаєте що?

— Ні, не знаю, — відповів я.

— Сьогодні Губер [перекладчик Фавста] обіцяв ся достати мені білет на Хитану... Ходім-те!

— Коли так — кажіть вашому Лукиянови піти до Губера, — сказати, щоб достав два білети.

— А чи не збігав би отсей хлопець? — промовив він, вказуючи на мого protegé.

— Ще й як збігає! Пишіть цидулку.

На шматочку сірого паперу італіянським олівцем Брюлов написав: „Достань два білети. К. Брюлов“. Я до сього ляконічного посланія додав свою адресу і Меркурий мій метнув ся.

— Він у вас за модель, чи за слугу? — спитав ся Брюлов, вказуючи на двері, куди вийшов мій protegé.

— Ні те, ні друге, — відповів я.

— Твар його мені подобаєть ся; не крепацька.

— І геть таки не крепацька, а тимчасом... — я не договорив і зупинив ся.

— А тимчасом він крепак? — договорив Брюлов.

— На лихо вгадали, — крепак.

— Барбаризм! — промовив тихо Брюлов, загадав ся, помовчавши трошки, він кинув на долівку цігаро, взяв капелюх і пішов, але зараз же вернув ся і промовив:

— Я підожду його; хочу ще раз подивити ся на його твар. — Запаливши цігаро, він мовив: — А покажіть мені його роботу?

— Хто вам сказав, що я маю його роботу?

— Повинні мати.

Я показав йому маску Лякоонову, малюнок викінчений і зліпок Мікеля Анджельо, тільки ще визначений. Він довго дивив ся на ті малюнки, властиво тримав їх

в руках, а дивився... Святий його знає, на що він тоді дивився.

— А хто у його паном? — спитався він, підвівши голову.

Я сказав.

— Про вашого учня треба добре поміркувати. Лукіяв обіцяв мене нагодувати ростбифом. Ось приходьте на обід — промовивши, він дійшов до дверей і знов зупинився. — Приведіть його коли небудь до мене.. Прощайте!

Він пішов.
Через четвертину години вернувся мій Меркурій і повідав, що „вони“, се-б то Губер, хотів сам зайти до Карла Павловича.

— А чи знаєш ти, хто се такий Карло Павлович? — спитався я.

— Знаю, — відповів він, — та тільки я його ніколи в вічі не бачив.

— А отсе зараз!

— Хіба то він був?

— А вже-ж він.

— Чом же ви мені не сказали, хоч би я був подивився на його, а то я гадав собі, що се так собі, якийсь простий панок. Чи не заїде він ще коли до вас? — спитався він, трохи помовчавши.

— Не скажу, — відповів я і почав одягатися.

— Боже мій, Боже мій! Коли-б мені на його хоч здалека подивитися! Чи знаєте що? Коли я йду по улиці, все про його думаю, да придивляючись до людей, шукаю очима, чи нема його між ними. Патрет його, кажуть, вельми схожий, отой, що в „Останньому дні Помпеї“.

— Похожий, а ти й не пізнав його, коли він був тут. Але не сумуй! Коли до неділі він не заїде до мене, дак у неділю ми підемо до його; а доки що — ось на тобі білет до m-me Юргенс, бо я сьогодні дома обідати му.

З сім словом я вийшов.

В майстерні Брюлова я застав В. А. Жуковського і М. Ю. графа Вельгорського: вони любовали з неви-

кінченого ще малюнку „Розп'яттє Христа“. Образ сей малював Брюлов в лютеранську церкву Петра й Павла. Голова заплаканої Марії Магдалини була вже викінчена і Жуковський, дивлячись на сю чудову красу, що плаче, сам заплакав, обняв Карла Великого і цілював його, немов би змальовану їм красуню.

Часто трапляло ся мені бувати в Єрмітажі з Брюловим. То було на блискучих лекціях живописі і кожен раз лекція кінчала ся Тенером, найпаче його „Казармою“. Перед сїм малюнком Брюлов довго простоював і промовивши восхитний панеґірик знаменитому Флямадцеві, каже було: „Можна приїхати з Америки єдине на те тільки, щоб побачити один лишень отсей малюнок“. Те саме тепер можна мовити про його „Розп'яттє“, а про голову Марії Магдалини і поготів.

Після обіймання та поцілунків Жуковський пішов до другої сьвітлиці. Брюлов, побачивши мене, усміхнув ся і пішов за Жуковським. Через пів години вони вернули ся до майстерні. Брюлов підійшов до мене, усміхнув ся і каже: „Підвалини є“. Тоді саме відчинили ся двері і ввійшов Губер, одягнений вже не в інженерний мундир, а в чорний модний фрак. Ледві встиг він вклонити ся, як до його підійшов Жуковський, по приятельськи стис йому руку і прохав прочитати останню сцену з Фавста. Губер прочитав. Вражінне було повне. Поет винагородив поета поцілунком. Небавом Жуковський і Вельгорський вийшли, а Губер на просторі перечитав нам новонародженну Терпсіхору. Потім Брюлов мовив:

— Я ні за що не піду дивити ся на Хитану.

— Чому? — спитав Губер.

— Тому, щоб зберегти віру в твою Терпсіхору.

— Се-б то як?

— Ліпше віровати в прекрасну вигадку, ніж...

— Да ти хочеш сказати, — перебив його поет, що мої вірші ліпше божественної Тальоні? Не то що мізинця, а навіть нігтя з її мізинця вони не варті... Присягаю ся Богом! Еге! трохи-трохи не забув: нині ми у Олександра їмо макарони да стофато з лякріма-хрісті. Там будуть Нестор, Миша, і т. п., а нарешті і Пяненко. Ідемо?

Брюлов взяв капелюха.

— Ох мені лихо... ледві-ледві не забув! — мовив Губер, виймаючи з кишені білети: — ось тобі два білети! а з театру до Нестора на біржу. [Так шуткома прозвали літературні вечери у Кукольника].

— Не забув! — відповів Брюлов і, надіваючи капелюх, дав мені білет.

— І ви з нами? спитав ся у мене Губер.

— І я з вами, — відповів я.

— Поїдьмо, — мовив Губер. — Ми вийшли, а Лукія, зачиняючи двері пробубонів: — От тобі й ростбиф.

Після макаронів, стофато да лякріма-хрісті товариство рушило „на біржу“, а ми з Губером да з Карлом Великим пішли в театр. Ждучи увертюри, я любовав з малюнків в театрі мого protegé. На всі орнаменти і арабески, що оздоблюють пляфон Великого театру, він зробив малюнки по указці будівничого Кавоса. Про се переказав мені не він і не хозьяїн його, а машинїст Карташов, щó перебував раз-у-раз при роботах і ранками частовав мого protegé чаєм. Я хотів був повідати Брюлову про се, але заграли увертюру і всі, а вже-ж і я, звернули очи на занавісу... Увертюрі кінець. Занавіса затремтіла і підвела ся; почав ся балет. До качучи усе йшло гаразд: публіка поводила ся, як і всяка добре вихована публіка. Скоро-ж ударили кастанети, усі здрігнули і затремтіли. Оплески, наче десь далеко грім, спершу тихо залунали по салї, а потім голоснійше, та голоснійше і коли скінчила ся качуча, покотив ся грім оплесків. Добре вихована публіка, а поміж неї і я грішний, немов дурману наїли ся: ревуть — хто що понав! Хто браво, хто — да саро, а хто тільки стогне да руками й ногами працює! Після першого припадку, глянув я на Карла Великого, а у його горонахи — піт річкою леть ся, працює він руками й ногами та що духу є — гукає да саро! Губер і собі. Я трошки перевів духа, тай собі — у слід за вчителем.

Трохи по троху буря почала затихати. Чарівниця, покликана в десяте, пурхнула на сцену, кілька разів граціозно присїла і зникла. Тодї Брюлов встав, обер пїт на собі і промовив до Губера:

— Ходім на сцену, познаєм мене з нею.

— Ходім! — відповів Губер раюючи. Ми пішли за куліси. Там вже роїв ся цілий тиск поклонників; більша частина їх були лисини, окуляри та біноклі. Ми й собі примостили ся до натовпу і не без труднощі проїхали ся до центру сего тиску. Господи, що там діяло ся! Наша чарівниця, ота порхлива, легенька, наче зефір, лежала в вольтерівському фотелю, роззявивши рота; ніздри роздули ся, наче в арабської коняки, а по тварі у неї текли патьоки поту, змішаного з білилами і рум'янами — будім на весні каламутні ривчаки.

— Гидко! — промовив Карло Великий і рушив назад, я за ним, а бідолаха Губер, справді бідолаха, тільки що висловив свій комплімент і промовивши наймення Брюлова, озирнув ся назад, а Брюлов зник! Не скажу, яким чином він виплутав ся з біди.

Зіставала ся ще одна дія балета, але ми покинули театр, щоб, як мовляв Брюлов, не псовати десерта капустою. Не відаю, чи після Хитани, ходив він ще коли на балет, але відаю, що про балет він ніколи не розмовляв.

Вертаю ся до мого героя. Почувши від Брюлова: „підвалини положено“ — моя надія почала набирати ся більш виразних форм. Я почав мізковати, чим би ліпше займатися мого учня? Мої домашні пристрої нікчемні. Я гадав про галерію античну: Андрій Григорович, кустош галерії — може-б і згодив ся-б; также в галерії статуї так осьвітлені, що малювати річ неможлива. Довго я міркував, а потім взявши 20 коп., вдав ся до живого Антиноя, натурщика Тараса, щоб він пускав мого учня до гіпсової кляси, тоді коли там нема вчення. Так і стало ся. Цілий тиждень він і обідав в клясі; змалював голову Луція Вера, розпустного того підручника Марка Аврелія, та голову Генія — твір Канови. Потім я перевів його до фігурної кляси і казав йому змалювати на перший почин Антиноя з чотирох боків. За вільної години я приходив до його і підбадьорував жвавого працівника фунтом ситниці да шматком ковбаси. Звичайний обід його був скибка чорного хліба з водою, тай то ще як принесе Тарас води. Бувало отсе і я лю-

бую з Бельведерського торсу тай не втерплю, сяду малювати. Чудовий, взірцевий твір давньої скульптури! Не дурно-ж то сліпий Мікель-Анджель помацьки любовав з отсього шматка Геркулеса, що відпочиває. І чудно! Якийсь Герсеванов, списуючи вражіння своєї подорожі так певно і художницьки цінує педагогічний твір Мікеля-Анджельо „Страшний суд“, фрески богорівного Рафаеля і інші твори знамениті з скульптури і живописі, а про Аполльона Бельведерського каже, що се нічого більш, як шматок мармуру. Чудно! Після Антиноя мій приятель змалював Германіка і Фавна, що танцює. Одного прегарного ранку я привів його до Карла Великого. Восхиту мого учня не списати: він раював, коли Брюлов ласкаво похвалив його малюнки. Я з роду-віку не бачив людини, щоб була веселішою і щасливішою за те, яким він був кілька день!

— Чи вже Брюлов завжди отакий добрий та ласкавий? — питав ся він кілька разів у мене.

— Завжди такий, — відповідав я.

— А ота червона сьвітлиця — то його сьвітлиця люблена?

— А вже-ж.

— От як: усе червоне: сьвітлиця червона, канапа червона, занавіски по вікнах червоні, халат червоний, малюнок червоний. Усе червоне! Чи я побачу ще коли його так близько? — Після такого питання приятель мій починав плакати. Я не розважав його. Яка утіха, яка розвага може бути висшою за оті щасливі, райські, за оті божественні сльози? „Усе червоне“, — промовляв він вдруге — скрізь сльози.

Червона сьвітлиця була обвішана коштовною зброєю, здебільш — східньою. Скрізь прозорі червоні занавіски просьвічувало сонце. Я й привик до сієї декорації, тай то на хвилину вона мені вдарила в вічі; а про його вона лишила ся незабутньою до віку. Зазнавши довгого і страшного безталання, він усе забув: і штуку і духове життя своє, і кохання, що отруїло його, і мене, щирого друзяку його і все — про все забув; а червона декорація і Карло Павлович були останніми його словами.

Другої днини я зустрів ся з Карлом Павловичем:

він спитав у мене наймення і адресу пана мого protégé, взяв фякра і поїхав, промовивши до мене: „Заходьте у вечері“.

Я зайшов до його.

— Се найбільша свиня у торжовських*) пантофлях! — такими словами озвав ся на зустріч до мене Брюлов.

— Та в чому-ж річ? — спитав ся я, спостерігши, про кого він говорить.

— Річ в тому, що ви завтра підіть до сієї амфібії, нехай вона положить ціну за вашого учня.

Брюлов був не в дусі. Довго ходив він мовчки по сьвітлиці, нарешті плюнув і промовив: „Вандалізм!“

— Ходім на гору, — додав він до мене. Ми мовчки пішли на гору, де були його книгарня, опочивальня і стола. Він звелів подати сьвітла, попрохав, щоб я що небудь читав в голос, а сам сів кінчати свій малюнок сепією „Сонна одагіска“, до альбома, здасть ся, Владиславлева.

Спокійна наша праця тревата, одначе, не довго: у Брюлова, знати було, що ще не йде з думки „свиня в торжовських пантофлях“.

— Ходімо на улицю. — промовив він закриваючи малюнок.

Ми вийшли і довго вештали ся по пабережю, а потім вийшли на „Большой Проспект“.

— Чи він тепер у вас в господі? — спитав ся у мене Брюлов.

— Ні, — відповів я, — він не в мене ночує.

— Ну, дак ходімо вечеряти.

Ми зайшли до Делі. На своєму віку я таки доволі бачив усяких російських панів-поміщиків і дуків, і середньої руки і хуторян. Бачив навіть і таких, що раз-у-раз перебувають у Франції та в Англії, і з восхитом розповідають про добробут там фермерів і мужиків, а у себе дома останню овечку грабують у мужика. Багацько бачив я отаких оригіналів; ате не доводило ся

*) Торжок — повітове місто Тверської губ., вславило ся гарними шевськими виробами. *Перек.*

бачити такого оригінала — російського чоловіка, щоб у себе в хаті по грубіянськи прийняв Брюлова! Цікавість вельми-превельми розбирала мене і довго не давала мені заснути: все я думав, та сам себе питав: що воно за „свиня — ота в торжовських пантофлях!“ Цікавість моя, одначе, похолоднійшала, коли другого дня вранці став я надягати фрак. Розважність взяла гору: вона повідала мені, що свиня та не така то цікава диковина, щоб ради її поступати ся власним самолюбством, хоча справа вимагала великої жертви. Але-ж от питання: ну, що коли і я — у слід свого великого учителя не вдержу муки? Що тоді?

Розкинувши трохи головою, я скинув фрак, надів своє щоденне пальто і пішов до старого Венеціанова. Він в таких справах людина практична. Йому, певне, нераз і не двічі трапляли ся стосунки з отакими оригіналами і він виходив з них з честю.

Венеціанов був вже за роботою. Він робив тушом список з власного малюнку „Мати навчає дитину молити ся Богови“. Сей малюнок він призначив до альманаху Владиславлева „Утренняя Заря“.

Я висловив йому з якої причини прийшов до його в незвичайну годину і переказав адресу амфібії тієї.

Старий покинув роботу, одяг ся і ми пішли на улицю: він взяв фякра, поїхав, а я вернув ся до господи, де і застав вже мого щасливого і веселого учня. Веселощі і щастє його ніби щось охмарувало. Він скидав ся на чоловіка, що бажає поділити ся з приятелем великою тайною, та боїть ся, щоб тайна його не зробила ся явною. Заким я скинув пальто і надяг блюзу, я спостеріг, що з моїм приятелем щось так, да не так.

— Ну, що новенького? — спитав я у його: — Що ти робив учора у вечері? Як твій хозяїн?

— Хозяїн нічого, — відповів він, недоговоруючи, — а я, доки не полягали спати, читав Андрія Савояра, а потім засьвітив ту сьвічку, що ви мені наділили і малював.

— З естампу малював, чи так що небудь?

— Так, — відповів він, червоніючи. — Я отсе не-

давно читав Озерова ; мені там сподобався „Едип в Ате-
нах“, так я спробував компоновати.

— Добре ! Може взяв з собою ту композицію ?
А ке, лишень, покажи мені.

Він досяг з кишені невеличкий суверток паперу,
розгорнув його тремтячими руками і подаючи мені мовив :

— Не встиг пером обмалювати.

Се був перший твір його, якого він відважився
показати мені. Мені подобалася його скромність, або
певнійше, боязливість ; се певна прикмета таланту. Мені
подобався і твір його своєю простотою : Едип, Антігона,
а геть далі — Поліник : тільки три особи. У перших
творах рідко коли трапляється такий ляконізм ; на перші
спроби завжди беруть чимало осіб. Молоде виображіння,
не стискається, не скупчується в одно много говорливе
слово, в одну ноту, в одну рису ; йому треба простору,
воно ширяє, та ширяючи часто заплутується, падає
і розбивається об твердий ляконізм.

Я похвалив його за вибрану їм сцену і порадив
читати опріч поезії, історію, — більш за все і пильнійш
змальовувати гарні естампи, як от : Рафаеля, Вольпато,
Пуссена, Одрана. „У твого хазяїна, кажу я, є і ті і сі,
от ти і малюй за вольного часу. А книжок я тобі да-
вати му — і дав йому кілька томів „Історії давньої
Греції“.

— У хазяїна, — мовив він, беручи книжки, —
опріч тих, що висять по стінах, повнісенький портфель
естампів, та він не дає мені змальовувати з них ; боїть ся,
щоб я не попсовав їх... Еге, додав він усміхаючись,
я повідав йому, що ви вели мене до Карла Павло-
вича, — і показували йому мої малюнки — і що... [тут
він зупинився] і що вони... але-ж... я й сам тому віри
не йму.

— Що-ж ? — перебив я : — він не йме віри, що
Карло Павлович хвалив твої малюнки ?

— Не йме навіть віри, що я бачив Карла Пав-
ловича, а коли я став запевняти, що дійсно бачив, він
вилаяв мене дурнем.

Він хотів ще щось казати, але війшов Венеціанов
і знімаючи капелюх мовив, усміхаючись :

— Нічогісенько не було: пан, — як пан. Правда, він мене може пілу годину продержав у прихожій, ну, да в їх се звичайна річ. Що діяти: звичай — той же закон. Приняв він мене у себе в кабінеті. Кабінет — от не подобав ся мені. Правда — усе коштовне, російсько, прегарно, але прегарно по японськи. У первих я зняв бесіду про освіту взагалі, — найпаче про добродійність. Він мовчки довго слухав мене уважно, нарешті перебив і каже: „Да ви висловіте мені просто — чого ви з вашим Брюловим хочете з мене? Уже, задав він мені учора ласки! Сущий американський хижак!“ — та з сїм словом як зарежоче! Я був трошки засоромив ся, але зараз отямив ся і поважно висловив йому справу.

— Отак би ви й давно сказали, а то філантропія!... Яка там філантропія! Гроші і більш нічого! — додав він самодоволений. Так вам треба знати: яку я ціну положу? Чи так я вас зрозумів?

— Справді так.

— Так от вам моя ціна: 2500 рублів... Дасте!

— Дамо.

— Він людина ремесна; неминуче потрібна при домі... — ще щось хотів балакати, але я вклонив ся і пішов і от я перед вами, — додав старий всміхаючись.

— Щирим серцем дякую вам.

— Щиро і я вам дякую, — мовив він міцно стискаючи мою руку. Ви дали мені нагоду хоч що небусть зробити на користь нашій прекрасній штуці і побачити чудака, що нашого Великого Карла називає американським хижакком.

Венеціанов добродушно засміяв ся, а потім мовив :

— Я дав свою ленту, тепер справа за вами; а коли не буде вдачі, я знов подам ся до англійського клубу. Прощайте!

— Ходімо разом до Карла Павловича, — мовив я.

— Не підю і вам не раджу. Памятайте приказку: не в пору гість — гірше Татарина... У художників — тим паче, та ще вранці!... Се гірше цілої орди татарської.

— За сьогоднішній ранок ви примушуєте мене червоніти — промовив я.

— З якої речі? Ви вчинили, як подобає суцшому християнинови. Ми визначили години про працю і спочинок, але на добре діло нема призначених годин. Ще раз дякую вам щирим серцем за ваші сьогоднішні відвідини. До побачення! Нині ми обідаємо дома. Приходьте! Та коли побачите Бельведерського, приведіть і його. [Бельведерським звав він Аполльона Миколаввича Мокрицького, ученика Брюлова і загарливого поклонника Шілера].

Попрощавшись з Венецяновим пішов я переказати Карлу Павловичу skutок власної дипломатії. Але-ж, навіть Лукіяна не знайшов. Липи, спасибіг йому, визирнувши з пекарні, повідав, що вони пішли до портика. [Портиком звали ми будівлю за академічним садом, де були робітні Брюлова, барона Клодта, Заурвейда і Басина]. Я в портик — і там нема. Ідучи повз крамниці Давіцеті, помітив я біля вікна кучерявий профіль Карла Великого. Побачивши мене, він вийшов на улицю. „Ну, що?“ — питається.

— Де ви нині обідаєте? — спитав я.

— Не скажу, а хіба що?

— А ось що: ходім обідати до Венецянова, він вам повідає про амфібію такі дива, яких ви запевне ніколи не чули, тай не почувете ніколи.

— Гаразд! Ходімо, — відповів він і ми рушили до Венецянова. За обідом Венецянов розповів нам подробиці своєї подорожі і коли дійшла бесіда до американського хижака, усі ми зареготали і обід скінчився гомеричним реготом.

Між Великим і Середнім проспектом, в 7 лнії*) в домі Кастюрїна товариство художників наймало велику квартиру своїм пяти пансионерам. Опріч сьвітлиць, що займали пансионери, там було ще дві салі про вчення; салі були оздоблені античними статуями Венери Медіцейської, Апольона, Германіка і гурт глядияторів. От до сего захистку, замість гіпсової кляси, я гадав повер-

*) Лініями в Петербурзі зовуться улиці. *Перек.*

нути свого учня. Там був ще людський кістяк; а спізнати кістяк йому неминуче треба було, тим паче, що він з пам'яті мальовав анатомічну статую Фішера; а про кістяк нічого ще не тямив. З такою думкою вдався я до секретаря товариства В. І. Григоровича і пішов до його на другий день після обіду у Венеціанова і прохав дозволити моєму учневи ходити вжити ся в пансіонерських салях товариства. Григорович ласкаво, замість білета, дав мені цидулку до художника Головні, що жив укупі з пансіонерами, наче-б то старшина.

Не треба-б було мені зупиняти ся на такій мізерній людині, як отой Головня; але-ж такі люди взагалі рідко трапляють ся, а поміж художників і поготів, так я повідаю дещо про його.

Різко змальована фігура Плюшкина — бліда перед антихудожником Головню! У Плюшкина була, принаймні, молодість, значить і радощі, хоч не повні, не ті радощі, що ликують, а все-ж таки радощі, а от, у сего бідолахи нічого й похожего не було на молодість та на радість. Він був на пенсії у товариства художників. Коли по програмі академії він на конкурсі на другу золоту медаль мусив малювати „Адама і Еву над трупом свого сина Авеля“, йому треба було жіночу модель; а в Петербурзі розжити ся на модель не легко: головна річ — не дешево можна достати. Головня роскинув головою і вдався до щедрого мецената художників і тодішнього голови товариства до Кикина, просячи заповоги, се-б то грошей, щоб начиняти натурщицю. Взавши з Кикина сотню рублів, він зашив їх в матрац, а первістну красуню змалював з тієї ляльки, що малярі-живописці уживають про драшировку.

Хто відає, яку велику вагу про молодого художника має золота медаль, той зрозуміє огилливу душу молодого скареди. Перед ним Плюшкин — просто лютяга. До отсего виродку морального і вдався я з запискою Григоровича і з моїм прекрасно-моральним знайденятком. На перший раз я сам взяв з шахви кістяк, посадив його на стілець, надавши йому виду найгоїтнішого гуляки. Визначивши легенькими рисками загальне положення кістяка, я казав своєму учневи намалювати подробиці.

Через два дні я з великою утіхою рівняв його малюнок до анатомічних літографованих малюнків Басина і спостеріг, що подробиці у його виразнійше і вірнійше. Але тут може бути винувате те скло, через яке я дивився на свого знайду, може воно прибільшувало. Та вже як там воно було, а мені його малюнок сподобався.

Він малював далі кістяк, надаючи йому різних становищ і статую повішеного Апольоном Мідаса. Усе йшло гаразд, своєю чергою. Своєю чергою минала зима і близилася весна. Учень мій, очевидночки почав хірити, зблід, став чогось журити ся.

— Що отсе з тобою? — питав я його: чи ти дужий?

— Дужий, — відповідав він журливо.

— З якої-ж речі ти плачеш?

— Я не плачу, я тільки так.

Так, а сльози річкою ллють ся у його з очий гарних, да виразних. Жадним чином — не можна було мені вгадати, що з ним: починав вже я думати, що може часом чи не Амурова стріла вразила його молоде серце непорочне. Аж ось, одного ранку, майже весняного, він повідав мені, що не можна вже йому щодня ходити до мене, тому що з понеділка розпочнуть ся роботи і він повинен знов окрашувати паркани.

Я, як зумів, підбадьорив його, але про заходи Карла Павловича — ні телень, більш через те, що й сам я не відав нічого такого, на щоб можна було поклати надію.

У неділю навідав ся я до його хозяїна, гадаючи, чи не можна йому замість мого учня взяти простого маляра.

— Чом не можна — можна, — відповів хозяїн, — доки ще не розпочинали ся роботи живописні, а тоді вже годі... вибачте: він у мене рисовальник, а самі, здорові, тямте, що значить рисовальник у нашій роботі... Але як вам здасть ся: чи спроможеть ся-ж він поставити замість себе робітника?

— Я поставчу.

— Ви? — спитав ся хозяїн, дивуючись. Да з якої-ж речі? Яка вам користь, що ви клопочетесь?

— Так собі! — відповів я; — просто знечевя, собі на втіху.

— Гарна втіха: безбач розкидати гроші. Мабуть у вас їх і кури не дзьобують, — мовив він і усміхнувшись самодоволений спитав у мене:

— От приміром, за патрети що ви берете?

— Всяково, як до патрета, — відповів я, вгадуючи, до чого він річ веде: — от як би з вас, дак більш сотні не візьму.

— Е, ні: по сотні карбованців беріть з кого іншого, а з мене — коли-б взяли десяток, тоб се — сюди й туди.

— Ліпше ми зробимо ось як: — мовив я, простягаючи до його руку: — відпустіть до мене місяців на два вашого рисовальника, от вам і патрет буде.

— На два! — промовив він міркуючи; — на два богацько буде, не можна, а от на місяць — нехай.

— Нехай і на місяць, — відповів я і ми, буцїм ті баришники перебили руки.

— Коли-ж почнемо? — спитав ся він у мене.

— Про мене хоч і завтра, — відповів я надягаючи капелюх.

— Куди-ж се ви? Без могоричу не можна.

— Дякую вам! Нехай вже як скінчу, тоді й могорича. Прощайте!

— До побачіння!

Один місяць на волі, між довгими літами неволі — хіба се богацько значить? Те саме, що в мірці маку — одно зернятко! Увесь отой щасливий місяць приятель мій радовав мене. Його лице молоде да виразне сяяло такими ясними радощами, таким повним щастєм, що я, нехай вже Бог простить, завидував йому. Убога, але чепурна одежа його здавала ся мені модною; навіть фригова його шинеля здавала ся мені баєвою — найліпшою баєвою. У m-те Юргенс за обідом ніхто не позиравав косо то на його, то на мене. Значить, не сам я бачив таку перемену. Раз якось в отакій щасливий день ішли ми до Юргенс і на Великому Проспекті зустріли Карла Павловича.

— Куди се Бог несе? — спитав він у нас.

— До мадам Юргенс — відповів я.

— То й я з вами. Мені щось отсе їсти захотілося — мовив він і взяв з нами в третю лінійку.

Карло Великий любив ряди-в-годи навідати ся до м-те Юргенс: йому подобала ся не сама привітна Юргенс, не служниця її Олімпіяда, що була у небіжчика Петровського за модель на Агар, йому — яко сушому артистови, подобало ся наше товариство ріжнохарактерне. Тут можна було побачити і вбогого працівника, урядника з сенату і студента з університету, худорлявого і блідого, що ласував обідом за гроші, на які розжив ся у заміжного бурша гуляки за переписування лекцій Фішера. Чимало й чимало можна було тут побачити такого, чого не побачиш ві у Дюма, ні у Санжоржа.

Юргенс відводила йому стіл в окремії сьвітлиці і давала яку-будь особливу страву, зготовлену на швидку, але він, яко суший соціяліст, завжди сего пурав ся. Одначе нині звелів злаштовати стіл в окремії сьвітлиці на трох чоловіка і послав Олімпіяду до Фокса принести пляшку Джаксона.

Юргенс землі під собою не чула, так бігала, так метушила ся, що трохи було не здерла з голови новий парик укупі з чепчиком, скоро нагадала собі, що ради такого дорогого гостя треба надягти ліпшого чепчика.

Брюлов для неї дійсне дорогим гостем був. З того самого дня, як він зайшов до веї вперше, столовників почало більшати у неї що дня, да все не абиякі: не голота яка, як ото художники, студенти да урядники сенатські, а такі люди, що їм треба і пляшку Медоку і якогось незвичайного бефштеку. Натуральна річ: коли платять 20 коп. за те, щоб подивити ся на даму з Амстердаму, так чом же не заплатити 30 коп., за те, щоб подивити ся на Брюлова!

Учень мій мовчки сидів за столом блідий. Мовчки випив він шклянку Джаксону і мовчки стис руку Карла Великого; мовчки прийшов і до господи і не роздягаючись упав на долівку і проплакав увесь останок днини і цілу ніч.

Ще цілий тиждень був перед нами, заким скінчить ся його воля; але другого дня після отого обіду, він

згорнув свої малюнки і, не промовивши до мене ні слова, вийшов за двері. Я думав, що він пішов звичайно в сему літню, і не спитав його: куди він іде. Прийшов обід, а його нема: і ніч прийшла, а його нема. Я злякав ся і не тямив, що й гадати. Вернув ся він вже на третій день у вечері незвичайно блідий і збентежений.

— Де се ти був? Що з тобою? Чи дужий ти? Чи мабуть не здужаєш? — питаю у його.

— Не здужаю, — ледві промовив він.

Я послав сторожа за лікарем Жадовцевим, а сам взяв ся роздягати його та положити на постіль. Він, наче та дитинка тиха, слухав ся. Жадовцев помацав живчика і порадив мені вирядити недужого до шпиталю, бо, каже, гоїти горячку дома з нашими обставинами, — небезпечно.

Я послухав ся і того-ж таки вечера відвіз свого бідолашного учня до шпиталю съв. Марії Магдалини. Дякуючи лікарєви Жадовцеву, недужого взяли до шпиталю, не вимогаючи прописаних формальних заходів. На другий день я дав звістку хозяйінови про отсю пригоду і він вже справив усі приписані формальности.

Я провідував його що дня по кільки разів. Кожного разу, коли я виходив з шпиталю, туга брала мене все більш та більш. Я так привик до його, так з ним сприятелив ся, що без його не тямив, де й подіти ся. Піду отсе було на Петербурську сторону, заверну в Петровський парк, вийду до дач Соболевського, тай знов назад до шпиталю... А він все ще горить, наче в огні. Питаю у сиділки: чи не приходив до себе? Ні! Заговорують ся? „Все одно: червоний та червоний“. — А більш нічого? „Нічого“. Я знов на вулицю; переходжу через Тучків міст, виходжу на дачи Соболевського і знов до шпиталю.

Отак минуло вісім день. Девятого дня він прийшов до памяти. Коли я підійшов до його, він подивив ся на мене так пильно, виразно, сердечно, що я й до віку не забуду того погляду! Хотів він щось промовити, тай не спроміг ся; хотів простягти до мене руку та тільки заплакав... я пішов собі...

В коритарі зустрів я чергового лікаря, він повідав мені, що небезпечність минула, молода сила взяла гору.

Заспокоєний добрим лікарем, я вернув ся до господи. Запалив цігаро, воно щось погано курить ся, я кинув його і пішов на бульвар. Усе щось не по мені, усе мені чогось бракує. Я пішов в академію; зайшов до Карла Павловича; його нема в господі. Виходжу на набережжє, аж він стоїть собі біля величезного сфінкса і дивить ся, як по Неві, що вже визволила ся зпід криги, плине човник з веселим товариством, а за ним простягаєть ся тонесенька доріжка срібна.

— Ви були в майстерні у мене? — спитав ся він, привитавшись.

— Ні, не був.

— Так ходім.

Ми пішли мовчки. В майстерні сидів Липин. Принісши палітру з сьвіжими красками, він сидів на спокійному фотелі і любовав з патрета В. А. Жуковського, на котрому ще не позасихало підмальовуваннє. Коли ми ввійшли, Липин зіскочив, засоромив ся, наче школяр той, що злапано його саме на провинности.

— Сховайте палітру, я сьогодні не малювати му, — мовив Брюлов до Липина, сівши на того самого фотеля. Принаймі з пів години мовчки дивив ся він на свою роботу, а потім каже до мене:

— Треба, щоб погляд був м'якший; його вірші такі м'яккі, солодкі... Чи правда?

І не діждавшись моєї відповіді мовив:

— А чи відаєте ви, на що піде отсей патрет?

— Не відаю — відповів я.

Ще минуло мовчки хвилини десять, потім він взяв капелюха і промовив:

— Ходім на улицю, я розповім, на що я малюю сей патрет.

Ввійшовши він і каже:

— Ні, я передумав; про такі речі до сього часу не розповідають; і жартовливо додав: та я певен, що ви не цікаві.

— Коли ви того бажаєте, — відповів я, — так нехай воно лишить ся загадкою для мене.

— Але тільки до другого сеансу. А що, — як ваш protégé? Ліпше йому?

— Почав приходити до пам'яті.

— Значить небезпечність минула?

— Принаймні так лікар каже.

— Ну, до побачення! — мовив він подаючи мені руку. — Зайду до Гільберга. Ледві він горопаха одужає, — додав Брюлов журливо і ми розійшлися.

Мене занадто заінтересував отой патрет. Я здалека вгадував, на що його призначено; вельми-превельми жадав я запевнити ся, чи не помиляюся я, одначе у мене досить було хоробрости, що я навіть не натякнув Брюлову! Правда — одного чудового ранку я зайшов до Жуковського ніби того, щоб полюбовати з сухих контурів Корпеліюса да Петра Гесе, дійсне-ж зайшов я — з думкою, чи не довідаюся часом чого від його про той патрет. Але-ж я помилувався. Ктенц, Вальгата, Пінакотека і взагалі Монахів забрали цілий ранок; навіть про Дісельдорф не було згадки, а патрета просто буцім і на світі не було! Вікопомний Василь Андрівич з восхитом хвалив германську шгуку: хвалу його перебив граф М. Ю. Вельгорський, що зараз прийшов до його. Жуковський, вказуючи на мене, промовив до його:

— Ось хто винуватий, він спричинився вашого клопоту.

Граф з почуттям стис мою руку. Ще як прийшов слуга і промовив наймення невідомого мені „превосходительства“, дак я тоді примірковів собі відповідь. Але-ж спостеріг, що моя гадка не до ладу буде. Я поклонився і пішов, як кажуть, піймавши облизня.

Тим часом молода сила брата своє. Мій учень, наче той вететень в казці, оживав і набирився сили не днями, а годинами. Пролежавши два тижні на горячку, він потім за тиждень став на ноги і ходив, правда, обпираючись на ліжко. Одначе був він такий сумний та невеселий, що я — не уважав на заборону лікаря розмовляти з ним про духові речі, і якось спитав його:

— Ти подужуєш? Тобі весело? Чого-ж сумуєш?

— Я не сумую, мені весело, але сам не тямлю, чого я бажаю... я хотів би читати.

Я спитав ся у лікаря: чи можна йому читати?

— Ні, не треба, а чого серьозного і погогів.

— Що-ж мені з ним діяти? Бавити ся з ним — я не можу, а більше нічим у мене запомогти йому.

З отакою важкою думкою, згадав я „Перспективу“ Альберта Дюрера, щó я колись учив-учив тай покинув, не дійшовши до толку. І чудно: згадав я плутанину Альберта Дюрера, а зовсім забув про гарний підручник до лінійної перспективи нашого професора Воробєва. Нариси до сего підручника були у мене в портфелі, правда — не упорядковані. Я зібрав їх, і порадившись з лікарем, віддав їх своєму учню укупі з циркулем і трикутником і тут же проказав йому першу лекцію лінійної перспективи. Другу і третю лекцію не треба вже було йому вьясовувати, бо він так швидко одужував і добре розумів математичну науку, хоча не знав чотирох правил арифметики.

Лекції перспективи скінчили ся. Я прохав старшого лікаря випустити мого учня з шпиталю, але він довів мені, що йому треба ще цілий місяць перебути під лікарським доглядом, доки цілком одужає. Мусів я згодити ся, хоч і щеміло на серці у мене.

За увесь той час часто трапляло ся мені, зустрічати Карла Павловича. Двічі, чи тричі бачив патрет Жуковського. Розмовляючи з Брюловим, помічав я натяканне його на якусь тайну, але й сам не тямлю, чому я відводив в розмові його отвертість. Наче я чогось бояв ся, а тимчасом майже вгадував ту тайну. І вона небавом стала явною. Рано вранці 22. квітня р. 1838 приходить до мене власноручна записка В. А. Жуковського. Пише він: „Високоповажаний Н. Н. Завтра по одинадцятій годині приходьте до Карла Павловича і ждїть мене там; ждїть невідмінно, хот би як я пізно приїхав. В. Жуковський. P. S. Приведїть і його з собою“.

Слїзми облив я отсю сьвяту записку! Я стис її в кулаці, в кишеню не положив, бояись, щóб не згубила ся, і побіг до шпиталю. Швейцар мене не пустив, кажучи: „ще рано, пане-добродїю; недужі ще сплять“. Се мене трохи схолодило, я взяв з кулака записку, розгорнув її, перечитав її трохи що не по складам. Знов

згорнув бережно, і положив в кишеню да повагом і пішов до господи, дякуючи в душі дверникови за те, що він не пустив мене.

Давно, вельми давно, ще в школі, нишком від учителя читав я знамениту „Перелицьовану Енеїду“ Котляревського і

„Коли чого в руках не маєш,
То не кажи, що вже твоє“.

Отсі вірші так глибоко вкоренили ся до мене в пам'ять, що й тепер, промовляючи їх, я часто припасовую їх до діла. Вони прийшли мені на думку і тоді, як я вертав до дому. Справді: чи був же я певен, що ота сьвята записка належить до його справи? А вже-ж ні: тільки серце чудо; але-ж серце часто помиляєть ся. А що як би воно й на сей раз помилило ся? Яке-б то велике лихо заподіяв я, та ще кому: дорогому мені чоловікови. Я аж злякав ся сієї думки!

За отсю довгу добу я разів з двадцять підходив до дверей Карла Павловича і не тямлю, чого з якимсь острахом вертав ся назад. Подзвонив я, прийшовши в двадцять перше, Лукіяні визирнув з вікна і мовив: „Нема їх в господі“. У мене, наче гора упала з пліч; буцім я вчинив якусь величезну подію. Нарешті я вітхнув спокійно.

Бадьоро виходжу я на третю „лінійку“ і стріваю Карла Павловича. Я ні в сїх, ні в тих. Хотів навтікача, але він спинив мене питаючи:

— Чи ви одержали записку Жуковського?

— Одержав, — ледві чутно відповів я.

— Добре! Приходьте-ж завтра о годині 11-ій. До побачення... Еге: коли можна приведіть і його з собою.

— Ну, — подумав я, — тепер вже певна річ...
Одначе-ж...

„Коли чого в руках не маєш,
То не кажи, що вже твоє“.

Минуло кілька хвилин і отся мудра наука парюю вилетіла з моєї дуже непрактичної голови. Мене обгорнуло непоборене бажання привести завтра до Карла Павловича мого хворого. Але чи дозволить лікар? От питання! Щоб відповісти на його, я пішов до лікаря: він

був в господі. Я розповів йому, чого прийшов. Він розказав мені кілька таких фактів, де несподівані радощі, або горе, спричинювали ся божевільству. „Тим паче, — додав він, — що ваш протеже ще не зовсім видужав з горячки“. На такі доводи — нема що казати. Подяковав я лікарєви за пораду, поклонив ся і рушив на улицю.

Довго топтав я улицю. Було на думці зайти до старого Венециянова, чи не почую від його чого певного. Але було вже не рано, за північ, а він не те, що наш брат-бурлака, — значить — нема що й гадати, щоб до його опівночі заходити. А чи не піти-б мені на Троїцький міст, полюбовати, як сонце сходить? Але-ж до сего мосту не близько, а я почуваю себе притомленим. Чи не ліпше буде мені біля отсіх величезних сфінксів спокійно посидіти? Аж воно все одно: Нева та-ж сама. Та да не та! Подумавши, рушив я до сфінксів. Сів я на гранітовому ослоні, обпер ся об бронзового грифона і довго любовав з тихої красуні Неви.

Скоро зійшло сонце, до Неви прийшов по воду придверник з академії і скуйовдив мене, говорячи, наче напучаванне те: „Добре, що люди не ходять, а то-б подумали, що який будь пяничка“.

Подяковав я придверникови сороківкою, пішов до господи, ліг і заснув вже сном певним, хозяйським.

О годині одинадцятій я вже був в квартирі Карла Павловича. Відчиняючи мені двері, Лукиян промовив: „Прохали подождати“. В майстерні кинула ся мені в вічі відома мені тільки з своєї слави, та з Мілерового естампу, знаменита картина Цампері „Іван Богослов“. Знов не тямлю, чи не через отсю картину пише до мене Василь Андрієвич? Так на що-ж він пише: „і його з собою приведіть“. Записка була при мені: я перечитав кілька разів P. S. і заспокоїв ся. Підійшов ближше до картини, але непевність клята не давала мені любовати до схочу з отого високо-зграбного твору.

Не помітив я, коли до майстерні прийшов Карло Павлович з графом Вельгорським і з Жуковським. Я поклонив ся їм, місце своє їм уступив і пішов до патрета Жуковського. Вони довго любовали з великого твору

горопашного мученика Цампері, а я оmlівав від сподівання. Нарешті Жуковський вийняв з кишені і дав мені згорнену бумагу.

Я розгорнув: то була відпущка нашому protégé. Свідками на їй підписали ся: граф Вельгорський, Жуковський і К. Брюлов. Я побожно перехрестив ся і тричі поцілував оті підписи.

Як спроміг ся, подяковав я отому великому та чоловіколюбному тернови; поклонив ся, вийшов на коридор і побіг до Венеціанова Старенький зустрів мене радісно питаючи: „Що нового?“ Я мовчки вийняв з кишені дорожочінний акт той і подав йому.

— Знаю, я все відаю. — мовив він вертаючи мені бумагу.

— А я так нічого не відаю. Ради Бога, повідайте мені, як все отсе стало ся?

— Та вже, хвала Богови, що стало ся! От ми спершу пообідаємо, а потім вже я й розповім; історія довга, а головна річ — історія прекрасна.

І він голосно прочитав вірш Жуковського:

„Дѣти! овсяный кисель на столѣ, читайте молитву!“

— Читаємо, татуню, — обізвав ся жіночий голос і з О. М. Мокрицьким вийшли з покою гостинного доні Венеціанова.

Ми сіли обідати. За обідом, на перекір звичаю, були ми якось веселійшими і голоснійше розмовляли. Старий розвеселив ся і розповів історію патрета В. А. Жуковського, але про свою долю в тому благородному вчинку майже й не згадав. Тільки на сам кінець додав:

— В отсій справі великодушній я був тільки за простого маклера.

А вся справа стала ся ось яким чином: Карло Брюлов змалював патрет з Жуковського. Жуковський та граф Вельгорський прохали царську родину придбати той патрет за 2.500 руб. на асигнації. От за ті гроші й викупили учня мого. Старий Венеціанов в отсьому ділі доброму справив, як сам він мовляв, ролю щирого маклера благородного.

— Що-ж тепер діяти? — спитав ся я: — коли і як мені оповістити його про таку радість?

Венеціянов сказав мені те-ж саме, що я й від лікаря чув. Я й сам певен в неминучій потребі бути обачним; але-ж як його і втерпіти? Не можна! Він думати ме, що я те-ж занедужав, або покинув його, тай мордовати меть ся. Подумавши, зібрав я усю силу волі і пішов до шпиталю Марії Магдалини. Першим разом я витримав як і не треба ліпше, а за другим та за третім почав йому злегенька натякати. Спитав лікаря: чи швидко можна буде з шпиталю вийти йому? Лікар порадив не хватати ся. Знов мене нетерпінне почало мучити.

Раз якось вранці прийшов до мене колишній хозяїн мого недужого, та, не довго говорячи, і ну дорікати мені, що я по варварськи зграбував його, укравши у його найліпшого робітника; через що він стравив не одну тисячку рублів. Довго я не тямив, в чому тут річ і яким се побитом я опинив ся в грабіжниках. Нарешті він мені розповів, що вчора покликав його дідич, розповів йому усю справу і вимагав, щоб звівечити контракт. Учора він ходив до шпиталю, але недужий ще нічого не відає.

— От тобі і обачність, — подумав я.

— Чого-ж ви тепереньки хочете з мене? — спитав ся я.

— Нічого: хочу тільки довідати ся, чи все отсе правда?

— Правда, — відповів я і ми попрощали ся.

Я був задоволений, що справа так повернула ся. Недужий тепер трохи вже підготовлений і спокійніший тепер, ніж до того, прийме отсю звістку.

— Чи се правда? Чи можна няти віри тому, що я чув? — так спитав мене хорий, зустрівши мене біля самих дверей свого покою у шпиталю.

— Не відаю я, що там ти чув.

— Учора мені хозяїн казав, що... я...

Він спинив ся, буцім бояв ся договорити фразу до краю. Трохи помовчавши, ледві чутним голосом він мовив: „Що мене викупили, що ви...“ і він залив ся слізми.

— Заспокій ся, — відповів я, — се ще тільки скидаєть ся на правду.

Але він нічого не чув і тільки румав.

За кілька день його випустили з шпиталю. Він заквартировав у мене і був зовсім щасливим. В божественній природі безсмертній багато-пребагато прекрасного; але-ж торжество і вінець краси безсмертної єсть твар чоловіка напоєна щастєм. Більш високого і прекрасного в природі — я нічого не відаю. Раз на моєму віку вповні пораювати з сієї краси трапило ся і мені. Протягом кількох день учень мій був таким щасливим, таким прекрасним, що на його мені не можна було дивити ся не раюючи! Він і до мене в душу наливав повного щастя. Всіма тими днями він хоч і брав ся до роботи, але робота йому чапіла. Покладе було в портфель свою роботу, візьме відпускний акт, перечитає його, перехрестить ся, поцілує і заплаче. Щоб відвернути його увагу від тої бумажки, я взяв її у його, ніби на те, щоб в суді її зареєстровати. Що дня водив його до галерії академічної. Коли пошили йому одягу, я, наче нянька та, одяг його і повів до „Губернскаго Правління“. Зареєстровавши акт визволення, я водив його в галерію Строганова, там йому оригінал Веляскеза показав, да на тому і скінчили ми в той день свою блуканину.

Другого дня вранці в годині 10-ій знов я його одяг і знов повів до Карла Павловича. Як батько свого сина любого учителю передає, так я його передав безсмертному Брюлову нашому. З того дня він почав ходити до академії учити ся і став на кошти товариства „Поощренія художниковъ“.

Давно вже я захожував ся покинути північну Пальмиру, проміняти її на який будь закуток супокійний гостинної провінції. Сього року в одному з університетів провінціяльних такий закуток спорожнив ся і я не минув покористовати ся з того. Колись то, як ще я на „гіпсову“ клясу ходив і марив про ту країну, де самі чудá, де столиця всесвітня завітчана банею Буонароті, дак коли-б тоді дали мені посаду учителя малювання при університеті, я покинув би олівець і закричав: „Чи варто-ж виучувати після сього божественну штуку“! —

а тепер, коли виображенне зрівноважило ся з здоровим розсудком; коли на пришлість дивиш ся не через гранчак веселковий а простими очима, дак проти волі в голову лізе приказка: „Не обіцяй журавля в небі, а дай синицю в руки“...

Ще зимою треба було мені їхати на посаду; та сяка-така дешиця, а найпаче справа учня, тепер вже не мого, а К. П. Брюлова, не пустила мене з столиці; далі пішов недуг його, і дляве одужанье, — нарешті і фінанси. Коли все отсе прийшло до гараздливого краю, я, захистивши свого коханця під крило великого Брюлова, спочатку мая покинув столицю і покинув її на довго.

Лишаючи возлюбленника свого я передав йому і квартиру мою з мольбертом і з аби-якою мебелею. Лишив і речі гіпсові, бо їх не можна було везти з собою. Я раяв йому, щоб до тієї зими взяв собі товариша; а зимою приїде Штернберг. Штернберг був тоді на Україні, ми умовили ся з ним зустрінутись в одного нашого знаємого в прилуцькому повіті. Я гадав тоді попрохати його, щоб він, як повернеть ся до столиці, закватировав з моїм приятелем. На превелику радість так воно і стало ся. Ще я радив возлюбленникови моему — провідувати Брюлова, але обережно, щоб не докучити йому; радив йому ще — не нехтовати клясами і яко мога більш читати, а на сам кінець прохав його частійш до мене листи писати; писати тай писати, так наче-б писав до батька — до рідного.

Поручивши його покрову Пречистої Матері — я не попрощав ся з ним. Овва, — на віки попрощав ся! Перші листи приятеля мого одноманітні і походять вони на щоденні записки школяря, монотонні і з подробицями. Інтересні вони тільки про мене, а більш ні для кого. Але далі в листах починає являти ся стиль, знання і зміст. От на приклад девятий лист його.

* * *

Сьогодні ранком в годині девятій скачали ми на вал картину „Розпятє Христа“. Я з натурщиками відіслав її в лютеранську церкву св. Петра і Павла. Карло

Павлович загадав мені провести їх до самої церкви. Через четвертину години він і сам приїхав, велів при собі натягти її на раму і постановити на місці. Вона не була ще ляком покрита, через що здалеку нічого більш і не показувало ся на її, окрім темної плями матової. По обіді ми з Михайловим покрили її ляком. Небагом прийшов Брюлов: спершу він сів на передній лавці; подивившись трохи, він перейшов на останню. Ми сіли біля його. Довго він мовчки сидів, лишень декілька промовляючи: „Вандал: ніже єдиного проміння світла на вістар! І на що їм картини“!

Потім обернувся до нас і вказуючи на арку, що розділяє церкву, мовив: „Коли-б на всю отсю арку намалювати картину „Розп'яття Христа“, то-б була картина достойна Богочоловіка“. Ох, коли-б хоч одну сотенну, або хоч тисячеву частину можна було мені переказати вам з того, що я чув тоді від него! Але-ж, ви відаєте, як він говорить! Його слів не можна завести на папір, вони скаменіють. Він тутечки-ж змалював кольосальну картину ту з усіма подробицями і постановив її на місці. Що за картина! Миколи Пусена „Розп'яття Христа“ — просто суздальщина, а вже про Мартенса нема що й казати!

Довго він говорив, а я побожно його слухав. Потім надяг шапку і пішов; у слід його і ми з Михайловим. Проходячи повз статуї Петра й Павла, він промовив: „Ляльки в мокрому дрантю, а ще з Торвальдсена“. Йдучи повз магазин Даціаро, він увійшов з гурту гаволовів і зупинився проти вікна, обвішаного розмальованими літографіями французькими. Дивлячись на його, я думав: Боже мій! і отсей теній, що зараз отсе витав в сфері прекрасної штуки, тепер любить з приїсних красунь Греводока! Не тяплю: а тим часом правда. Сьогодні вперше в клясі я не був, бо Карло Павлович мене не пустив: він посадив мене й Михайлова — двох проти його одного — грати в шашки і програв — нам на три години коляску. Ми поїхали на острови, а він лишився в господі, дожидаючи нас на вечеру.

P. S. Не памятаю, чи писав я до вас, що по іспиті у вересні мене за „Бойця“ перевели першим до натурної

кляси. Коли-б не ви, мій незабутній, мене-б і за рік туди не перевели. Я почав ходити на анатомічні відчити професора Буяльського. Він тепер про кістяк читає. Скрізь і всюди ви, мій незабутній, мій єдиний Добродію! Прощайте. Щиро прихильний до вас N. N.

* * *

Довести до краю історію мого приятеля я бажаю його власними листами. Се буде тим більш цікавим, що в листах його він розповідає про свої роботи і про щоденний побит домашній Карла Павловича, у котрого він був коханим учнем і товаришем. Перегодом я видам усі листи його, вони придадуться біографови Брюлова. А тепер подам тільки ті з них, що ясують про роботи його, про розвиток його на ниві штуки, та про розвиток його життя високо-морального.

* * *

От вже й жовтень йде до краю, а Штернберга нема й нема! Не тямлю, що мені з кватирою діяти? Вона не сутяжна про мене; платимо ми за неї пополам з Михайловим. Я майже й не виходжу від Брюлова, тільки почовати ходжу до дому, а часом у Брюлова і ночую. А Михайлов і не ночує дома. Святий його знає, де він ночує. Я бачу ся з ним тільки у Карла Павловича, та інколи в клясі. Він людина вельми оригінальна і з добрим серцем. Брюлов кличе мене перебрати ся зовсім до його, але мені — ніяково. Бою ся вам повідати, але мені здається, що на своїй квартирі мені вільнійше, а до того — страх як бажаю я хоч кілька місяців перебути укупі з Штернбергом; бо ви так мені раjali, а ви нічого недоброго не порадите.

Карло Павлович незвичайно багачко працює біля списку з картини Домінікіно „Іван Богослов“. Сей список загадала йому академія. Підчас роботи я читаю. У його добра бібліотека власна, але ладу в її нема. Кільки разів брали ся ми упорядковати її, та нічого не вдіємо. Але читати є що. Карло Павлович обіцяв ся зробити Смирдину малюнок на його „Сто літераторовъ“. За се Смирдин прислуговує йому усією своєю бібліотекою.

Я вже всі романи Вальтер-Скота перечитав; тепер читаю Мішо: „Історію хрестових походів“. Вона мені подобається більш за всі романи. Я зробив ескіз малюнку, як Петро Пустельник веде першу ватагу хрестоносців через одно місто німецьке. Показав Брюлову; але він заборонив мені брати теми з чого будь опріч як з Біблії, да з давньої історії Греків і Римлян. „Там, каже він, просто і зграбно, а в історії віків середніх — неморальність і почварство“. Тепер у мене на квартирі — жадної книжки опріч Біблії — нема. Подорож Анахарсісову да історію Греків — Галіса я читаю Брюлову у його-ж: він слухає раз-по-раз з однаковою увагою. Коли-б ви бачили з якою увагою, з яким замилованням сердешним він кінчає отой список: я просто молю ся на його, да інак і не можна.

Раз якось за вечерою зняли бесіду про списки і він мовив, що ні в малярстві, ні в різьбярстві сущого списку, се-б то відбудовання, він не признає, та і в поезії він відає єдиний лишень список — се у Жуковського „Шильонівський узник“, таї перечитав його зараз з пам'яті. Як предивно він читає вірші! Далєбіг ліпше за Брянського і Каратигіна. До речі про Каратигіна. Отсе якось завернули ми до театру Михайлівського; там грали „Тридцять літ, або житте картяра“, пересолену драму, як він мовив. Між другою і третьою справою — він пішов за куліси і прибрав Каратигіна до ролі жебрака. Публіка скаженіла, сама не тямлячи з чого. От що значить убрання про доброго артиста!

Тальоні вже приїхала до Петербурга і незабаром розпічне свої танки чарівні. Він одначе її не полюбає. Ох, коли-б швидче приїздив Штернберг! Я, не бачивши його, покохав. Карло Павлович про мене вельми великий; хоч він до мене і добрий і ласкавий, а про те іноді здається мені, що я самотній. З Михайлова — товариш благородний, гарний, але він ні до чого не поривається, ніщо його не причаровує. А може я його не розумію. Прощайте, мій добродію незабутній!

*

*

*

Я раюю! Давно і так нетерпляче сподіваний Штернберґ нарешті приїхав. Та ще як знагла! Я злякав ся і довго не няв віри власним очам: думав — мара яка. Я тоді саме компоновав ескізи „Езекиїль на полі закиданому кістками“. Се було в ночі, в другій годині. Я забув ся замкнути двері; пильную собі коло „Езекиїля“ — аж ось двері рип! Входить людина в кожусі і в шапці теплій. Я спершу злякав ся і сам не тямлю, з якої речі промовив: „Штернберґ“? — „Штернберґ“ — відповів він. Я й роздягти ся йому не дав; кинув ся ціловати його, а він мене. Довго ми любовали один з одного. Нарешті він згадав, що фірман під брамою стоїть і пішов до його. А я — до сторожа — прохати, щоб пакунки поприносив в хату. Чудно! Мені здавало ся, що я зустрів ся з давним знаємим; або ліпше мовити, що я бачу вас перед себе. Заким я роспитував, а він розповідав мені, де і коли вас бачив, про що ви балакали і т. ін. — ніч минула. Ми тоді лишень спостерегли, що вже сьвітає на дворі, коли побачили, що від ліхтарника упала тїнь ясно-блакитна.

— Отепер би, гадаю я: — промовив він: — можна-б і чаю напити ся.

— А вже-ж можна, — і ми рушили до „Золотого Якора“.

Після чаю він ліг спати, а я про свою радість пішов повідати Брюлову; але він ще спав. Я пішов на побережжє. Ледві зробив кільки ступнів — зустрів Михайлова. Здасть ся і він цілу ніч не спав. З ним ішов якийсь добродій в пальті і в окулярах.

— Лев Олександрович Елькин; — мовив до мене Михайлов, вказуючи на добродія в окулярах.

Я назвав себе. Ми один одному подали руки. Потім кажу я до Михайлова, що приїхав Штернберґ. А той добродій в окулярах зрадів, немов його другака давно сподіваний приїхав.

— Де-ж він? — питає Михайлов.

— У нас на квартирі, — кажу я.

— Спить?

— Спить.

— Ну, дак рушаймо до „Капернауму“, певне, що там не сплять, — мовив Михайлов.

Елькин на ознаку згоди кивнув головою: вони взяли ся за руки і пішли, а я у слід їх.

Йдучи повз квартиру Брюлова, я помітив в вікні Лукіяна і з сего вивів, що маестро вже встав. Я попрощав ся з Михайловим і з Елькином і пішов до Брюлова. В коридорі зустрів його з сьвіжою палітрою і з чистими пензликами. Привитав ся. Тепер не то, що в голос, а й про себе я не спроможен був читати. Я знов пішов на побережжє, трохи повештав ся і вернув ся до господи. Штернберг ще спав. Я тихенько сїв біля його ліжка і любовав з його дитячої тварі непорочної; потім взяв олівець і папір і став малювати з сонного його патрет. Як для ескиза — дак похожість і вираз вийшли добре. Тільки що зробив я усю постать, як він прокинувся. Мені стало соромно. Він се помітив і засьміяв ся чистосердешним сьміхом.

— А покажіть, — мовив він, — що ви робили?

Я показав. Він знов засьміяв ся і почав хвалити мій малюнок, потім і каже:

— Нехай коли небудь і я поквитую з вами.

Потім встав, умив ся, розв'язав свій пак і став одягати ся.

Вийнявши з паку чималий портфель, він подав його мені і мовив:

— Отут усе, що я минулим літом зробив на Україні, нема тільки кількох малюночків, зроблених акварелію та олійними красками. Подивіть ся, як мати мете час, а мені треба декуди з'їздити. До побачення! Еге! А що сьогодні в театрі? Я вельми за ним занудив ся. Ходім гуртом до театру.

— З великою охотою, — кажу я; — тільки зайдіть по мене в натурну клясу.

— Гаразд, заїду, — відповів він вже за дверми.

Коли-б від Брюлова не прийшов був по мене Лукіян, мені-б про обід не прийшла й думка. Мені навіть прикро було, що ради Лукіянового ростбіфу я повинен покинути Штернбергів портфель.

За обідом я про своє щастє повідав Карлу Павло-

вичу, він побажав бачити Штернберга. Я сказав, що ми умовили ся з ним іти в театр. Він сказав, що й він з нами піде, коли що путяще грають. На щастє в той вечір в Олександрійському театрі грали: „Заколдований Домъ“. Під кінець кляси зайшов до кляси Брюлов, взяв мене і Штернберга, посадив в свою коляску і ми поїхали дивити ся на Людвіка XI. Отак скінчив ся перший день.

Другого дня вранці Штернберг узяв свого портфеля і ми пішли до Брюлова. Той прийшов до восхиту від нашої України, як мовив він — одноманітно-ріжноманітної тай від земляків наших задуманих, так гарно змальованих Штернбергом. Яка сила малюнків і які вони всі прегарні! На маленькому шматочку бібули проведено лінію поземну: на першому місци вітрак; пара волів біля воза, навантаженого мішками. Все отсе не намальовано, а тільки наведено, але як прегарно: очий не відірвеш! Або от: в холодку під вербою розлогою на самому березі хатина біленька, покрита соломою. Уся вона в воді, наче в зеркалі, відбиваєть ся. Під хатою бабуся, а на воді качки плавають. От і увесь малюнок; але який же гарний малюнок, який живий!

Отаких малюнків, ліпше мовити, таких нарисів живих повний портфель у Штернберга! Гарний і сам Штернберг: без порівняння він! Не дурно-ж Карло Павлович його поцілював.

Мимо волі згадав я братів Чернецових. Вони не що давно вернули ся з подорожі по Волзі і принесли до Брюлова свої малюнки показати. Величезна книжка з Ватманського паперу, чепурненько по німецьки уся перцем почеркана. Брюлов, подивившись на кілька малюнків, загорнув портфель і мовив до Чернецових: „Тутечки не то щоб Матері Волги, а навіть калюжи доброї я не сподіваю ся побачити“. Отже в одному ескизі Штернберга він бачить у його Україну. Наша Україна і задумані постаті земляків наших йому так подобали ся, що сьогодні за обідом він вже осадив собі на березі Дніпра цілий хутір з чарівною декорацією і з усіма угодами. Але є одно, чого жадним робом не спромо-

жуть ся він спекати ся і чого він боїть ся, — се пани, чи, як він їх зове — феодалі-собачники.

Він суца дитина!... Сьогодні ми те-ж скінчили день спектаклем: грали Шілерових „Розбишак“. Опері майже що зовсім нема: коли-не-коли йде „Роберт“, або „Фінела“. Балет, властиво Тальоні — усе скасовала. Прощавайте, мій добродію незабутній!

* * *

От вже більш місяця, як ми з Штернбергом укупі живемо. І не сказати, яка він добра та рахманна людина: суцїй художник. Живемо немов брати ті рідні. Щаслива у його вдача! Карло Павлович його вельми любить. Да хіба-ж, знаючи його, можна його не любити!

Ось як ми перебуваємо дні і ночі: вранці о годині девятій йду я до кляси. Штернберг сидить дома та з ескізів своїх робить малюнки — або акварелію, або красками олійними. О годині одинадцятій йду або до Брюлова, або до господи, та чим Бог пошле сїдаємо з Штернбергом. Потім знов я до кляси йду і сиджу там до четвертої години, а тоді йдемо обідати до пані Юргенс. Інколи і Карло Павлович з нами. Я його трохи що не що дня об сїй порі застаю у Штернберга. Часто він розкішний обід аристократичний міняє на убогу юшку демократичну. Істинно — людина незвичайна! По обіді — я знов до кляси. О годині семій заходить до мене Штернберг, ми йдемо до театру, або, погулявши трошки по набережжю, вертаємо до господи. Я що небудь в голос читаю, а він малює, або навпаки. Не що давно перечитали ми „Вудстока“ Вальтер-Скотового. Сцена, коли Карло Стюарт, ховаючись під чужим найменнем в замку старого барона Лі, признаєть ся його доні Юлії, що він король Англії і зазиває її до свого двору полюбовницею, отся сцена занадто мене заінтересовала. От се вже суца королівська подяка за гостинність! Я начеркав ескіз і показав його Брюлову: він похвалив і зміст і роботу і казав учити ся у Павла дяля Роша.

Не що давно Штернберг познаємив мене з родиною Шмідта. Се якийсь його родич, людина прегарна, а його семя просто благодать божа. Вечерами ми часто

навідуємо ся до них, а в неділю і обідаємо там. Завжди виходжу я від них ніби ставши чистішим і добрішим. За отсю знаємість я не тямлю, як вже й дяковати Штернбергови.

Ще познаємив він мене з тим аристократом українським, у якого ви з ним торішнім літом стрівали ся на Україні. Я рідко коли до його навідую ся, не подобаєть ся він мені, богацько там панського тону і паскудної влєсливости гостей його, що їдять у його роськіні обіди та пють сливянку українську. Довго я не розумів, як отсе Штернберг таке переносить, а нарешті воно само з себе виявило ся. Раз якось від Тарновських вернув ся він просто несамопитий, такий сердитий: довго він мовчки ходив по сьвітлиці, потім ліг на ліжку, знов встав, знов ліг; да отак аж тричі, доки втихомирив ся і заснув. Чую, аж він зо сну — називає одну небогу Тарновського. Тоді почав я вгадувати, в чому тут діло. Другого дня він знов пішов до Тарновського і вернув ся пізно в ночі заруманий. Я прикинув ся — буцім нічого не помічаю. Він упав на канапку, затулив лице руками і ридає наче дитина. Отак минуло принаймні з годину. Потім підійшов до мене, обняв мене, поцілував і гірко усміхнув ся. Тоді сів біля мене і розповів мені про своє коханне. Звичайна історія. Він закохав ся в старійшу небогу Тарновського. Та хоч те-ж його кохала, але що до того, щоб побрати ся, дак дала перевагу якомусь лисому лікарєви Бурцову. Висповідавшись, він трохи заспокоїв ся, а я поклав його спати.

Потім другого й третього дня я майже не бачив його: піде зранку, вернеть ся в ночі і Бог його відає, де він пропадає у день. Спробував був я побалакати з ним, але він лєдві слово промовить і мовчить. Кликав до Шмідтів, — він тільки головою покивав, не пішов. В неділю вранці кажу до його: поїдьмо в оранжерію ботанічного саду. Він хоч і не охоче, але згодив ся. Тут він повеселійшав, почав марити про подорож до тих чарівних країв, де отсі рослини дивні ростуть, наче у нас чортополох. З оранжерії я його повіз на „Крестовський“ острєв пообідати в німецькому ресторани. По обіді ми послушали сьпіваків тирольських, подивили ся,

як спускають ся з снігових гір і пішли до Шмідтів. Шмідти того дня обідали у Фіцтума, інспектора університетського, да там лишили ся і на вечір. Ми й собі туди. Нас зустріли питанням: де ми пропадемо? У Фіцтума наслухали ся Моцартової сонати і Бетховенового квінтету, та в годині першій у ночі і вернули ся до господи! Сердешний Віля знов засумовав. Я його не розважаю, тай чим його можна розважити!...

На другий день Брюлов послав мене до книгарні Смирдина: між інчими я взяв дві книжки „Библиот. для Чтенія“, де надруковано Дікенсів роман „Нікіяс Нікльбі“. Мені прийшло на думку спорудити у Шмідтів літературні вечері. Я закликав до сего і Штернберґа. Задумано й зроблено. Того-ж таки дня, взявши книжки під паху, рушили у вечері до Шмідтів. Думку мою повитали і після чаю почало ся читання. Першого вечера читав я; другого Штернберґ, далі знов я; отак і черговали ся, доки не прочитали романа до краю. Се зробило вельми добрий вплив на Штернберґа. Ми таким же чином перечитали потім „Замок Кінельворт“, „Пертську Красуню“ і кілька інчих романів Вальтер-Скота. Часто читали ми за північ і не помітили, як прийшли Свята Різдвяні. Штернберґ заспокоїв ся, принаймні працює і менш нудить ся. Дасть Бог і се минеть ся. Прощавайте, батьку мій рідний! Не обіцяю ся писати до вас небавом, бо приходять свята, а я, з ласки Штернберґа, опріч Шмідта, ще кількох з наших собі придбав. На свята справив собі нову одежу і нальто з англійської байки; таке точнісенько, як у Штернберґа, щоб не дурно Шмідти Пюлюксом та Кастором нас називали. На весну гадаємо справити собі шинелі з камльоту. Гроші тепер у мене є! Я почав акварелію патрети малювати; спершу приятелям дурно, а далі і за гроші. Але-ж Брюлову ще не показую, бою ся. Я більш Соколова тримаю ся. Гау мені не подобаєть ся. Приїсний він. Гадаю ще взяти ся до мови французької. Се неминуче потрібно. Одна підстаркувата вдова брала ся учити мене, а я за те щоб синна її малювати учив. Услуга спільна, та мені се не подобаєть ся: раз тому, що далеко ходити, аж в Ертелів перулок, — а вдруге дві години возити ся з жированим

хлопцем — не аби-яка річ! Ліпше от і дві години я на патрет акварельний споживу, а учителеви гроші заплачу. Гадаю, що й ви такої думки. У Брюлова є Гібон мовою французькою і мені просто не можна байдуже дивитися на його. Не відаю: чи ви бачили його ескіз, ліпше мовити: невеличку картину — „Завитанне Гензериха до Риму“. Тепер вона у його в майстерні. На прочуд — як і все, що виходить зпід його пензля. Коли ви не бачили, дак я зроблю вам невеличкий список; „Бахчисарайський фонтан“ те-ж пришлю; здасть ся, його розпочато ще при вас.

О, мені лихо — трохи не забудь; лаштуєть ся велика подія: Карло Павлович заходжуєть ся женити ся. По сьвятах і весілліє. Молода його — доня Тима. Я її не бачив, я чув, що на предиво красуня. Брата її інколи в класі стрівав, він учень Заурвайда; парубок незвичайно красивий. Коли се вчинить ся, дак я напишу до вас усі подробиці, а доки що — прощайте ще раз, мій добродію незабутній.

*

*

*

От вже два місяці минуло, як я до вас не писав. Я немов наумисне мовчав, аж доки відбудеть ся весілліє Карла Павловича. В останньому листі я писав до вас, що він заходжуєть ся брати ся. Тепер напишу про те, як се все зробило ся і як зруйновало ся.

В день шлюбу Брюлов одяг ся як звичайно, взяв капелюха, та йдучи через майстерню, зупинив ся біля списка Домінікіно, довго стояв мовчки, потім сів і на-решті мовив до мене:

— Цампері немов каже до мене: „Не жени ся, пропадеш!“

Я не тямив що відповісти, а він надяг капелюха і пішов до молодої. Цілий той день він не вертав ся до господи. На весілліє нічого не готовили, навіть Лукіяні в той день ростбифу не робив. Я довідав ся, що він вінчати меть ся о 8 годині вечера у лютеранській церкві сьв. Ганни. Після класи ми з Штернбергом взяли фіякра і поїхали. В церкві вже позасьвічували сьвічки. Брюлов з Заурвайдом і з братом молодої були вже в церкві. По-

бачивши нас, він підійшов, подав нам руку і промовив: „Женюсь!“

Тоді саме в церкву ввійшла молода і він пішов стрічати її. Зроду-віку я не бачив, тай не побачу такої красуні. На вінчанню Брюлов стояв глибоко задуманим і ні разу не подивився на свою невісту прекрасну. Вінчання скінчилося. Ми повітали щасливих молодих, провели їх до карети, а потім пішли до Клея вечеряти, та на здорове молодих випили фляшку квіно. Се все було 8 січня р. 1833. У Брюлова весілля скінчилося на фляшці квіно. Жадного сьвятковання не було.

Через тиждень після сього я зустрівся з ним в коридорі, саме проти квартири графа Толстого. Він мене покликав до себе обідати. Доки подали обід — він казав мені читати Дорварда, а сам щось в альбомі черкав. Ледві почав я читати — він спинив мене і голосно гукнув: „Емілія!“

Через хвилину прийшла його жінка-красуня. Він мовив:

— Еміліє, а на чому ми зупинилися? Та ні, ліпше сідай да сама читай. А ви послушайте, як вона гарно по російськи читає.

Вона спершу не хотіла читати, потім розгорнула книжку, перечитала кілька фраз з німецькою вимовою, зареготала, покинула книжку і втікла. Він знов її покликав; ніжно прохав її сісти до рояля і засьпівати каватину з „Норми“. Вона сіла і засьпівала. Голос у неї не великий, але-ж такий чарівний, солодкий, що я, слухаючи, не няв собі віри, що чую звичайну людину смертну, а не фею. Чи се магічний вплив її вроди, чи дійсне вона так чарівливо сьпівала — не скажу! Тільки й тепер ще ніби я чую той голос чарівний. Карло Павлович те-ж був зачарований її голосом, бо він сидів над альбомом, згорнувши руки і не чув, як ввійшов Лукиян і двичі промовив:

— Обідати подав.

По обіді Лукиян подав фруктів і фляшку лякрімохрісті. Продзвонило пять годни; я пішов до кляси. Прощаючись Брюлов подав мені руку і прохав приходити ще дня на обід.

Після клясів я зустрівся з ними на побережжю і пішов з ними. Вертаючись до господи, вони й мене покликали до себе. За чаєм Карло Павлович прочитав Пушкінового „Анжело“ і розповів, як небіжчик Пушкін прохав його намалювати з його жінки патрета, і як він відмовив йому, бо жінка його зизоока. Він хотів списати патрета з Пушкіна, але Пушкін не згодився. Небавом після того Пушкін помер і ми лишилися без патрета його. Кипренський намалював Пушкіна якимсь денді, а не поетом. Після чаю молода господиня чарівна навчила нас в „гальбе-цвельф“ і програла мені 20 к., а чоловікові своєму каватину з „Норми“, і зараз же сіла до фортепяна і поквітовала. Після такого фіналу чарівного я подякував господарів і пішов. Вже північ минула. Штернберґ ще не спав і ждав мене. Я розповів йому про отсе все; він назвав мене щасливим.

— А от ви мені позавидуйте, — мовив він: — мене кличе до Оренбурга генерал-губернатор на ціле літо. Сьогодні я був у Даля і ми вже умовилися про подорож. На тім тижні — бувай здоров.

Отся звістка мене приголомшила: довго я не спроможен був говорити. Прийшовши до пам'яті, я спитав:

— Коли-ж се ти так прудко встиг усе ото вчити?

— Та, бач, сьогодні в десятій годині кличе мене Григорович. Прийшов я. Він каже мені про ту подорож, я згодився; пішов до Даля і кінець.

— Що-ж я без тебе робити му? Як же я без тебе жити му? — питався я скрізь сльози.

— О, так, як і я без тебе. Будемо вчити ся, працювати мемо, то й не помітимо самотності. Завтра ми обідаємо у Іоахима. Він тебе знає і прохав привезти тебе. Добре?

— Добре, — відповів я: — і ми лягли спати.

На другий день ми обідали у Іоахима: се син відомого каретника; Німець, — веселий, добрий і освічений чоловік. По обіді він показав нам колекцію естампів і кілька зшитків найпрегарнійших літографій з Дрезденської галерії. Се було в суботу, ми просиділи у його цілий вечір. За чаєм розмовляли про кохання да про

закоханих. Сердешний Штернберг сидів немов на голках. Я пильновав перемінити розмову, але-ж Іоаким наче наумисне розводив її і нарешті розповів нам про себе самого ось який анекдот:

— Як закохався я — каже він — в мою Аделяйду, а вона в мене — ні, дак я став на тому, щоб наложити на себе руки. Я вибрав смерть від чалу. Виготовив усе, що треба: написав листи до приятелів і до неї [він указав на жінку], взяв фляшку руму і казав привести жарівницю, вугілля, скіпочок і свічку. Коли усе було принесено, я замкнув двері і випив шклянку руму. Мені почав ввижати ся Мартенсів „Бенкет Балтазара“. Я випив вдруге. Тоді вже нічого мені не ввижало ся. Приятелі мої, одержавши мої листи, попрібігали до мене, виламали двері і знайшли мене п'яним. Бачте, уся річ в тому, що я забув ся підпалити вугілля; а то неминуче-б помер. От після отсього вчинку і вона подобрійшала і нарешті згодила ся побрати ся.

Після сього оповідання він випив добру шклянку пуншу.

Іоаким вельми мені сподобав ся і я ходити му до його яко мога частійше.

В неділю ми були у Шмідта; але в годині одинадцятій були вже в господі, і почали були роздягати ся на ніч, як ось Штернбергови зненацька треба стало хустки. Він руку до кишені, тай витяг, замість хустки, афішку. Тоді й каже:

— Еге, я й забув ся: сьогодні в театрі маскарад. Поїдьмо!

— Добре! — кажу я, — спати ще рано, поїдьмо.

Сая в театрі аж сяяла і небавом було повно публіки. Музики гриміли. Небавом стало душно; маска мені остогидла, я її скинув. Штернберг зробив те-ж. Може декому здало ся се чудним, але нам про те бай- дуже.

Ми рушили в бокові салі, щоб там спекати ся тісноти і від духоти спочити. Жадна маска, наче на глум, не пішла за нами. На сходах стріває ся нам Елькин: він пізнав і мене і Штернберга, і регочучи, почав обіймати нас. Тоді саме надійшов до нас молодий мічман.

Елькин позвайомив нас, сказавши, що то друзяка його шириї, Саша Оболонський. Була вже третя година. В одній салі дехто вечеряв. Мені те-ж замануло ся попоїсти. Я сказав про се Штернбергу і він згодив ся. Але Елькин і Оболонський змагали ся, радячи їхати вечеряти до Клея.

— А то тут, — додав Елькин — і не нагодують і в десятеро заплатиш.

Ми згодили ся і рушили до Клея. Молодого мічмана я сподобав за його сьміливу поведенцію. Досі я перебував в товаристві людей рахманних, а отакого парубка бачив вперше. Каламбурами наче з торби сипле він; водевільних куплетів у його без краю. Прегарний парубок!

До самого сьвіту просиділи ми у Клея. Бравий мічман був вже на підпитку, через те ми й забрали його до себе на квартиру, а з Елькином попрощали ся в ресторані.

Бачте, як я тепер живу: по маскарадах буваю, по ресторанах вечеряю, безбач роскидаю гроші! А чи давно-ж то, чи давно саяв над Невою той ранок, коли ви знайшли мене в „Літньому саду“ перед статуєю Сатурна! Незабутній ранок, мій добродію, незабутній! Чим і коли я вам відвдячу? Опріч сердешньої сльози-молитви я нічого не маю.

О годині девятій я своїм звичаєм пішов до кляси, а Штернберг ще в господі лишив ся з гостем. Гість ще спав. О годині одинадцятій зайшов я до Карла Павловича і почув любу догану від любої Емілії Карлівни. До години другої грали ми в „гальбе-цвельф“. Вона хотіла, щоб я вже до обіду перебув у них; я був не проти, та Брюлов мовив, що не годить ся пропускати кляси, і я, засоромлений по самі вуха, пішов до кляси. О годині третій я знов вернув ся до них, пообідав і знов до кляси.

Отак, опріч суботи та неділі, я що дня у них. У суботу до Іоахима, а в неділю до Шмідта та до Фіцтума. Ви бачите, що усі мої знаємі — Німці, але які гарні Німці! Я просто закоханий в отсіх Німців. Штернберг увесь тиждень клопотав ся про свою подорож і,

певне, чогось да забув ся. Се вже його вдача така. В суботу ми пішли до Іоахима, там стріли ся з Кольманом. Він по обіді казав своєму учневи, щоб показав нам свої етюди з дерев. Хоч не охоче але той згодив ся. Етюди на сірому папері зроблені білим і чорним олівцем. Зроблені так прехороше, що я любовав і не налюбовав з них. За одного з них йому срібну медалью дано. Кольман вельми хвалив той малюнок і присягав ся, що він такого не втне. Штернберґови лишило ся тільки два дні бути з нами. через що Іоахим і спитав його: як він гадає ті дні провести? Штернберґ, здаєть ся, про се й не гадав. Іоахим подав думку, щоб завтра, се-б то в неділю, подивити ся на галерії Строганова і Юсупова, а в понеділок на Ермітаж. Згодили ся. Другого дня ми заїхали по Іоахима і рушили в галерію Юсупова. Сказали князю Юсупову, що такі й такі художники прохають у його дозволу подивити ся на галерію. Ввічливий князь велів відповісти нам, що сьогодні неділя, година на дворі дуже гарна, так він через те й радить нам покористовати ся ліпше з погоди, ніж з малярської галерії. Ми подяковали за раду, та щоб не почути такої-ж поради і від Строганова, рушили в Ермітаж і три години раювали там, любуючи з зразків прекрасної штуки. Пообідали у Іоахима, а у вечері були в театрі.

Вранці в понеділок прийшла до Штернберґа від Даля записка, щоб він о 3-ій годині був ладен виїхати. Штернберґ поїхав попрощати ся з приятелями, а я заходив ся паковати його речі. О годині 3-ій ми були вже у Даля, а о 4-ій я поціловав ся з Штернберґом і вернув ся одиноким до господи. Була думка заїхати до Іоахима, але мені хотіло ся лишити ся самотою, хоча укуні з тим не хотіло ся і до дому їхати. Я рушив пішки, і довго ходив по набережжю проти академії. В квартирі Брюлова було світло, але зараз воно погасло і через хвилину він з жінкою вийшов на набережжя. Я, щоб не стрівати ся з ними, пішов до себе на квартиру, не світив світло, роздяг ся і ліг.

Тепер я майже що не буваю в господі: без Штернберґа і сумно і нудно мені. Михайлов знов перебрав ся до мене, але не сидить дома. Він десь, мабуть чи не

в Елькина, познаємив ся з мічманом Оболонським. Оболонський часто приходив у ночі і коли Михайлова нема в господі, лягає спати на його ліжко. Він починає подобати ся мені менш, ніж перше. Чи він справді одноманітний, чи таким мені здасть ся тому, що я й сам не походжу на себе. До кляси ходжу я ретельно, але працюю так мляво, що й Брюлов на се зауважив. Прикро мені через се, та не тямлю, як його й полагодити.

Емілія Карлівна, як і перш — призна до мене і грає зо мною в „гальбе-цвельф“.

Небавом по від'їзді Штернберга, Карло Павлович загадав мені виготовити олівці і папір. Він хоче змалювати з своєї жінки 12 голівок; се на ілюстрації до баляди Жуковського „12 спящихъ дѣвъ“. Одначе і олівці і папір лежать собі без ужитку.

Отсе було під кінець лютого. Обідав я у них. Того памятного дня жінка Брюлова показала ся мені незвичайно чарівною. За обідом вона мене вином частувала і була такою привітною до мене, що готов був забути й про клясу; одначе коли продзвонило пять годин, дак вона сама мені нагадала, що час до кляси. Я пішов не прощаючись, обіцяв ся зайти після кляси і обіграти її в „гальбе-цвельф“.

Приходжу після кляси. В дверях стріває мене Лукиян і каже, що Брюлов звелів нікого не приймати. Я вельми здивовав ся і пішов до господи. На перекір звичаю — Михайлов був дома; з ним сидів бравий мічман. Вечер минув у нас в веселій балачці. В годині 12-ій вони пішли вечеряти, а я ліг спати.

Другого дня ранком з кляси заходжу до Карла Павловича. Приходжу в майстерню, а він весело витає мене, кажучи:

— Поздоровте мене: я не жонатий!

Спершу я не зрозумів його. Він вдруге те саме каже. Я не няв віри. Нарешті він зовсім вже невесело каже:

— Моя жінка учора по обіді пішла до Заурвайдів і не вертала ся досі.

Потім він звелів Лукиянови переказати Липину, щоб той приніс йому палітру і пензлі. За хвилину усе було

готове і він сів за роботу. Перед ним стояв невикінчений патрет графа Мусин-Пушкина: Брюлов взяв ся біля його. Хоч як він силковав ся бути байдужим, але-ж робота його зражувала. Нарешті кинув він палітру і пензлі і промовив ніби сам про себе:

— Чи вже-ж отсе я такий збентежений?... Не можна робити. І пішов до своїх покоїв.

В другій годиві я пішов до кляси і все ще був непевен в тому, що стало ся. Вийшовши о 3-ій годині з кляси, я не тямив, що діяти: чи йти мені до його, чи лишити його самого? Аж ось Лукіяян зустрів мене в коридорі і каже: „Пан просить вас до обіду“. За обідом їв сам, а Карло Павлович нічого й в рот не брав, навіть до столу не сів; все ходив, курячи цігаро та казав, що голова йому болить.

Другого дня він занедужав, лїг і нездужав два тижні. Увесь отсей час я від його не відходив. Часом він заговарував ся. Ніже єдиним разом не вимовив він наймення жінки своєї. Нарешті, як почав видужувати, він покликав свого брата Олександра і прохав рекомендувати йому адвоката, щоб виправив формальну розлуку. Тепер він вже видужав і гадає розпочати малювати в казанський собор велику картину: „Взяттє на небо Божої Матери“. А заким виготують йому на сю картину полотно, він малює патрети на цілу постать з князя Олександра Голицина да з Федора Прянишнікова. Голицин буде намальованим в сірому фракі і з „Андріївською Лентою“.

Про гутірку, щó про Карла Павловича ходять і по місту і по академії — не пишу до вас. Гутірки осоружні, нісенітницї. Гріх і переказувати їх. В академії в один голос кажуть, що ті гутірки пускає Заурвайд. Я маю причини няти тому віри. Нехай все отсе трошки присохне, тоді я перекажу вам оті причини, а тимчасом і матеріялу збереть ся і згуртуєть ся більш. Прощайте, мій добродію незабутній!

P. S. Від Штернберга одержав листа з Москви. Добрий Віля! Він і про вас памятає, кланяєть ся вам і просить, коли вам трапить ся зустріти на Україні небогу Тарновського пані Бурцову, дак перекажіть їй його

глибоке поважання. Сердешний Віля, він все ще про неї пам'ятає.

* * *

Петербурзького літа сіренького мов і не було. На дворі осінь сира і гнила. В академії вистава блискуча. От чом би вам не приїхати подивити ся на неї і я налюбовав би з вас. З роботи учнів по живописи прикметного нічого нема, окрім програми Петровського „Явлення ангела пастухамъ“. За те діпники вже визначились Рамазанов і Ставасер; останній найпаче. Він зробив круглу статую рибалки молодого; та ще як зробив, найпаче вираз тварі! Затаївши дух жива твар пильнує за рухом плавничка. Пам'ятаю я, коли статуя ще в глині була, Карло Павлович зайшовши в кабінет Ставасера, любовав з неї і порадив трошки вдавити рибалці нижню губу. Ставасер послухав ся і вираз не той став. Ставасер ладен був молити ся на великого Брюлова.

Про живопись взагалі скажу, що варто з Хін а не то з України приїхати, щоб подивити ся на саму тільки картину Брюлова. Чудо, велетень! За один раз і підмалював і скінчив і тепер своїм твором пречудовим годує публіку. Велика його слава і геній його без краю!

Що-ж мені про себе самого вам сказати? Дали мені першу медалю срібну за етюд з натури „Сирітка хлопчик під парканом ділить ся своєю милостинею з собакою“. От і все! Ціле літо я працював в клясах, а ранками з Іоахимом ходив на Смоленське гробовище лопух да дерева змальовувати. Все більш та більш я кохаю Іоахима. Трохи не що дня ми з ним бачимо ся: він стало ходить на вечірні кляси. Сприятелів ся з Карлом Павловичем і часто один одного провідують. Іноді ми йдемо гуляти на острови Петровський і Крестовський, щоб там змалювати ялину чорну, або березу білу. Двічі були пішки в Парголові, там я познаємив Іоахима з Шмідтами. Вони в літку живуть в Парголові і він вельми радіє з нової знаємости. Тай хто-ж не задовольнить ся з родини Шмідтів!

Росповім вам про одну цікаву подію; не що давно вона стала ся. В одному домі зо мною заквартировав

якийсь урядник з родиною: у його жінка, діток двійко да небога — гарна дівчина літ 15. Яким чином розвідав я усі отсі подробиці, — зараз вам розповім. Ви добре памятаєте колишню квартиру нашу: з малесенької прихожої двері йдуть до загального коридору. Раз якось відчиняю я оті двері — і зумив ся: перед мене стоїть вродлива дівчина, засоромлена і почервоніла. Я не тямив, що їй сказати. Помовчавши з хвилину — я покловив ся їй, а вона — на-втікача в двері і зникла. Що воно за знак — не тямив я; догадував ся, гадав сяк і так, тай пішов собі до кляси. Робота у мене чапіла; ота невідома дівчина не давала роботи. Другого дня вона мене на сходах зустріла і спалахнула. Я й собі остовпів. Вона наче дитина та так простосердо зареготала, що і я не втерпів і те-ж зареготав. Але на сході чути стало, що хтось іде; сьміх наш припинк. Вона приложила до губ пучку тай побігла собі. Я повагом пішов по сходах і ще більш здивованим прийшов до господи. Кільки день вона мені спокою не давала. Що хвилини виходив я на коридор, сподіваючись зустріти незнаєму знаємку. Але-ж вона хоч на коридор і вибігала, одначе так швидко зникала, що мені не можна було встигти кивнути до неї головою. Отак минув цілий тиждень. Я вже почав був забувати про неї. Але-ж ось слухайте, що стало ся. В неділю ранком о годині десятій прийшов до мене Іоахим, та вгадайте, кого він привів? Еге! Нікого більш, як не мою красуню таємничу.

— Я у вас, — каже він, — злодія злапав.

Глянувши на пустотливу ту дівчину я засоромив ся не менш, як і той злодій. Іоахим се помітив, вислобонив руку красуні і лукаво усьміхнув ся. Але красуня не втікала, а лишила ся; вона полагодила на голові хусточку і косу, зирнула округи і промовила:

— Я гадала, що ви саме проти дверей сидите і малюєте; аж ви он де, в другій хаті.

— А коли-б він проти дверей малював, дак тоді-б що? — спитав ся Іохим.

— Тоді-б я в дірочку дивила ся, як вони малюють.

— Чом же в дірочку? Я певен, що товариш мій

такий ввічливий, що не заборонить в світлиці сидіти підчас роботи.

Щоб запевнити її в тому, я кивнув головою і подав їй стільця. Вона не вважала на мою ввічливість і повернула ся до станка; де був патрет пані Солової. Я його тільки що розпочав. Ледві почала вона набирати ся восхитом з намальованої красуні, як у коридорі почув ся різкий голос:

— Де-ж отсе вона пропала? Паша!!

Гостя моя здригнула і зблідла.

— Дядина! — промовила вона тихенько і кинула ся до дверей. Біля дверей вона зупинила ся, притулила до рота пучечку, з пів хвилини постояла і зникла.

А ми з Іоахимом попосьміявшись з отсеїї пригоди чудної, рушили до Карла Павловича. Пригода нікчемна, а про те мене вона турбує. Іоахим часом жартує з моєї засмученности, а мені се не до вподоби; навіть прикро — на що він трапив ся при тій пригоді.

Сьогодні одержав листа від Штернберґа. В якийсь похід, на Хиву, він збираєть ся. Пише, щоб не сподівали ся його сюди на сьвята. Мені без його нудно; ніхто мені його не заступить. Михайлов в Кронштадт до свого личмана поїхав і я вже більш, як два тижні його не бачу. Художник з його прекрасний, людина благородна та на лихо — безладна людина. Доки його нема, я за порадою Фіцтума, приняв до себе студента Демського. Людина тиха він, добре освічений та до того убогий і Поляк молодий. Цілий день він в аудиторії, а у вечері учить мене французській мові і читає Гіббона. Двічі на тиждень я ходжу слухати відчити з фізики, що професор читає в салі „Вольнаго Экономического Общества“; а раз що тижня з Демським ходжу слухати відчити з зоології професора Куторґи. Як бачите, часу я не марную; нудити ся наче й ніколи, про те все таки нуджу ся: чогось мені бракує; а чого — й сам того не тямлю. Карло Павлович тепер нічого не робить і дома майже не живе. Бачу ся з ним ряди-в-годи і то на улиці. Прощайте, добродію мій незабутній! Швидко писати до вас не обіцяю; час у мене йде нудно; писати ні про що і не хочу я, щоб ви куняли над моїми

листами одноманітними, отак як я над отсім посланієм куняю. Бувайте здорові!

*

*

*

Збрехав я. Казав, що швидко не писати му до вас, аж ось і місяця ще не минуло, відколи до вас писав, і я знов беру ся до посланія. Подія поспішила мене; вона-ж то й збрехала, а не я. Штернберґ в отому поході Хивинському занедужав. Добрий Даль порадив його покинути військо, да до господи вернути. І от в ночі 16-ого грудня несподівано він до мене вернув ся. Коли-б тоді я був сам у хаті, я гадав би, що то мара, і певне, злякав ся-б; але тут сидів Демський; ми саме перекладали веселу главу з Поль-де-Кокового „Брати Якова“. Я тільки здивовав ся і зрадів без краю, побачивши Штернберґа. Обнявшись та націловавшись, познавмив я з ним Демського. А як була ще тільки десята година, то ми й рушили в „Берлин“ чай пити. Вже-ж пак ніч минула в бесіді. Перед сьвітом Штернберґ знеміг ся і заснув; а я, діждавшись ранку, взяв ся за його портфель; такий же повний, як і той, що торік він з України привіз. Та ба: не та вже тут природа і люди не ті; воно й гарно і виразно, да не те і опріч мелянхолії усе інче. А може се відбиток засмученої душі художника? На всіх патретах Ван-Дейка панує риса розуму і шляхотности: се через те, що Ван-Дейк був найшляхотнійший розумник. Отак я собі з'ясовую вираз на всіх Штернберґових малюнках. Ба, коли-б ви відали, як весело, як невимовно швидко і весело летять мої дні й ночі! Так весело, так швидко, що малесенького завдання Демського я не встигаю виучувати. А Демський за се похваляєть ся відпурати ся від мене. Але крий Боже, я до сего себе не доведу. Наших знаємостей не поменшало, а ще побільшало: все ті-ж, але усі вони так розцвіли, та повеселійшали так, що не всиджу я в господі. Хоча як повідати вам правду, так і дома у мене не без краси, не без чар. Я кажу отсе про ту саму „злодійку“, що біля дверей Іоахим піймав. Що за мила отся твар невинна! Суща дитина, непоцсована дитина прекрасна. Вона що дня кілька разів до мене забіжить;

поплигає, пощобече і пурхне наче пташка та; інколи просить мене патрета з неї намалювати, але ніколи і п'ять хвилини не висидить: просто срібло живе. Не що давно треба було мені для одного патрету руку жіночу; я попрохав її піддержати свою руку. Вона згодилася, та щоб ви собі думали: хвилини однієї спокійно не піддержала. Дитина, таї годі! Взяв я в руки палітру, вбігає вона, звичайно весела, сьміється; та як побачила натурщицю — зразу скаменіла; потім заплакала, а далі, немов тигрения те, кинула ся на неї. Я не тямив, що й діяти! Добре, що в мене трапила ся мантиля оксамітова тієї пані, з якої я патрета малював: я вхопив мантилю і накинув їй на плечі. Вона скаменула ся; підійшла до зеркала; полюбовалася з себе, потім кинула мантилю на підлогу, плюнула на неї і побігла з сьвітлиці. А рука отак знов лишилася невикінченою.

Після сього три дні сусідка моя не навідувала ся до мене, а коли в коридорі зі мною зустрічалася, дак затулювала лице руками і втікала. Четвертим днем, скоро прийшов я до господи і заходив ся лаштувати палітру, входить вона, да така-ж тиха, сумирна, що й не пізнати її. Мовчки сіла вона, обголила до половини руку і взяла постать тієї пані, з якої отой патрет був. Я взяв палітру, пензлі і став на роботу. За годину рука була готова. Я почав дякувати, а вона хоч би тобі всьміхнула ся; поправила свого рукава, встала і мовчки пішла з сьвітлиці. Признати ся, отсе мене гаком за живе зачепило і я все міркував, як його оновити гармонію? Минуло кілька днів. Гармонія стала ніби оновляти ся. Сусідка вже від мене в коридорі не втікала, навіть часом усьміхалася. Я вже став сподівати ся, що от-от двері відчиняють ся і моє пташенятко влетить до мене. Але-ж двері не відчинили ся, пташенятко не прилітало. Я почав міркувати, яке-б його сільце заставити. Роскиданність моя зробила ся осоружною не тільки для мене, але й для доброго отого Демського. Отоді саме, немов янгол той з неба, прибув до мене Штернберг.

Тепер я з самим тільки Штернбергом живу і для його тільки: і коли-б в коридорі не стрівав я сусідку свою, то може-б зовсім про неї забув. Вона — знати —

страх, як бажає забігти до мене, та от лихо. Штернберг раз-у-раз в господі, а коли куди й піде, дак і я з ним. На сьвятах одначе вона не витерпіла; наділа в день маску і забігла до нас. Я вдавав, що не пізнаю, а вона що сили пильновала, щоб я пізнав її. Я стояв на своєму. Нарешті вона не витерпіла, підійшла до мене і майже голосно промовила:

— Хіба не пізнаєш? Се-ж я.

— Коли ви, дак скиньте маску, тоді я й пізнаю вас.

Вона трошки покебенилась, а далі скинула маску. Тоді я познаємив її з Штернбергом.

З того дня усе у нас по прежньому пішло. До Штернберга так само, як і до мене — вона по просту. Ми її пестимо усякими ласощами і поводимо ся з нею, як брати рідні з сестрою рідною.

Штернберг якось спитав у мене: хто вона така? Я не тямив, що йому відповідати. До мене й на думку ніколи не впадало про се у неї спитати ся.

— Мабуть сирітка, або доня недбахи-матері, — мовив Штернберг: — в усякому разі вона бідолаха, може чи й письменна?

— І про се не відаю! — відповів я.

— Давати-б їй що небудь читати, все-б таки голова не зовсім порожньою у неї була. А от до речі — розпитай ся: як що вона читати уміє, дак я подарую їй вельми моральну і гарно видану книжку „Векфільдський сьвященник“ Гольдшмідта. Гарний переклад і видання гарне.

За хвилину він усміхаючись, знов мовив:

— Чи помічаєш ти, що сьогодні я почуваю себе за мораліста? На приклад питаю: до якого краю можуть дійти візити отсієї пташки?

Я злегенька затремтів; але-ж зараз полагодив ск і відповів:

— На мою думку — ні до якого.

— Дай Боже! — мовив він і замислив ся.

Я завжди люблю в його тварі благородної і, немов у дитини тієї безжурної; а тепер отся твар люба здала ся мені зовсім не дитячою, а сериозною і думною. Не скажу, чому, якось мимо волі на думку до мене прийшла

Тарновська, а він, ніби спостеріг мою думку, подивився на мене і глибоко зітхнув.

— Бережи-ж її, друже мій, — мовив він; — тай сам стережись від неї. Як сам знаєш — так і чини; тільки пам'ятай і ніколи не забувай, що жінчина річ свята, але-ж така приваблива, що жадна сила волі не спроможна устояти проти привабливості тої. Тільки почуття найвисшої любови євангельської, тільки воно одно і спроможеться захистити її від сорому, а нас від дорікання вічного. Отже, немов той лицар, залізним панцирем, так ти зазброй себе отим почуттям високим; тай рушай сміливо на ворога.

Він з хвилину помовчав; а потім, усміхаючись, мовив:

— З торішнього году я страшенно зістарівся. Ходімо ліпше на улицу, а то в світлиці мені здаєть ся душно.

Ми довго мовчки ходили по улиці; мовчки вернули ся до господи і лягли спати.

Вранці я пішов до кляси, а Штернберг лішив ся в господі. О годині 11-ій приходжу до дому і що-ж я бачу? Учорашній професор моральности прибрав сусідку мою в боброву татарську шапку з оксамітовим верхом і з золотою китицею, та в якийсь татарський шугай шовковий, червоний, а сам надыг башкирську шапку гостроверху і грає на гітарі качучу, а сусідка моя, немов Тальоні та, витинає сольо. Я аж в долоні ляснув, а вони хоч би тобі одним оком моргнули: витинають качучу! Натанцювавшись до смаку, вона скинула шапку і шугай і побігла з світлиці, а мораліст поклав гітару і зареготав наче божевільний. Я довго кріпив ся, да таки не викріпив і так голосно і собі зареготав, що покритт його регіт.

Нареготавшись, посідали ми один проти одного на стільцях. Помовчавши з хвилину, він мовив:

— Вона найпривабливіше творінне. Я з неї Татарочку бажав змалювати, а вона ледві встигла нарядити ся, вже й пустила ся качучу витинати. Я не втерпів, замість олівця та паперу, вхопив гітару. Ну, останне сам ти бачив. Але от чого ти не відаєш: ще до качучи

вона мені розповіла свою історію; звісно — лаконічно; подробиці ледві й сама вона чи відає. Та коли-б не клята ота шапка, вона-б на половині оповідання не зупинила ся-б; а то, скоро шапку угледіла, захопила її, наділа і про все забула. Може з тобою вона щирішою буде; випитай у неї гарненько; історія її мабуть дуже драматична. Батько її, каже вона, торік в Обуховському шпиталю помер.

В ту саме хвилину відчинили ся двері і ввійшов Михайлов, а з ним личман бравий. Не довго кажучи, Михайлов зараз покликав нас снідати до Олександра. Ми з Штернбергом глянули один на одного і згодили ся. Я про класу хотів був говорити, але-ж Михайлов так зареготав, що я мовчки надяг шапку і взяв ся за ручку дверей.

— А ще художником хоче бути! Хіба суще великі художники в класах виховують ся? — торжественно спитав ся Михайлов.

Ми згодили ся, що таверна найліпша школа про художника і пішли до Олександра.

Біля „Поліцейського“ мосту ми зустріли Елькина; він з якимсь Волохом-боярином гуляв і розмовляв по волоськи. Ми покликали його до свого гурту.

Чудна річ отсей Елкін; нема мови, щоб він не говорив єю; нема товариства, де-б і його не було, починаючи з нашого брата і кінчаючи графами та князями. Немов чарівник той в казці, він по всіх усюдах; скрізь і нігде: і на Англійському набережжю, і в конторі пароплавби; там приятеля за границу виряжає; там провозжає якогось Москвича сердешнього; він і на христиних, і на весіллі, і на похороні; та все отсе одного дня справить; а у вечері по всіх трьох театрах побуває. Сущий Піннеті. Дехто стережить ся його, як шпіга; але я нічого й похожего на се не помічаю за ним. Дійсне, він говоруха невгамовний, добрячий парубіка; та абиякий феліетоніст. В жартах ще вічним жидом його називають; він каже, що отся назва йому личить. До мене він інакше не говорить, як по французькому. Я йому за те дуже дякую; бо про мене се добра практика.

Замість снідання — ми у Олександра добре пообідали і розійшлися по господам. Михайлов з личма-ном у нас переночували, а вранці поїхали в Кронштадт. Сьвята проминули у нас швидко; значить, весело. Карло Павлович показує мені лаштовати ся до конкурсу на другу медалю золоту. Не скажу, що воно буде; учився я ще геть мало, а про те, за помочию божою, спробую. Бувайте здорові, мій добродію незабутній. Більш нічого вам повідати.

* * *

От і масниця і великий піст, нарешті і Великодні сьвята минули; а я до вас ніже єдиного слова не написав. Не гадайте, мій добродію незабутній, що я забув про вас! Бже храни мене від такого гріха. В кожній думці моїй, в кожньому вчинку моему ви завжди притомні в душі моїй, яко творінне ясне і відрадне. Не писав я через те, що ні про що було писати. Одноманітність. Не можна сказати, щоб одноманітність отся була нудною; навпаки! Дні, тижні, місяці пролітають — так що й не счуєш ся! О, яке добродійне діло — праця, найпаче коли її похваляють. А я в хвалі не відаю нужди: як стало, так і на спитах я низше третього не йду. Карло Павлович раз-у-раз задоволений з мене. А яка ж ще хвала може бути про художника ліпшого? Я щасливий без краю! Ескіза мого на конкурсі прийняли без найменшої переміни; я вже за програму взяв ся. Сюжет я полюбив; він мені по душі і я цілком йому віддав ся; се сцена з Іліади: „Андромаха біля тіла Патрокля“. Тільки тепер отсе зрозумів я, як то неминуче потрібно добре знати життє і штуку у давніх Греків. Вельми в сьому разі прислужила ся мені мова французська. Я вже й не тямлю, як за сю услугу дякувати мені Демського!

Ми з Карлом Павловичем дуже оригінально зустріли Великдень. Ще в день казав мені він, що має на думці до утрєні піти в казанський собор, щоб там побачити хрестний ход і свою картину при сьвітлі. У вечері в годині 10-ій сіли пити чай: я налив йому і собі. Він запалив цїгару, ліг на отоманці і почав голосно читати

„Пертскую красавицу“, а я ходив по світлиці. Тільки й памятаю. Потім чую невиразно — ніби грім. Росплющив очі — в світлиці ясно, лампа на столі горить; Карло Павлович спить; книжка на підлозі лежить, а я сиджу та слухаю, як з гармат палять. Я погасив свігло; потихесеньку вийшов з світлиці і пішов до господи. Штернберґ ще спав. Я умив ся, прибрав ся і пішов на улицу. З Андріївської церкви люди виходили вже з сьвяченим. Ранок був дійсне сьвятковий. А чи знаєте, що в той час найбільш займало мене? Мій непромокний плащ. Чи не чудно, що я радію з такої обнови сьвяткової? Ні, як добре подумати, да не чудно. Дивлячись на поли свого плаща лискучого, я думав: чи давно то я в замизьканому халаті, не відважував ся про отаке убранне й гадати, а тепер! Сотню карбованців викидаю на отакий плащ! Просто Овідієві метаморфози! А то бувало розживеш ся як небудь на коповика і несеш його в райок, не розбираючи який там спектакль: за коповика було до смаку нарегочу ся і гірко наплачу ся, да так, що інчому й за цілий вік його не доведеть ся так плакати і так реготати. Чи давно се було? Не далі як учора і така переміна! Тепер вже я не інак іду в театр як в крісла і рідко коли беру місце за кріслами. А дивити ся йду не так, на що трапить ся, а йду або на бенефіс, або вибираючи спектакль добрий. Але-ж правда й те, що тепер нема вже в мене того щирого сьміху і сліз. Та мені їх не жаль. Згадуючи се все, я і вас згадую, мій добродію незабутній; згадую і той сьвятий ранок, коли Господь навів вас на мене, щоб витягти мене з болота. Сьвято зустрів я в родині Уварових, тільки не графів, крий Боже: ми ще так високо не літаємо. Се проста родина, та така-ж то добра, що дай Боже, щоб усі на світі родини були такими. Мене вони витають наче свого кривняка. Карло Павлович те-ж часто навідуєть ся до їх.

Сьвято провели ми весело. За цілий тиждень ні разу у М-ме Юргенс не обідали, а все по гостях; або у Іоахима, або у Шмідтів, або у Фіцтума. У вечері коли не в театрі дак у Шмідтів. Сусідка наша провідує нас і все така-ж пустотлива, як і перш була. Шкода,

що не можна мені взяти її за модель на Андромуху, вельми вона молода. Дивую ся, що отсе за молодича така її тітка! Здаєть ся про свою небогу у неї й думки нема: інколи вона годин зо дві у нас пустує, а дядині про те й гадки нема. Чудно! Штернберґ її історію доказав мені до краю. Матері вона не зазнає, а батько був якийсь убогий урядник і, здаєть ся, п'яниця; бо тоді коли вони в Коломні жили, дак він із служби приходив червоним і сердитим. Як що трапляли ся у його гроші, — він її в шинок по горілку посилав; а не було грошей, посилав її на улицю милостині прохати. Дядина її — отся теперішня добродійка її — се його рідна сестра, прийде було та просить, щоб він віддав їй виховати Пашу; так де! — і слухати не хоче! Чи довго вони жили в Коломні тій — вона не памятає. Раз якось зимою він до господи на ніч не прийшов; вона сама ночувала і нічого не бояла ся. На другу ніч — теж; а на третій день з Обуховського шпиталю прийшов по неї слуга; вона пішла; ідучи слуга той розповів їй, що тата її взяла на улиці в ночі поліція та вранці недужого його на горячку, вирядила до шпиталю. Минулої ночі він трошки опам'ятовав ся, повідав своє наймення, свою квартиру і прохав покликати її до його. Недужий батько не пізнав її і прогнав від себе. Тоді вона пішла до дядини та у неї і лишилася. От і вся її історія скорботна. Отсе Штернберґ подаровав їй „Векфільдського сьвященика“. Вона вхопила книжку, немов дитина гарненьку іграшку; наче дитина та побавилася з нею, подивилася на малюнки і кинула на стіл. Йдучи до господи про книжку й не згадала. Штернберґ гадає, що вона не вміє читати. Судячи по сумному її віку дитинному і я тієї думки. Є в мене думка: коли се так, дак навчити її читати. Штернберґ не від того, щоб мені помагати. Він того-ж дня пішов і купив букваря з малюнками. Але думка наша так і лишилася думкою і ось через що. Другого дня приїхав з Криму Айвазовський і заквартировав у нас. Штернберґ радо зустрів свого товариша; а мені — сам не тямлю через що — Айвазовський з першого разу не сподобав ся. Є у його щось несимпатичне, не художнє, а щось ввічливо-холодне,

неприємне. Портфеля свого нам він не показує; каже, що лишив його у матері в Феодосії, а в дорозі, каже, нічого не малював, бо хватав ся, щоб ще застати перший пароплав заграничний. А про те він з нами, не відаю з якої причини, цілий місяць. От за сей час ні разу до нас сусідка наша не навідувала ся; вона боїть ся Айвазовського; а я його за се радий був би що дня провести за границю. Але-ж от мені лихо; з ним поїде і мій Штернберґ дорогий!

Минуло ще кілька день. Ми провели Штернберґа до Кронштадту. Біля його зібрало ся нас чоловіка з десять, а біля Айвазовського ні одного. Чудне діло між художниками!... Був з нами і Михайлов. Пообідавши весело у Ставарта він здорово заснув. Ми хотіли розбудити його, та не спромогли ся. Тоді взяли ми з Штернберґом дві фляшки Кліко і пішли на пароплав. На чердаці „Геркулеса“ випили вино; доручили свого приятеля Тиринову, попрощали ся та вже у вечері вернули ся до ресторану. А Михайлов вже очи протирає. Ми йому розповідаємо, як ми Штернберґа проводили, а він мовчить; кажемо про те, як випили Кліко, — він мовчить, а нарешті озвав ся і каже:

— Ледащо ви, — свого товариша не розбудили.

Нудно мені без мого Штернберґа любого! Так нудно, що, не то що з квартири, де все мені про його нагадує, а навіть від сусідки я ладен тікати. Більш до вас сього разу нічого не пишу. Нудно, а я не хочу своїм посланієм нудним і на вас нудьгу наганяти. Ліпше візьму ся до програми. Прощайте.

* * *

Літо так швидко у мене проминуло, що швидче ніж одна хвилина у гулящого децді. Я вже після вистави тільки схаменував ся і помітив, що літу — вже край. А тим часом ми з Іоахимом в літку провідували на Крестовському острові старенького Кальмана; під його доглядом я зробив три етюди: дві ялини і одну березу. Добра душа отсей Кольман. Шмідти вернули ся вже до міста. Отсе-ж вони доріканням своїм і нагадали мені, що літо вже минуло. Я у їх ні разу не був; далеко;

а у мене і дві й ночі йшли на програму. За те як щиро вони повитали мене з успіхом! Еге, добродію мій незабутній, — з успіхом! Яке велике діло для учня програма! Се про його камінь спробовий. Та яке-ж йому й щастє, коли він на камені сьому показав себе художником сущим! Сього щастя я в повні зазнав. Неспроможен я висловити вам того почуття солодкого без краю! За те які гіркі, які тяжкі дождання переживавш перед тим щастєм! Хоча Карло Павлович і запевняв мене в успії — а про те я страшенно мордовав ся. Я так страждав, як страждає злочинець перед карою його на горло. Та ні: я гірш страждав! Я не відав, чи я помру, чи буду жити; а се важше. Присуду ще не висловили. Ждучи сього присуду ми з Михайловим пішли до Делі пограти на білярді. У мене так тремтіли руки, що не можна було мені уцілити ні одного шару; а він байдуже: так і ріже!... От же й він був під судом, його програма стояла поруч з моєю. Мене отака байдужість лютовала. Я покинув кия і пішов до господи. В коридорі зустріла мене сусідка, така щаслива, сьмієть ся.

— А що? — спитала вона.

— Нічого! — відновів я.

— Якто нічого? Я прибрала вашу сьвітличку немов про Великдень, а ви йдете нудним отаким...

Вона хотіла і з себе вдати нудну, да не спромогла ся. Я подяковав за увагу і запросив до сьвітлиці. Вона так простосердо, наче дитина, почала розважати мене, що я не втерпів і зареготав.

— Ще нічого невідомо; іспиту ще не скінчили, — мовив я.

— Так на що-ж ви мені неправду сказали? От який несовістний. Коли-б я була знала, то-б не чепурила вашої сьвітлиці.

Вона накопилила свої рожеві губенята, а по тім знов мовила:

— У Михайлова я не прибирала, нехай собі з своїм личманом валяють ся в барлозі, наче ведмеді; мені що до того?

Я подяковав і спитав, чи вона рада буде, коли Михайлову дадуть медалю, а мені ні?

— Я йому руки поламаю, очи йому видеру, убю його на смерть.

— А як мені дадуть?

— Тоді я сама з радощів помру.

— За що мені ви надаєте такої переваги?

— За те... за те... за те, що ви обіцяли ся, що зимою учити мете мене читати...

— І додержу свої обіцянки, — мовив я.

— Йдіть же до академії та довідайтесь, що там дієть ся; а я ждати му вас в коридорі.

— Чом же не тут?

— А як личман прийде, що я тоді робити му?

Правда, подумав я і, не кажучи ні слова, пішов; а вона замкнула двері і ключа в кишеню сховала, кажучи:

— Я не хочу, щоб без вас вони ходили до вашої сьвітлиці; ще попсиють там що не будь.

З чого отсе вона взяла, подумав я, що вони що небудь попсиють без мене! Просто вигадка дитяча!

— До побачення! — промовив я йдучи на сходи: побажайте мені щастя.

— Від щирого серця, — відповіла вона радісно і зникла.

Я вийшов на улицу. Я бояв ся вийти в академію. Академічна брама здавала ся мені пащею роззявленою у якогось страшного звірюки. Одначе-ж втомившись ходячи по улиці, я перехрестив ся і перебіг через страшну ту браму. В коридорі другої посади блукали мої нетерплячі товариші, наче тіні ті біля Харонового перевозу; я пристав до їх гурту. Професори були вже в конференційній салі. Жахлива хвилинка наближала ся. З круглої салі вийшов інспектор Андрій Іванович. Я першим зустрів ся з ним. Проходячи повз мене, він шепнув мені: „Поздоровляю“. Ніколи на своєму віку я не чув, тай не почую такого слова солодкого, гармонічного! Я прожогом кинув ся до господи і з восхиту розцілював сусідку свою. Добре ще, що ніхто того не бачив. Хоча на мою думку нічого недоброго в тому й нема, а все таки ліпше, що ніхто не бачив.

Отак, або майже що так, відбув ся отой іспит, що

ую душу мою зворушив. Все оте, що я тепер написав до вас, се тільки силует тьмянний з живої натури; тільки слаба тїнь події дійсної; ні пером, ні пензлем, ні словом живим її висловити не можна. Михайлову не поталанило. Крий Боже, коли-б таке нещастє менї скоїло ся. Я збожеволїв би; а він — байдуже: прийшов до господи, надяг пальто тепле і подав ся в Кронштадт до свого личмана. Він від його без душі, а про мене так нічого привабного у його нема. Правда: в первих він і менї був сподобавсь та се не на довго. От мій учитель Демський, дак істинно людина симпатична. Він горопашний не здужає; сухоти в останньому періоді. Ходить він ще, але ледві-ледві ходить. Якось отсе зайшов поздоровити мене з медалею і ми цілий вечір солодко розмовляли. Він віщує менї пришле так натурально, живо і так певно, що я мимо волї йму йому віри. Бідолашний Демський: йому й на думку не впадає, який тяжкий у його недуг. Так він рветь ся до свого пришлого, наче паробча те, повне здоровя. Щасливий, коли мрію можна назвати щастєм! Він каже, що найголовнїше і найтруднїше вже перейдене; се-б то злиднї; бо, каже він, вже йому не треба цілі ночи сидїти переписуючи відчити за якого будь карбованця; він би то тепер вирвав си з лабетів злиднів і може віддати ся своїй науці улюбленій і що він, коли й не стане по рідній історії висше свого ідола Лєлєвеля, так принаймні стане врівень з ним і що його сподівана дисертація дасть йому усі засоби, справити свої надії лискучі. А тимчасом він, горопаша, кашляє кровю і силкуєть ся отсе від мене затаїти. Боже мій, чого-б тільки я не дав, щоб справили ся його бажання палкі! Ова, жадної надії нема! Ледві чи доживе він, доки Нева піде.

Отож саме в хвилину сердечної бесіди з Демським відчинили ся двері і прийшов личман бравий.

— А що Мишка в господі? — спитав ся він, не скидаючи шапки.

— Він учора до вас поїхав, — відповів я.

— Еге, дак се ми з ним розминули ся. Ну, нехай же він прогуляєть ся, а я у вас переночую.

Він війшов в сьвітлицю Михайлова, я подав йому

світла. Що мені було робити? Сподіваючись, що у нас ніхто не почувати ме, я прохав Демського лягати на ліжку Михайлова. Демський помітив, що мені ніяково, взяв шапку і почав прощатись. Я мовчки і собі взяв шапку, і покинувши личмана, пішов з Демським. Провівши Демського до його господи, неохоче вернув ся до дому, і що-ж я тут застав?! Сусідка моя, не відаючи, що мене нема дома, зайшла до мене в світлицю, а бравий личман, схопивши її, хотів вже двері на замок замикати, аж тут я саме на поріг. Сусідка вирвалась у його з рук, плюнула йому між очі і втікла. Сущє срібло живе, — промовив він, утираючись. Я не дав йому помітити, що його вчинок занадто мене ображає, лишив його і пішов собі ліпшого товариша шукати.

До Шмідтів перано вже було йти. Карла Павловича не було в господі. Що мені діяти, я не тямив. Личман клятий мордовав мене, я зненавидів його. Не відаю, чи то була ревність, чи просто почуттє огидливости до чоловіка, що зневажив сьвяте почуттє поваги до жєнщини. Личман знехтував і повагу і просту шанобу до жєнщини. Але він п'яний, або незвичайне ледащо; я мимо волі стою за останнє.

Ось в квартирі Карла Павловича показало ся світло, я зайшов до його, тай заночував там. Брюлов спостеріг, що я не при собі, одначе не спитав мене, звелів постлати мені постіль в одній хаті з ним і сїв читати голосно. Він читав книжку Вашингтона Ірвінга „Христофор Колумб“. Читаючи, він мірковав про картину, як невдячні Іспанці виводять з човна на берег великого адмірала, закутого в кайдани.

Раз якось за вечєрою, розповідаючи про свою подорож по старій Елладі, Брюлов на швидку зробив прєгарну картину: „Атинський вечєр“. На картині була атинсьька улица; її освічувало сонце вечєрове. На обрії закінчений партеон, але рештовання ще не прийнято. Серед улиці на першому місци пара буйволів: вони везуть Фідєву мармурову статую „Річка Іліс“. З боку сам Фідий. Його зустрічає Перікль і Аспазия і всі значні люди, що були тоді в Перікльових Атинах, по-

чинаючи з Гетери і кінчаючи Ксантиною. Все отсе освічене промінням сонця вечерового.

Картина прегарна! Він тільки тому й недомалював її до кінця, що вже є школа атинська. І скільки таких картин він кінчить, або словом натхненним, або малесеньким ескізом в своєму альбомі. От і торішньою зимою він зробив кілька малесеньких ескізів на одну і ту саму тему. Я нічого не зрозумів, а тільки вгадував, що мій учитель великий міркує собі щось велике. Так воно і стало ся.

Сього літа почав я спостерегати, що він що дня до схід сонця в своїй робочій курті сірій іде в свою майстерню і там до самого веюра перебуває. Тільки Лукіян відав про те, що там робить ся, бо він приносив йому воду і обід. Я тоді саме працював над програмою і хоч би як я хотів, так не можна мені було читати йому; отак минуло три тижні. З нетерплячки я аж тремтів. Ніколи так стало він не перебував в своїй студії. Мабуть, щось незвичайне діє. Та хіба такий кольосальний геній робити ме що будь звичайного.

Раз якось, коли вже повечеріло, я відпустив свого натурщика, а сам хотів іти на улицу. В коридорі зустрів Карла Павловича. Борода в його не голена. Він побажав подивити ся на мою програму. Я тремтячи повів його до свого кабінету. Зробивши кілька невеликих уваг, він мовив: Тепер ходім, подивімось на мою програму. Ми пішли в портик.

Чи розповідати вам про те, що я там побачив? Мушу розповісти, але, як його розповісти те, чого не можна розповісти?

Відчинили ся двері, і бачу я величезне полотно темне, натягнене на раму. На полотні чорною краскою написано: „Нач. 17-ого юня“. За полотном скринька музичня грала хор побиїв із „Гуг-нотів“. У мене серце завмирало, а коли я пройшов за полотно і озирнув ся, так мені дух забило. Перед мене стояла не картина, а „Осада Пекова“ з усім жахом і величиною життя. От де вага отих ескізів малюсеньких. От чого торік літом їздив він до Пекова. Я відав його гадку, але мені й на думку не приходило, що він так швидко справить її.

Так швидко і так прекрасно. Напишу вам дещо про отсе нове чудо.

З правого боку, на третьому пляні картини башта: трошки ближче пролом в мурі, а в тому проломі бійка руюкопаш та така бійка, що й дивити ся страх бере. Здається ся, чуєш, як люди кричать, як мечі дзвенять об залізіні шеломи ливоньські, польські, литовські і инчі. З лівого боку картини, на другому пляні хрестний хід з корогвами і з образом Матері Божої. Попереду йде єпископ, іде він спокійно, з мечем сьв. Михайла, князя Пековського.

Який дивний контраст! На першому пляні посеред картини блідий чернець з хрестом в руці їде верхи на гнідїй коняці; вправоруч від його здихає білий кінь Шуйського, а сам Шуйський, звівши руки до неба тікає до пролomu. Вліворуч від ченця бабуся благочестива благословляє хлопця на ворога. Ще трошки вліво водою з відра дівчина наповає притомлених вояків. В самому кутку картини напів голий вояка доходить. Його піддержує молода жінка, мабуть недалеко вже вдова його. Які ріжноманїтні епізоди прегарні! Та я й половини вам їх не списав. У мого листа не було-б краю, коли-б я захотїв списати усі подробиці, то все-б таки не списав усіх. Першим разом задовольніть ся хоч з такого прозаїчного опису отого високого твору поетичного. Перегодом я контур з його до вас пришлю, тоді ви бачити мете виразнійше, який се божественний твір.

Про що-ж би ще написати до вас, мій добродію незабутній? Так ряди-в-годи і так мало я до вас пишу, що мені аж соромно. Ваші дорікання, що я лїную ся писати, не зовсім справедливі. Я не лїнивий, але нема у мене кебети розповідати привабливо про життє щоденне. Не що давно перечитав я [властиво для листів] Клярису — переклад Жюль Жіняка: сама тільки передмова перекладника мені сподобала ся, а листи такі довгі да такі солодкі, що хоч кидай! І як отсе стало у людини терпіння писати отакі листи безкраї! Листи зза границі ще менш мені сподобали ся. Толку в них мало, самий лишень педантизм. Признати ся вам, я маю здорове бажання навчити ся писати, та не відаю як се

зробити. Навчіть мене. Ваші листи такі гарні, що я їх на память виучую. А заким ще засвою собі вашу кебету, писати му так, як переказувати ме серце. Моя простосерда щирість нехай стає замість штуки.

Переночовавши у Карла Павловича, я в 10. годині вельми неохоче пішов до господи. Михайлов був вже дома і сипав в шклянку личманови якогось вина; а сусідка моя вертка визирала з моєї сьвітлички і що сили є реготала ся. Жадного самолюбства нема: ні тїни скромности. Чи простосерда вона така, чи се добуток виховання уличного? Питання се, велика загадка для мене і я його не розгадаю; бо такий я до неї прихильний, наче до дитинки любої. Немов ту дитину посадив я її за буквар. По вечерах вона розбирає склади, а я що небудь малюю, іноді патрет з неї. Голівка у неї просто — краса. Варто уваги: відколи почала вона учити ся, дак перестала реготати. А мене сьміх бере, коли я дивлю ся на її серйозне личенько дитяче. За зиму, гадаю, змалювати з неї патрет при огнюому осьвітленню, отоді саме, як вона сидить з указкою в руці, задивлюючись в буквар. Се буде гарненький малюнок а la Грьоз. Не відаю, чи оборудую я красками; олівцем вона виходить добре.

Отсе якось я з дядиною її спізнав ся, да так чудно. О годині одинадцятій, я своїм звичаєм вертав з кляси. В коридорі зустріла мене Паша та каже, що дядина просить мене на кофе. Се мене здивовало. Я відмовляю ся. Справді як його йти до людей незнаємих та просто зразу на кофе! Але-ж вона не дає мені й слова вимовити, тягне мене за рукава до своїх дверей, немов те уперте теля. А я, немов теля те, опираю ся, не йду. Зирк: двері відчинили ся і з'явила ся сама дядина. Не кажучи ні слова, вхопила вона мене за руку, втягла в сьвітлицю, двері замкнула і просить бути як дома.

— Прощу, прощу, — каже вона задихаючись: — не обезсудьте за простоту. Паша, чого-ж ти гави ловиш? Давай швидче кофе!

— Зараз! — обізвала ся Паша з другої хати. Через хвилину з кофейником і з чашками прийшла Паша.

Суца Геба! Та й дядина трохи походила на тучего-
нителя.

— Ми давно з вами хотіли познаємити ся, — мовила дядина, — та все якось не випадало, а сьогодні, хвала Богови, я таки на своєму поставила. Вибачте нам за простоту. Випийте чашечку кофе. Давно щось наша охтянка не показуєть ся, а з крамнички вершки такі не гарні. Та що вдієш! До мене Паша давно пристає, щоб я познаємила ся з вами. Та коли-ж ви такий безлюдок: навіть до коридору зайвий раз не вийдете. Ви з нашою Пашею просто чудо створили. Ми її просто не пізнаємо: зранку до вечора все вона за книжкою; аж любо та мило! А учора взяла ту книжку з малюнками, щó якось ваш товариш їй подаровав, тай читає. Правда, ще не зовсім добре читає, але зрозуміти можна усе. Як бо та книжка зовєть ся?

— „Векфільдський сьвященник“ — відповіла Паша.

— Еге, еге; сьвященник!... Як то він горопаш-
ний: в острозі сидів; як він і доню свою роспутну шукав... усю книжку перечитала... Куди той і сон подів ся! Хто тебе навчив читати? — спитала я. Вона й каже: на вас. От вже, спасибіг вам! Мій Кирило Опанасович, коли не на службі, дак дома все за бома-
гами сидить. Прийде вечір, ми й сидимо мовчки, за рік вечір той покажеть ся, а тепер я й не стямилася, коли він і минув... Чи не ьпєте ще чашечку?

Я подякував і хотів іти; дак ні! Господарка вхо-
пила мене за руку і посадовила на прежнее місце, ка-
жучи: „Не відаю як у вас, а у нас так не роблять, щоб
вийшов, та зараз і вийшов. Ні, просимо покірно побала-
лакати з нами, да, чим Бог послав, перекусити“. Але
я і від закуски і від бесіди відмовив ся, говорячи, що
у мене щось в животі болить, і в боку коле. Дійсне,
хвала Богови, сього ніколи не було; а геба було мені
йти до кляси, бо вже перша година підходила к кінцю.

Мене відпустили, взявши честне слово, що у ве-
чері прийду. О 7. годині я прийшов до них. Самовар
уже на столі стояв. Сусідка зустріла мене з шклянкою
чаю. Після першої шклянки чаю вона представила мене
свому „хозяїну“, як вона мовила, — лисому в окулярах

старичкови. Він сів в другій хаті біля стола над бомагами. Він встав, полагодив окуляри, поклонив ся, простяг до мене руку і прохав сідати. Я сів. Він зняв з носа окуляри, витер їх хусточкою; знов надяг, мовчки сів на своє місце і знов опер ся очима в папери. Минуло кілька хвилин... Я не тямив, що мені робити. Становище моє починало бути сьмішним. Спасибіг господарці, вона виручила мене.

— Не перебивайте йому, — промовила вона з другої хати, — ідіть до нас; у нас веселійш. Я мовчки послухав ся. Паша сиділа і роздивляла ся малюнки у „Вексфільдському сьвященнику“.

— Бачили хозяйіна нашого? — спитала господарка: — отакій він раз-у-раз. Отак звик до своїх бомаг, що й хвилини без них не проживе.

Я похвалив його за любов до праці і прохав Пашу читати голосно.

Повагом, але правдиво і виразно прочитала вона цілу сторінку. За те дячина дала їй шклянку чаю і похвалила; а мене, яко ментора, дякуючи без краю, спитала, чи не хочу я до чаю рому. Але рому того ще не було: по його треба було Паші йти в крамничку до Фогта, через що я й відмовив. В годині 11. повечеряли і я пішов до господи, обіцяючи, що навідувати му ся до них що дня.

Яке вражінне зробила на мене отея нова знаємість, того я не зможу виразно вам списати. А кажуть, що при знаємости вельми важне перше вражінне. Я задоволений з сьбі знаємости тому, що знаємість моя досі з Пашею здавала ся мені недоброю, а тепер — сього нема і наше приятельство отея несподівана знаємість зміцнила.

Почав я ходити до них що дня, та за тиждень був уже наче своя людина родинна. Вони запросили мене брати у них обід, за ту саму ціну, за яку брав я у Юргенс. Я охоче згодив ся і зрадив добрій Юргенс. Не каю ся. Товариство парубоче, недбале, мені вже надокучило, а тут так тихо, так мені гарно, наче я дома. Пашу я сестрою називаю, а дячину її — і собі дячиною. Дядька ніяк не називаю, бо тільки його й бачу, що за обідом. Він, здасть ся, і в сьвята ходить на службу.

Так мені у них гарно, що я, опріч Карла Павловича, ні до кого вже й не ходжу. У Іоахима не згадаю вже коли й був. Теж саме і у Шмідтів і у Фіцтума. Сам бачу, що не гаразд чиню; та що діяти, коли не вмію брехати добрим людям. Брак сьвітського виховання — більш нічого.

На ту неділю до всіх до них піду, а то коли-б і справді не роззнаємити ся. Та се все байдуже: се все якось улаштуєть ся; а от мені лихо: жадним чином не можна мені уладнати ся з Михайловим, властиво з приятелем його сердечним, з отим личманом. Він трохи не що дня у нас ночує. Се ще байдуже-б; а то понаводить ка-зна якого народу та цілісеньку ніч і пють, та в карти грають. Не хотів би перемінати квартиру, та мабуть треба буде, коли оргії оті не зникнуть. Хоча-б весна швидче; нехай би собі отой личман осоружний плив на море. Розпочав я красками етюд з Паши при сьвітлі. Виходить вельми гарна голівка; шкода тільки, що личман отой не дає робити. До сьвята хотів би скінчити і що інчого почати, да ледві. Я заходжував ся вже у сусідок з роботою розташовати ся, та якось ніяково. Осьвітленне при огні так мені сподобало ся, що я гадаю, — скінчивши отсю голівку, розпочати другу, таки з Паши, Вестальку. Шкода, що на вінок тепер не можна роздобути білих рож. Та се ще нехай — колись.

Паша починає вже добре читати і читанне любила. Я вельми радий тому; тільки для мене труднація вибирати їй книжки. Кажуть, що молодим дівчатам не добре читати романи; але-ж я, далєбіг не тямлю, що тут недоброго. Добрий роман розвиває фантазію, уласкавлює серце; а суха, хоча-б і розумна книжка, опріч того, що нічому не навчить, може ще й відбити охоту від читання... На первих я дав їй „Робінзона Крузо“; потім дам „Подорож“ Араго, або Дюмон Дюрвіля, далі знов роман; потім Плютарха. Жалкую, що у мене нема в перекладі Вазарі; а то-б я зазнаємив її із знаменитими людьми в нашій штуді прекрасній. Чи добрий мій плян? Яка у вас про се думка? Коли що супротивного маєте, дак напишіть до мене, я вам сердечне подякую. Вона тепер мене інтересує неначе хтось близь-

кий, рідний. Тепер на неї, на письменну вже я дивлюся наче художник на недокінчену картину свою. За гріх великий вважаю собі дати їй тепер самій вибирати книжки для читання. Ліпше було вже й невчити її читати.

Надокучив я вам своїми сусідками, та що діяти. Приказка каже: що в кого болить, то й про те й говорить. Та коли правду мовити, дак у мене тепер ні про що більш і говорити. Нікуди не ходжу; нічого не роблю. Не відаю, що мені доля наділить на те літо; а я його з тривогою жду. Да інакше й не можна: те літо повинно покласти підвалини, вибраній мною, чи певніш мовити — вами, — професії. Карло Павлович каже, що небавом по съятах буде оголошена програма на першу медалю золоту. Я трохи-трохи не стеряюся, як згадаю про ту програму. А що як мені посчастить? Я збожеволію! А ви? Чи вже-ж таки ви не приїдете подивити ся на виставу, на мою програму та на смиренного автора її? Напишіть до мене, що приїдете: от і буде у мене добра причина відмовити Михайлову в квартирі. Здається — личман і йому вже остогид. Добре ще, що я у сусідок маю захисток, а то мусів би з власної господи втікати. Будьте ласкаві напишіть, що приїдете, тоді я одним заходом усе покінчу. Прощайте, добродію мій незабутній! В другому листу напишу до вас про успіхи моєї учениці і про наслідки конкурсу. Прощайте!

Р. S. Сердешний Демський вже не спроможен з хати вийти. Не пережити йому весни.

*

*

*

Одержавши сього листа, я відписав до свого приятеля, що може ще й на Великдень приїду до його і приїду просто до його, так як Штернберг приїхав був. Се на те я написав, щоб допомогти йому спекати ся отого личмана в'їдливого. Правду мовити, я таки опасував ся за його характер, що ще не склав ся. Чого доброго, може як раз зробити ся двойником отого личмана голінного. Тоді усе прощай: і геній, і штука і слава і усе чарівне в життю! Усе те уляжеть ся, немов у могилі, на дні клятої чарки. Прикладів на те, найпаче у нас в Росії, на превеликий жаль — сила. Де тому причина? Чи вже-ж

таки сама тільки громада п'яна може знівечити у молодій людині завяз доброго? Чи може тут є щось для нас незрозуміле? Вже-ж не дурно приказка народня каже: скажи мені, хто твої знаємі, а я скажу, хто ти. Та-ж у Гоголя була якась основа сказати, що „руський“ чоловік, коли майстер добрий, дак і п'яниця здоровенний. Що воно за знак? Гадаю собі що ніщо більш, як недотача загальної цивілізації. От приміром сільський писар: між простих, честних, але темних селян, він просто Сократ в Атонах. Отже пригляньмось, яка він животина неморальна, за те-ж він і майстер свого діла! Між сотнями мужиків темних, він один — єдиний письменний; з мужиків він і живе, і не і распутствує, а вони тільки дивують ся і ніяк собі не зрозуміють: з якої речі отака людина розумна — і отакий з неї п'яниця? Того не розберуть, що поміж них він єдиний майстер свого діла. Діло своє він абияк справляє; а заробітки пропиває. Отсе, на мою думку, єдина причина тому, що у нас, коли добрий майстер, так і п'яниця здоровенний. Тай поміж напий цивілізованих помічено, що ті люди з великою кебетою, що виходять з гурту людей звичайних, скрізь і всюди більш, чи менш бувають поклонниками Бахуса. Мабуть се вже невідмінна вдача у людей незвичайних. От у мене був знаємий наш математик геніяльний.*) Трапляло ся мені кілька разів з ним обідати. Вів за обідом опріч води нічого не пив. Раз якось я й питаю у його:

— Хіба ви ніколи вина не пете?

— Колись в Харкові я випивав два погребки,**) тай зарік ся, — відповів він.

Не всі-ж кінчають двома погребками: інчі беруть ся й за третій, а так і за четвертий. Та вже на сьому й кінчають свою сумну кар'єру, а інколи і життє своє.

А мій художник належав до людей загарливих, що поривають ся, що мають виображенне палке: отсе то і є найлютішим ворогом життє самостійного, добро-

*) Мабуть чи не Остроградський. *Перек.*

***) „Погребокъ“, чи „погребъ“, властиво = льох, пивниця; а тут воно значить крамничку, де продають ся вина. *Перек.*

дійного. Я собі геть не з поклонників тверезої ретельности і щоденної одноманітної діяльности волової, але не скажу, щоб я вороговав проти ретельности добродійної. Взагалі середній шлях в життю — єсть найліпший шлях. Але-ж в науці, в штуці і взагалі в діяльності духовій середній шлях ні до чого не приводить, опріч до безвчасної могили.

Я бажав би, щоб мій художник був художником незвичайним, але і звичайною людиною в життю домашньому. Але отсі дві великі вдачі рідко коли живуть під одним дахом. Щиро хотів би я заздалегідь добачати і відвернути усе те, що шкодливо може впливати на мого коханця: але як його се вчинити — не тямлю. Личмана того я жахаю ся; тай з сусідки чи можна сподівати ся чого доброго. Тепер все те можна-б ще скінчити на рознуці та на сльозах, на чому звичайно кінчить ся перше кохання. Але-ж ота дялина: вона йому подобаєть ся, а вона то й може довести до Гименеевої сьвічки. Дай Боже, щоб я помилив ся; — а то може дійти і до злиднів, до роспусти!

Він просто мені не признаєть ся, що закохав ся в свою ученицю. Звістно, жаден парубок молодий не признаєть ся зразу! Перш ніж висловити своє кохання, він по першому слові своєї богині кинець ся в огонь і в воду. Такі юнаки, що кохають щиро. А хіба є такі юнаки, що інакше кохають?

Я навмисне про сусідок ніже єдиним словом не нагадую йому, щоб хоч трохи відвести його від них. Я радив йому, яко мога частійш навідувати ся до Шмідтів, до Фіцтума, до Іоахима; провідувати старенького Кольмана: йому неминуче потрібні поради Кольмана в живописи пейзажній. Радив я йому що дня, наче до храму штуки, ходити в майстерню Карла Павловича, та зробити там для мене список з „Бахчисарайського фонтана“. На сам кінець написав до його про велику вагу сподіваної програми; на неї повинен би він присвятити усі свої дні і ночі аж до самого іспиту, се-б то аж до жовтня. Такого часу і такої роботи, здавало ся мені досить, щоб хоч трохи охолодити перше кохання. Я писав до його, що коли мені на ціле літо в столиці лишити ся

не можна буде, так в осени я невідмінно приїду знов, властиво вже для його програми.

Лист мій, як я й сподівав ся, зробив добрий вплив, та тільки на половину: програма йому посчастлила, а сусідка — овва! Але на що завдалегідь знімати завісу далини таємничої! Перечитаймо ще одного листа його, останнього вже:

„Не скажу, чи по волі, чи по неволі, а відаю тільки, що ви, мій добродію незабутній, жорстко мене обманули. Вас, як найдорожшого моєму серцеві гостя, я сподівав ся довго, а ви!... Бог вам суддя! На що було обіцяти? А скільки у мене було клопоту з моїми кватирантами! Ледви спекав ся їх! Михайлов таки зараз згодив ся, а личман осоружний до самісенської весни тяг; а на розставанню трохи було з ним не посварили ся. Він хотів зістати ся ще на великодний тиждень; але я притьмом стояв, що дожидаю вас.

— Ба, яка там важка така особа ваш родич! Нехай в готелю закватирує! — мовив личман, крутячи свої вуси.

Се мене страх як розлютило; коли-б не Михайлов, спасибіг йому, так не тямлю, щоб я був заподіяв. Не відаю, що йому подобало ся в нашій квартирі: хіба тільки те, що не платив за неї. Зимою бувало Михайлов дак кілька ночій дома не ночує, а в день ряди-в-годи зазирає, та зараз же і знов піде, а личман виїде пообідати да п'яним напиту ся, тай знов лежить на канапі, коли не спить, так люльку палить. Останніми часами він і пак свій був привіз сюди. Коли я вже зовсім відмовив йому квартиру, дак і тоді ще він приходив поховати. Просто несовістний. Ще одна чудасія: До самого виїзду його в Миколаїв [його переведено на Чорноморський флот] я що дня, вертаючи у вечорі з кляси, зустрічав його або біля брами, або на сходах, або в коридорі. Не відаю, кого він у вечері провідував. Та Господь з ним! Хвала Богови, що я його спекав ся!

І не сказати, якого великого успіху за зиму моя учениця досягла. Ну, що коли-б її почали були учить в свій час, з неї була-б просто учена людина. А якою

вона стала сумірною. Дитинної простосердечности та жартовливости і сліду нема!

Правду мовити: як що тільки письменність знівечила у неї оту любу жартовливість дитинну, дак мені шкода! Я радю, що хоч тінь простосердечности милої лишила ся у мене на картині. Картина вийшла вельми гарненька; правда, що осьвітленне сьвітлом удало ся не без труднації. Прево дає мені за картину ту сотню карбованців. Я охоче згажаю ся, аби тільки по виставі вже. Я притьмом бажаю ученицю мою любу показати на суд публіки. Я був би зовсім щасливим, коли-б ви другим разом не омилили мене, та приїхали на виставу: вона буде інтересною. Чимало художників і наших і чужоземних обіцяли поприсилати свої твори: обіцяли ся барон Берне, Годен, Штейбен. Приїздить ради самого Апольона і девятьох сестер його прекрасних. Не скажу, як воно буде на далі, а досі програма моя чапіє. Карло Павлович з композиції задоволений; більш нічого про неї й говорити. На тім тиждні прийму ся тільки, а досі якось я неначе втікаю. Не тямлю, що воно за причина? Навіть учениця моя і та починає мене підганяти. Ох, коли-б мені було спроможно розповісти вам, як мені подобаєть ся отся проста та добра родина. У них я наче рідний! Про дядину й говорити нічого: звичайно, вона добра і весела. А мовчазний і суворий дядько і той іноді покине свої бумажки тай присяде до нас біля самовару; нищечком пожартує. Я інколи даю собі роскошувати, звістно, коли в кишені копійчина зайва заведеть ся: візьму в третьому ярусі льюжу в Олександрівському театрі і поведу їх. Тоді загальна втіха у нас без краю; найпаче, коли на спектаклі ідуть жарти. Після такого спектаклю моя учениця куплети водевільні сьпіває, здаєть ся, і в сні. Я люблю, певніш мовити, обожаю усе прекрасне, як в людях, почавши з прекрасного виду, так само, коли ще не більш і зграбні твори рук і розуму людського. Мене восхит бере, коли бачу сьвітську осьвічену жінчину, чи мужчину; у них усе, і рухи і вирази в такій гармонії рівній, стрійній! Наче у всіх у них і живчик однаково бєть ся. Дурень і розумні, флегматик і сангвиник — між ними вельми

рідкі, та навряд чи є їй зовсім: отсе мені подобаєть ся без краю, та одначе не на довго; мабуть через те, що я родив ся і зріс не поміж них; а своїм дешевим вихованєм тим паче не можна мені до них рівняти ся. Тим то, не вважаючи на усю привабливість чарівну життя їх, мені більше подобаєть ся житте родинне людий простих, отаких на приклад, як сусіди мої. Між ними я зовсім спокійний, а там все буцїм чогось опасуєш ся. Останніми часами і у Шмідтів почуваю себе якось ніяково, і не тямлю, з якої воно речі? Буваю я у них що неділі, але не на довго, не так, як колись було. Може се тому, що між нами нема Штернберга лютого. До речі про його. Не що давно одержав я від його з Риму листа. Тай чудний же він чоловік! Замість того, щоб переказати вражіння, які зробив на його Рим, рекомендує мені Дюпата і Перонеза. От, чудний! Пише, що у Лепрі він бачив великі збори художників, між ними і Іванова, автора сподіваної картини „Іоаннъ Предтеча проповѣдуєть въ Пустынѣ“. Наші художники шуткують з його нишком, кажучи, що він зовсім загруз в болотах Понтийських і все таки такого мальовничого пня, сухого з коріннем повѣрх землі, якого йому треба на третє місце картини, — він не знайшов собі. А Німців дак восхит бере з Іванова. В ресторані Грека зустрів Штернберг Гоголя непомірно причепуреного. Гоголь за обідом розповідав вульгарні українські анекдоти. Головна-ж річ, що зустрів він, в'їздячи в Рим — дак се качуча: граціозна, загарлива така, якою вона є в народі, а не така чепуриста та підмальована, якою ми її на сцені бачимо. — Виобрази собі, пише він, що знаменита Тальоні — список з списку того оригіналу, який я на улиці в Римі без гроший бачив. Не робити му виписок, а перешлю до вас лист його цілком. Там ви і про себе дещо цікавого прочитаете. Він горопашний все ще про Тарновських згадує. Ви її часто бачите, скажіть, чи вона за своїм Ескуляном щаслива? Коли щаслива, дак про друзяка нашого нічого не кажіть їй, не тревожте споминками її родинного спокою; коли-ж ні, дак скажіть, що Штернберг — людина благороднійша в сьвіті — і досі так само, як і колись, щиро і ніжно

її кохає. Се може розважить її тугу сердешну. Хоч би як чоловік не страждав, хоч би якої він не терпів муки, а скоро почує хоч єдине слово привітне, сердешне, — хоч далекого, але не зрадливого друга, він хоч на хвилину своє горе забуде і буде зовсім щасливим; а кажуть, що одна хвилина повного щастя ліпше, ніж роки без краю тяжких мук.

Усьміхнетеся ви, мій дорогий друже, перечитавши отсі слова мої. Подумаєте, чи не терплю часом і я якого лиха, що так красно про його балакаю. Ні, да-лебів, жадного лиха у мене нема; а так щось по серцю журба пробігала. Я зовсім щасливий. Та хіба інакше й може бути, коли маєш таких приятелів як ви да любий Віля незабутній? Не багацько на сьвітї людей, щб зазнали такої долї солодкої, яка мені випала! Коли-б не ви, то-б сліпа богиня пролетіла-б повз мене, ви її зупинили біля убогого обірванця. Боже мій, Боже мій! Я такий щасливий, такий без краю щасливий, що здається задушуся з повноти сього щастя і помру! Мені невідмінно треба якого будь горя, хоч би й нікчемного; а то, про що-б я не погадав, чого-б я не побажав, скрізь мені таланить. Усі до мене ласкаві, усі мене люблять, починаючи з великого маестро нашого. А його любови здається досить на повне щастє! Він до мене часто заходить, інколи і обідає у мене. Чи можна було мені про таке щастє гадати тоді, як я вперше його побачив у вас в отсій самій квартирі? Багацько, вельми багацько вельможних царедворців не зазнають такого щастя, з якого користуюся я, злидар невідомий! Чи є на сьвітї людина, щб-б тепер не заздріла мені?

На тім тижні він заходив в клясу до мене; подивився на мій етюд, на швидку деякі уваги зробив і викликав мене в коридор на дві слові. Я гадав, що у його яка тайна є, а він просто кличе мене з ним їхати на хутір до Уварових обідати. Я не хотів кидати кляси і почав відмовлятися, а він каже, що мої доводи — просто школярство і що не бути який там раз у клясі не велика річ.

— А я вам по дорозі, — каже він, — висловлю

такого відчита, якого ви від професора естетики ніколи не почувте.

Що йому на те казати? Прибрав палітру, пензлі, передаг ся і поїхав. Але по дорозі про естетику і спо-мину не було. За обідом була звичайна весела розмова, а по обіді вже почав він відчит.

От, як се було.

В гостинній, коли пили кофе, дак старий Уваров зняв бесіду, що час вельми швидко летить і що отсім дорогим часом ми не дорожимо, найпаче молодіж, — додав старий, дивлячись на синів.

— Та ось вам живий приклад, — мовив Карло Павлович, показуючи на мене; — він сьогодні покинув класу на те, щоб зо мною на хуторі побайдикovati.

Мене наче хто варом облив; а він того й не помітив і висловив про бистролетний час такого відчита, що я тепер тільки зрозумів символічне значінне статуї Сатурна, що власних дітей глитає. Увесь той відчит він висловив з таким батьківським замилуванням, що я при всіх гостях заплакав, наче дитина та злапана на пустоті.

От тепер ви і скажіть, чого мені ще бракує? Тільки вас і бракує мені! Чи діжду ся я тієї великої хвилини радісної, коли обійму вас — мого рідного, мого друзяку щирого? А чи знаєте що? Коли-б ви були не написали до мене, що приїдете на Великдень, я був би невідмінно приїхав до вас торішньої зими; та мабуть сьвяті на небі задріли на щастє на землі тай перешкодили моїм радощам.

Отже не вважаючи на повне щастє моє, інколи мені буває невимовно сумно і куди мені подіти ся від того тяжкого суму — я не тямлю. Під оті страшенно довгі хвилини тільки єдина учениця моя чарівна має на мене вплив добродійний. О, як би я тоді бажав показати їй мою душу скорботну, розлити ся слізмами, розтаяти перед нею. Але-ж се зневажило-б її скромність дівочу, а я швидче голову свою об мур розібю, ніж дозволю собі образити яку-б то не було женщину: тим паче її — отроковицю прекрасну, непорочну.

Здасть ся минулої осени я писав до вас, що гадаю

змалювати з неї весталку. Але-ж зимою трудно було розжити ся на лілію, або на білу рожу, а головна річ — шкодив мені личман осоружний. Тепер таких перешкод нема і я гадаю виконати свою думку між ділом, се-б то між програмою. А програма моя не велика; усього три постаті: Осип своїм союзникам — виночерпню і хлібодареві відгадує сни. Сюжет, бачте, старий, стоптаний; тим то й треба добре його обробити. Механічної роботи тут не багацько, а часу ще три місяці. Пишете ви до мене про вагу моєї, може вже останньої, програми і радите яко мога пильніше вивчити її, переняти ся нею, як кажете. Добре, я й сам такої думки, що се неминуче. Але, друже мій єдиний, бою ся вимовити: весталька завжди і більш мене інтересує. Програма ся на другому пляні вестальки, і хоч як я силкую ся завести її на першій плян, — нічого не вдію. Не тямлю, що воно за знак такий? Думаю спершу скінчити вестальку, я її давно вже почав. Скінчу, тоді вільнійш буде й до програми.

Програма! — щось недобре віщує серце з нею. І звідкіль береть ся отсе прочування? Чи не відчурати ся мені від неї до того року? Але-ж, рік пропаде, його не вернеш: чим же його винагородити? Успіхом певним. Ба! А хто-ж убезпечить мене, що буде успіх певний? Чи не правда, що я хворий? Дійсне, я трошки стеряв ся і скидаю ся на хемницерового „Метафізика“. Ради Бога приїздить, да підведить мою душу підупалу.

Одначе, який же з мене несовістний самолюб! З якої речі я вимагаю вашого приїзду! Ради якої ідеї розумної кидати вам свою роботу і рушати за тисяч верстов на те лишень, щоб побачити якогось півдіоту?

Геть нікчемна полохливість! Дитинство, більш нічого, а тим часом мене, хвала Богови, вже допущено на першу золоту медалю. Я вже кінчу! Ні, ні, я художник, що тільки починає свою, може славу, кар'єру. Мені і перед вами і перед собою соромно. Коли тільки нема у вас конечної потреби, дак, ради Бога, не приїздить сюди; не приїздить хоч доти, доки я не скінчу свою програму і свою Вестальку задушевну. А тоді приїдете на виставу! Ба, тоді моїй радості, моему щастю не буде краю. Ще одно, хоч і чудне, да стало бажання:

страх як хочу я, щоб ви кинули оком на моделю моєї вестальки, се-б то на мою ученицю. Правда, що бажання чудне, сьмішне. Я бажаю показати вам її яко найліпший, найпрекраснійший твір природи божественної. І ніби то і я сприяв оздобі моральній сего творіння прекрасного! Який з мене самолюб! А що я зробив? Що навчив її читати? Справді, письменність надала їй якоїсь привабливості. Є у неї одна невеличка вада, котру я не що давно спостеріг: мені здаєть ся, що вона неохоче читає. А дядина її давно вже перестала радіти з своєї письменної Паши.

По сьвятах дав я їй прочитати Робінзона Крузо. Що-ж би ви думали? Вона за цілий місяць ледві-ледві половину його прочитала! Гірка була мені отака її байдужість. Я став каяти ся, що навчив її читати. Уже-ж пак я сього їй не сказав; тільки подумав, а вона — ніби думку мою підслухала; другого дня дочитала книжку, та за чаєм у вечері з таким щирим пориваннем і з усіма подробицями розповіла своїй дядині байдужій безсмертний твір Дефо. Я готов був розціловати її. В сьому разі я бачу чимало спільного у неї і в мене. Інколи на мене нападає така байдужість деревяна, що я становлю ся нецпридатним, ні до чого. Та хвала Богови, у мене отакі випадки не довго стоять. А вона, з того часу, як я спекав ся личмана отого осоружного, зробила ся якоюсь незвичайно тихою, задуманою і байдужою до книжки. Через що так?... Не тямлю! Невже вона?... Але де таки. Личман людина жорства, антипатична і ледві чи може він заінтересовати жєнщину хоч аби-яку. Ні, се думка-нісенітниця! Вона замислюєть ся і байдужість на неї нападає через те, що її такий вік, як се запевняють псіхольоги.

Надокучив я вам своєю моделю-ученицею. Ви ще подумаєте, що я закохав ся у неї. Да воно й справді трохи чи не те. Вона мені дуже подобаєть ся: наче хтось рідний подобаєть ся, наче сестра рідна, піжна.

Та годі про неї. Так же опріч неї у мене й нічого більш нема, про щоб писати до вас. Про програму тепер нічого ще писати; вона ледві підмальована. Тай скінчивши її, я до вас не писати му. Я хочу, щоб ви про

неї в газетах прочитали, а ще більш, щоб ви її побачили. Я отсе кажу з таким запевненем, неначе вже усе скінчене; і лишило ся тільки медалю з рук президента взяти да туша на сурмах прослухати.

Приїздить, мій друже незабутній, сердешний. Без вас мій триумф не буде повний; через те, що ви один — єдиний спричинили ся моему щастю і сучасному і пришлому.

Прощавайте, мій добродію незабутній! Не обіцяю ся швидко до вас писати. Прощавайте!

Р. С. Бідолашний Демський не дждав ся і доки крига на Неві рушила, помер; помер — яко суцїй праведник, тихо, спокійно, наче заснув. В шпиталю Марії Магдалини мені часто доводило ся спостерегати останні хвилини життя людського; але я не бачив, щоб хто так байдуже, так спокійно покидав життє. За кільки годин до смерти його я сидів біля його і читав йому якусь книжечку легенького змісту. Він слухав заплющивши очи, інколи ледві помітно ворушили ся у його куточки рота, се було щось ніби усьмішка. Читав я не довго: він розплющив очи, блимнув їми на мене і ледві чутно промовив:

— І охота вам на таку дурницю марновати дорогий час!

А потім перевівши дух, додав: „Ліпше що-небудь малювали-б; от хоч би з мене“.

Своїм звичаєм я мав при собі альбом і олівець. Я почав малювати його профіль сухий, різкий. Він знов глянув на мене, скорботно усьміхнув ся і мовив:

— А що модель, правда, спокійна?

Я малював. Аж ось відчинили ся двері і показала ся брудна твар хозяйки тієї квартири. Побачивши мене, вона сховала ся і знов причинила двері. Демський, не розплющуючи очий, усьміхнув ся і дав знати, щоб я до його нахилив ся. Я нахилив ся. Він довго мовчав, потім здригаючи, ледві чутно промовив:

— Заплатить їй, ради Бога, за квартиру. Дасть Біг, сквитуємо ся.

При мені не було гроший. Я зараз пішов до господи. Дома щось мене задляло, чи дядинине кофе, чи

що; не згадаю вже. До Демського вернув я — вже сонце заходило. Сьвітличку його осьвічував жовтогарячий сьвіт сонця, да такий яркий, що я мусів на часиночку очи заплющити; а коли розплющив і підійшов до ліжка, дак там був вже труп Демського. Лежав він так само, як я лишив його живим: усьмішка й на половину лїнії не перемінила ся. Очи заплющені — як у сонного. Отак умирають тільки праведники, а Демський належав до праведників. Я склав йому на груди руки його, що вже на пів були охололими, поціловав його в холодне чоло, закрив його одялом. Потім заплатив хазяйці небіжчиків довг; прохав улаштувати похорони моїм коштом, а сам пішов по домовину. На третій день покликав я попа з церкви сьв. Станіслава, взяв биндюги; з сторожем винесли ми убогу домовину і рушили з трупом Демського в далеку дорогу. За труною ішов патер Посяда, дяк да я. Жадна жебрачка не пішла за труною, а по дорозі стрівали ми їх чимало. Але-ж отсі убогі лїнтюги, як і пси голодні, носом чують милостиню; від нас на неї вони не сподівали ся і не помилили ся. Я просто ненавиджу отсіх промисловців, що спекулюють іменем Христа.

З гробовища я закликав попа на небіжчикову квартиру, не на те, щоб поминки справляти, а на те, щоб показати бібліотеку Демського. Усієї її було томів з 50; більша частина змісту історичного і правничого мовою грецькою, латинською, французькою і німецькою. Учений патер вельми уважно перегортував грецьких і римських клясиків, а я відбирав тільки книжки французькі. Чудно: опріч невеличкого томика Міцкевича та Лелевеля, нічого більш по польськи не було. Чи вже-ж таки він цурав ся письменства рідного? Ні, не може сього бути!

Розібравши бібліотеку, я собі взяв книжки французькі; останні, гадав я, забере патер. Але совістний піп не схотів придбати собі дурно скарбу такого і згодив ся на те, щоб за книжки, його коштом, справити на могилу Демського плиту. Я взяв на себе половину коштів. Згодив ся. Прибрали форму плити і напис на неї скомпонували: „Leonard Demski, mort. anno 18... Розійшли ся ми, немов старі ті приятелі. Чудно мені:

художникови; а то без того заскориніє серце біля етюдів академічних. Коханнє — се огонь животворний в душі чоловіка і все, що творить чоловік під впливом сього почуття сьвятого — відзначене печаткою життя і поезії. Все отсе добре, да тільки от-що: отсеї душі огняні, як називає їх Лібелът, занадто не розбірчіві в коханню. Трапляєть ся, що сущий і найвосхитнійший поклонник вроди покохає такого морально огидливого ідола, якому треба саме диму з пекарні, а він перед ним фиміямом чистим курить. Мало кому з таких душ огняних гармонія супроводила. Почавши з Сократа, Бергама і до нашого часу сама ростич в життю щоденному. На більшу шкоду отсеї душі огняні кохають на цілий вік. От, за се я й бою ся про свого художника. Ще й він, за приводом геніїв всесьвітних, заневолить душу свою перенятливу і ніжну якій небудь сатані в спідниці. Добре ще, коли він отак, як Сократ і Пуссен, яким небудь жартом спекаєть ся хатньої сатани і своїм шляхом піде. А коли ні, дак прощай тоді і наука, і штука, і поезія і все, що є чарівного в життю! Прощай на віки! Посудину розбито, миро дорогоцінне вилите і перемішане з грязюкою, промінистий сьвітильник життя спокійного, артистичного погасило отрутне диханнє гадюки хатньої. Як би добре було, коли-б оті сьвіточі спромогли ся обходити ся без щастя родинного. Скільки-б тоді творів великих не потонуло в хатній ковбані і лишили ся-б на втіху та на раюваннє людям. Але-ж мабуть і для генія так само, як і для нашого брата, неминуче потрібно життя родинного. Се мабуть через те, що та душа, що почуває і любить усе високе в природі і в штуці, потребує спочину. А сей спочинок солодкий можна зазнати тільки з дітьми та з дружиною коханою. Блажен, стократ блажен той чоловік і художник, чиє життє повитала прекрасна муза гармонії. Блаженство його, наче блаженство боже — неосяжене.

Спостерегаючи щастє родинне, ось що я помітив: натхненні поклонники усього доброго і прекрасного стають тяжкою жертвою своєму ідолови — красі. Не можна їх і виновати; бо краса взагалі, а краса женщины особливо

впливає на їх непобідимо. Інакше й не може бути. Отут то і є жерело трути.

Як се так?! — гуконе молодіж. Красуню создав Бог на те, щоб осолоджувати наше життя, повне сліз та тривоги. Так то воно, так! Дійсне, Господь на те її призначив, але-ж вона, певнійше мовити ми, з'уміли оте високе призначення божественне перемінити, та з жінщини зробити ідола бездушного, безживного... Одно почуття, се-б то егоїзм, проковтнуло у неї усі інші гарні почуття. Ми, коли вона ще дитинсю була, дали їй зрозуміти, що в пришлому вона роздирати ме і запалювати ме у нас серце. Правда, ми тільки їй про се натякнули, але вона бистро поняла, глибоко почула і зрозуміла свою міць пришло, і з того часу вона зробила ся дженджурихою і поклонницею до віку власної вродливости. Зеркало стало у неї єдиним товаришем життя одинокого, мізерного. Жадне виховання в світі не спроможне її перемінити; бо занадто глибоко запало зерно самолюбства і лицяння невидужливого.

Такий от добуток мого спостереження над красунями взагалі, а особливе над красунями відзначеними. Красуня упривілейована нічим, окрі красуні, не може бути; ні дружини коханої, ні нєні доброї, ніжної, ні навіть полюбовниці палкої з неї не буде. Вона деревяна красуня тай годі! А з дерева чого-ж більш вимагати?

От чому я й раджу, щоб з отих статуї прекрасних любовали з далека, не наближаючись до них; тим паче, щоб не брали ся з ними особливо — художники і люди, що присьвятили себе штуці і науці. Коли художникови неминуче треба красуні для його штуки возлюбленої, па те є натурщиці, танцюристки та інші майстєриці цєхові. А в хаті йому, як і всякій людині, треба доброї жінки коханої, а не красуні упривілейованої. Остання на одну хвилину ярким промінєм радощів оєвітить спокійне житло коханця Божого, а потім з тих радощів, наче з марєва того, і сліду не буде. Красуні, яко сущій актрисі, треба, щоб був цілий натовп поклонників: чи будуть вони правдиві, чи фальшиві, — їй про те все одно; аби були поклонники; без них вона, як і той ідол стародавній, статуя мармурова тай годі!

Єсть приказка: не всяке слово в рядок. І поміж красунями трапляють ся виметні. Я глибоко їму віри в отих виметних, але їму віри як чомусь незвичайнішому; тому то в своїй вірі, я обережно поводжу ся. Проживши поміж людей добрих вже більшу половину віку свого, я такої виметної красуні ні разу не стрівав. А вже-ж не можна сказати, що я мізантроп, або ганебник усього прекрасного. Навпаки, я запеклий поклонник усього прекрасного, чи то в природі, чи в штуці божественній.

Ось яка пригода не що давно трапила ся мені. В закутку, майже що безлюдному, далеко-предалеко від людей цивілізованих, довело ся мені, та ще й не малий час, чевріти. Туди тоді саме залетіла світська красуня. От ми й познаємили ся. А треба вам знати, що до знаємости я швидкий. Спостерегаю я нову свою знаєму красуню. Диво-предивне: нема нічого їй похожего на тих красунь, що доти я бачив. Думаю собі: та чи не здичавів отсе я в отсій пустелі? Ні, всіма сторонами жінщина гарна: розумна, сумирна, начитана; а лицяння дак і тіни нема. Соромно мені стало, що я її спостерегаю: геть я тоді на бік усяку неймовірність, і стаю приятелем її щирим. Не скажу за що, але вона мене сподобала. Стали ми друзяками. У мене в серці в старому поворухнуло ся що таке, що більше за просту прихильність звичайну. Трохи-трохи не зробив ся дурним водевільним. Нагода спасла мене і нагода звичайна. У їх в домі я був наче своя людина. Раз якось вранці, пючи у них чай, помітив я, що у неї на потилиці волосе заплетене дрібнісенькими кісками. Се мені не сподобало ся. Я, бачте, думав що оті кучері у неї на потилиці — натуральні, але воно он-що! От — се то й спинило мене признатись їй, що я єї кохаю. Знов я став простим приятелем звичайним. Вже-ж пак соромно пащиковати з освіченою жінчиною, єсть для розмови з нею письменство, штука, музика. От про се ми з нею трохи не щодня розмовляли і я, правда на другий вже рік, спостеріг, що вона поверхом судить, а про штуку, про прекрасне в природі — говорить вона доволі байдуже. Отсе й похитало трохи мою віру. Далі бачу: нема в сьвітї такої

книжки німецької, або російської, щоб вона не читала, і про те ні про одну таку книжку добре не памятає. Я спитав, яка тому причина? вона відповіла, що якийсь недуг жіночий — одбив у неї память, ще як вона дівувала. Я простосердо поняв віри. Але-ж помічаю, що аби-які віршики, що ще дівкою вона читала, дак ті й тепер памятає. Тоді вже соромно мені стало про письменство з нею балакати, і небавом бачу, що у них в домі жадної книжки, окріч календаря, немає. Зимом по вечерах, коли збереться партія, вони в карти грали. Я гадав собі, що се так собі, забавка, а про те й байдуже, що вона не при собі, коли не поталанить їй партію зібрати; зараз у неї голова починає страшенно боліти. А коли у чоловіка її збереться партія грачів, — вона сяде біля столу і, не варуючись, зазирає до грачів в карти. Та над отакою роботою милою й просидить до глупої ночі... Скоро починала ся отся мертва сцена, я зараз на улицю виходив. Огидливо бачити красуню-молодицю за таким ділом. Я тоді цілком розчаровав ся; вона мені показала ся просто поліпом; чи певнійш мовити: дійсне упривілейованою красунею.

Ну що коли-б перебування в отому закутку темному, де нема ні левів, ні онагрів, протягло ся ще на рік-другий? Я певен, що вона здуріла-б або ідіоткою зробила ся-б. А я то! Еге! Я гадав собі, що ось то я знайшов Ельдорадо. А те Ельдорадо — просто лялька деревяна, на котру потім я без огидливости не міг і дивити ся.

Читаючи оцю мою грізну сентенцію красуням, може хто гадати ме, що я другий Буонороті! Де там: я такий же, коли не гірший ще поклонник, як і кожен з левів. Річ тільки в тому, що погляди свої я люблю висловлювати такими, якими вони у мене є, не вважаючи ні на кого: до того-ж тепер я чиню се для друга свого, для художника і не маю заміру друковати свої думки про красунь. Крий мене Боже від такої дурниці. Тоді-б мене сестра рідна приміла-б повісила на першу осіку, як того Юду зрадника!... А прецінь же вона не красуня, і можна бути безпечним.

Де-ж початок сього лиха? Вже-ж не де більш,

як не в вихованню. Коли Господь Бог наділить батьків віжних донею-красунею, вони зараз починають її псовати, пестячи її більш за інших дітей. А про освіту ось як вони гадають; кажуть: на що дурно морочити дитину книжками, вона й без книжок і навіть без віна, кар'єру блискучу собі зробить. І красуня дійсне — зробить собі блискучу кар'єру. Віщованне батьків справдило ся: чого-ж ще більш? Се початок лиха, а далі воно зростає ось як; одначе в сьому я не запевняю; я тільки гадаю, що так:

Наше любе плем'я славянське, хоч і належить до раси кавказької, але що-до краси, дак воно не геть відійшло від раси фінської і монгольської. Значить — красуня у нас — трапляється рідко. Отим то, аби вона з пелюшок, ми й почнемо напихати їй в голову дурного восхиту, самолюбства та іншої гидоти і на сам кінець зробимо з неї ляльку дерев'яну, наче ту, що малярі уживають на драпировку.

По тих краях, що Бог благословив жінчинами вродливими, там красуня — річ звичайна; а на мою думку, жінчина звичайна і єсть жінчина найліпша.

На що і про що отсе я розбалакав ся так широко про роздирательок людського, значить, і мого серця? Здається, на науку другови моєму. Але-ж, наука ся буде про його зайвою; да скільки можна знати з листів його, дак Весталка його, ледві чи вдатна глибоко залізти в серце до художника, що так, як мій друзяка, гарно почуває і розуміє усе високе і прекрасне в природі. Вона мабуть бистроока, кирпатенька пустуха; от як бувають швачки, покоївки верткі і т. інч. Так вони цілком безпечні. А от люди такі, як ота її дядина шовкова, дак такі небезпечні. Хоч він і як приязно її обписує, а проте вона нагадує мені Гоголівську сваху, котра, як спитав у неї охочий женити ся, чи вона його одружить? — відповіла: „Ох, голубоньку мій! да так ловко одружу, що й не счуєш ся“. У приятеля у мого, в сьому разі, звістно нема нічого однакового, і я за його не бою ся. Огонь першого кохання, хоч і пекучий, та не на довго. Але-ж знов, як поміркую, дак не можна й не боятися; отакі шлюби, що й „не счуєш ся“, трапляються з людьми

не тільки розумними, а навіть і з обережними. Великої обережності я у свого приятеля не гадаю: обережність — вдача не про художників. Про всяк злучай я написав до його листа: звісно без напучування; крий мене Боже від отих напучувань. Я написав до його щиро, по приятельски, про що я небеспечен і чого йому треба стерегти ся: щиро висловив йому, що дядину, нехай вважає собі, яко западню небезпечну. Одначе від його відповіді щось нема, мабуть лист мій йому не під мисли. Се не добра ознака, подумав я собі; а про те він же ціле літо працював коло програми; так не диво, що можна йому було про листа мого й забути.

Минуло літо; минув вересень і жовтень, а від приятеля мого ані словечка. Читаю в „Пчел-і“ огляд вистави: написано ловко, мабуть Кукольник написав. „Вестальку“ приятеля мого хвалять без краю; а про програму ні же слова єдиного.

Що воно за знак? Не вже йому не поталанило? Я написав до його вдруге, просячи відповісти, з якої причини він мовчить. Про програму і взагалі про його роботи я в листі не згадував, відаючи з досьвіду власного, як то воно прикро, коли робота йде не гаразд, відповідати на приятельське питання: як іде робота? Через два місяці прийшла його відповідь ляконічна і безтолкова: наче він соромив ся, або бояв ся щиро висловити мені про те, що його мордовало; а знати було, що його щось страх як мордовало. Між інчим він натякає на якусь невдачу, мабуть се про програму; вона, як він пише, трохи в могилу його не загнала. Пише, що коли він живе ще на світі, дак за те мусить дякувати своїм сусідам добрим, вони щиро приголубили його; і він тепер нічого не робить, страждає і душею і тілом і не тямить, до якого берега се все доведе.

Я на отсе все подивив ся, яко на побільшання. У людей молодих, перенятливих, се річ звичайна: вони з мухи слоня роблять. Але мене щось тревожило, я бажав довідати ся чого певного. Яким же чином? У самого його толку не добереш ся. Я написав до Михайлова, просячи його, щоб написав до мене про все, що він відає

про мого приятеля. Приязний Михайлов не забарив ся прислати до мене оригінальну і щирю відповідь. Ось вона :

„Приятель твій, брате, дурень, та ще який дурень ! Як світ стоїть, дак такого дурня незвичайного не було. Йому, бач, програма не пощастила. Що-ж він з роспуки заподіяв ? Зроду-віку не вгадаєш ! Взяв тай оженив ся ! Далєбіг. Та чи знаєш з ким ? З своєю Весталькою, та ще з вагітною. Чи не чудасія ! Весталька вагітна ! Він сам каже, що вагітність і примусила його одружити ся. Нехай би ще, коли-б він сам тому спричинив ся, а то-ж ні : ледащо отой личман гріха накоїв. Сама вона признала ся. Молодець личман ! Наробив лиха тай чкурнув собі до Миколаїва ; а твій дурень великодушний — бух : наче муха в окріп ! Каже, бач : куди вона тепер дінеть ся ? Хто її горопашну тепер захистить, коли вже дядина рідна, тай та жене з хати ? Взяв тай захистив ! Ну, чи бачив ти другого дурня такого на білому світі ? Певно, що й не чув навіть. Правду мовити : великодушність безпримірна, або певнійш дурниця безпримірна. Та се все ще байдуже, а от сьміху без краю : він змалював Вестальку свою з неї, вже вагітної, та як змалював : просто на предиво ! На виставі натовп від неї не відходив. Вона наробила такого галасу, якого, коли ти не забув, колись наробила Тиранова „Дівчина з тамбурином“. Сам Карло Павлович кілька разів перед нею стояв. А се не аби що, да значить. Купив собі її якийсь дука-вельможа і добре заплатив. Тепер з неї списки да літографії скрізь. Одно слово — успіх повний, а він, дурень, оженив ся. Отсе якось я до його заходив і помітив якусь прикру перемену. Дядина, здаєть ся, його до рук прибрала. До Карла Павловича він ніколи не заходить, мабуть соромить ся. Почав він малювати Мадонну з Предвічним младенцем ; за модель взяв жінку свою з несвоєю дитиною. Коли він так хороше скінчить, як почав, дак се буде лишше за „Вестальку“. Вирази і у дитини і у матері предивно гарні. І як отсе могло стати ся, що програма йому не вдала ся ! Дивую ся. Не відаю, чи на той рік його, яко жонатого, допустять до конкурсу ? Мабуть — ні ! Отсе тобі і все, що можу переказати тобі про твого друга безтолкового. Наш Карло

Павлович, не зовсім дужий. На весні, гадає, розпочати роботу в соборі Ісаківському. Твій — Михайлов.“

* * *

Туга невимовна переняла мене, коли я прочитав сего листа. Я бачив, що блискучій прищости мого друга, возлюбленника мого, прийшов край. Пришлість його скінчила ся тоді, коли саме займало ся на сьвіт його слави проміністої. Заобігти лиха — годі вже! Яко людини, вчинок його не оброзумлений, але високоблагородний. Коли-б він був малярем простим, ремісником, вчинок його впливу не мав би на його роботи; але-ж він суцций художник, палкий, тим то вчинок його може вплинути погибельно. Щоб знівечити найміцнійшу енергію, вже досить того, щоб стратити надію, що вирядять коштом скарбовим за границу. А щоб коштом власним йому поїхати за границу, про се годі й думати. Коли-б незвичайна праця і дала йому кошти, дак жінка й діти їх відберуть — ранійш, ніж він подумає про Рим і про его чудá безсмертні. Виходить, що

Італія, счастливый край,
 Буда въ волшебномъ упоеньи
 Летить младое вдохновенье
 Узритъ мечтательный свой рай!...

Отсей край щасливий, чарівний — тепер на віки зачинений для мого приятеля. Хіба який випадок надзвичайний відчинить йому двері до того раю реального. Але-ж такі випадки дуже і дуже рідкі. Звели ся у нас ті суцці меценати, що давали художникови кошти, аби він їхав за границу вчити ся. Тепер у нас коли який небудь богатир і здійсметь ся на такий вчинок, так хіба єдине ізза гороїжливости дитячої: він художника візьме з собою за границу, дає йому платню, немов тому лакею-наймитови і поводить ся з ним неначе з лакеєм. Каже йому змалювати готель, де він заквартировав: або той берег морський, де жінка його бере купелі і т. інчі нехудожественні речі. Отже люди простодушні і тарабаняють: „От який то він меценат і знавець зграбного! Художника з собою за границу брав!“ Горопашний художниче, що в душі твоїй дієть ся, коли ти чуєш отакі

гукання дурні! Не завидую тобі, бідолашний поклонниче прекрасного в природі і в штуці! Ти, як кажуть, у Римі був, да папи не бачив! І слава, що ти був за границею стає тобі доріканням жорстким. Ні, як на мене, так ліпше з торбою йти за границю, ніж з багатирем їхати; або вже ліпше зректи ся бачити „мечтательный свой рай“, та де небудь у куточку, у рідному краю прозаїчному захистити ся і тишком поклоняти ся Аполльонови. По дурному, страх як по дурному приятель мій оборудовав свою пришлість! Отсе вже тижднів зо два буде, як я що дня отой ширий лист Михайлова перечитую і все таки не запевню ся в правді отієї дурниці непростої. Часом так не йму віри, що приходить думка самому рушити до Петербурга, та власними очима побачити оту правду огидливу. Коли-б тепер були вакації, я і не думав би; на лихо тепер час вчення, значить коли й можливо поїхати, дак тільки на 28 днів, а за половину сього часу, що я встигну для його зробити? Зовсім нічого; хіба тільки побачу те, чого і в сні не бажав би бачити. Добре поміркувавши і перебувши перше вражінне, став я на тому, щоб ждати, що скаже старий Сатурн, а тим часом листувати ся з Михайловим. На листи приятеля свого надію мою вітер розвіяв; а на листи Михайлова те-ж надія не справдила ся. Сподіваючись на Михайлова, я не зауважив, що чоловік сей менш за все вдатен стало листувати ся. Коли й прийшла від його відповідь до мене, та ще так швидко, як я й не сподівав ся, дак се треба уважати за осьме чудо. Та з одного листа жадним чином не треба було раховати на довге листованне. Що діяти! Помилив ся! Хто-ж не помиляєть ся? З опалу я кілька листів до його написав, і хоча-б тобі на один яка відповідь! Се мене не спиноло. Пишу ще; та чим далі, тим більш сердечнійше. Ні слова від його. Нарешті пропав у мене терпець. Написав я до його не довгого, але їдкокого листа. Се зворушило Михайлова і він до мене прислав ось яку відповідь:

* * *

Дивую ся я, як отсе у тебе хватає терпіння, часу і паперу на твої листи сьміхотворні, щоб не сказати —

дурні. І про кого ти пишеш? Про дурня! Та чи варт він того, щоб про його й думати, а не то, щоб писати, та ще отакі листи, як твої! Плюнь ти на його! Пропаша він людина тай годі! Щоб тебе втішити, дак додам ще от що: він укупі з жінкою і з мамашею, [се він так дядину величає] почав тягти „проволоку“, значить кинув ся на горілку. Спершу він все малював списки з своєї „Вестальки“, та стільки їх намалював, що їх і па базарі ніхто не куповав. Потім взяв ся в магазини розмальовувати літографії, а що робить тепер — не скажу; мабуть малює патрети по карбованцю з морди. Ніхто його й не бачить. Заліз десь в 20-ту лівню. На тім тиждні, щоб догодити тобі, я ходив його шукати. На превелику силу знайшов його квартиру біля самісенського гробовища Смоленського. Не застав його в господі; жінка сказала, що на сеанс до урядника до якогось пішов. Я полюбовав з його Мадонни невикінченої, і чи знаєш що? Мені якось тужливо стало! За що, подумаєш, людина пропала? Не діждавшись його, я пішов і не попрашав ся з його жінкою; вона мені вдала ся огидою.

Карло Павлович, не вважаючи на недуг, розпочав роботу в Соборі Ісаківському. Лікарі радять, щоб він покинув роботу до того року, та на літо за границю їхав. Але-ж він не хоче кидати. Чом ти хоч на короткий час не навідаєш ся сюди? Хоч би подивив ся на чудá нашого чудотворня Карла Павловича, та й з свого дурня полюбовав би. Здаєть ся, ти те-ж побрав ся, да не признаєш ся. Не пиши до мене, бо відповідати не буду. Прощай! Твій — Михайлов.

Мій Боже, чи вже таки отой шлюб безталанний, єдине спричинив ся, щоб так швидко знівечити юнака геніяльного?! Другої причини не було. Плачливий шлюб!

Нетерпляче ждав я вакацій. Нарешті скінчили ся іспити, я рушив до Петербурга. Карла Павловича я вже не застав: за порадою лікарів він покинув роботу і поїхав на острів Мадеру. Михайлова насилу я знайшов. У сього оригінала ніколи не було сталої квартири, жив він наче птах той небесний. Я зустрів його на улиці; йшов він, взявши під плече бравого личмана, тепер вже ляйтнанта. Не відаю, яким робом він знов опинив ся

в Петербурзі. Я не спроможен був дивити ся на отсю людину. Привитавшись, я покликав на бік Михайлова і спитав у його адресу мого приятеля. Михайлов спершу зареготав, потім спинивши регіт, повернув ся до личмана і мовив :

— Чи знаєш, чю він квартиру розпитує? Свого возлюбленника N. N.

Тай знов зареготав; а личман і собі за ним; але не щиро він реготав.

Михайлов дратовав мене отим своїм негожим реготом. Потім він схаменув ся і мовив до мене :

— Оце вже другий день, як він перебрав ся на теплу квартиру, на семій верстві. Бачиш: його не допустили до конкурсу, дак він, не довго думаючи, взяв тай збожеволів, тай пішов на сему верству. Не відаю, чи він живий ще.

Я вже й не прощав ся з Михайловим; швидче на фіякра, та до шпиталю „Усіх Скорбящих“. Мене не допустили до недужого, бо тоді саме був у його припадок шалености. Другого дня з ним побачив ся. Коли-б мені не сказали, що отсе і є той самий художник, я сам ніколи не пізнав би його; так страшенно недуг перемінив його. Вже-ж пак і він мене не пізнав: взяв мене за якогось Римлянина з картини Пінелі, зареготав ся і геть собі до дверей дротяних. Господи Боже, що за скорботне явище — людина знівечена шаленством! Не спроміг ся я, хоч кілька хвилин дивити ся на його і вернув ся. Але-ж образ мого приятеля безталанного нігде не давав мені спокою: ні в академії, ні в ермітажі, ні в театрі; да таки нігде, нігде; він був скрізь зі мною: тільки щоденне провідування в шпиталю мого приятеля перегодом знівечило перше вражіння. Шаленість його що дня потроху меншала, за те-ж і здорове фізичне швидко підупадало. Нарешті він вже не здужав підвести ся з ліжка; тоді мені вільно стало входити до його в сьвітличку. Часом він, буцім би й приходив до памяти, але все ще мене не пізнавав. Раз якось я до його навідав ся вранці. Ранками йому було лекше. Він був цілком спокійним, але-ж такий слабкий, що не здужав руку підвести. Довго він на мене дивив ся, неначе щось собі прига-

дував. Після довгого погляду думного — він ледві чути промовив моє наймення. Сльози цівкою ринули з його очий просвітлених. Тихий плач перейшов на ридання. Такого ридання, щоб отак мордовало душу чоловіка, я доти ніколи не бачив і не приведи Господи нікому бачити чоловіка, що так страшенно ридає. Я хотів лишити його, але він дав ознаку, щоб я не йшов. Він простяг до мене руку; я взяв її і сів біля його. Ридання трохипотроху спиняло ся; з очий, зпід спущених вій, текли буйні сльози крапельасті. Ще кілька хвилин і він зовсім заспокоїв ся і задрімав. Я тихенько визволив руку свою і вийшов з сьвітлички, вповні сподіваючись, що він видужає. Другого дня вранці приїжджаю я до шпиталю і питаю у сторожа: А що? Як недужий? — і чую таку відповідь: „Недужий ваш, добродію, уже в мертвецькій; учора вранці як заснув, дак вже й не просипав“...

Після похорону, я, сам не тямлю чого, ще кілька днів був в Петербурзі і раз якось зустрів Михайлова. Після того, як він учора проводив свого личмана у Миколаїв і коли вони хильнули біля середньої рогатки, я зняв бесіду про небіжчика, про вдову його, та про його Мадонну невикінчену. Я прохав Михайлова провести мене на квартиру до вдови. Він охоче згодив ся, бо й сам він хотів ще раз подивити ся на Мадонну ту. В квартирі небіжчика ми не зустріли нічого такого, щоб давало знати, що тут жив художник: тільки замість палітри шматок шкла, а на йому краски засохлі. Я спитав про Мадонну. Вдова мене не зрозуміла. Михайлов розповів їй, щоб показала нам ту картину, на яку він приходив колись до них дивити ся. Тоді вона повела нас до другого покою і тут ми побачили Мадонну. З неї зробили латку на стару ширму. Я спитав вдову, чи не продасть її за десять карбованців? Вона охоче згодила ся. Я згорнув сувоєм отсе своє придбанне дорогоцінне; ми лишили вдову, порадовану десятьма карбованцями.

Другого дня я попрощав ся з моїми знаємими і здаєть ся на віки покинув північну Пальмиру. Незабутній Брюлов тоді вже конав у Римі...

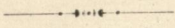
4. жовтня, р. 1856.

Переклав *Ол. Кониський*.

Помилки друкарські в „Художнику“.

Стор.	Рядок:	Надруковано:	Треба читати:
3	7	вихру	вохру
4	34	краевид	красовид
7	13	ще хоч	ще, хоч
11	14	найшов	наймав
—	37	мому	моєму
12	6	дітки	дідки
13	1	каропуза	карапуза
22	6	У первих	У первах
24	28	начиняти	наймати
—	34	лютяга	мотюга
26	34	фригава	фризова
29	36	сього	свого
37	30	не попрощава	попрощав ся
48	9	і скрізь де надруковано	„фляшку“ читати
		треба — пляшку.	
50	9	руму	рому
52	37	світло	світла
56	15	на сході	на сходах
57	23	і скрізь де надруковано	— личман — треба
		читати — мичман	
63	5	показує	наказує
—	21	на снітах	на іспитах
—	23	ліпшого?	ліпшою?
69	9	у первих	у первах
71	34	побіїв	поблів
85	6	союзникам	соузаикам
92	26	дурним	дурнем
—	38	поверхом	поверхам

340206

340206

-3449
1992 / 1990 / 3

СВЯТЫЙ
СЕРВЕННИК
И
ИТАРИ
III

